

CITY MUSEUM OF NOVI SAD

The ALMANAC
of the City Museum of Novi Sad

1/2005.

NOVI SAD
2006

МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА

ГОДИШЊАК
МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

1/2005.

НОВИ САД
2006

ГОДИШЊАК
Музеја Града Новог Сада

Наставља традицију листа
Вести Музеја Града Новог Сада
(1971-1976)

Главни и одговорни уредник
Др Драго ЊЕГОВАН

Уредништво
Радован БУНАРЏИЋ
Љубомир ВУЈАКЛИЈА
Саво ГВОЗДЕНОВИЋ
Весна НЕДЕЉКОВИЋ АНГЕЛОВСКА
Др Драго ЊЕГОВАН
Мр Агнеш ОЗЕР

Секретар Уредништва
Даница СИМОНОВИЋ

Лектор
Мр Лидија МУСТЕДАНАГИЋ

Превод на енглески
Љубица ЈАНКОВ

Графички уредник
Ђорђе ЛАЗИЋ – Ћапша

Компјутерска обрада
Стеван ЈОВАНОВИЋ

Штампа
ПАН – ПАПИР,
Нови Сад, Висарионова 2а

Тираж
700 примерака

THE ALMANAC
of the City Museum of Novi Sad

Continues the tradition of the Newspaper
The News of the City Museum of Novi Sad
(1971-1976)

Editor-in-chief
Drago Njegovan, Ph.D.

Editorial staff
Radovan BUNARDŽIĆ
Ljubomir VUJAKLIJA
Savo GVOZDENOVIČ
Vesna NEDELJKOVIČ ANGELOVSKA
Drago Njegovan, Ph.D.
Agneš Ozer, M.A..

Secretary of the editorial staff
Danica SIMONOVIĆ

Proofreader
Lidija MUSTEDANAGIĆ, M.A.

Translation in English
Ljubica JANKOV

Graphic designer
Đorđe LAZIĆ-ĆAPŠA

PreePress
Stevan JOVANOVIĆ

Printing
PAN-PAPIR,
Novi Sad, Visarionova 2a

Print run
700 samples

ISBN 86-7637-19-2

САДРЖАЈ

Др Драго Његован
УВОДНА РЕЧ 9

АРХЕОЛОГИЈА 13

Дивна Гачић
СЕЋАЊА НА МИОДРАГА ГРБИЋА 15
Радован Бунарџић
КА УБИКАЦИЈИ ACIMINCUMA 37
Рецензент: *др Александар Јовановић*

ИСТОРИЈА 59

Живко Марковић
РАЗАРАЊА И РУШЕЊА У НОВОМ САДУ 61
Др Драго Његован
ДЕЛАТНОСТ САВЕ ДОБРОПЛОДНОГ У КАРЛОВАЧКОЈ ГИМНАЗИЈИ (1853-1856). 73
Рецензент: *доц. др Владан Гавриловић*
Др Јоан Болован
МАТИЦА СРПСКА И РУМУНИ ИЗ ТРАНСИЛВАНИЈЕ 83
Жарко Димић
КАРЛОВАЧКИ ДОБРОВОЉЦИ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ 1914–1918. ГОДИНЕ 91
Рецензент: *академик Славко Гавриловић*
Мр Агнеш Озер
НОВИ САД НАКОН 1918. ГОДИНЕ 100
Рецензент*: др Душан Попов*
Звонимир Голубовић
СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ЈЕДНОГ РАТНОГ ЗЛОЧИНЦА
– СЛУЧАЈ ФЕРЕНЦА СОМБАТХЕЉИЈА 108
Рецензент: *проф. др Александар Касаш*

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ 119

Љубомир Вујаклија
ЈЕДАН АРХИВСКИ ДОКУМЕНТ О СРЕБРНИНИ У
НОВОСАДСКИМ ПРАВОСЛАВНИМ ЦРКВАМА ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА 121
Рецензент: *др Вера Дунђин*
Љиљана Лазић
ДАНСКО ИСКУСТВО 139

ЕТНОЛОГИЈА 149

Весна Недељковић Ангеловска
ДЕСКРИПТИВНИ МОДЕЛИ ВАТРОГАСНЕ ОПРЕМЕ ДОБРОВОЉНИХ ВАТРОГАСНИХ
ДРУШТАВА У НОВОМ САДУ 151
Рецензент: *мр Весна Марјановић, музејски саветник*
Тијана Јаковљевић
КОЛЕКЦИЈА ПЕШКИРА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА . . . 169
Рецензент*: Љиљана Трифуновић, виши кустос*

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА 197

Ана Олајош, Јожеф Ердељи
РЕСТАУРАЦИЈА ФИГУРЕ „ГВОЗДЕНИ ЧОВЕК“ У НОВОМ САДУ 199

Др Андраш Моргош
КОНЗЕРВАЦИЈА АРХЕОЛОШКОГ ДРВЕНОГ МАТЕРИЈАЛА 215
Јожеф Ердељи, Илија Комненовић, Иштван Печкаи Ковач,
РЕСТАУРАТОРСКА ИСКУСТВА ПРИЛИКОМ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА
НА ПЕТРОВАРАДИНСКОЈ ТВРЂАВИ 229

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ 233

Надежда Савић
СМОТРА АРХЕОЛОШКОГ ФИЛМА У НОВОМ САДУ 235
Ивана Јовановић
ИЗЛОЖБА „ВАТРОГАСЦИ ПЕТРОВАРАДИНСКИ*“* 236
Гордана Петковић
ПРЕДАВАЊЕ О ДИНАСТИЈИ ОБРЕНОВИЋ 238
Др Драшко Ређеп
ЗЕНИТ НОВОСАДСКОГ МОДЕРНИЗМА У ДУНАВСКОЈ 29 238
Лидија Баљ
ИЗЛОЖБА „МИОДРАГ ГРБИЋ – ЖИВОТ И ДЕЛО“. 241
Никола Кусовац
САВЕСНО, ТРУДОЉУБИВО И РОДОЉУБИВО. 243
Весна Недељковић Ангеловска
„ЉУДИ НА ФИЛМСКОЈ ТРАЦИ“ – СМОТРА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА 244
Др Милица Грковић
СЛОВО НА ПРОМОЦИЈИ КЊИГЕ „МАНАСТИР ДЕЧАНИ“. 247
Мр Милена Лесковац
МАГИЈА ПАПИРНОГ ТЕАТРА 250
Гордана Петковић
КЊИГА О ПРИСАЈЕДИЊЕЊУ 253
Богољуб Савин
ЗБОРНИК О СЕОБИ СРБА У РУСИЈУ 255
Мр Лидија Мустеданагић
БАРОКНО ПАСТОРЧЕ 257
Синиша Јокић
СУДБИНА МОСТОВА. 260
Маријана Раткелић
ЧЕТВРТО ИЗДАЊЕ КАТАЛОГА „ЗМАЈЕВ МУЗЕЈ“ 262
Даница Симоновић
ПЕТРОВАРАДИНСКА ТВРЂАВА У РЕЧИ И СЛИЦИ 264

ЗБИВАЊА 266

Даница Симоновић
ЉИЉАНА ЛАЗИЋ – КУСТОС ГОДИНЕ 266

ПРИНОВЕ 268

Јелица Ђурчић
МУЗЕАЛИЈЕ 268
Јелица Ђурчић, Мирјана Мирић
ПУБЛИКАЦИЈЕ 273

ЗА СЕЋАЊЕ 282
Ђорђе Гачић
ДРАГУТИН Р. ВИЛОТИЈЕВИЋ 282

CONTENT

Drago Njegovan, Ph.D.
KEYNOTE 9

ARCHAEOLOGY 13

Divna Gačić
IN REMEMBRANCE OF MIODRAG GRBIĆ 15
Radovan Bunardžić
LOCATING ACIMINCUM 37
Reviewer: *Aleksandar Jovanović, Ph.D.*

HISTORY 59

Živko Marković
DESTROYING AND DEMOLISHING IN NOVI SAD 61
Drago Njegovan, Ph.D.
THE ACTIVITY OF SAVA DOBROPLODNI IN GRAMMAR SCHOOL
IN SREMSKI KARLOVCI(1853-1856) 73
Reviewer: *Vladan Gavrilović, senior lecturer, Ph.D.*
Jovan Bolovan, Ph.D.
MATICA SRPSKA AND THE ROMANIANS FROM TRANSILVANIA 83
Žarko Dimić
VOLUNTEERS FROM SREMSKI KARLOVCI IN SERBIAN ARMY FROM 1914 TO 1918. 91
Reviewer: *Slavko Gavrilović, academician*
Agneš Ozer, M.A.
NOVI SAD AFTER 1918 100
Reviewer*: Dušan Popov, Ph.D.*
Zvonimir Golubović
SKETCH FOR THE PORTRAIT OF A WAR CRIMINAL-THE CASE
OF FERENC SOMBATHELJI 108
Reviewer: *Aleksandar Kasaš, professor Ph.D.*

HISTORY OF ART 119

Ljubomir Vujaklija
ONE ARCHIVE DOCUMENT ABOUT SILVERWARE IN ORTODOX CHURCHES
IN THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY 121
Reviewer: *Vera Dunđin, Ph.D*
Ljiljana Lazić
DANISH EXPERIENCE. 139

ETHNOLOGY 149

Vesna Nedeljković Angelovska
DESCRIPTIVE MODELS OF THE FOREFIGHTERS' EQUIPMENT
OF VOLUNTEER ASSOCIATIONS IN NOVI SAD 151
Reviewer: *Vesna Marjanović,M.A. museum counsellor*
Tijana Jakovljević
THE COLLECTION OF TOWELS FROM THE ETHNOLOGY DEPARTMENT OF
THE CITY MUSEUM OF NOVI SAD 169
Reviewer: *Ljiljana Trifunović, senior custodian*

CONSERVATION AND RESTAURATION 197

Ana Olajoš, Jožef Erdelji
THE RESTAURATION OF THE STATUE "THE IRON MAN" IN NOVI SAD 199

Andraš Morgoš, Ph.D.
CONSERVATION OF THE ARCHAEOLOGICAL WOODEN MATERIAL 215

Jožef Erdelji, Ilija Komnenović, Ištvan Pečkai-Kovač
RESTAURATION EXPERIENCE DURING ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS
ON PETROVARADIN FORTRESS 229

ASSESSMENTS AND REVIEWS 233

Nadežda Savić
FESTIVAL OF ARCHAEOLOGYCAL FILM IN NOVI SAD 235
Ivana Jovanović
THE EXIBITION "FIREFIGHTERS FROM PETROVARADIN 236
Gordana Petković
LECTURE ON THE OBRENOVIĆ DINASTY 238
Draško Ređep, Ph.D.
ZENITH OF THE MODERNISM IN NOVI SAD IN DUNAVSKA 29 238
Lidija Balj
THE EXIBITION "MIODRAG GRBIĆ" LIFE AND WORK 241
Nikola Kusovac
CONSCIENTIOUSLY, ZEALOUSLY AND PATRIOTICALLY 243
Vesna Nedeljković-Angelovska
"PEOPLE ON THE FILM TAPE'- FESTIVAL OF ETHNOLOGICAL FILM 244
Milica Grković, Ph.D.
SPEECH ON THE PRESENTATION OF THE BOOK "MONASTERY OF DEČANI 247
Milena Leskovac, M.A.
MAGIC OF THE PAPER THEATRE 250
Gordana Petković
THE BOOK OF ANNEXATION 253
Bogoljub Savin
THE COLLECTION OF WORKS ABOUT THE MIGRATION OF SERBS TO RUSSIA 255
Lidija Mustedanagić, M.A.
BAROQUE STEPCHILD 257
Siniša Jokić
DESTINY OF THE BRIDGES 260
Marijana Ratkelić
THE FOURTH EDITION OF THE CATALOGUE " THE MUSEUM OF ZMAJ" 262
Danica Simonović
PETROVARADIN FORTRESS IN WORD AND PICTURE 264

EVENTS 266

Danica Simonović
LJILJANA LAZIĆ- CUSTODIAN OF THE YEAR 266

NEW ACQUISITIONS 268

Jelica Ćurčić
MUSEALIAS 268
Jelica Ćurčić, Mirjana Mirić
PUBLICATIONS 273

FOR REMEMBRANCE 282

DRAGUTIN R. VILOTIJEVIĆ (Đorđe Gačić) 282

УВОДНА РЕЧ

Др Драго Његован
директор Музеја Града Новог Сада

Музеј Града Новог Сада (МГНС) формиран је 1954. године као посебна, комплексна и самостална музејска установа. Израстао је из Војвођанског музеја, који је основан 1947. године. Исте године основана је и Галерија Матице српске. Обе институције настале су на основу фондова Музеја матице српске, који је основан 1847. године, а отворен за јавност 1933. године. Осим централне зграде МГНС на горњем платоу Петроварадинске тврђаве (Мамулине касарне или Арсенала), у коју се МГНС уселио 1957. године, у саставу МГНС су и депанданси: Змајев музеј (Сремска Каменица, Јована Јовановића Змаја 1) од 1956, Завичајна збирка Сремских Карловаца (Сремски Карловци, Патријарха Рајачића 16) – од 1963. и Збирка стране уметности, легат др Бранка Илића, (Нови Сад, Дунавска 29), од 1967. године.

Године 1971. МГНС је покренуо периодичну публикацију *Вести МГНС,* лист од осам страница. Лист је излазио два пута годишње. До 1976. године објављено је дванаест бројева. Трочлану редакцију су сачињавали Јелена Симендић, Живко Марковић и Драгутин Вилотијевић, који је био и главни и одговорни уредник.

У првом броју *Вести* редакција је саопштила циљеве покретања листа:

„Са покретањем листа *Вести Музеја града Новог Сада*, новосадски музеј жели да прошири круг заинтересованих за музеолошку делатност, чији је циљ очување културне баштине наших народа.

Богата историјска и културна прошлост Новог Сада и околине, од првих људских станишта до данашњих дана, изложена је уништењу и заборављу.

Улога је музеја да заједно са свима који поштују традиције овог краја, спречи уништење културне баштине и споменичких вредности.

Поред тога што кроз овај лист желимо упознати јавност са радом Музеја и богатством његових збирки, желимо подстаћи настојања да се проблеми очувања културне баштине решавају на најбољи начин.

Зато су рубрике овог листа отворене свим добронамерним и квалификованим мишљењима.“

И стварно, од првог до последњег броја, у *Вестима* су објављивани релевантни текстови, који су били илустровани одговарајућим фотографијама. Свака област делатности МГНС – археологија, етнологија, историја и историја уметности – заступљена је одређеним прилозима. Из броја у број објављивана је и рубрика „Знамените личности Новог Сада“.

У једанаестом броју *Вести* објављен је списак дотадашњих сарадника. То су: Милош АРСИЋ, Федора БИКАР, Милана БИКИЦКИ, Радован БУНАРЏИЋ, Драгутин ВИЛОТИЈЕВИЋ, Љубомир ВУЈАКЛИЈА,

Душан ВУЛЕТИЋ, Милан ВРАНИЋ, Ђорђе ГАВАНСКИ, Дана ДИМИТРИЈЕВИЋ, Вера ЈОВАНОВИЋ, мр Владимир ЈОКАНОВИЋ, др Божидар КОВАЧЕК, Видоје КРЦИЋ, Мира ЛЕСЕК, Живко МАРКОВИЋ, Предраг МЕДОВИЋ, Шандор МЕСАРОШ, Олга МИКИЋ, Ђорђе МИЛАНОВИЋ, Трива МИЛИТАР, Милан МИЋИЋ, Мирослав НАСТАСИЈЕВИЋ, др Миленко ПАЛИЋ, Андрија СЕЧУЈСКИ, Јелена СИМЕНДИЋ, Богдан СТАНОЈЕВ, Мирјана ЋЕЛАП, Мирјана ЏЕПИНА, Лепосава ШЕЛМИЋ и Павле ШТРАСЕР. Овом списку последња два броја придружили су се и Бошко БРЗИЋ и Јованка МИХАЈЛОВИЋ.

После 1976. године МГНС, иако се суштински и даље развијао, није смогао снаге да настави традицију листа *Вести* или да покрене музејски часопис. Због тога се нама, данас, значај *Вести* из седамдесетих година прошлог века, чини још већи него што објективно јесте.

Поштујући могућности овог облика периодичне публикације – лист – ипак смо се определили да покренемо нову периодичну публикацију МГНС под насловом – *Годишњак Музеја Града Новог Сада*, која би имала облик часописа. Циљеви остају исти.

Часопис *Годишњак МГНС* биће у слободној продаји. Такође, биће размењиван за сличне публикације других установа заштите културних добара у земљи и иностранству. Будућност ће показати да ли ће редовно излазити.

Његова превасходна мисија је да заинтересованој јавности пружи увид у рад и резултате рада кустоса и осталих стручњака МГНС, да је упозна са збиркама МГНС, са новим музеолошким приступима и са актуелностима у музеологији. Годишњак МГНС треба да буде модеран онолико колико је потребно да традиција буде приступачна савременом читаоцу и музејском посетиоцу.

АРХЕОЛОГИЈА
ARCHAEOLOGY

Дивна Гачић
СЕЋАЊА НА
МИОДРАГА ГРБИЋА

Радован Бунарџић
КА УБИКАЦИЈИ ACIMINCUMA

СЕЋАЊА НА МИОДРАГА ГРБИЋА

Дивна Гачић

Уз изложбу „Миодраг Грбић – живот и дело“ Музеј града Новог Сада је организовао и округли сто посвећен једном од првих школованих археолога у Србији, данас помало заборављеном др Миодрагу Грбићу. У Сремским Карловцима, Грбићевом родном граду, скуп је одржан 17. септембра 2005. године у простору Спомен библиотеке Карловачке гимназије.

Замишљен је као скуп Грбићевих савременика, који су били и његови ученици, али који су данас нажалост малобројни. Такође, позвани су и представници институција у којима је он провео радни век (Народни музеј, Археолошки институт и Музеј Војводине).

Својим сећањима учесници скупа су вратили у незаборав лик и дело др Миодрага Грбића: академик **Никола Тасић** (САНУ), академик **Богдан Брукнер** (Огранак САНУ у Новом Саду), академик **Борислав Јовановић** (САНУ), др **Доброслав Ст. Павловић** (Републички завод за заштиту споменика културе), др **Олга Брукнер** (Покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад), др **Војислав Трбуховић** (Археолошки институт), проф. др **Теодора Томашевић Бук** (Алберт Лудвиг универзитет у Фрајбургу – Швајцарска), др **Растко Васић** (Археолошки институт), музејски саветник **Милорад Гирић** (Народни музеј Кикинда), др **Младенко Кумовић** (Музеј Војводине).

У име организатора, поздравну реч дао је др **Драго Његован**, директор Музеја Града Новог Сада.

Скуп је водила и дала уводну реч **Дивна Гачић**, археолог-кустос Музеја Града Новог Сада, аутор изложбе и каталога „Миодраг Грбић – живот и дело.“

Уз приказ прилога учесника скупа, подсетићемо се, у кратким цртама, какав је био животни пут др Миодрага Грбића.

Миодраг Грбић

МИОДРАГ ГРБИЋ
(1901–1969)

Рођен је у Сремским Карловцима 25. (12) децембра 1901. године. У родном граду похађао је гимназију, осим три разреда која је приватно полагао у класичној гимназији у Осијеку за време I светског рата, када је Карловачка гимназија била затворена. Матурирао је са одличним успехом на класичној Српској великој гимназији у Сремским Карловцима 1920. године. Студирао је археологију и историју уметности на Карловом универзитету у Прагу где је 1925. године докторирао, одбранивши дисертацију код професора Лубора Нидерлеа.

Драгоцено искуство на пољу археологије стекао је за време студија, радећи у Народном музеју, Археолошком институту и семинару за археологију Универзитета у Прагу. Говорио је немачки и чешки а служио се француским и енглеским језиком. Познавао је латински и грчки.

За асистента при катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду постављен је 1926. године, а потом, на кратко за кустоса приправника у Музеју у Скопљу. Од 1927. године радио је као кустос археолошких збирки Народног музеја у Београду, и истраживао на многим преисторијским и античким локалитетима: Караш – Лака стаза код Сремских Карловаца, Плочник код Прокупља, Ботош код Зрењанина, Старчево крај Панчева, Градина код Доњих Петроваца (античка Басијана), Хераклеја крај Битоља и др.

Као кустос музеја добио је два висока одликовања, Орден Светог Саве петог реда, којим га је 1934. године одликовао краљ Александар I и Орден Југословенске круне петог степена, којим су га одликовали краљ Петар II и краљевски намесници 1938. године.

Почетком 1942. године када је у Музеју кнеза Павла (како се тада звао Народни музеј) организован тромесечни Музејски течај, Грбић је предавао преисторијску и античку археологију. Током рата постављен је за управника Музеја града Београда. На Грбићеву иницијативу основан је Градски завод за чување старина. Такође, као референт за музеје и старине при Министарству просвете, учествовао је у спашавању Светих моштију кнеза Лазара, цара Уроша и деспота Срефана Штиљановића из Фрушкогорских манастира 1942. године. Изабран је и за ванредног професора на Филозофском факултету, мада он није радио током рата. Учествовао је на првим ратним археолошким ископавањима које је водио Виљем Унфецагт на Калемегдану.

Због ових активности током рата, Грбић остаје без службе и бива позиван на саслушање код комисије за ратне злочине. Кратко време је провео у притвору али није кажњаван. У тешким послератним приликама живео је код оца у Карловцима, бавећи се виноградарством, а након тога се запослио као покрајински секретар Народних универзитета Војводине у Новом Саду. Био је и референт за музеје, старине, архиве и библиотеке при Покрајинском повереништву за просвету, а 1948. прелази у Војвођански музеј, где је урадио модерну музејску поставку.

За научног сарадника Археолошког института САНУ у Београду постављен је 1949. године, а десет година касније добио је звање научног саветника.

Научна делатност др Грбића била је базирана на истраживању преисторијских култура на Балкану, посебно на проучавању хронологије и настанка неолитских култура. Први је установио основне фазе неолита у нашој земљи и на тај начин поставио темеље релативне хронологије. Открио је и први детерминисао старчевачку културу, као нашу најстарију неолитску културу. Такође, први је вршио истраживања у Плочнику крај Прокупља откривши насеље које припада најмлађој фази винчанске културе, названој Винча-Плочник.

На другом месту његовог интересовања била је античка археологија, посебно грчка и римска пластика. Истражујући римску Басијану (Bassianae) крај Доњих Петроваца и Хераклеју (Heraclea Lyncestis) крај Битоља, Грбић је следио принцип откопавања споменика у целини, на великој површини. Као веома способан организатор истакао се у организацији великих археолошких локалитета. Његовом иницијативом започета су велика систематска ископавања у Сремској Митровици (Sirmium) и Нишу (Naissus).

Упоредо са истраживачким бавио се и музеолошким радом, учествујући у оснивању и уређењу музеолошке делатности у Србији, посебно у Војводини.

Веома је значајан његов педагошки рад на стварању и афирмацији младих кадрова.

Радио је предано на популаризацији научних резултата наше археологије у земљи и ван ње, путем публикација, предавања као и организације и учешћа на многим конгресима: Петом интернационалном кон-

гресу за пре и протоисторију у Хамбургу и Седмом интернационалном конгресу класичних археолога у Риму и Напуљу (1958), Међународном конгресу истраживача лимеса у Загребу (1961), итд. Интензивно је радио на припреми, али смрт га је спречила да учествује на Осмом међународном конгресу Уније за пре и протоисторијске науке, одржаном у Београду 1971. године.

Извештаје са ископавања, мање прилоге и приказе објављивао у домаћим и страним стручним часописима (*Старинар, Гласник историјског друштва у Новом Саду, Archaeologia Jugoslavica, American Journal of Archaeology*, итд) Есеје и популарне чланке из археологије и историје уметности у *Уметничком прегледу, Политици, Летопису Матице српске* и др.

Био је члан многих удружења у земљи и иностранству: редовни члан Историјског друштва у Новом Саду, члан Ротари клуба у Београду, стални члан-сарадник Матице српске у Новом Саду, дописни члан Југословенске академије знаности и уметности у Загребу, дописни члан Немачког археолошког института, Италијанског института за преисторију и Британског преисторијског друштва. Један је од оснивача Археолошког друштва Југославије и члан Сталног савета Међународне уније за пра и протоисторијске студије. Бавио се редакцијским радом (уређивао је *Уметнички преглед, Старинар, Archeologia Iugoslavica*) и превео са чешког дело Лубора Нидерлеа *Словенске старине*.

У богатој библиографији Миодрага Грбића може се сагледати његова археолошка свестраност. Као засебно штампана су дела: *Плочник праисторијско насеље бакарног доба* (1929), *Одабрана грчка и римска пластика у Народном музеју у Београду* (1958), затим у заједници са Николом Вулићем свеска о Народном музеју у Београду *Corpus Vasorum Antiqorum* (1937) као и заједнички рад са П. Мачкићем, Ш. Нађем, Б. Сталио и Д. Симоском *Породин, каснонеолитско насеље на Тумби код Битоља* (1960).

Др Миодраг Грбић преминуо је 30. јуна 1969. године.

Никола Тасић

Осећам потребу да се најпре захвалим колегама из Музеја града Новог Сада на напору да организују овај сусрет посвећен Миодрагу Грбићу, једном од доајена српске археологије, учитељу и пријатељу многима од нас. Време чини своје и често се дешава да ликови и сећања бледе и да се дела вредних радника у нашој области, историји и археологији, потискују у други план. Сусрет у Сремским Карловцима, родном граду Грбића, евоцирање успомена и валоризација његовог научног опуса, требало би да нас подсети на све оно добро и вредно што је урадио за нашу науку, а и за нас лично који седимо у овој просторији. Несебично, он је помогао многима од нас, да преко његових међународних контаката, проведемо по неколико месеци на усавршавању у европским земљама или да присуствујемо на већим археолошким истраживањима. И сам сам имао такву привилегију и стицао додатна искуства на ископавањима у Немачкој где сам доспео посредством Миодрага Грбића.

Дакле, ова активност могла би да се сврста у категорију његовог едукативног рада са студентима археологије. Он је започињао на теренским радовима, на ископавањима у Македонији, ужој Србији или Војводини, а настављао се на истраживањима ван земље, у Немачкој посебно, код научника са којима је он неговао добре односе. Мада није био универзитетски радник, он је својим ангажовањем у остваривању међународних контаката учинио више од оних којима је то била професионална обавеза.

Ширину интересовања Грбић је показао посебно у развоју музеологије код нас, у ужој Србији и Војводини. Мада је већину свог радног века провео у Археолошком институту Србије (од оснивања, па до свога краја – више од 20 година), своја прва искуства је стицао у музејској активности. Мало је познато да је своју каријеру започео у Музеју Јужне Србије у Скопљу где се обрео одмах после докторирања 1925. године у Прагу, код тада водећих европских археолога Јарослава Бема и Лубора Нидерлеа. Непосредно после Првог светског рата, Скопље је постало значајан културни и научни центар у коме су делала позната имена науке – историје, историје уметности – као на пример Радослав Грујић, оснивач Факултета у Скопљу и његов декан, затим велико име наше науке рођени Сремскокарловчанин Светозар Радојчић, кустос Музеја Јужне Србије, а затим и професор Филозофског факултета у Скопљу и једно од најпознатијих имена историје уметности са наших простора. Грбић је 1927. године прешао из Скопља у Београд и радио као кустос Народног музеја (једно време Музеј

принца Павла) све до преласка у Археолошки институт 1949. године.

Богато музеолошко искуство и динамична природа упутили су Грбића на организационе послове везане за формирање музејске мреже у Србији и Војводини. Један од првих, из ове области, његових радова објављен је 1946. године у *Летопису Матице српске*. У њему се говори о *Конференцији сарадника и пријатеља Музеја Војводине* и потреби израде концепције поставки, правце активности музејских радника и популаризацији ове делатности. Ово, тим пре, што је у музејима Војводине и Србије у целини било мало кустоса, археолога, етнолога, историчара уметности и сл. са одговарајућом дипломом. У већини случајева то су били „љубитељи старина", наставници из школа, сликари, пасионирани људи које је требало усмерити на озбиљан музеолошки рад. А Грбић је имао за то и знања и љубави и може се рећи да је његовом заслугом настала једна група људи који су временом овладали музеолошком, па и научном методом да је иза себе оставила не само бројне изложбе, сталне поставке већ и стручне радове објављене у часописима, каталозима и другим публикацијама без којих би тешко могле да се ураде оне бројне књиге, студије и докторски радови. Међу онима који су обележили то послератно време у развоју музејске делатности свакако треба поменути Мирка Шулмана, Марију Славнић, Растка Рашајског и Шандор Нађа, затим Павла Велентрајтера из Музеја у Сомбору, Душана Василића из Сремске Митровице, Луку Надлачког из Кикинде и многе друге. Грбић се није задржао само са музејским радницима у Војводини. Он је био присутан и на просторима јужно од Саве и Дунава пружајући стручну помоћ археолозима-аматерима у Нишу, Зајечару, Крагујевцу или Лесковцу. Његова помоћ се огледала у помагању код археолошких истраживања, рекогносцирања и мањих ископавања, сталних и повремених поставки, организацији мреже сарадника, чувања материјала и сл.

Време после Другог светског рата, у коме је Грбићево искуство било врло значајно, карактерисала је жеља већине административних центара укључујући и мање градове да имају своје музеје. Ницали су на све стране музеји, углавном без концепције, који су носили назив „Народни и музеј". Они су у својој поставци имали од свега помало тако да је то карикатурално деловало: ту се налазила по која фосилна кост, што би требало да укаже на велику старост експоната (део мамутовог зуба или нешто слично), затим мало етнолошке грађе, нешто скупљених фрагмената или по која цела посуда из преисторијског, римског времена или средњег века, кубуре из I и II устанка и све се завршавало, помпезно, приказивањем локалних детаља из НОБ-а. То је она концепција која се у музеолошком жаргону назвала „од Ноја до АВНОЈ-а". Грбић је био против оваквог приступа музеологији. Он је био присталица специјалистичких музеја, оних који би најбоље означили карактеристике подручја које су покривали. На пример, тамо где су велики римски центри (Sirmium, Viminacium, Naiss и др) акценат би требало да буде на том материјалу; на подручјима која су позната по богатој историји рударства и металургије требало би да настају одговарајући музеји (у Бору Музеј рударства и металургије); на подручјима где је етнолошка грађа добро сачувана требало би да буду музеји тог профила. Грбић је често говорио: „Шта ће нам на растојању од 20 до 30 км, два музеја са идентичном поставком?". Прве назнаке оваквог размишљања налазимо у једном чланку који је написао 1955. године, објављеном у Билтену Музејско-конзерваторског друштва под насловом *Предлог реорганизације и типизације музеја у Србији.* У њему износи мишљења која су се разликовала од „локалних амбиција" општинских и градских функционера. Неке поставке везане за рад музеја у Србији, које је износио М. Грбић, и данас су актуелне у нашој музеологији.

О научним резултатима Миодрага Грбића биће речи у другим саопштењима на овом скромном скупу. Бићу слободан да за тренутак изађем из концепта овог саопштења и то са два запажања:

– Када смо Брукнер, Јовановић и ја започели реализацију *Праисторија Војводине* мислили смо да пишемо прву синтезу о праисторијским културама на тлу Војводине. Међутим, брзо смо схватили да је то једним делом већ урадио М. Грбић још 1939. године у свом прилогу *Преисторијско доба Војводине* у Војводини I, монографији која је, како показује поднаслов, обухватала време од најстаријих времена до велике сеобе. На неких 18 страна текста у књизи, он је успео да синтетизује тадашња знања о периоду дугом више хиљада година. Наравно, у његово време знања о преисторијским насељима и некрополама била су скромна, па је разумљиво да су неки закључци после 35 година морали да буду кориговани. Упркос томе,

костур који је Грбић поставио, остао је до новог покушаја, чији су резултати објављени 1974. године у *Праисторији Војводине* без великих промена. Терминолошке разлике постоје, али је суштина периодизације остала иста. Назив старчевачка култура је и даље у употреби, али је нпр. назив бутмирска култура замењен, само за један део територије који је захватала винчанска култура. Тако је и са неким културама енеолита, бронзаног и гвозденог доба које су временом добиле нове називе; у бронзаном добу срећемо мокринску, ватинску или вршачку културу, али се Белгиш култура не помиње и ако је некропола нпр. код Сурчина била позната још од времена J. Brunšmida i V. Hoffilera. Упркос свему овоме остаје констатација да је Грбић одредио временску и културну позицију неких од преисторијских култура чија су налазишта у Војводини била већ позната.

– Друга запажања која би на овом месту желео да напоменом тичу се чињенице да у литератури није довољно познато да је захваљујући истраживањима које је вршио М. Грбић граница распростирања вучедолске културе у Србији, јужно од Саве и Дунава

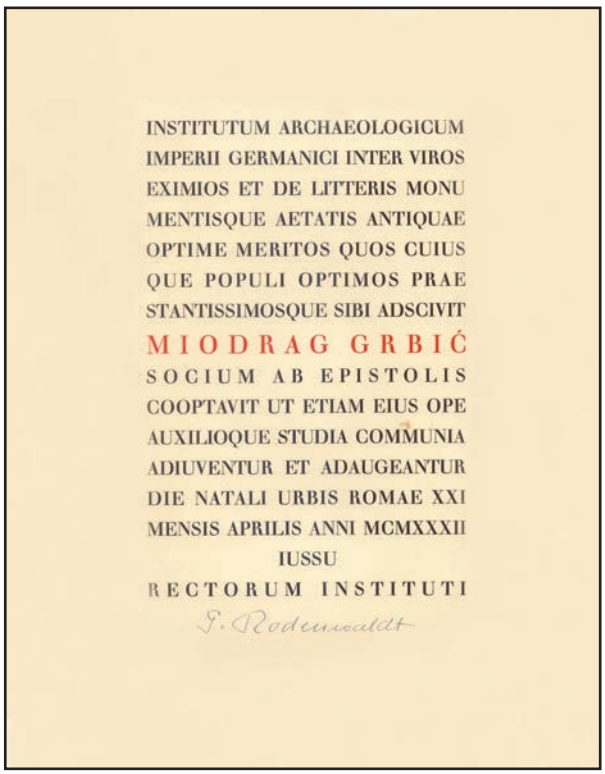
INSTITUTUM ARCHAEOLOGICUM
IMPERII GERMANICI INTER VIROS
EXIMIOS ET DE LITTERIS MONU
MENTISQUE AETATIS ANTIQUAE
OPTIME MERITOS QUOS CUIUS
QUE POPULI OPTIMOS PRAE
STANTISSIMOSQUE SIBI ADSCIVIT
MIODRAG GRBIĆ
SOCIUM AB EPISTOLIS
COOPTAVIT UT ETIAM EIUS OPE
AUXILIOQUE STUDIA COMMUNIA
ADIUVENTUR ET ADAUGEANTUR
DIE NATALI URBIS ROMAE XXI
MENSIS APRILIS ANNI MCMXXXII
IUSSU
RECTORUM INSTITUTI

Повеља археолошког института Немачке додељена Грбићу 1962. године (Архив САНУ)

померена знатно јужније, све до близине Крагујевца. Аутор овог текста је сведок и учесник у радовима који су се под руководством Грбића одвијали на градинским налазиштима код Горњих Комарица недалеко од Крагујевца (1954) и на Ђурђевачкој Главици (1956). Грбић је био свестан значаја открића вучедолских налазишта знатно јужније од подручја које се држало за регион ове културе. Па ипак он је млађим колегама (Б. Сталио, А. Јуришић, Н. Тасић) уступио да објаве ове резултате, уз констатацију да је за њих важнија афирмација „него старом Милету“, како је говорио.

Ето, са овим детаљем желео бих да завршим сећање на Миодрага Грбића коме је овај сусрет посвећен.

Богдан Брукнер*

Налазимо се у простору Спомен библиотеке Карловачке гимназије, у једном културном амбијенту у коме све врви од успомена, које се са свих страна стичу за наш сто. Налазимо се у оном истом простору у којем је и Миодраг Грбић често проводио своје гимназијске дане и у којем човек о њему не може говорити хладно и неутрално, него оно што му на срцу лежи.

Миодраг Грбић је био свестран. Његово најзаслужније дело, и данас актуелно, је свакако питање неолитизације, или почетка неолита. Наравно, он се добро изказао и у античкој археологији, и не треба заборавити да је Грбић један од иницијатора истраживања Сирмијума, али оно што нам остаје као трајна успомена, коју треба заправо поново на неки начин актуелизовати, је свакако тај његов велики напор да се више зна о неолиту и да се, конкретно, локалитети који су свуда око нас испитају колико је могуће брзо и са научном оперативом. За Грбића се данас сасвим сигурно везује још увек класика када је у питању неолит, а то је **старчевачка култура.**

Грбић није прво почео да копа на старчевачком локалитету, он се раније врло кратко задржао на једном локалитету који је и данас врло занимљив, а то је Лака стаза код Сремских Карловаца, где је 1928. године извео мање ископавање које је после и објавио, врло кратко и сажето у *Гласнику Историјског друштва* у Новом Саду. Када је објавио тај свој налаз он још није могао да га културно детерминише као локалитет винчанске културе, него је врло

опрезно казао да је то једна неолитска појава. Све до оног момента док није потпуно јасно публикована *Винча* (од I-IV), тек када је она добила своје место у преисторији, остали су, на првом месту је то био Грбић, почели да правим именом називају поједине локалитете и поједине културе.

Тако је заправо започео са ископавањима на врло важном локалитету код села Старчева, где је већ у првим својим извештајима објавио да је тамо нашао сликану керамику која припада најстаријим сличним слојевима у Винчи. Будући да је то ископавање био везано за Старчево улази у оптицај термин старчевачка култура. Он је то објавио у Познану 1930. године и Старчево је стварно постало врло занимљиво. Од тог момента фокусирали су се многи истраживачи на нешто што је у том тренутку било најстарије на Балкану, а то је управо заслуга нашега Грбића. Захваљујући вертикалној стратиграфији у Винчи Грбић је доказао да пре винче имамо нешто старије, што смо ми прихватили касније као старчевачка култура без обзира што ми данас имамо неколико варијанти (нпр. протостарчево и др), али старчевачка култура је још увек синоним онога што је најстарије у најширем смислу речи. Касније се Грбић повезао са колегама из Америке, који су надаље са њим, а после (након рата), и сами копали на Старчеву.

Читајући богату библиографију Миодрага Грбића приметио сам да је он веома често инсистирао на грнчарији. Велики број његових чланака тако и носи назив „грнчарија у том или оном времену". Сматрао је да грнчарија треба да буде та која ће одредити културу, време и место у стратиграфији и хронологији. И тако је, захваљујући ископавању у Старчеву, старчевачка култура ушла у светску литературу. И данас имамо велики број чланака који се ослањају на оно што је пре много година започео Грбић.

Сматрам да је Грбићев монументални прилог неолитско доба Војводине које је он објавио у *Војводини I*, у оквиру свог ширег, врло студиозно написаног чланка *Преисторија Војводине*. Та његова прва хронолошка лествица се битно не разликује од данашњих схватања еволуције преисторије. Он је јасно, већ 1939. године, указао да постоји старији неолит, да постоји млађи неолит, затим бакарно доба и после бронзано доба. Ми се мање или више и данас тога држимо. Према томе, ако говоримо ко је утврдио једну логичну еволуцију преисторије не само Војводине него и средње Балканског простора, то је био Миодраг Грбић.

Највећи број чланака, веома дискутабилних, Грбић је управо посветио почецима неолитизације. Напоменућу да је у време када је он објављивао своје теоретске претпоставке, средином 20. века, у археологији Србије постојале су две супростављене теорије, које су и данас у оптицају али са новим димензијама (захваљујући новим истраживањима). То су миграциона, по којој су неолитизација и неолитске културе зависне од појава на Блиском истоку, чији је најватренији заступник био професор Милутин Гарашанин. У време када је био тренд веровати да све долази са Блиског истока, и ми студенти смо тако размишљали и посебно били занесени размишљањима Гордона Чајлда које је изнео у свом делу *Дунав у праисторији*.

Заступник друге теорије био је Миодраг Грбић, у то време једини и усамљени стручњак који је сопственим сазнањима дошао до сасвим супротних мишљења и који је тврдио да су потенцијали Средњег Балкана у неолитизацији толико снажни и јаки да није било потребе да се узимају «са стране», него се неолитизација развила самостално на простору Средњег Балкана, конкретно у средњем Подунављу. До таквих закључака Грбић је дошао кроз керамичку анализу. Он се држао керамике, тако да је све промене у облицима, у стуктури материјала, у орнаментазацији повезивао са еволуцијом културне појаве у целини. Веома важан Грбићев чланак је *Претклasична грнчарија Средњег Балкана – везе и паралеле са Егејом, Средњим Подунављем и Анадолијом* (објављен у *Старинару* – бр. V–VI, за године 1954 – 1955, Београд 1956) У том чланку је он прихватао резултате истраживања Милутина Гарашанина (објављене у његовој дисертацији), односно еволуцију винчанске културе али је сматрао да керамички облици показују апсолутно аутентичне, домородачке елементе. Овај чланак је изазвао расправу у европским круговима, да ли треба прихватити теорију да све долази са Блиског истока.

Када је реч о високој хронологији сматрам да је Грбић зачетник идеје да се неолитске појаве на Балкану помере на неколико хиљада година, тачније 2.000 година раније него што је то тврдио професор Гарашанин, и да се почеци неолита могу датовати у V миленијум п. н. е. што и ми данас прихватамо. Рекао бих да је Грбић тада био нека врста пророка, и да је

видео далеко испред свог времена, јер смо ми то много касније прихватили на основу нових научних достигнућа. Грбић је тачно поделио неолит на рани неолит, претпостављајући да он зависи од мезолитских основа, о чему се и данас воде дискусије да ли је и како мезолит утицао на рани неолит. Тада је Грбић у средњи неолит убацио рану и позну винчу и типично за њега, тврдио да винчанска култура нема никакве везе са малоазијским појавама и да је, напротив, винчанска култура неки дериват тракасто-линеарног комплекса, чије је седиште средња Европа. И тада се први пут појавио појам тракасте грнчарије, до тада за нас непознат, и то је Грбићева велика заслуга. Сматрао је да се прво формира Ленђелска па Потиска, затим винчанска и на крају Бутмирска култура.

На крају бих истакао да овај скуп има за циљ враћање Грбића у ред оних великана наше науке које не можемо заборавити, него напротив његове радове треба још једном простудирати и евентуално користити у даљим истраживањима.

* Ово је последњи ауторизован текст академика Богдана Брукнера који је изненада преминуо 8. јануара 2006.

Борислав Јовановић

Као неко ко је већи део радног века провео у Археолошком институту о др Миодрагу Грбићу могу говорити и као о личности и као о научнику, са утисцима који су ми остали у сећању, без неког хронолошког или биографског реда.

Почео бих од доба када је Грбић био већ афирмисани научни радник и човек који је радио на врло много поља и када је имао јасно одређен став према истраживањима у преисторији. Тада су постојале две или три школе, једна је чешка, одакле је Грбић дошао, друга, тако да кажем, београдска школа коју је заступао професор Гарашанин, са неким осећајем средњоевропског, врло строгог односа према периодизацији преисторије. Нама млађима, још као студентима, била је добра препорука да све то ишчитамо и будемо спремни да цитирамо.

Грбић је деловао у том смислу као доследни критичар када је радио са нама, новим сарадницима института. Он се у званичним пословима и публикацијама држао реда онако како ће бити објављени, јер је свака генерација имала свој неписани ред, како да напишете текстове и образложите своја гледишта, а да

Пехар, Старчево, старији неолит (Народни музеј Београд)

вас већина оних који раде на тим пословима прими и прочита или да ризикујете да кажу, да је то нешто јако брзо урађено, исхитрено итд. Др Грбић нас је управо упозоравао на то мало исхитрено. Сећам се неколико његових ставова који су нас прилично одвајали од неког уопштеног гледања на научни рад у археологији, а то је била његова слобода у тумачењу археолошких артефаката и појава. Миграције је образложио колега Брукнер и ја нећу улазити у тај стручни део, али сећам се Грбићевих придика које нам је држао питајући нас: "А како ми данас гледамо на миграције?" а када смо ми, наравно помало збуњени, пожурили са одговором, он тада наводи пример: "Јер вам они који су за северну неолитску миграцију, кажу да тракаста и линеарна керамика има своје аналогије, дакле она је у морфолошком и орнаменталном смислу слична са јужним појавама, што значи да са севера постепено иде утицај Подунављем и ми имамо такву слику неолита Средњег Балкана. Али сада ја вама доведем оне који кажу обрнуто и шта вам они наводе – аналогне појаве које ми имамо на Средњем Балкану када их померимо на север, ми наилазимо на сличне орнаменталне мотиве и сличне форме керамике у Карпатском басену. Значи, та миграција долази са југа на север. Затим нам Грбић постави питање: "А шта би ви рекли?" Наравно ми смо покушали да се извучемо приближно онако како је он сам мислио о тим миграцијама. Ја се и данас сећам како сам, читајући велике тезе професора Милојчића и Гарашанина, сусретао неке клице сумње које је посејао др Грбић.

Друга омиљена лекција коју нам је често држао је проблем старчевачке ретенције, питајући нас: "Зашто све преисторијске културе морају да имају строго одређен почетак и завршетак свог трајања"(тада је било хронолошко светогрђе рећи нешто друго) и "зашто морају да буду искључиво на својој територији и да имају свој сопствени редослед конзула као на Капитолу?". Затим је говорио: "Погледајте и данас ову нашу земљу Србију, је ли лалинско село исто као село у Новом Пазару. Сад вас буни то Старчево што се негде јавља изван општег датовања, а то је зато јер је оно самостално живело, тамо нико њих није ометао и они су имали ту своју етапу докле су трајали, а шта се потом десило у то сада не улазимо. Та ретенција нас, дакле, учи да је култура жив организам и она објашњава зашто Старчево изазива толике невоље и дискусије на почетку стварања европске аграрне цивилизације." Ми смо касније схватили сличну тезу коју је врло ефикасно развио Стојан Димитријевић у Загребу, а мислим и да је Никола (Тасић) у једној расправи на Винчи пре неких пар година рекао нешто, што би за хронологије енеолита било прилично кршење типолошких конвенција, да различите културе као што су Баден и Бодрогкерестур могу да буду међусобно исто тако различите старости, у зависности од појединих налазишта или територија. Дакле цео систем преисторијске археологије био је заснован на врло строгим одредницама и извесној геометризацији култура, и ето Грбић је већ тада имао осећај да се ствари могу објаснити на сасвим други начин.

Грбић такође није говорио за себе, како је често имао обичај: "То је рекао Миле Грбић", него када је нешто желео да нагласи: "Ја вас питам, како ћете ви да реагујете, шта ви мислите?". Значи покушао је да нам пренесе нешто у шта је и он сам сумњао, да нас ослободи утиска да је Грбић човек који импровизује, да је превасходно духовит и да није имао тежину оних радова који су у то време држали до ове систематике у преисторијској археологији.

На крају бих поменуо Грбићева ископавања на Плочнику. Ми који смо касније радили на Плочнику имали смо прилику да се сретнемо са људима који су били са Грбићем у то време. Причајући са њима схватили смо да је била велика вештина снаћи се у тим приликама, јер је Грбић направио прве заштитне радове у току индустријских и грађевинских подухвата, где држава инсистира да то мора да се уради, а археолог како се снађе.

Он је дошао на трасу пруге која је тада грађена преко Топлице и Прокупља, и ишла на југ до Приштине, а била је од стратегијског значаја, па се ту морало радити убрзано. Један усек је прошао кроз део великог налазишта (Плочника) и тада је Грбић морао да што боље сарађује са грађевинским инжењерима, да чашћава раднике, а материјал је неки пут скупљао у вреће. Сачувао је прве археолошке налазе на основу којих је међу првима рекао да је млађа Винча енеолитска култура, дакле да је она бакарнодобна, а не неолитска. Та његова аргументација је остала неколико деценија у сенци европских и егејских археолога који су се држали строгих граница да је то касни неолит и да ту нема неких промена. Наредна истраживања су показала да је Грбићево гледиште тачније него оно што смо ми у своје време учили и радили. Али, ако помислите како је он до тога дошао, схватићете да је само захваљујући својим изванредним организационим способностима!

Анализирајући све ове утиске сматрам да је Грбић био истраживачки дух који је у неку руку и сам био жртва свог школовања. Он је прошао строгу школу, и данас је чешка школа једна од угледних и конзервативних, и мислим да је имао неку своју сопствену конфронтацију, да ли да успе као човек који следи њене принципе, или да искористи потенцијал сопственог истраживачког духа. Можда је он носио извесну неусаглашеност у самом себи, неки пут је доживљавао и мале неприлике, а неки пут га је издавало стрпљење. Сви се сећамо врло жестоких дискусија са Драгом и Милутином Гарашанин и професором Милојем Васићем, када је он био стварно тврд и није изгледало да је био опуштен и духовит каквог га најчешће памтимо.

Грбић је у своје време отворио неки други приступ који није имао никакве додире са званичном археологијом тог времена, чак и у Археолошком институту он је најчешће био у опозицији са социјалистичким начином рада, због чега је имао кратке дијалоге са врло строгим Ђурђем Бошковићем, директором института. Сећам се када смо у библиотеци института присуствовали седницама тадашњег научног већа, када је неко говорио нешто што је Грбић сматрао да није у реду, почео би да се врпољи и ми већ знамо да је тренутак када ће устати да као на рапорту закопча сако и повуче га на доле, као униформу, и каже: "Али Грбић мисли другачије", уз своју шеретску сремачку узречицу: "Ја проб'о па може". О себи је волео да говори у трећем лицу. Тек тада седне и изговори своју мисао до краја. Вероватно да је све то њега претходно притискало, али као сваки духовит човек, није дозвољавао да се то види одмах.

Завршио бих са једном малом анегдотом која се десила на Стапарима код Ужица где се налазила једна винчанска градина и где смо ми као студенти радили на ископавањима. Радове је водила археолог Републичког завода Цана Јуришић, а стручни консултант је био доктор Грбић. Он је у посету дошао на два дана и био је јако уморан, јер је непрекидно путовао са једног локалитета на други. Решио је да одспава. Пошто смо сви били смештени у једној просторији, он нам се придружио и док смо ми причали он је од умора убрзо задремао. Стварно је заспао, али у једном тренутку он је наш разговор заправо наставио и ми чујемо како нешто мрмља и на крају гласно каже: "То ти је било врло добро Грбићу", онда заћути и нешто мрмља, па опет: "Не ваља ти то Грбићу", и тек на крају се смирио и заспао.

Здела, Плочник, позни неолит (Народни музеј Београд)

Доброслав Ст. Павловић

У годинама пре Другог светског рата, потом и у време када наша земља још није била окупирана, чланови Ротари клуба у Београду били су, поред осталих, и мој отац Стеван и Миодраг Грбић. Први у својству дипломате за спољну политику, други као археолог музеалац. У том, за све нас судбоносном времену, када сам још био студент архитектуре, отац ме је упознао са др Мидрагом Грбићем, тада већ уваженим стручњаком своје врсте.

Дипломирао сам баш када су и нашу земљу прегазиле непријатељске трупе. Иако стасао за службу, млад и надобудан архитект, сматрао сам да ми национални понос не допушта да баш под Немцима отпочнем своју каријеру и с њихове стране будем плаћен у својству државног чиновника. Довијао сам се с тога, како сам знао и умео. Свој стручни позив инжењера засновао сам добровољним радом у чистачкој колони, рашчишћавајући београдске улице пуне шута насталог као последица шестоаприлског бомбардовања. Свима нама младима који су се у тим приликама затекли у Београду, претила је опасност да будемо отерани у заробљеништво, на принудни рад у Немачку или у затвор. Универзитет је био затворен, тако да његова некадашња аутономија сада више није имала моћи да своје студенте и новоприспеле интелектуалце прихвати под своје скуте.

Грбић је тада покренуо иницијативу за оснивање Музејског течаја. У то време, он је био на челу Уметничког одељења Министарства (Комесаријата) просвете, на Теразијама у броју 26. Како је по својој службеној обавези био у контакту са професором Рајсфицем, комесаром за културу у окупираној Србији, успео је да тог, иначе веома образованог и у суштини честитог Немца, привржениика византијској култури, задобије и убеди у исправност једног таквог подухвата. Свестан тешког положаја у коме се нашла та наша омладина Грбић је и мене прикључио једној њеној групи коју је одабрао да се на неки начин оспособљава за музејско-конзерваторску струку. Као будући чувари наших културних добара, ти наши незапослени младићи и девојке постали су, под тим видом, на известан начин заштићени.

Под окриљем тадашњег Музеја кнеза Павла, чији је управник још увек био др Милан Кашанин, у просторијама некадашњег Новог двора краља Александра, почетком 1942. године отпочела је настава новооснованог Музејског течаја, у трајању од три семестра. Предавачи су били у то време најистакнутији стручњаци које су мимоишли заробљеништво и друге недаће, затечени у Београду. Часове из археологије држао је сам Миодраг Грбић; архитектонске стилове предавао је архитект Иван Здравковић који је и иначе био запослен у Музеју; историчар уметности Радивоје Љубинковић тумачио је наш средњовековни живопис, а др Милан Кашанин новије српско сликарство; антропогеограф др Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског музеја, држао је предавања из наше етнологије и етнографије, док је професор др Љубица Јанковић говорила о музици и народним играма, историчар др Ђорђе Радојичић анализирао је рукописе из наше средњовековне књижевности, а византолог др Владимир Мошин палеографију; историчар уметности др Ђорђе Мано-Зиси приближио је слушаоце музеолошком виђењу покретних споменика.

Било нас је двадесетак, по свој прилици и више слушалаца, не сећам се тачно. Пасионирано смо пратили предавања и уносили се у материју према којој смо иначе осећали блискост, и не слутећи да ће, по завршетку тог несрећног рата, већина нас заузети одговорна места у многим нашим установама културе и научним институцијама.

Било нас је редовних слушалаца са универзитетском дипломом којима је та врста наставе била извесна специјализација: теолози Светозар Душанић и Рајко Веселиновић, историчари уметности Мирјана Ћоровић Љубинковић, Миодраг Коларић и Перуника-Бела Поповић, етнолог Мирко Барјактаревић… Нешто млађи, још на студијама које се за време окупације нису могле одвијати, водили су се као ванредни слушаоци. Већином су припадали Филозофском факултету – археологији и историји уметности: Влада Милојчић, Јован Ковачевић, Милутин Гарашанин, Драга Анђелковић (Гарашанин), Јелисавета Станојевић, Радмила Антић, Олга Московљевић, Гордана Гаћански, Радмила Мишић, Неда Стаменковић, Мирјана Татић (Ђурић), Катарина Амброзић, Момчило Павловић и најмлађи, тек свршени матурант Дејан Медаковић. Сва су та имена нама добро позната, па и није потребно подвлачити улогу коју су стекли у послератном друштву, без којих се није могао ни замислити било који успех у домену њихових струка.

Течај је имао озбиљан карактер. Сваки, поготову редован слушалац, био је обавезан да припреми по један рад који се, у виду

семинара, читао, коментарисао и оцењивао. На крају трећег семестра одржани су испити тако да је сваки појединац стицао сведочанство са уписаним успехом за сваки предмет. Са радом је отпочела и друга генерација слушалаца. Догађаји, средином 1944. године, растурили су све учеснике ове поновљене акције, тако да је престао њен сваки даљи рад.

У исто време, почетком 1942. године, такође настојањем Миодрага Грбића, основана је, за територију тадашње Србије, и прва установа заштите, дуго припремана и очекивана у предратној Југославији, овога пута, нажалост, под окупацијом. Био је то Централни завод за чување старина, смештен, такође, у једном одељку Музеја кнеза Павла, под руководством самог Грбића. Пријатне успомене ме везују и за Здравковића, Љубинковића, Олгу Батављевић и Гађанску, јер сам и сам у тој установи био задужен за споменике народног градитељства, сарађујући бесплатно, као и остали, на споменицима народног градитељства, којима су припадале и цркве брвнаре. Јасно је, да у ратним приликама није ни била могућност да се обилази терен. Састављени су ипак спискови, вршена је класификација свих вредности до којих је било у могућности да се допре путем литературе, извештаја појединих сарадника из унутрашњости земље, донекле и путем веза с имаоцима и корисницима споменика, пре свега са Црквом, а и на основу раније стечених сазнања. Рађене су и студије мањег обима.

Међутим, бомбардовања, рације, потказивања, скривања, хапшења, илегални рад појединаца и друга ометања разне врсте, у знатној су мери реметили, на крају и потпуно угасили, сваки вид послености ове наше иначе сложене делатности. Па ипак, можемо слободно рећи, да је и такав наш рад био у стању да сабира драгоцене податке, при чему је стручно бдење искусног Грбића било од пресудног значаја. Не треба занемарити чињеницу да је сва та документација послужила касније као драгоцена подлога новооснованом Републичком заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе, као основна подлога за полазни корак којим ће ова установа кренути у новим условима под руководством Милорада Панића – Сурепа.

Добро се сећам, када је једној групи будућих археолога било дозвољено да врши извесна мања истраживања у Београдској тврђави и понегде на осталом делу Калемегдана. Једном приликом, кад су се ови наши вредни пионири покуњено вратили са једног од тих ископавања, саопштивши др Грбићу да ни на шта нису наишли, Грбић их је онако спонтано, како је и умео, потапшао по рамену, узвикнувши весело: "Одлично сте урадили. Сада бар знамо да ту нема ничега!" Био је увек расположен и духовит, при томе веома елоквентан, вазда спреман да у стручном погледу на занимљив и живахан начин искаже многе научне истине и новине, приступачне свима.

Све је ово било потребно да се помене, како би се објективно обележила личност Миодрага Грбића, не као врсног археолога, јер му уосталом ту вредност нико и није оспоравао, већ као човека који се није либио другима да помогне. У нашем конкретном случају учинио је да читава једна генерација послератних културних посленика својевремено буде не само спашена, већ и оспособљена да стекне највиша друштвена признања. Преко тих Грбићевих заслуга прелазило се ћутке. На њега се чак и указивало, ни мање ни више, као на некаквог сарадника окупатора, запостављајући његове итекако позитивне активности које су биле у стању да дођу до изражаја баш благодарећи тој његовој сарадњи. Била је то, у ствари, једна неоспорно корисна сарадња која му се мора приписати још једном позитивном оценом, приликом вредновања целокупне његове личности.

Олга Брукнер

Познат по активностима, са новим идејама, окренут младим генерацијама, др Миодраг Грбић је допринео да се успостави сарадња са универзитетским центрима на простору бивше Југославије, која је била нарушена у ратним годинама. Организовао је да десет студената са Београдске катедре учествује на археолошким ископавањима у Демир Капији, када сам се први пут сусрела са др Грбићем 1952. године. У периоду од месец дана нашег боравка у Македонији уживали смо у природним лепотама Демир-Капијске клисуре слушајући мишљења југословенских стручњака о значају локалитета. У свакодневном дружењу са студентима др Грбић је био спреман да одговори на наша питања, понекад уз духовне опаске и упозорења, када је у питању идентификовање и датовање археолошких налаза. Као одличан организатор имао је све квалитете које данас поседује способан менаџер.

По завршетку студија запослила сам се 1955. године у Покрајинском заводу за заштиту

споменика културе Војводине у Новом Саду. У првим годинама радног стажа, др Грбић ми је указивао, као ментор мог приправничког испита, на стручну литературу о методологији рада на ископавањима, обради археолошке грађе и објављивању резултата мог првог, самосталног истраживања локалитета (О. Брукнер, *Халштатска некропола код Дорослова,* Грађа за проучавање споменика културе Војводине III, Нови Сад 1959, 5). Био је истраживач и "учитељ" који је несебично преносио своја искуства и знања. Мада је његов утицај на младе послератне генерације археолога био несумњив, он никада није добио адекватна признања.

Откривањем архитектонско-грађевинског комплекса царске палате античког Сирмијума 1957. године у Сремској Митровици настаје дуже година моја сарадња и консултације са др Грбићем, који се у својству научног саветника Археолошког института у Београду активно ангажовао на заштити и истраживању Сирмијума. С почетком интезивне изградње и развоја Сремске Митровице од 1957. године дошло је до нових сазнања о Сирмијуму који је до тада био познат на основу писаних извора и појединачних случајних налаза. Покрајински завод је имао веома одговорну улогу да се заштити и очува културно наслеђе, а да се при том не угрожава планирани развој савременог града. Архитекта Милоје Милошевић, тадашњи директор Покрајнског завода, у сарадњи са Археолошким институтом активно је укључио стручне службе на заштитним археолошким ископавањима под научним руководством др Грбић, који је био свестан да настаје прекретница у даљем решавању судбине Сирмијума. Са развојем и потребама савременог града археолошка ископавања су била подређена грађевинским радовима, те је било неопходно да се изради дугорочни пројекат за заштиту Сирмијума, односно систематска истраживања и вредновања откривене архитектуре као и да урбанистички план Митровице убудуће мора да подлеже извесним променама и корекцијама.

Захваљујући др Грбићу и пуној подршци арх. Милошевића ангажовни су најеминентнији стручњаци из научних центара Федерације који су у стручним комисијама валоризовали откривене архитектонско-грађевинске целине Сирмијума. Према прихваћеном пројекту за заштиту и очување античког града Сирмијума, извршена су у трогодишњем периоду (1959–1961) систематска ископавања на слободним површинама и локацијама, предвиђеним за изградњу Митровице. У суочавању са искрслим проблемима посебно је било драгоцено присуство др Грбића на терену, који је хитним предузимањем иницијативе и дипломатским приступом код одговарајућих институција у Митровици обезбеђивао несметани даљи рад на планираним истраживањима и неопходној примени Законом регулисаних мера заштите.

Утврђивање трасе градских бедема и откриће архитектонско-грађевинских комплекса дали су значајне податке о растеру града и урбаном садржају античког језгра Сирмијума: царска палата (paletium imperiale), житница (horreum), купатила (termae), стамбене зграде (insulae, villae urbanae) као и улична водоводна и канализациона мрежа. Позивајући се на утврђене споменичке вредности откривене архитектуре локалитети су стављени под заштиту Закона.

На интервенцију Покрајинског завода и Археолошког института и на основу стручних комисија образованих при Покрајинском заводу и Савета за културу Покрајине и Републике, убрзано је решавање питања заштите Сирмијума и обезбеђење ванредних средстава за очување античког града. (Комплетна документација о археолошким и конзерваторским радовима налази се у досијеима Одељења за документацију Покрајинског завода.)

Архитекта др Доброслав Павловић извршио је конзервацију и презентацију царске палате, виле урбане са термама и трговачко занатске четврти а затим објавио методолошки приступ конзервацији. *(*Dr D. St. Pavlowitsch*, Probleme des fouilles a Sirmium sur les debrisde quirepose Pactuelle Sremska Mitrovica,* Arte Lombarda VIII, 1, Milano 1963, 151–155; *ibidem: Coservatio et amenagement des restes de l'antique Sirmium*, (Atte del II Congresso Internazionale del Restauro Venezia), Venezia 1964, 433–437). Такође су објављени први заштитни радови на откривању царске палате. *(*А. Милошевић, О. Милутиновић (Брукнер), *Заштитна археолошка ископавања у Сремској Митровици*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине II, Нови Сад 1958, 5–45).

На иницијативу др Грбића, Археолошко друштво Југославије је организовало 1960. године у Сремској Митровици симпозијум са темом о лимесу у Југославији. Идеја др Грбића је била да се учесницима научног скупа презентују резултати археолошких истраживања у Митровици. Упознавање стручне јавности са проблемима заштите и вредновања

споменика, као и разгледање конзервираних и презентираних локалитета имало је значајних реаговања и давања подршке будућим пројектима за очување Сирмијума. *(Лимес у Југославији,* Зборник радова са симпозијума о Лимесу I, 1960, Београд 1961).

Организовање Саветовања са темом "Сирмијум и урбане целине", одржаном 1963. године у Сремској Митровици, најбоља је верификација успешно изведених истраживачких радова, примене законских регулатива и стручног приступа заштити и очувању античког града. (Материјал са саветовања 1963. године у Сремској Митровици налази се у досијеу Одељења за документацију Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду.) Оснивањем одбора, као стручно-саветодавног органа, преузете су дужности на усмеравању развоја савременог града уклапањем значајних споменичких вредности Сирмијума.

Излажући кратак историјат о првим годинама предузимања заштитних мера за очување античког града, па до утврђивања Сирмијума као споменичке вредности римске цивилизације, од светског значаја посебну захвалност дугујем др Грбићу, његовом истраживачко-педагошком раду и неуморној активности до смрти 1969. године.

Жижак из Сирмијума, почетак II века (Музеј Срема, Сремска Митровица)

Војислав Трбуховић

Мој први сусрет са др Грбићем био је крајем 1948. године у Археолошком институту. У то време као гимнзијалац често сам обилазио археолошка истраживања на Калемегдану (копала се кула Стефана Лазаревића) и тако заволео археологију. Интересовало ме је ко је био руководилац истраживања и да ли постоји могућност да се са мојим друговима у њих укључимо и тако избегнемо обавезне омладинске радне акције на којима је био заступљен тежак физички рад. С обзиром да су руководиоци ископавања Милутин Гарашанин и Јован Ковачевић били одсутни, упутили су ме на др Грбића. Он ми се обратио са „омладинче" и од тада ме је увек тако ословљавао. Сложио се са изнетим предлогом и обећао да ће нас препоручити Милораду Панићу-Сурепу, који је тада неприкосновено о свему одлучивао. Тако сам се ја укључио у археологију. Др Грбића сматрам својим „учитељем" јер оно што сам у теорији научио од професора Васића, у пракси сам научио од др Грбића и на њега сам увек могао да се ослоним.

Др Грбић је знао да се жртвује за друге. Мало је познато да се одрекао свог учешћа на ископавању у Демир Капији (које је било савезно ископавање са представницима из свих република тадашње Југославије) у корист десет студената археологије којима је то била једина могућност да узму учешће на ископавању. Међу тим студентима нашао сам се и ја.

Као добар педагог знао је како са студентима, тако ме једном приликом питао колико знам језика. Задовољан мојим одговором да знам три језика, рекао ми је „Од сада нећу да ме ишта питаш, добићеш литературу и сам проучавај." Од тада сам од др Грбића добијао потребну литературу и данас код себе имам неколико његових сепарата које нисам стигао да му вратим, јер је сасвим изненада отишао. Тог 30. јуна 1969. године пре подне сам разговарао са њим када је обећао да ће ми сутрадан донети неке књиге али нажалост, тог поподнева је умро.

Мало је познато да је Грбић са професором Радославом Грујићем и бароном Рајсфицем 1942. године учествовао у спашавању „светих моштију" кнеза Лазара, цара Уроша и деспота Стефана Штиљановића. За то дело била је потребна велика храброст. Сећам се, са колико узбуђења сам слушао његову причао како су у задњем тренутку спасли „свете мошти," док

су се војним камионом, које је Рајсфиц успео да обезбеди, током ноћи враћали из Шишатовца, када су сусрели камион пун пијаних усташа који су кренули да пале и уништавају манастире по Фрушкој гори. У Саборној цркви у Београду, где су тада „свете мошти“ свечано дочекане и похрањене, много година касније сам чуо, у молитвама које су читане, да је Грбић спомињан као „светоносца нашога Миодрага.“

Теодора Томашевић Бук

Позив за учешће на округлом столу посвећеном лику и делу др Миодрага Грбића ме је прилично обрадовао и овом приликом желим да истакнем захвалност организатору, тим пре што су позиви који долазе из моје земље врло ретки.

Мада сам у детињству многа лета проводила у Сремским Карловцима др Миодрага Грбића срела сам први пут тек као студент. Било је то у Македонији 1954. године на путу између Битоља и Породина. У сусрету два фијакера, који су возили мене ка Породину а др Грбића ка Битољу и размене поздрава наших кочијаша, на македонском, др Грбић ме је на српском упитао: „Куда омладинко“ (да не би морао да каже „друг-другарица“ или „момче-девојче“). Уз објашњење да сам на препоруку Благе Алексове и господина Мачкића (директора музеја у Битољу) кренула на археолошко ископавање у Породин, добила сам одговор да се одмах вратим одакле сам пошла. Љутита због овог запитала сам: „А ко сте Ви?“ и тада из одговора сазнала да се ради о др Грбићу. Наравно, упорна у својој намери, наставила сам свој пут, а др Грбић је продужио својим. У Породину сам дознала да је руководилац истраживања био др Грбић и да он није био обавештен о мом доласку (због чега је и био љут).

Овај први, помало непријатни сусрет исправио се мојим марљивим радом на терену и претворио у успешну сарадњу и неограничено поверење које смо међусобно стекли и имали све године нашег познанства.

Од др Грбића сам много научила, посебно о методологији археолошких истраживања као и начину приступа неком проблему у археологији. И данас се у мом раду осећа утицај Грбића као педагога. Тако, например, његову праксу да једном студенту почетнику, када дође на терен, одмах одреди једну сонду коју ће комплетно надгледати (без обзира што је у општи дневник можда улазила само једна његова реченица), без могућности да се шетка около (јер уколико се шета више од три пута добија од Грбића „угљени прашак“), ја и данас примењујем у свом теренском раду са студентима (уз њихово почетно негодовање).

Захваљујући Грбићевим препорукама и помоћи, омогућен ми је боравак у Швајцарској. Једног дана ме је обавестио да има једно слободно место асистента у Швајцарској, код професора Лаура Беларта (Laur-Belart), кога је срео на Конгресу у Израелу и да је предложио троје младих археолога, међу којима сам била и ја, без да се о томе претходно са мном консултовао. Љутита због таквог приступа одбила сам тај предлог. Познавајући мој карактер, Грбић је рекао да је мене ионако уз пут предложио и да као жена немам никакве шансе и ту ме је придобио. Ја сам од сва три кандидата (међу којима је био и Пера Милошевић) имала препоруку из Швајцарске, јер сам захваљујући Грбићу раније боравила на једном ископавању у Таингену (Taingenu). Та препорука је пресудила да ја будем изабрана. Пошто је један колега из Швајцарске наследио катедру професора Лаура Беларта у Базелу, прешла сам као „sefarheolog“ у Аугусту Раурику и касније на Универзитет у Фрајбургу где и данас радим.

На крају бих истакла да за своју успешну каријеру могу захвалити др Грбићу.

Растко Васић

Миодраг Грбић заузима на више начина посебно место у нашој археологији. Може се рећи да је временом био заборављен, па стога треба одати посебно признање Градском музеју у Новом Саду и Сремским Карловцима на покретању ове вишестране акције која му је посвећена.

Грбићев научни рад у археологији је веома важан. Он се бавио махом преисторијом, пре свега неолитом, иако је дао и значајне прилоге из бронзаног и гвозденог доба, али се такође бавио и римском археологијом о којој је доста писао, а и средњовековном, где је поред осталог превео «Словенске старине» Лубора Нидерлеа.

Био је познат као способан организатор различитих археолошких и музејских подухвата, ископавања и пројеката, налазио је средства тамо где други то нису успевали. Његова узречица «Ја проб’о па може!» постала је пословична. Између осталих акција био

је и иницијатор идеје да се међународни преисторијски конгрес 1971 г. одржи у Београду. Конгрес је одржан али Грбић, нажалост, није доживео да у њему учествује.

Урадио је много на афирмацији наших младих археолога и филолога. Наговарао је, храбрио, подржавао младе људе који су показали интерес да се баве нашим струкама, помагао им да се пробију, да оду ван земље да се инструирају, што је било посебно важно у годинама после рата када за то није било много могућности. Био је прави пропагатор у том смислу. Ја сам један од тих случајева и због тога сам му трајно захвалан.

Године 1937. Музеј кнеза Павла (данас Народни музеј) покренуо је часопис *Уметнички преглед*, један отмен часопис, можда не у потпуности научан, али са много актуелних и занимљивих чланака. Да би се часопис званично регистровао, Грбић је дошао у тадашњу Главну контролу, и ту га је млади писар, који му је завршавао предмет, питао да ли и други, који нису сарадници Музеја, могу да пишу за часопис. Грбић га је охрабрио и рекао да неизоставно пошаље нешто ако има. Млади човек је написао један текст, објавио, затим други, нешто касније је прешао у Музеј и потпуно се определио за историју умтности. Тај млади писар је био мој отац, па сам ја, стицајем околности, релативно рано дошао у контакт са Миодрагом Грбићем.

Миодрага Грбића сам тако преко оца упознао још као гимназиста. Он ме је охрабрио кад је чуо да желим да упишем археологију и касније ми помогао и подржао и делом и речју. Када сам се 1962. г. спремао да се прикључим једној експедицији која је требало на Мљету да тражи једну потонулу галију, подухват који је обећавао различита узбуђења, рекао ми је да то не долази у обзир и да ја треба да идем у Сремску Митровицу на ископавања античког Сирмијума. Тако сам провео два и по месеца у Митровици и ту стекао прва права теренска искуства.

Нешто касније, захваљујући његовом предратном познанству са професором Лауром Белартом, отишао сам у Аугст, једно мало село код Базела и три дуге кампање провео на ископавањима Аугусте Раурике, великог римског локалитета. После Швајцарске, опет захваљујући његовом посредству, поново сам учествовао 1968. г. у југословенско-америчким ископавањима Сирмијума, првим међународним ископавањима после рата на нашем тлу. Међутим, и поред неког предодређења за римску археологију после толиког теренског искуства код нас и у Швајцарској, ја нисам послушао Грбићев савет да се определим за ту страну и неку од тема које ми је он сугерирао, које су биле мање обрађиване, па је конкуренција била мања. Окренуо сам се гвозденом добу и Илирима, који су тада били у моди, сви су се њима бавили и о њима писали, а о којима, као што сад видимо, још увек недостају коначне оцене. Могуће је да сам погрешио јер у суштини свака тема је занимљива кад се с њом човек боље упозна и почне озбиљније њоме да се бави.

Јануара 1969, захваљујући највише Миодрагу Грбићу, ушао сам у Археолошки институт у Београду и ту остао 36 година, до јануара 2005.

Грбић је младим сарадницима увек поклањао пажњу и интересовао се за њихов рад. Почетком те 1969. године Институт је добио неке просторије на Обилићевом венцу, на шестом спрату једне зграде где је лифт и радио и није радио, али нас је Грбић обишао неколико пута, Петра Петровића, Душицу Минић и мене, младе снаге института, да нас охрабри и подржи.

Нажалост, умро је рано, са непуних 68 година, 30. јуна 1969. код куће, у подне, за ручком. Многи су били већ на терену, па је само неколико нас из Института дошло на ту вест у улицу Милутина Бојића. Чекао се гробљански лекар који није долазио, ургирано је и одговор је био да је доктор ту, али нема кола, па ако ми можемо да организујемо превоз, он ће одмах доћи. Тако је мени запао у део непријатан задатак да довезем мртвозорника који је званично утврдио да је Миодраг Грбић умро.

Међу бројним радовима које је Грбић објавио, налази се и сребрна остава из Чуруга. Тај период није био у жижи његовог научног интереса, али управо то показује његову научну разноврсност и спремност да реагује на прави начин када је то било потребно. Ову значајну оставу из IV века пре н. е., која много говори о културној клими, културним струјањима и локалним златарским радионицама у Срему и Бачкој, Грбић је објавио у *Гласнику историјског друштва* у Новом Саду (1928, стр. 10–22), убрзо пошто је остава откупљена за Народни музеј, и тако отворио једну значајну страну у проучавању наше прошлости. Неко ће можда рећи, да није он, објавио би неко други. Можда би, а можда и не би. Овде подсећам, иако паралела не мора да изгледа убедљива, да један сличан сребрни налаз, мада нешто сиромашнији, из околине

Сребрне наруквице из Чуруга, IV век пре н. е. (Народни музеј Београд)

Сомбора, који је стигао у Природњачки музеј у Бечу 1863. године, још увек није у потпуности објављен. Сребрна остава из Чуруга састоји се од више комада сребрног накита, међу којима су основни типови широке жљебљене наруквице од сребрног лима, неке са по две стилизоване животињске главе на крајевима, и велике сребрне шарнирске фибуле.

Широке сребрне наруквице су се развиле највероватније од сребрних и златних наруквица са змијским главама које су на Централни Балкан стигле са југа, из Македоније, и овде биле израђиване у локалним радионицама, прилагођавајући облик домаћим могућностима и домаћем укусу. Облик је познат из Бачке, Срема и северозападне Бугарске, па се на тим просторима може претпоставити постојање једне или више локалних радионица.

Шарнирске фибуле имају нешто занимљивију историју али такође указују у истом правцу. Ове фибуле од сребра или бронзе, са главом у облику палмете, где је лук спојен са иглом шарниром, и ногом у облику сложене стилизоване змијске главе, настале су у Македонији у другој половиним VI века под утицајем фригијских фибула. Назив «малоазијске фибуле», који се каткад употребљава, међутим, није адекватан јер су разлике између шарнирских и фригијских фибула знатне и битне.

Шарнирске фибуле су у Македонији постале веома популарне, јављају се и у Требеништу у то време, али су се даље на север Балкана раширile у другој половини V века. Негде у IV веку пре н. е. шарнирске фибуле од бронзе и сребра почињу да доминирају на Централном Балкану. Оне подражавају македонске облике али их такође варирају и мењају, при чему су локалне радионице посебно активне. Ту се стварају велике шарнирске фибуле преко 10 цм дугачке, какве не постоје у Македонији, где је тенденција за профињењем накита у IV веку била посебно изражена. Велике шарнирске фибуле су нађене у Срему на једном локалитету код Никинаца, а оне по више елемената указују на локалну делатност, посебно у Чуругу, где је нога у облику палмете потпуно стилизована и престала да личи на свој узор, број звездастих украса на луку је умногостручен, а величина фибула најбоље одговара укусу домаће публике која је још увек више ценила велико и масивно у односу на мало и рафиновано. Ова варијанта фибула, названа варијанта Чуруг, представља последњу фазу развоја шарнирског типа фибула и била је, као и наруквице, раширена у Срему, Бачкој и северозападној Бугарској. Она најбоље говори о постојању значајних домаћих златарских радионица у IV веку, које је Миодраг Грбић наслутио обрађујући оставу из Чуруга.

Сребрне шарнирске фибуле из Чуруга, IV век пре н.е. (Народни музеј Београд)

Милорад Гирић

Као гимназијалац и сарадник Музеја у Кикинди, др Миодрага Грбића први пут сам срео априла 1948. године у Великом Бечкереку (како се тада звао Зрењанин), где је он одржао тродневни курс за будуће музејске сараднике. Предавачи су били др Грбић, за област преисторија Војводине и др Ђорђе Мано-Зиси за антички период. Било нас је присутно 20-так учесника из Војводине. Мене је на тај течај упутио Градски музеј из Кикинде. Био сам међу најмлађим учесницима, тада ученик седмог разреда Потпуне гимназије из Кикинде. Осим предавања упознати смо и са практичним радом у Музеју у Зрењанину и околним археолошким налазиштима.

Радећи на подручју Војводине др Грбић је 1928. године упознао младога Луку Надлачког (рођеног у Српском Крстуру 1910) који је у околини свог села и на подручју северног Баната радознало прикупљао материјал и податке о археолошким налазиштима и налазима. Исте године поставили су мању пробну сонду на неолитском насељу потиске културе Бајир II на обали Тисе код Српског Крстура, у које су укопани скелетни гробови бакарнодопске Tisza-polgar културе. Уједно су обишли и оближње насеље Старчево-Kërës културе познато као Бајир I.

Исте године обавили су и краће сондажно ископавање на Камара хумки, на граници атара Нови Кнежевац и Српски Крстур, у трајању од шест дана, открившии „тел“ насеље потиске културе неолита. Пронађен материјал је однет у Уметнички музеј у Београд (данас Народни музеј).

Са Надлачким је тих година извршио обилазак неолитског локалитета Кремењак код Чоке, острвског насеља старчевачке и потиске културе са каснијим укопавањем гробова из бакарног доба и Сеобе народа. Заједнички су обишли и насеље раног бронзаног доба Моришке културе „Сентош-попин паор“ код

Мокрина, на коме је сондажна истраживања обављао тамошњи учитељ, археолог-аматер Јохан Сасер (Johan Sasser).

Као резултат ових истраживања у касније објављеној периодизацији Војводине, у публикацији *Војводина I*, издатој 1939. године налазимо термине Српско Крстурска култура неолита, Чоканска за културу бакарног доба и Мокринска (Моришка) за период раног бронзаног доба Војводине, које је Грбић укључио у своју хронологију преисторије Војводине.

У периоду од 1947. до 1948. године др Грбић је, у сарадњи са Градским музејем из Кикинде, чији је управник тада био Лука Надлачки, организовао сондажна истраживања тзв. „Словенског града" на Градишту код Кикинде, земљаног утврђења које је саграђено много раније, вероватно у гвозденом добу. Ова ископавања су била нека врста летње школе за тадашње раднике музеја из Војводине и имала за циљ упознавање са начином и методама археолошких истраживања. Том приликом ми је др Грбић поверио да водим радове на тзв. сонди преко бедема, на којој је за физичке радове била ангажована група ђака. Тада ми је рекао „Омладинче", ово је била његова честа узречица, „када завршиш сонду и дођеш до здравице, направи на средини један пробни бунар, да не буде да у нижим слојевима има још нечега". Тада пронађени материјал налази се у Народном музеју у Кикинди.

Др Грбић је имао утицаја и на моје коначно опредељење за студије археологије. Наиме, по завршетку гимназије био сам у дилеми, археологија коју сам волео или техника која ме је занимала. Тада је др Грбић убедио моју мајку да упишем археологију (када му се она обратила да јој појасни „шта је то археологија?"). Срели смо се касније приликом полагања мог државног испитау Етнографском музеју у Београду 1958. године, када је испитивач из археологије био др Грбић.

Археолошка екипа на истраживању Градишта крај Кикинде 1948.
(Грбић стоји шести са лева)

Напоменуо бих да је према мом дубоком уверењу др Миодраг Грбић у својству референта за музеје, старине, архиве и библиотеке при Покрајинском повереништву за просвету, био аутор познатог Решења ГИОНСАПВ, Повереништва за просвету бр.16800 од 2. новембра 1946. године. Овим решењем су дата упуства подручним општинама на територији Војводине како да се формирају музеји и шта су њихови задаци. То је била кључна ствар за оснивање нових музеја и стабилизацију постојећих музејских збирки. Овим актом је била извршена и реонизација музејских територија, о чему сам говорио на међународном скупу „Од српске народне збирке до Музеја Војводине“ одржаном у Новом Саду 1998. године поводом 150-годишњице Музеја Војводине, што је касније публиковано.

Младенко Кумовић

Приликом истраживања музеолошке делатности Матице српске, пре десетак година у Рукописном одељењу Матице српске и литератури наишао сам на више радова, који би се могли сврстати у област музеологије, чији је аутор др Миодраг Грбић. Неки од тих радова су објављени у издањима Матице српске, а неки се налазе у рукопису и чувају као прилози записницима појединих матичних радних тела и управе. Настављајући истраживање развоја музејске делатности у Војводини пре и после Другог светског рата уочио сам да је др Миодраг Грбић, уствари, једна од кључних личности у војвођанској музеологији за успостављање савремене музејске мреже. Његове заслуге се могу мерити са доприносима чувеног Феликса Милекера. Поређење није захвално, али колико је год Милекер значајан у првом периоду као зачетник, толико је др Миодраг Грбић значајан за савремени развој музеолошке делатности у Војводини.

Гледано правно Грбић је професионално био везан врло кратко за музеје и музејску делатност у Војводини, практично само три године – од 1946. до 1949. Међутим то је кључно време у којем долази до обнављања рада и оснивања нових покрајинских, регионалних и месних музеја. Осим тога, др Грбић током целокупне своје каријере, која је, као што је познато, везана за Београд, београдске музеје и Археолошки институт САНУ, био у сталним контактима са музејима и музејским стручњацима у Војводини. Тај његов ангажман се може пратити још из периода почетака његовог професионалног музејског рада. Наиме, у другој деценији двадесетог века, међу неколико предлога и иницијатива српских научника за оснивање једног “општег” музеја за подручје данашње Војводине, јавља се и млади др Грбић са разрађеним и целовитим концептом будућег музеја.

Прво је знаменити Јован Цвијић на Скупштини Матице српске 1922. изнео идеју оснивања музеја “као научног института” за ове крајеве. Затим професор Станоје Станојевић 1925. предлаже Српској краљевској академији “оснивање у Карловцима или Новом Саду, музеја за Бачку, Банат и Срем”. Године 1926. Васа Стајић у *Летопису Матице српске* износи предлог да Матица српска треба да преузме улогу формирања покрајинског музеја са историјско-уметничким садржајима које већ поседује у својим фондовима. Допуњује га Јован Хаџи (1927) концептом природњачког одељења при будућем покрајинском музеју и коначно исте 1927. године *Летопис Матице српске* објављује концепт “Војвођанског музеја” из пера младог Миодрага Грбића.

Због ограничености времена нећемо улазити у опис и критички осврт Грбићевог концепта “Војвођанског музеја”. Рећи ћемо само у вези са овим предлогом две ствари: прво, Грбић се у чланку залаже за оснивање Музејског друштва при Матици српској, које би реализацијом одређених задатака припремило оснивање музеја и друго, као познавалац културних прилика у ондашњој Краљевини Југославији, која је за финансирање музеја издвајала веома скромна средства, Грбић износи идеју да се нови музеј подигне народном иницијативом са мотом “Народ сам себи” без великог ослањања на државу.

У Матичној архиви нема података који указују да је Грбићев концепт прихваћен при оснивању Музеја Матице српске 1933. године, али су његове идеје као полазна основа сигурно биле коришћене, а претпостављамо и савети приликом уређења музејске поставке. Др Грбић је у то време у Народном музеју у Београду (Музеју кнеза Павла, како је 1934. Народни музеј назван) са осталим колегама кустосима припремио преселење збирки и уређење нове музејске поставке у Новом двору. Он је осмислио и уредио део поставке овог музеја у којем је презентована преисторијска и античка збирка примењујући у потпуности савремена

искуства из европских музеја. За тај рад краљ Александар га је одликовао Орденом Светог Саве петог реда.

Стицајем околности након Другог светског рата др Грбић се нашао у Одељењу за просвету Главног одбора Аутономне Покрајине Војводине (преведено на данашњу терминологију извршне покрајинске власти, у Секретаријату за културу и образовање Покрајинског Извршног већа) задужен за музеје. Након непријатних послератних догађања и губитка посла у Београду, овакав положај се најмање могао очекивати. Али у Војводини се у то време ценила Грбићева стручност. Истакнути културни радници: Васа Стајић, др Милан Петровић, Живан Милисавац били су у то време на челу угледне Матице српске и водили "Одбор за културно подизање Војводине", чији је задатак био да "саветима, сугестијама и извесном контролом културно-просветног рада у Војводини" и Новом Саду буде од помоћи новим властима. На њихов предлог Грбић је ушао у Одељење за просвету ГИОНС АПВ и добио задатак да предложи нову концепцију развоја музеја и музејске делатности у Војводини.

На предлог др Миодрага Грбића Главни одбор АПВ је донео Упутство (1. 11. 1946) којим је у Војводини први пут организована планска мрежа музеја, архива и библиотека. Упутством је одређено да функцију централних установа у области културе, са делокругом деловања на целом подручју Војводине, обављају Музеј Матице српске, као средишњи војвођански музеј, Библиотека Матице српске, као главна стручна и научна библиотека Војводине и Војвођанска архива (Архив Војводине), као средишња историјска архива у Покрајини, Савет за старање о историјским и културним споменицима и природним лепотама из кога су касније настали Покрајински заводи за заштиту споменика културе и Покрајински завод за заштиту природе.

На регионалном нивоу упутством је прецизно одређена надлежност музеја у Сомбору, Суботици, Сенти, Зрењанину, Панчеву, Кикинди, Вршцу и Сремској Митровици. Трећи ниво организовања музеја у Војводини према овом упутству су градски, месни и музеји појединих установа (нпр. школски), као и музејске збирке.

Иако је Упутство издао политички орган, у њему је врло стручно разрађен концепт прикупљања, инвентарисања и чувања музејског материјала. Детаљно је разрађено које податке треба да садржи инвентарски картон, како и чиме треба да буде исписан инвентарски број предмета, како се уређује и поставља изложба, време рада са посетиоцима и сл.

Музеолошки гледано ово упутство садржи препоруке које и данас важе као препоруке Међународне стручне музејске организације ICOM.

Његова вредност лежи у иницирању једног снажног музејског покрета, који се огледао у оживљавању рада раније основаних и оснивању нових музеја у Војводини, успостави планске музејске мреже, иницирању широке акције прикупљања и заштите културно историјских и уметничких споменика, укупном јачању и популарисању музеја и музејске делатности у јавности.

Током 1947. и 1948. године др Грбић је у Новом Саду и Војводини предано радио на провођењу у пракси мера зацртаних у Упутству. Највише времена је утрошио на трансформацији Музеја Матице српске у два нова музеја Војвођански музеј и Галерију Матице српске. Грбић је аутор не само елабората оснивања "општег Музеја Војводине", као средишњег, комплексног војвођанског музеја него и реализатор његове прве поставке (археолошког дела) у лику "Прве изложбе Војводине". У жељи да остане у струци Грбић је напустио Оделење за просвету Главног одбора 1948. и једно време професионално радио у Војвођанском музеју, одакле се 1949. поново вратио у Београд у Археолошки институт САНУ.

Посебно поље Грбићевог музеолошког рада је његов педагошки рад на стручном образовању и усавршавању музејских радника у Војводини. Да би се ублажио недостатак стручног кадра после ослобођења на његов предлог ГЕОНС АПВ је организовао више течајева музеолошког образовања намењених музејским кадровима, повереницима и сарадницима музеја.

Археолошким течајевима је и сам руководио организујући огледна ископавања на локалитету Градиште код Кикинде и Иланџа у јужном Банату, са уводним и завршним теоријским предавањима. У сарадњим са др Миленком Филиповићем и Рајком Николићем покренуо је и организовао у овом периоду више етнолошких течајева и коначно 1948. у сарадњи са професором Ђорђем Мано Зисијем, у зрењанинском музеју у улози предавача и водитеља, уприличио је течај из музеологије за музејске раднике.

Заправо, сви ови течајеви организовани у периоду од 1946. до 1949. у Војводини били су комбинација стручних, струковних и музеолошких садржаја. Они нису били само облици стручног усавршавања музејских радника, него и вид популаризације музеја и музејске делатности, нарочито међу младима пошто су њима били обухваћени тзв. музејски повереници као и ученици гимназија и учитељских школа.

Др Миодраг Грбић је, као ретко који музеалац онда, а добрим делом и данас, схватио да је музејски рад професија за коју је неопходно организовано и стручно музеолошко образовање. Заједно са Ђорђем Мано Зисијем он је иницијатор и организатор првих облика стручног музеолошког образовања у ондашњој Југославији, а самим тим и утемељитељ музеологије као науке. Њиховим одласком наша музеологија је изгубила континуитет и данас је у приличном заостајању за светским достигнућима.

Упркос великим заслугама Миодраг Грбић је деценијама био заборављен чак и међу археолозима и музеалцима. Готово да ни у једној енциклопедији нема помена о др Грбићу и његовом делу.

Овај научни скуп и изложба у организацији Музеја града Новог Сада у Грбићевим родним Карловцима учвршћују нам уверење да истинске вредности имају непролазни карактер. Нове генерације музејских стручњака на примеру др Миодрага Грбића могу и имају шта да науче. Честитам организаторима, а посебно др Драги Његовану, директору Музеја и Дивни Гачић аутору изложбе и каталога, на проницљивости, истрајности и труду да од заборава истргну једну значајну и за музеје и музејску делатност у Војводини изузетно заслужну личност.

Учесници скупа посвећеног Миодрагу Грбићу у Ср. Карловцима, 17. септембра 2005.

MEMORIES TO MIODRAG GRBIĆ

RESUME

Divna Gačić

Within the exibition " Miodrag Grbić – life and work " The Museum of Town of Novi Sad organized the round table dedicated to one of the first educated archeologists in Serbia, who started, next to Miloje Vasić and Nikola Vulić, the first scientific research of our, until that time, unrevealed prehistoric and antique archeological sites. The gathering was held on 17th September 2005 in Sremski Karlovci, the home town of Miodrag Grbić, in the premises of the Library of the Grammar School in Sremski Karlovci. All his contemporaries were invited to the gathering, who were at the same time his students, but who are unfortunately very scarce. In addition, the representatives of the institutions in which he spent his working life were invited as well (The National Museum, The Archeological Institute and The Museum of Vojvodina)

Ten participants expounded their memories to the personality and the work of Miodrag Grbić PhD: **Nikola Tasić,** a member of the academy (SASA), **Bogdan Brukner,** a member of the academy (the department of SASA in Novi Sad) **Borislav Jovanović** a member of the academy (SASA),**Dobroslav St. Pavlović** PhD (Republic Institute for Protection of Culture Monuments) **Olga Brukner** PhD (Regional Institute for Protection of Culture Monuments in Novi Sad), **Vojislav Trbuhović** PhD (The Archeological Institute), professor **Teodora Tomašević Buk** PhD (Albert Ludwig University in Freiburg – Switzerland), **Rastko Vasić** PhD (The Archeological Institute), **Milorad Girić** the archeologist-museum counsellor (The National Museum Kikinda), together with **Mladenko Kumović** PhD, museum counsellor (The Museum of Vojvodina)

On behalf of the organizers **Drago Njegovan** PhD, the manager of The Museum of the Town of Novi Sad, greeted the participants.

The introductory word was given by **Divna Gačić,** the archeologist-custodian of The Museum of the Town of Novi Sad who is the author of the exibition and the catalogue " Miodrag Grbić – life and work ".

The participants of the gathering reminded of Grbic's scientific-research work focused onto the chronology and the appearance of neolithic cultures, onto the discovery and the determination of the oldest neolithic culture-starčevo culture. They also talked about his findings in Pločnik, his work onto popularization of our archeology, his contribution to organizing the museum activities in Vojvodina. The participants also mentioned his merits in the organizing of the research of big antique archeological sites, specially Sirmium. His pedagogical work was specially highlighted, the efforts he had made in order to create and affirm young people and recruite new staff in archeology and his unselfish wish to help young people.

With their reminiscences the participants returned into memorability this famous, slightly forgotten inhabitant of Sremski Karlovci, Miodrag Grbić PhD, which was the main aim of this gathering.

КА УБИКАЦИЈИ ACIMINCUMA[1]

Радован Бунарџић

Апстракт: Како у науци ни после више од једног века није дефинитивно решено нити опште прихваћено питање убикације римског војног логора Acimincuma на панонском лимесу, аутор покушава да, на основу података Амијана Марцелина и његовог описа ратова цара Констанција, посредним путем утврди његову убикацију, сматрајући да се антички логор налазио на високом лесном платоу брда Михаљевац код Чортановаца и да је крајем IV века страдао у катаклизмичном клизању тла.

Кључне речи: Акуминкум, Чортановци, Јужна Бачка, Марсиљи, панонски лимес, римски војни логор, римски пут, римски шанац, клизиште.

На садашњем нивоу познавања и истражености римског присуства у делу Доње Паноније и јужних делова Варварикума, у првим вековима наше ере, нажалост најмање су истражени и познати делови римског лимеса на северним падинама Фрушке Горе, од Малата-Бононије (Malata-Bononia) до Акуминкума (Acvmincvm), као и одговарајући простори контра лимеса на левој обали Дунава. Како се ради о две привидно издвојене целине, на једној страни пограничним просторима римске државе уз десну обалу Дунава, а на другој страни територијама које су биле настањене најчешће непријатељски расположеним сарматским племенима, рад почиње цитирањем делова текста римског хроничара Амијана Марцелина, који се односи на другу половину IV века. У раду се по први пут наводе резултати рекогносцирања и археолошких истраживања ове територије, са побројаним локалитетима на којима је документовано римско присуство. Свакако најзначајнији проблем овог дела римског лимеса представља питање убикације античког Акуминкума, што је и тема студије.

7. His post reditum tribunorum conpertis, inperator exultans, ut negotio quod rebatur inexplicabile, sine ullo puluere consummando, cunctos admisit, auiditate plus habendi incensus, quam adulatorum cohors augebat, in sine modo strpentium, quod externis sopitis, et ubiquae pace conposita, proletarios lucrabitur plures, et tirocinia cogere poterit ualidissima: aurum quippe gratanter prouinciales pro corporibus dabunt, quaespes rem Romanam aliquotiens adgrauauit. 8. proinde uallo prope Acimincum locato, celsoque aggere in speciem tribunalis erecto, naues uehentes quosdam legionarios expeditos, alueum fluminis proximum ripis obseruare sunt iussae, cum Innocentio quodam agrimensore, huius auctore consilii, ut si barbaros tumultuare sensissent, aliorsum intentos, pos terga peruaderent inprouisi.[2]

Пошто цар то сазна од трибуна кад се врати̏ше, он се веома обрадова, јер је дотле мислио да није могуће извр̏шити што је предузео, а сад му се чинило да се све може свр̏шити без икаквог напора. Он пристане да сви варвари пређу на римско земљи̏ште. Била га је обузела лакомост, коју је гомила ласкаваца повећавала, јер су му они говорили да ће, кад се умире спољни непријатељи и кад свуда завлада мир, он имати довољно људи из нижих сталежа одакле ће моћи узимати најбоље

[1] За наслов је узето изворно име логора Acimincum како га је у делу Rervm Gestarvm забележио Amмiani Marcellini.

[2] Amмiani Marcellini – *Rervm Gestarvm*, vol. I, Libri XIV-XXV, Berolini Apud Weidmannos MDCCCCX, 177.

трупе, пошто ће провинцијалци радо давати злато место да иду у војску – нада која је више пута нанела велику штету римској држави. – После тога цар сагради насип близу Ациминка и подигне високу трибину од земље па нареди лађама на којима су били одабрани легионари да пазе на обалу. Тим лађама командовао је неки Инокентије, земљомер, који је цару и дао тај савет. Он је имао да нападне изненада с леђа варваре, ако би приметио да они имају неку другу намеру и да спремају буну.[3]

4. has enim terras Parthiscus inruens obliquatis meatibus, Histro miscetur. sed dum solus licentius fluit, spatia longa et lata sensim praeterlabens +, et ea coartans prope exitum in angustias, accolas ab impetu Romanorum alueo Danubii defendit, a barbaricis uero excursibus suo tutos praestat obstaculo, ubi pleraque umidioris soli natura, et incrementis fluminum redundantia, stagnosa sunt et referta salicibus, ideoque inuia, nisi perquam gnaris; et super his insularem anfractum, aditu Parthisci paene contiguum, amnis potior ambiens, terae consortio separauit.[4]

Јер кроз ову област кривуда река Партиско па се улева у Хистар. Док он тече слободно преко дуге и широке области + а према ушћу се она сужава, становнике брани од римског упада дунавско корито, а од варварских упада Партиско сам собом као нека препона, јер је већи део земље услед мочварне природе и услед поплаве баровит и пун врба па због тога и непроходан, осим за оне који познају те крајеве. Осим тога, већа река прави онде где се Партиско улева као неко острво и одваја га од земље.[5]

Марцелинов опис јужне Бачке, односно леве обале Дунава, од Кузума, па до ушћа Тисе, у потпуности одговара стварном стању на терену. Пошто се овде Дунав знатно шири и разлива, у време високог водостаја на неким местима може имати корито широко и преко 8 km (данашњи Ковиљски рит пре мелиорација). Објашњење да већа река овде гради *као неко острво* у потпуности стоји. Наиме, стварно ушће Тисе у Дунав било је на крају велике дунавске лесне терасе која од Бачке Паланке прати леву обалу до Гардиноваца и баш на том месту, на ободу данашњег истоименог насеља, Тиса се уливала у Дунав. Њен првобитни основни ток, идући од данашњег насеља Чуруг, савијао је на југу Жабаљског рита, изнад Тителског брега и насеља Мошорин и, са западне стране Тителског брега, текао према Гардиновцима. У време Константијевих ратова, Тиса је, по Кориолановим силама, већ тежила према југоистоку и Тителски брег окружила са обе стране. Ушће, односно делта Тисе морала је бити широка неколико километара, почев од Гардиноваца. У данашњем живом сећању, депресија између насеља Шајкаш и Тителског брега зове се Стара Тиса. Цео овај простор, некада у потпуности окруженим водом – на пример, простори насеља Лок и Бело Блато и данас је избраздан ритовима, мочварама и мањим острвима. На супротној, десној обали Дунава, нешто узводно (југозападно) налази се високи лесни плато или брдо Михаљевац. Д. Димитријевић добро запажа да је Тиса имала корито и са западне стране Тителског брега, али под утиском већ опште прихваћеног ушћа Тисе наспрам Сланкамена, превиђа могућу локацију Акунума.[6]

Чињеница коју Марцелин децидно помиње, *да цар подиже насип,* заслужује нешто веће објашњење. Наиме, данас границу атара села Ченеј и Кађ према северу/североистоку, са потеса Салашине на високој лесној греди Дунава, формира Велики шанац са јарком на западној страни. На потесу Леје, источно од Темерина, шанац нагло савија и у једном непрекинутом правцу, на дужини од 28,991 km излази на стару обалу Тисе код насеља Чуруг. Највероватније је Марсиљи, први у литератури, ову творевину назвао Римским шанцем,[7] мада се и у савременом добу потези са обе стране шанца називају: Римске земље, Римски пашњак, Код римског шанца. Такође, већина аустријских војних и географских карата јужне Бачке и Срема, са почетка XVIII века, свуда децидно бележи die Römer-Schanz. Додуше већи део шанца, западно од Госпођинаца, на једном мањем безименом узвишењу, нагло гради правоугаону окуку (заобилазницу) према истоку, у дужини до 200 m и дубини до 20 m.

Упркос покушаја, ипак није било озбиљнијег проучавања овог изузетно великог грађевинског објекта, сем што су истраживачи тежили да га временски атрибуирају или припишу једном или другом народу. Тако већ И. Руварац, без неког већег објашњавања, овај простор Шајкаш-

[3] *Ратовање цара Константција у данашњој Бачкој*, Из Амијана Марцелина XVII и XIX књиге, Превео Н. Вулић, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. I, св. 1, Сремски Карловци 1928, 34-35.

[4] Амміani Marcellini, Нав. дело, Libri XIV–XXV, 129. – (XVII 13, 4)

[5] *Ратовање цара Константција* ..., 28.

[6] Д. Димитријевић, *Сармати и Римљани*, Шајкашка I, Нови Сад 1975, 62.

[7] L. F. Marsili, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Hagae 1726, Figura VIII, IX, 7–8.

ке назива Староримски тријошак.[8] У покушају да се проблему приђе са становишта великог грађевинског пројекта, анализирани су правци вођења шанца. Зато је изграђен математички модел који се у најкраћем може сажети у следећим чињеницама. Као основни правац узима се северни, дужи део шанца који без закривљења полази од обале Тисе код Чуруга (координате почетка шанца: 424515-04,195) и излази на Дунав западно од Каћа, између потеса Чот 1 и Чот 2 (координате: 414031-501879). Он затим тангира тачку на Петроварадинској стени, на северном крају Дуге касарне (која је од пројектованог краја шанца удаљена 6,830 km) – управо на месту где су током археолошких истраживања нађени обимни темељи неатрибуираног грађевинског објекта, можда куле. Ова дужина, од тиске до дунавске обале износи 24,114 km; њена математичка средина пада на 453 метара јужно од закривљења западно од Госпођинаца, управо у једној малој природној депресији. Присуство геометра (земљомера) Инокентија значајно објашњава нејасноће. И данас је, без обзира на постојање савремене геодетске технике, веома компликовано водити овако дуге правце. Са тадашњим расположивим геодетским инструментом громоном, ово је било могуће само у одређено доба године када је видљивост велика, а Марцелин управо спомиње пролећну равнодневицу као време када се догађаји одвијају. Закривљење (заобилазница) код Госпођинаца све објашњава. Наиме, на скоро идеалној средини пројектованог правца, Инокентије је подигао геодетску кулу, која је, рачунајући закривљење земље, морала бити висока најмање 10,56 m. Са куле су, уз помоћ ватри, оба краја планираног правца шанца била потпуно видљива. Зашто кула касније није уклоњена и правци спојени, већ је око ње направљена заобилазница, остаје отворено. Сада је јасније и само одступање од математичке средине, јер је искоришћена природна узвишица са 3,40 m додатне висине. Као полазна визурна тачка могла је послужити кула утврђења Кузум на Петроварадинској стени, као и крај планиране територије код Чуруга са азимутом 27 степени и 32 минута.

Археолошка истраживања могла би донекле пружити одговор зашто је, ближе Кузуму, правац са два сегмента (чије су дужине 4,848 km и 2,539 km) преломљен према западу и нешто продужен. Савијањем шанца од основног правца обухваћен је један веома плодни и пространи плато (данас у каћком атару, потес Чот 1), у археолошкој литератури познат као локалитет Попов салаш. На овом вишеслојном локалитету са хоризонталном стратиграфијом, на великом пространству се наилази на обиље сарматског материјала, док по дубини налази престају на ивицама природних депресија и сланишта на северу. Могуће је да је програмом обезбеђивања границе, шанчевима обухваћено и ово велико сарматско насеље као савезничко римљанима.[9]

Поред овог закривљења, још је Марсиљи запазио и документовао неколико већих овалних прстенастих делова фортификације са пролазом у шанцу и нешто ужим пролазом на супротној страни према брањеном простору, називајући их капијама. (сл. 1) Захваљујући детаљном геодетском премеру Јужне Угарске, извршеном почетком XIX века, добро су познате величина, облик и висина ових прстенастих шанчева. Висина круне Великог шанца пренета је и на ове прстенасте грађевине, са јарком на унутрашњој страни. Ове капије данас се налазе на главним саобраћајним правцима који из западне Бачке иду према истоку. Тако се прва капија налази између насеља Бачки Јарак и Каћ, управо на правцу средњовековних путева који су од Сомбора ишли према Тителу, док се најсевернија капија налази између насеља Надаљ и Чуруг, на путу који је пратио јужну десну обалу Великог канала. Да ли се овде ради о случајности или је Инокентије оставио пролазе у шанцу на местима локалних путева Варварикума?

Н. Станојев уводи у домаћу литературу[10] предлог нове функције шанчева, а Велики римски шанац назива канал Дунав-Тиса. Аутор сматра да је јарак (валум) Великог шанца, због скраћења и сигурности транспорта Тисом, а потом Дунавом, прокопан и коришћен за транспорт, пре свега житарица са ових простора. Терет прокопавања поднело је аутохтоно становништво из околних насеља. Ова хипотеза превиђа неколико основних чињеница. Време III, а нарочито IV века, у Варварикуму је време сталних међусобних сукоба и ратова и сталних ратова са јужним суседом, Римским царством. Привредни потенцијал јужне Бачке у то време није имао могућности производње таквих вишкова житарица за чији транспорт би било

[8] И. Руварац, *Стари Сланкамен*, Земун 1892.

[9] Рекогносцирања О. Брукнер, документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад.

[10] Сатнојев Н., *Римски шанчеви – водопривредни систем Панонске низије*, Рад музеја Војводине 41-42, Нови Сад 1999–2000, 29–43. Текст са истим насловом *Rimski šančevi – vodoprivredni sistem Panonske nizije*, са смањеним бројем прилога, објављен је у монографији 115 godina Pančevačko – kovinske vodne zadruge, Pančevo 1997, 45–51.

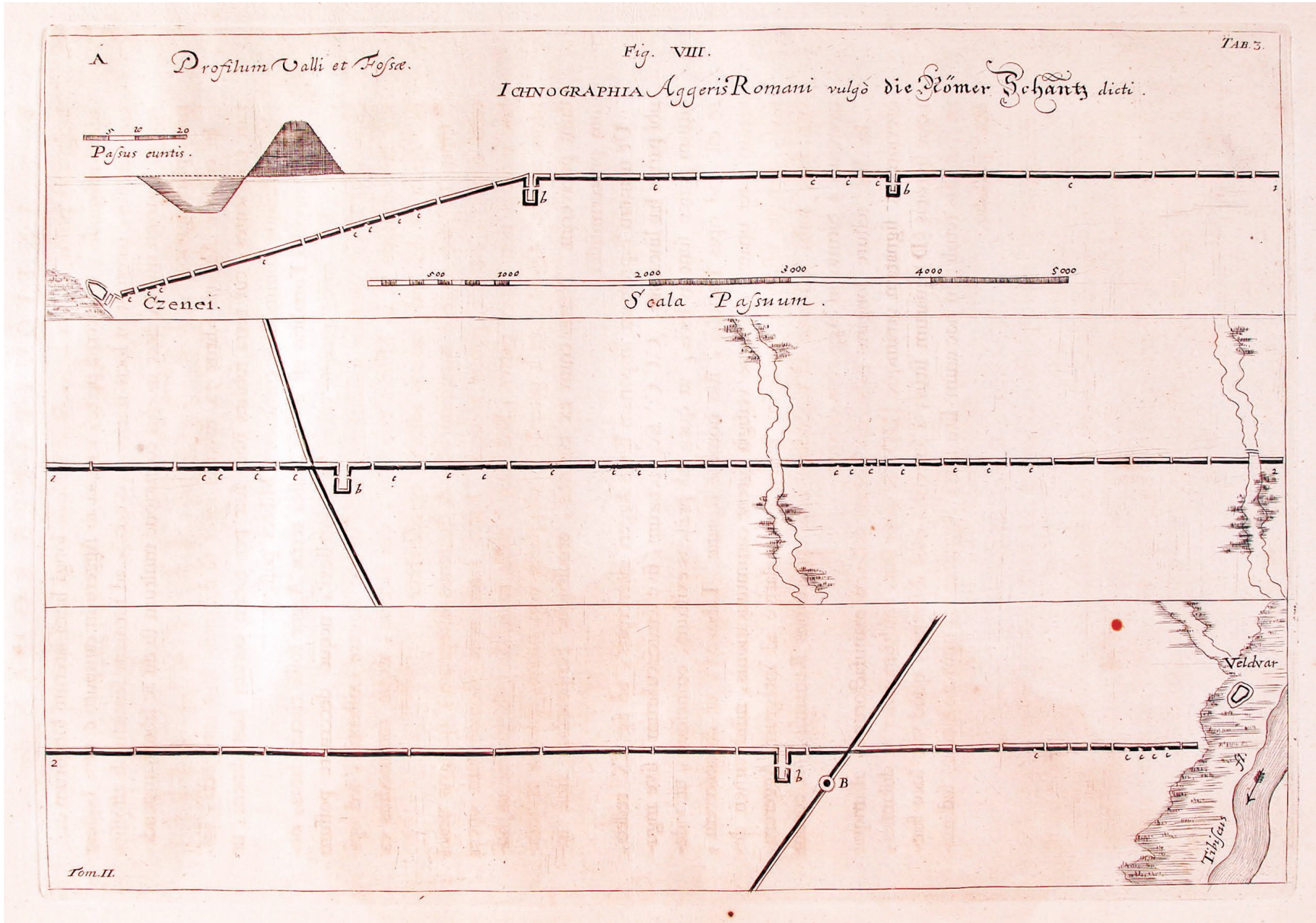

сл. 1 – Марсиљи, графички приказ Великог шанца

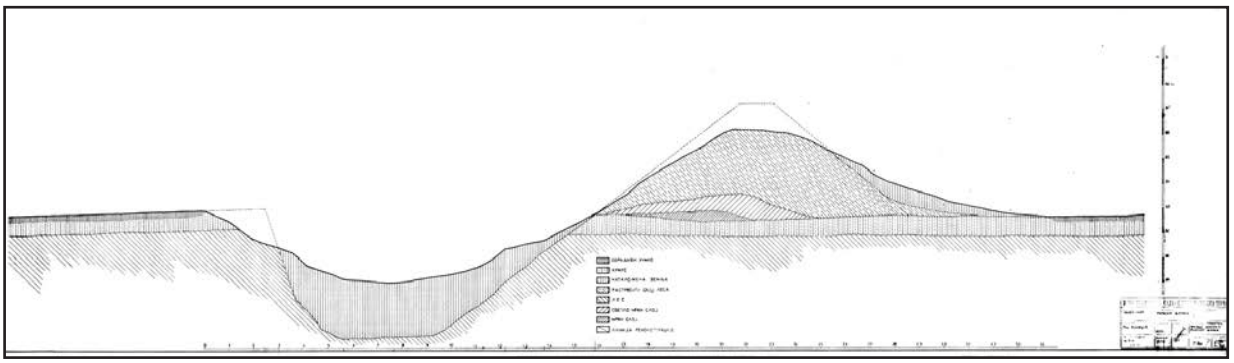

сл. 2 – Ченеј, Кађ, пресек Великог шанца (северни профил)

потребно прокопавање канала. Превиђа се и чињеница за кога и где би ове житарице биле одвожене. Ништа мање није важан проблем одржавања, чак и минималног нивоа воде у каналима, као и одржавање и изградња брана које би зауставиле отицање вода током године у корита Дунава, Тисе, Јегричке и Мале баре. Исто тако изградња преводница или транспорта роба или чамаца, чак и са ниским газом, није могла бити исплатива за изградњу и одржавање овако великог објекта.

Тако се враћамо на предлог Марсиљија из 1726. године[11] да је примарна функција шанца првенствено одбрамбена и да се њиме штитио део римске територије на контра лимесу од упада варвара, док су капије служиле за контролу уласка. На најјужнијој деоници римског шанца, прилком постављања цевовода за нафтовод Надрљан – Нови Сад 1977. године, шанац је у потпуности пресечен (координате...), којом приликом је и документован.[12] (сл. 2) Јарак на западној страни шанца, на дубини приближно 4,95 m од површине, у основи је широк 5 м. Занимљиво је да је западна страна стрмија (дуга 5,40 m), док источна испод шанца има косину дужине 8,30 m. Светли отвор јарка (горња површина) износио је код копања приближно 13,30 m. Основа првобитног пресека шанаца је нешто краћа и износи 12,65 m. Нема података, нити је у данашње време могуће утврдити како је изгледала круна шанца, али је чињеница да је несабијана ископана земља имала већи габарит и шанац је могао бити доста виши од дубине ископаног јарка. У пресеку шанца јасно се разазнају слојеви насипања, односно избацивања земље, ближе јарку разбацивана хумусна и субхумусна земља, а тек преко ње чист ископани лес. Данас је јарак највећим делом запуњен уједначено мешаном хумизираном земљом,[13] док шанац има тенденцију развлачења, а очувана висина на пресеку износи 3,70 m. (сл. 3a, b)

Графички приказ пресека шанца код Марсиљија даје приближно сличане односе, сем што је на Марсиљијевом цртежу западна страна благо закошена, а према шанцу знатно стрмија. (сл. 4) Чини се, судећи према приложеном цртежу, на коме се види да дубина јарка одговара приближно стварном стању, да је Марсиљи пресекао шанац са јарком.[14] Нажалост у објављеним резултатима археолошких ископавања римског шанца на обали Мале баре, западно/северозападно од Госпођинаца, Н. Станојев не даје његов потпуни пресек, тако да изостаје могућност додатног поређења.[15]

Како су изгледали завршеци шанца на обали Дунава (данас на граници атара села Ченеј и Кађ), на обали Тисе на северу, на прекидима шанца код Мале и Циганске баре, нема података. Не зна се ни да ли је сама обала била прилагођена или на други начин обезбеђена од могућег неконтролисаног заобилажења. Земљана творевина коју је видео и нацртао Марсиљи, налазила се на самој ивици високе обале старог корита Дунава. (сл. 5) Задњих стотинак година коришћена је као позајмиште земље, па је потпуно девастирана, а цео плато спуштен за неколико метара. Остаје отворено питање да ли је представљени објекат припадао првобитној функцији шанца или је изграђен касније, током средњег века. Капије на шанцу, које је Марсиљи уочио и прилично упрошћено приказао, добро су представљене у XIX веку, на геодетским подлогама приликом првог премера

[11] L. F. Marsili, *Нав. дело*.

[12] Ископавањима Музеја града Новог Сада руководио је Р. Бунарџић.

[13] Кад би се и прихватила хипотеза Н. Станојева, дно шанца би морало имати формиране наслаге фине таложне муљевите земља формиране у кориту канала, али од тога у пресеку нема ништа, већ је засип скоро у потпуности континуиран.

[14] L. F. Marsili, *Нав. дело*, Fig. VIII, Tab. 3.

[15] Сатнојев Н., *Нав. дело*, 37, сл. 11 и 17.

сл. 3a, b – Изглед шанца код мале капије (фото В.Червенка)

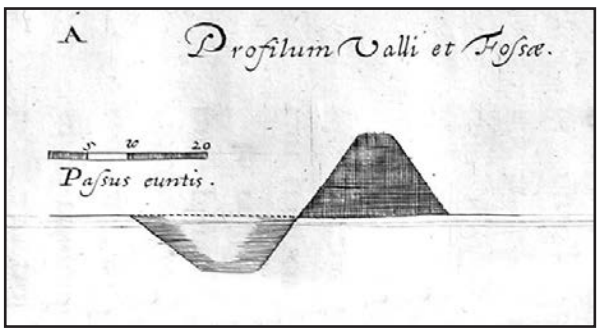

сл. 4 – Марсиљи, детаљ пресека Великог шанца

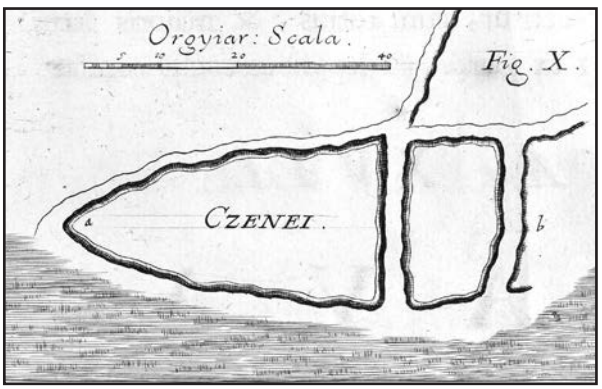

сл. 5 – Ченеј, Каћ, завршетак јужног дела Великог шанца (по Марсиљију)

земље, за размеру 1:2880 у будимпештанском систему.[16] (сл. 6) Свака капија је појединачно текстуално обележена локалним називом на српском језику (D.G.Z. 3. mala kapia).

Западно од простора капије, јарак је засут или није ископан. Кроз велики шанац се са запада улази у издужени правоугаони простор, у основи приближне ширине од 20 до 25 m и дужине око 235 m. Марсиљи нам оставља драгоцен податак да уз унутрашњу страну капије постоји јарак спојен са јарком уз Велики шанац. Међутим, на првој геодетској подлози, да ли због засипања или због мале дубине, тог јарка нема. Овај издужени правоугаони простор је у целости ограђен шанцом чија висина је приближно једнака висини римског шанца. На геодетском снимку, завршетак према истоку је правоугаон са једним мањим закошењем, мада се на авионском снимку данас потпуно изравњаног простора, назире елипсасто заобљење. Како је пролаз кроз капију функционисао у време изградње може се само претпостављати, али је сигурно да је контрола у унутрашњости капије, са круне шанца, била потпуна. Уцртани савремени атарски пут који иде уз источну ивицу шанца, пресеца капију и са њеном основном конструкцијом нема везе.

На десној обали Мале баре је током ископавања 1994. године, поред и испод шанца констатовано насеље са сарматским материјалом, које је датовано у прву половину IV века. Једновремено су, око 400 m јужније од сарматског насеља, у "хидродинамичком пику", обављена сондажна ископавања и то на месту на коме је приликом изградње шанца била

[16] Фонд карата Музеја Војводине у Новом Саду. Н. Станојев, *Нав. дело*, 42, сл. 20 (детаљ геодетске подлоге дат без коментара и навођења извора).

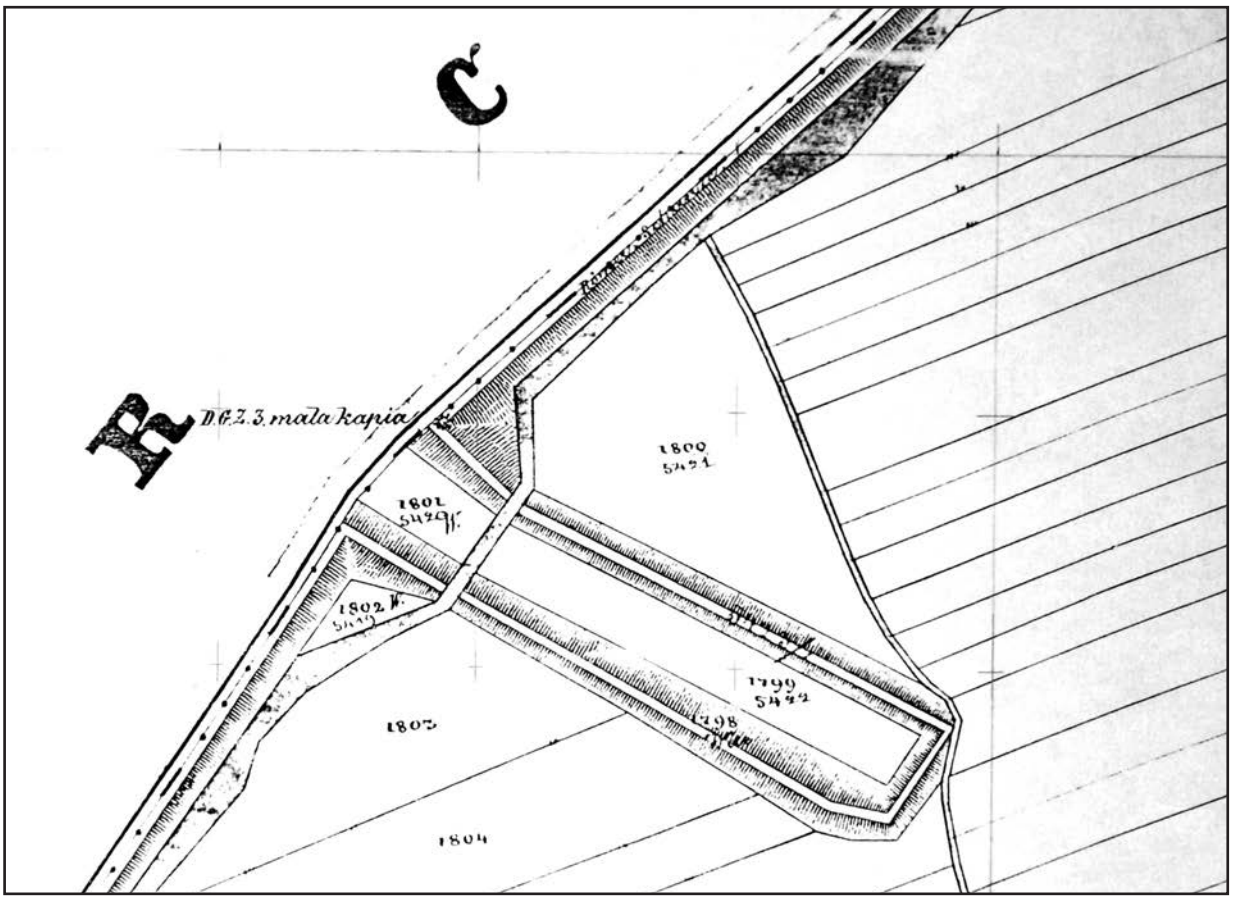

сл. 6 – Ченеј, Кађ, мала капија, детаљ геодетског изгледа капије (XIX век)

постављена геодетска кула. Констатујући да "у пику" – заобилазници око геодетске куле, нема налаза ни насеља ни некрополе,[17] истраживач не даје податак да ли су приликом археолошких ископавања уочени трагови најмање 4 вертикална стуба, који су свакако морали бити укопани тачно у оси ископаваног јарка. Прикупљени драгоцени подаци из сарматског насеља, уз прихватање чињенице да је шанац подигнут за време цара Констанција, дефинитивно ће омогућити сигурно датовање сарматских налаза прве половине IV века, на ширим просторима јужне Бачке. За сада недовољна истраженост шанцом покривеног насеља, може се превазићи археолошким истраживањима ширег простора око њега.

Марсиљи у троуглу Велики шанац – Тиса – Дунав запажа још неколико краћих земљаних шанчева, уз саму стару обалу Дунава и Тисе, са јарком окренутим према северу или западу са тиске стране. (сл. 7) Посебно је занимљив краћи лучни шанац са крајевима и јарком окренутим према северу, тачно наспрам утврђења у Чортановцима. Да ли је ово онај шанац са високом трибином код Аџиминка, са кога се римски цар Констанције обратио Сарматима?[18]

Траса римског пута од Даља до Београда (Titoburgo – Singidunum) углавном иде десном обалом Дунава, најнижим падинама побрђа Фрушке Горе, преко Милатиса (Milatis), Кузума (Cusum), Акуминкума и даље до Сингидунума. Траса се удаљава од граничне линије једино на местима где се заобилазе природне препреке или неприступачне обале. На Појтингеровој карти (Tabula Peutingeriana, segm. V) убележена су и растојања између појединих места, исказана у римским миљама. Ако се узме да вредност једне римске миље износи око 1,5 km (тачније 1.482 m) односно једна четвртина сата хода,

[17] Н. Станојев, *Нав. дело*, 39.

[18] Делови ових шанчева данас се прате на терену источно од манастира Ковиља према Гардиновцима, а потом на север у правцу насеља Вилова. Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад (рекогносцирања О. Брукнер и П. Медовића), техничко документовање Музеј града Новог Сада (Р. Бунарџић) и L. Sekereš, *Problem takozvanih rimskih šančeva u Bačkoj*, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Materijali XXII, Novi Sad 1986, 144 и даље, T. XXIII.

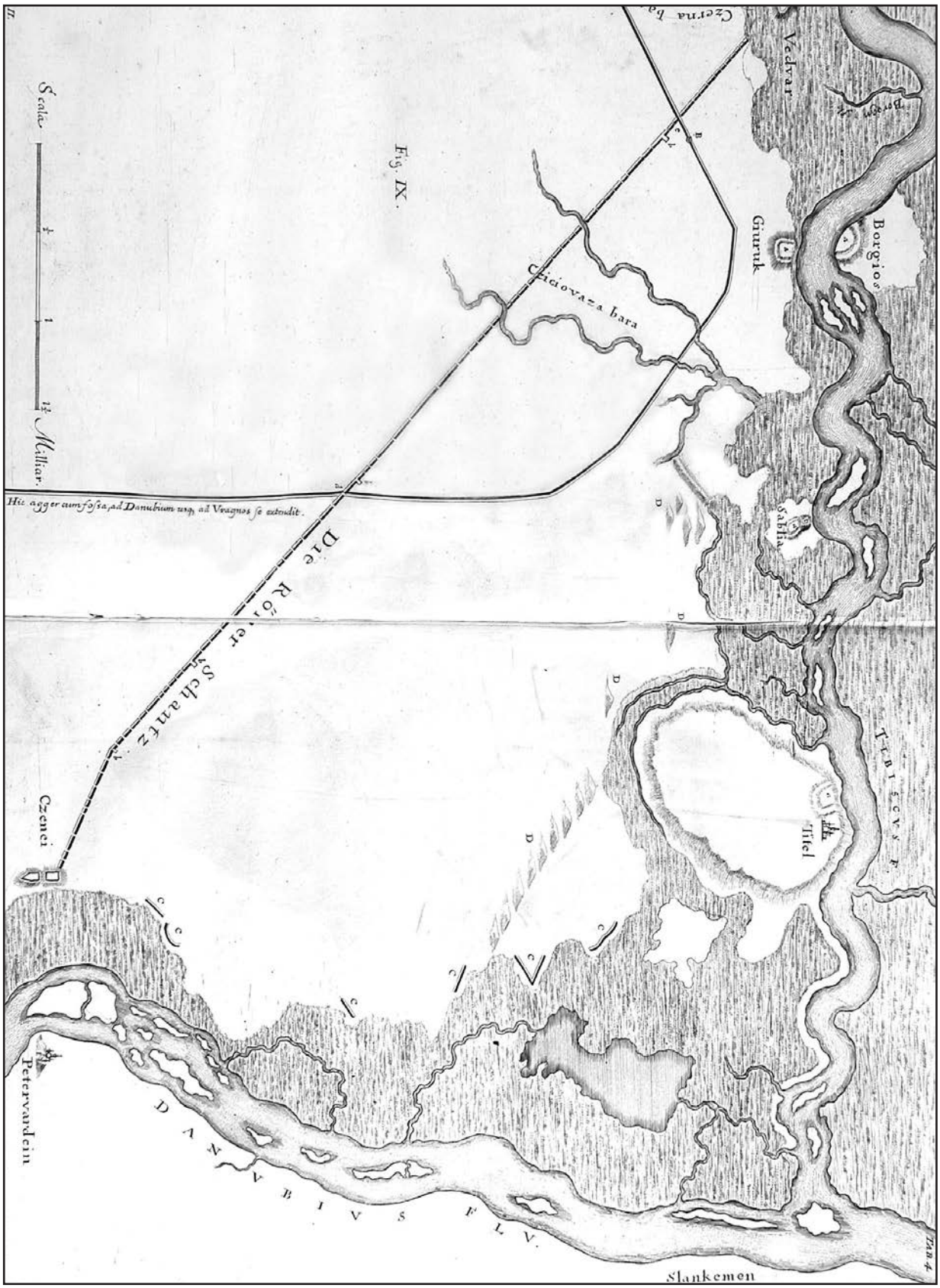

сл. 7 – Марсиљи, прегледна карта југоисточног дела Бачке са земљаним утврђењима

може се лако израчунати растојање и укратко локација. Како поједина растојања на карти нису адекватна стању на терену, то треба помишљати на оштећења карата или на могућност грешака од стране преписивача приликом преношења података са оригиналне карте.[19] Ако се уважи чињеница да је антички Кузум био на данашњој истуреној стени Петроварадинске тврђаве, траса до Акуминкума, која по Шкриванићу износи 8 римских миља или 11,8 km, не стоји, јер и ваздушно растојање је знатно веће. Додуше и различити истраживачи различито читају растојања на Појтингеровој карти. П. Петровић, када пише о доњопанонском лимесу и цитира Табулу Појтингериану, за растојање између Acvnvm-а и Cvsvm-а бележи 15 римских миља, док из Itinerarium Antonini за исто растојање даје 36 миља.[20] И сам запажајући да постоје проблеми у бележеним растојањима, он као пример наводи растојање између Акуминкума и Кусума (23 миља уместо 33 одн. 40 миља[21]). У покушају да разрешимо проблем, пратићемо, нешто детаљније, трасу античког пута између ова два места.

Петроварадин, Петроварадинска тврђава, лок. Горња тврђава – У оквиру бедема аустријске тврђаве на Горњој тврђави вршена су последњих година обимнија археолошка истраживања,[22] која су дала знатно више података тако да се сада може потпуније говорити о времену римске доминације у Петроварадину. Наиме, на данашњој Горњој тврђави, откопани су и документовани делови зидова античког утврђења, који су мање више пратили још видљиве (а можда још и у функцији), преисторијске земљане бедеме. Како су ти бедеми изгледали, за сада нема података. Утврђено је, међутим, да се изнад дунавске обале, наспрам данашњег Новог Сада, налазила једна од бедемских кула са капијом. Нема података ни како је у целости изгледала унутрашњост утврђења, али је сигурно да је између данашње Дуге и Једноставне касарне, био веома дуг портик изграђен од дрвета, покривем кровним опекама. Портик је крајем IV века страдао у пожару, да би његови остаци касније били засути и тако се сачували до наших дана. На жалост не зна се много ни о подграђу античког утврђења, ни о приступном путу ка тврђави. Археолошким ископавањима откривен је део трасе античке комуникације са гробљем поред, у чијој су позадини, на падинама тврђаве, били стамбени објекти. О евентуалном постојању и изгледу античког пристаништа нема трагова, јер је неколико векова касније овај део искоришћен као главни простор за градњу пристаништа и мостобрана аустроугарске тврђаве. Мали број римских епиграфских споменика, од којих је најзанимљивија једна вотивна ара посвећена богу Митри, не даје стварну слику о римском присуству, ни о значају који је утврђење имало у оквиру функције мостобрана. (сл. 8)

Наредни сигурни антички налаз, у непосредној близини трасе пута, је једна мања вила рустика у Буковачкој долини поред истоименог потока, са мањом некрополом на локалитету Подвезирац. Следеће археолошко налазиште су, такође, остаци античке виле рустике поред потока Раша у петроварадинском атару. На изразито купастом узвишењу, изнад десне обале истоименог потока (потес Ровине), налажени су растурени остаци грађевинског материјала и атипични налази римске керамике – вероватно остаци спекуле. Одавде се пут благо пење изнад Сремских Карловаца, док се у Карловцима налазе темељи масивне куле зидане каменом, такође спекуле. У отвореном профилу клизишта лесног платоа, према обали Дунава, задњих стотинак година (прецизније 1919. и 1947. године[23]) проналазе се антички зидани гробови. Око 100 метара источније, на левој обали Стражиловачког потока, испод данашње католичке цркве Св. Тројства, делимично су откопани остаци објеката, вероватно вила рустике страдале у пожару. Мали обим истраживања даје углавном материјал IV века. Улицом изнад Градског народног одбора која се у XVIII и XIX веку звала Римска улица,[24] пут се одваја од обале Дунава и трасом Стражиловачког потока, пење

[19] Г. А. Шкриванић, *Југословенске земље на Појтингеровој табли*, Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Београд 1974 (1975) 43 и даље.

[20] П. Петровић, *Римски лимес на Дунаву у Доњој Панонији*, Фрушка Гора у античко доба, Нови Сад 1995, 9.

[21] П. Петровић, *Нав. дело*, 10.

[22] Заштитна археолошка истраживања на Горњој тврђави Петроварадинске тврђаве реализовао је, од 2002. до 2004. године, Музеј града Новог Сада, у оквиру Пројекта реконструкције и изградње такозваног инсталационог тунела којим су обухваћени сви грађевински објекти у унутрашњости Горње тврђаве. Истраживања су вршена у потпуности до основне стенске масе, чиме је утврђена вишеслојност локалитета (од средњег палеолита, 76000–90000 година – континуирано до окончања изградње аустро-угарског утврђења 1780. године). Руководилац истраживања Радован Бунарџић.

[23] К. Петровић, *Карловци и Карловачка поља у римско доба*, Рад војвођанских музеја 1, Нови Сад 1952, 165.

[24] *Ibid.*

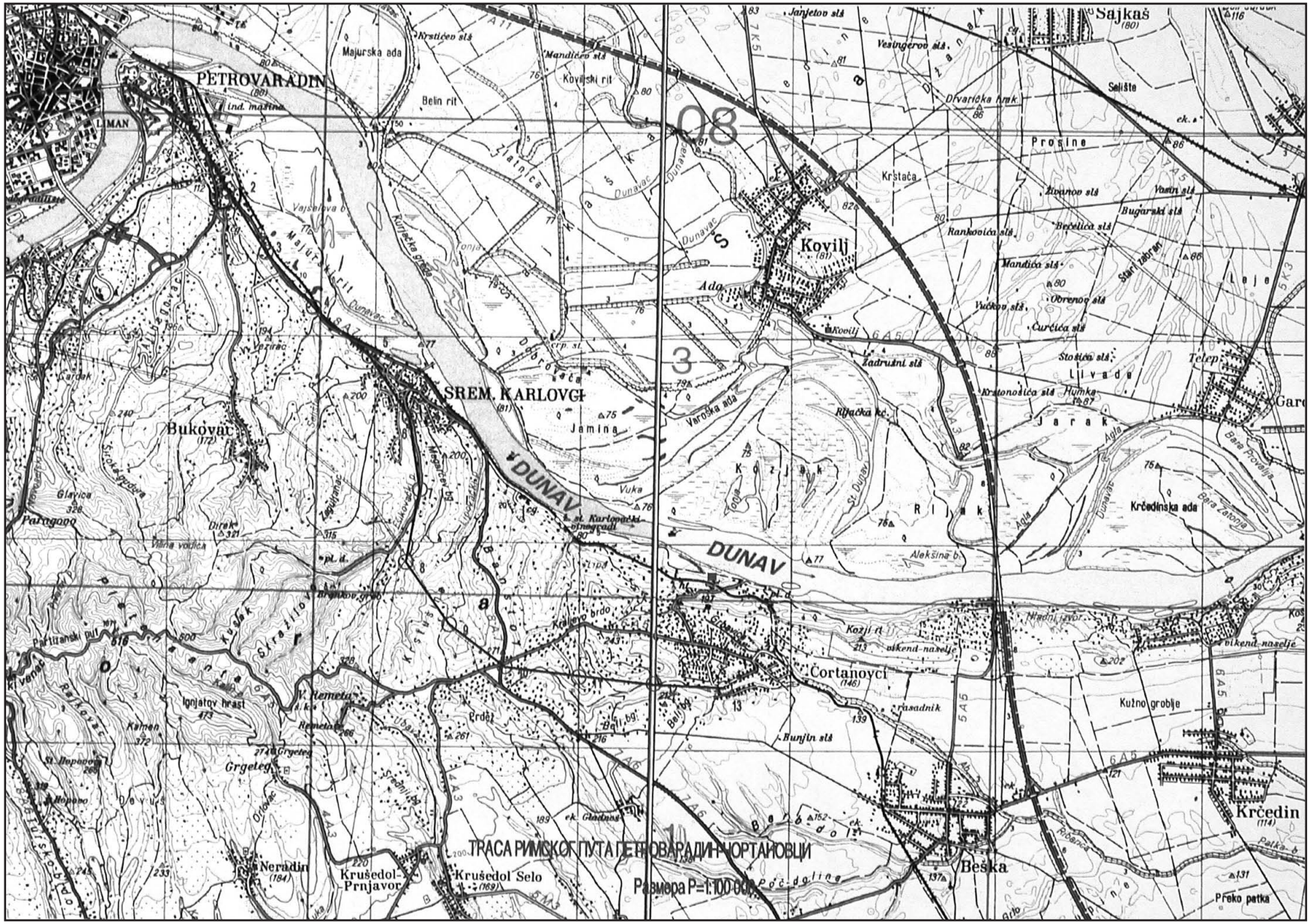

сл. 8 – Петроварадин – Чортановци, десна обала Дунава,

се на данашњи превој на Банстолу.[25] Дубље у унутрашњости, на хумкастом узвишењу, поред потока Липовац, сачувани су, и данас видљиви, остаци квадратне основе, вероватно античке спекуле са приступним путем на југоисточној страни, испод које се изорава мање припадајуће гробље са налазима стакла, керамике и људских костију. Западно од спекуле, на потесу Курјаковац су остаци виле рустике са керамичким материјалом IV века. Од Банстола до насеља Чортановци нема античких налаза, тако да не стоји ни податак о налазу римске урне на локалитету Кривац који доносе М. и Д. Гарашанин, а касније цитирају Д. Срејовић и А. Јовановић,[26] јер се ради о преисторијској бронзанодобној некрополи и насељу. Постоје, у дужини од 3 km, две варијанте трасе античког пута: или је силазио у долину Чортановачког потока, или је ишао његовом уздигнутом левом обалом. Већ из Чортановаца (од места данашње православне цркве), траса пута иде поред Чортановачког потока према насељу Бешка, затим десном обалом истоименог потока, поред некрополе на локалитету Брест[27] и даље, поред Крчедина, према Сланкамену и Сурдуку.

У Чортановцима је у децембру 1932. године, [28] поред места на коме се данас налази савремено гробље, нађена остава римског сребрног новца која (према првом извештају) садржи око 2.300 комада денара Марка Антонија, Нерона и Каракале. Остава није објављена, а први су је забележили Ј. Петровић и Р. Марић.[29] Оставу је у списак уврстила и В. Даутова-Рушевљан.[30] Нешто западније, на левој обали Чортановачког потока (други назив је поток Будовар), на локалитету Дубоки До, откопан је спаљени антички гроб.[31] На левој обали Чортановачког потока, на локалитету Бели Брег (или Старо Гробље), по површини су видљиви остаци грађевинског материјала, керамичких посуда и животињских костију који вероватно припадају остацима виле рустике.[32]

Предложена траса пута, од Петроварадина, локалитет Горња тврђава, до цркве у насељу Чортановци, износи тачно 14 римских миља или непуних 20 km, а растојање од пута до римског логора једну римску миљу. У непосредној близини цркве, ка северу, кроз природно удубљење, назиру се остаци античког пута који је равно ишао ка обали Дунава и античком утврђењу, у археолошкој литератури познатом под именом Просјанице (место тзв. Михаљевачка шума или железничка станица Чортановци – Дунав). О археолошким истраживањима на овом локалитету, започетим 1956. године, и вршеним са прекидима до данас, биће говора у даљем тексту.

Прво археолошко истраживање извршио је, за потребе Музеја града Новог Сада, Ш. Нађ,[33] констатујући у извештају да се ради о граничном римском каструму са почетка наше ере. Археолошко налазиште у литературу је увела М. Манојловић, шездесетих година XX века, после археолошког рекогносцирања и сондажних истраживања.[34] Али још у другој половини XIX и почетком XX века, у археолошку збирку Карловачке гимназије,

[25] Без основа је претпоставка М. Манојловић да би траса помоћног летњег пута, изграђеног приликом градње деонице железничке пруге Чортановци – Сремски Карловци, могла бити и траса римског пута. М. Манојловић, *Римско утврђење код Чортановаца*, Рад војвођанских музеја 11, Нови Сад 1962, 125.

[26] М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији,* Београд 1951, 223; Д. Срејовић*, Римске некрополе раног царства у Југославији,* Старинар н.с. XIII–XIV, Београд 1965, 58; А. Јовановић*, Римске некрополе на територији Југославије,* Београд 1984, 49. Исти налаз цитира и П. Петровић, *Нав. дело,* 24, наводећи као локалитет ''Крвац'' у Карловачком пољу, проширујући да су откривени трагови некрополе (урна, опеке и жишци), позивајући се на резултате ископавања Музеја града Новог Сада из 1967. године, којима је руководио Д. Вилотијевић. П. Петровић пише да је приликом ових ископавања евидентирана праисторијска, античка и средњовековна керамика. Додатно се позива и на документацију Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад са рекогносцирања 1976. године.

[27] M. Marjanski-Manojlović, *Rimska nekropola kod Beške i Sremi*, Novi Sad 1987.

[28] Годишњак СКА, књ. XLII, Београд 1933, 255. Н. Катанић, *Прилог проучавању проблема заштите споменика културе у периоду између два светска рата*, Саопштења X, Београд 1974, 243.

[29] J. Petrović, 1933, 255, R. Marić, *Iz numizmatičke zbirke Umetničkog muzeja*, Muzeji 3-4/1949, 137. Међутим, археолог Д. Поповић у извештају са археолошког рекогносцирања (документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад, инв.бр. 4461; Е-255/В), даје нешто другачије и потпуније податке: *Код новог сеоског гробља у дворишту покојног П. Красојевића, нађен је ћуп сребрног новца и златне шипке.*

[30] В. Даутова-Рушевљан, *Оставе варварског, римског и византијског новца из Војводине*, Нумизматичар, Бр. 4, Београд 1981, 62.

[31] V. Dautova-Ruševljan, *Arheologija*, Vojvođanski muzej 1947-1987, Novi Sad, 1988, 38.

[32] П. Петровић, *Нав. дело,* 24.

[33] Истраживање је извршено између 29.10. и 07.11.1956. године.

[34] M. Manojlović, *Prosjanice, Čortanovci – Rimsko utvrđnje*, Arheološki pregled 3, Beograd 1961, 100. Иста*, Prosjanice, Čortanovci – Rimsko utvrđnje*, Arheološki pregled 4, Beograd 19621, 187–189.

сл. 9а, б – Део надгробника (?) са представом Либре (фото В.Червенка)

пристижу налази регистровани као: Михаљевац, Караш, Чортановачка шума.[35] Ово археолошко налазиште први помиње и укратко описује Ф. Ш. Енгел у опису Славоније и Срема.[36] Цитирамо делове који се односе на предметно налазиште: *Код брда Дабар на дунавској страни постоје неке развалине једне зграде чије порекло није познато, баш као ни њена намена. Ово насеље граничи се са општином Карловци; положај је брдовит*. Или на истој страни, нешто напред: *Брдо Михаљевац што се диже у овом крају знаменито је због некадашњег турског положаја на њему, а поглавито због славне победе коју је ту извојевао над Османлијама преузвишени принц од Баден-Бадена. Према легенди су Турци тада на том брду закопали 10 акова злата које после битке, што је за њих испала веома несрећно, нису могли спасти.*

У периоду између два рата М. Лазаревић доноси занимљиве податке о налазишту у Михаљевачкој шуми.[37] Да ли су архитекта Д. Брашован и неименовани археолози, вршили

[35] Р. Бунарџић, *Археолошка и нумизматичка збирка Карловачке гимназије*, зборник радова Стопедесет година Војвођанског музеја, Нови Сад 1998.

[36] Рукопис се налази у Ратном архиву у Бечу, за 1786. годину, под сигнатуром K VII, L 47. На српском је објављен у преводу В. Стојић, *Опис краљевине Славоније и војводства Срема (II)*, Франц Штефан Енгел, свеска II, Зборник Матице Српске за књижевност и језик, књига деветнаеста, свеска трећа, Нови Сад 1971, 504–556.

[37] М. Лазаревић, фељтон: *Био сам архитекта маршала Тита и заточеник број 7410, На најтежем послу у затворској циглани*, Политика, бр. 31532, Београд, уторак 14.08.2001, 21: *Када је купио један велики виноград на врху Фрушке горе, мештани су му саопштили да се у близини испод винограда, налазе неке зидине, што је доказ да је ту, ко зна када, била нека кућа. Зато је др Станковић ангажовао архитекту Брашована, иначе из Новог Сада, како би организовао истраживање и ископавање на том локалитету. Већ после првих копања пронађени су неки трагови, указујући да је ту некада био објекат из римског доба. Онда су дошли археолози и открили остатке старог римског храма посвећеног Богу Сунца, окренутог смеру исток-запад. Ширењем хришћанства у те крајеве, храм је претворен у цркву, што је потврђивало и једно звоно високо 30–35 сантиметара, сада постављено испред улаза у вилу др Станковића. Звоно сам видео приликом посете тој вили, као и пронађене делове керамике и новца*. Међутим, много веће звоно (висине око 80 cm) види се на сачуваним породичним фотографијама, на доњој тераси виле, на већем подесту. По типу оно припада звонима каква су ливена у XVIII или XIX веку.

археолошка истраживања у време градње виле/летњиковца др Станковића, краљевског намесника, није познато, али је чињеница да је на северној фасади западног крила летњиковца, изнад помоћних улазних врата, уграђен део рељефа од белог мермера (вероватно део надгробника) са представом Либере.[38] (сл. 9a, b) Треба напоменути да је вила/летњиковац др Станковића највећим делом изграђена (архитекта Д. Брашован) на ивици првобитног клизишта, неколико стотина метара изнад античког утврђења и поред саме трасе античког приступног пута.

Сублимирајући досадашња знања П. Петровић ово налазиште у најкраћем своди на следеће: *Чортановци, касноантичко утврђење, IV век наше ере. Антички назив није познат: можда Ad Herculem или Castra Herculis (Soproni). Новац Фаустине, Клаудија II, и др., остава новца IV века. Утврђење се налази на локалитету Просјанице, место зв. Михаљевачка шума, на десној обали Дунава, удаљно око 300 т северозападно од железничке станице Чортановци-Дунав.*[39] Он доноси и компилирани ситуациони план преузет од М. Марјански, али обрнуто окренуте оријантације, који претходно објављује заједнички са В. Даутова Рушевљан.[40] У цитираном заједничком тексту, уз објављивање грађе и података са истраживања М. Марјански и Ш. Нађа, стоји следеће: *При томе пада у очи деформација на југоисточној кули у Чортановцима, која може бити због посебног плана, али вероватније, због накнадне преправке...* и то би било све о налазишту у Чортановцима.

Чињенице су, међутим, нешто другачије и мало сложеније. Простор налазишта на локалитету Михаљевачка шума захвата део десне обале Дунава у дужини од неких 5 km и ширини од 600 до 900 m. У литературу је ушао и изван археологије, још 1936. године, као једно од највећих и најкомпликованијих клизишта у тадашњој Југославији.[41] Због проблема клизања трасе железничке пруге, овај простор је детаљно испитиван. Није утврђено када је клизиште настало, али је констатовано да је читаво високо лесно узвишење, подлокано и испрано водама Дунава, склизнуло за неких од 10 до 80 метара. (сл. 10) Клизиште је отворено и цео простор је потонуо у истом тренутку. Ова појава се прати на северним падинама Фрушке Горе од Даља, па до Бановаца, а манифестује се у мањим клизањима и потањањима тла, као што су: потонуће простора у Вуковару код самостана Св. Филипа Јакова, код Илока, код Нештина потес Кулуштра, већи део насеља Баноштор, код Лединаца, локалитет Мишелук између Сремске Каменице и Петроварадина, код Бешке потеси Провалије и Калакача, као и мања клизишта код Белегиша, Сурдука и Бановаца. Код ова два последња, античка утврђења се управо налазе на овим високим лесним платоима и на самим ивицама, што указује да су делови простора у окружењу тих утврђења нетрагом нестали деловањем и ерозијом Дунава.

Тако је, у наведеној дужини, потонуло и античко утврђење са широм околином, код Чортановаца. Са тренутним урушавањем читавог платоа, по неколико праваца клизних равни и по висини од преко 100 m, северни делови утврђења потонули су у воде Дунава. Како би се разумели величина и размера катастрофе римског војног логора, изазване урушавањем платоа на коме је подигнут, урађен је детаљни аналитички површински пресек клизишта, у потпуности правцем север – југ, преко сачуваних остатака утврђења.[42] Ширина клизишта у попречном пресеку од ивице платоа до данашње обале Дунава, износи између 730 и 750 m у хоризонталној равни. Ако се зна да је апсолутна надморска висина платоа на овом месту 196,5 m, док је просечна надморска висина воденог огледала Дунава 72,9 m, онда је висина отвореног клизишта износила 123,6 m. Како је праг очуване југоисточне куле на надморској висини 91,54 m, проста рачуница показује дубуну урушавања логора по вертикали од 104, 96 m.

На изломљеним површинама клизишта остала је југоисточна кула и (нагнут према западу/северозападу) део јужног бедема са четвороугаоном бедемском кулом (која је подигнута на 39,2 m од угла утврђења) или једном од четвороугаоних кула капије,[43] што је

[38] Група аутора, *Споменичко наслеђе Србије*, Београд 1998, 40. Рељеф је 1990. године извађен и сада се чува у античкој збирци Музеја града Новог Сада.

[39] П. Петровић, *Нав. дело*, 23.

[40] В. Даутова Рушевљан, П. Петровић, *Римско утврђење код Чортановаца*, Рад Музеја Војводине 36, Нови Сад 1994, 14.

[41] M. G. Luković, *Kliženje terena na železničkoj pruzi kod Sremskih Karlovaca,* zapisnici Srpskog geološkog društva za 1938, Beograd 1939. Истом проблематиком касније се бавио и А. Кукин у раду *Плиоцен источних огранака Фрушке Горе између Чортановаца и Старог Сланкамена,* Рад војвођанских музеја 6, Нови Сад 1957, 159.

[42] Сва геодетска снимања и аналитичке прорачуне римског шанца и утврђења у Чортановцима израдио је дипл. инг. геодезије Маринко Иванковић, Нови Сад.

[43] По мишљењу В. Даутове Рушевљан и П. Петровића. В. Даутова Рушевљан, П. Петровић, *Нав. дело,* 14.

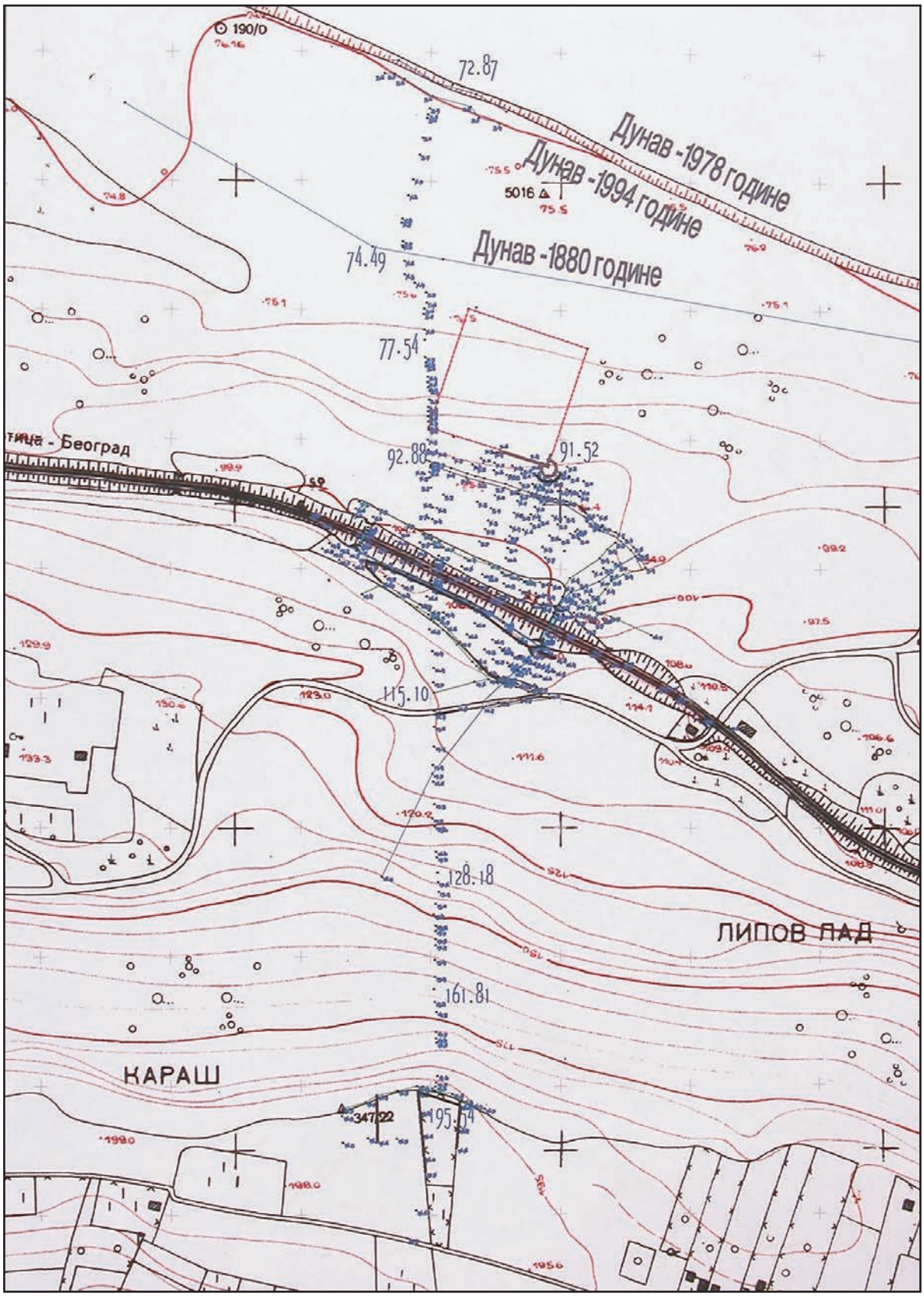

сл. 10 – Попречни пресек клизишта код Чортановаца (по Луковићу)

мање вероватно. Наиме, на самом истуреном углу куле је преломљена раван клизишта, која је сада знатно нижа и другачије оријентисана и можда чак у потпуности преврнута, тако да се простим продужавањем правца сачуваног дела јужног бедема не може тачно лоцирати југозападна кула утврђења. Зидови, за које истраживачи претпостављају да су делови југозападне куле, данас на терену нису препознатљиви, а само место је око 8 m ниже од тренутне позиције југоисточне куле. Објављена грађа и расположива документација не пружају довољно података ни о југоисточној кружној кули; није јасно да ли је ова кула накнадно призидана уз основне зидове утврђења, уз пробијање улазних врата на источном зиду, или је архитектонски склоп једновремен. Уочене значајне разлике у дебљини зидова утврђења (1,80 m) и кружне угаоне куле (1,30 m), као и изостанак података о њиховим спојевима, онемогућавају доношење сигурних закључака, мада неконтинуирано утемељење куле у јужном бедему указује да је она касније дограђена. Недостају подаци зашто је средиште куле, у односу на угао утврђења, померено према југоистоку. Дате висине и објашњења уочених грађевинских детаља (остаци зракасто уграђених греда у зидове куле) никако не могу бити у претпостављеној функцији остатака скеле за зидање,[44] већ су очигледно представљале, или део архитектонске конструкције куле, или роштиљ за статичко ојачање зидова, јер немају паралелене везе на одговарајућим висинама у очуваним зидовима утврђења. Најнижа висина уграђених греда која је на приближно 1,83 m од сачуваног пода и прага куле, указује на архитектонски склоп спратне конструкције. Ипак се чини да је кружна кула накнадно дозидана, приликом неке обнове или реконструкције утврђења.

Не стоји ни тврдња да су данас у кориту Дунава видљиви делови бедема или остаци зидова других грађевина *у околини тврђаве*.[45] Наиме, од 1877. године, од када се врши геодетско снимање обала Дунава, уочено је да се десна обала, на делу испод сачуваних бедема и куле утврђења, постепено одбија ка северу, уз запуњавање речним наносом и да је плављена само у току високог водостаја. Данас је обала Дунава удаљена 114 m од линије старе обале, која је први пут службено премерена 1877. године, док је од средине очуваних остатака југоисточне куле утврђења, удаљена нешто више од 260 m. На том простору нема никаквих видљивих остатака архитектуре нити грађевинских објеката.

У овој фази истраживања није познато којом брзином се ово катаклизмично урушавање платоа десило и да ли је било могуће да присутно људство избегне трагедију. Документовани трагови већег пожара у унутрашњости утврђења иду у прилог претпоставци да су урушени објекти у утврђењу, након клизања, горели. Судећи по згрченом покојнику пронађеном уз огњиште поред југоисточне куле или по урушавању кровне конструкције југоисточне куле, где је кровни покривач откопан у потпуном реду само пропао кроз кулу,[46] као и расположивим подацима са осталих налазишта, чини се да је урушавање тла било тренутно. Мали обим археолошких истраживања није дао одговор када се то могло догодити. Анализа нумизматичког материјала са досадашњих истраживања налазишта, показује да најмлађи новац припада владавини Грацијана и времену 379–383. године.[47] Исто тако, уочени проблеми у организацији смештаја римске војске у источном Срему[48] указују да је крајем IV века дошло до великих промена, што може да се тумачи страдањем логора у Акумункуму. Идући на југ од утврђења, поред приступног пута, налазила се некропола од које се, у испреметаним или превернутим комадима земље, данас наилази на зидане гробнице чији су подужни зидови често скоро вертикално усправљени или нагнути по разним странама.[49] Некропола се, како се чини, простирала све до лимеског пута у долини Чортановачког потока, где је откопан већ поменути спаљени гроб.

Током протеклог века налажени су делови античких споменика, који су нажалост, остали незапажени у археолошкој литератури. Могуће је да је већина римских надгробника, вотивних ара и миљоказа (који су пронађени ван контекста, у рушевинама средњовековног католичког самостана, на локалитету Калварија изнад Тителa или у самом насељу Тител), управо покупљена око чортановачког утврђења и чамцима једноставно допремљена низводно, до Тителa. Покушаји да се на Тителском брегу или у насељу Тител пронађу римски логор

[44] М. Манојловић, *Нав. дело*, 123.

[45] В. Даутова Рушевљан, П. Петровић, *Нав. дело*, 14.

[46] М. Манојловић, *Нав. дело*, 1962, 124. Иста, *Нав. дело*, 1961, 101, мисли да је скелетни гроб из средњег века.

[47] В. Даутова Рушевљан, П. Петровић, *Нав. дело*, 19.

[48] С. Душанић, *Римска војска у источном Срему*, Зборник Филозофског факултета...., Београд 1968.

[49] Археолошка истраживања Музеја града Новог Сада, Н. Савић, Р. Бунарџић.

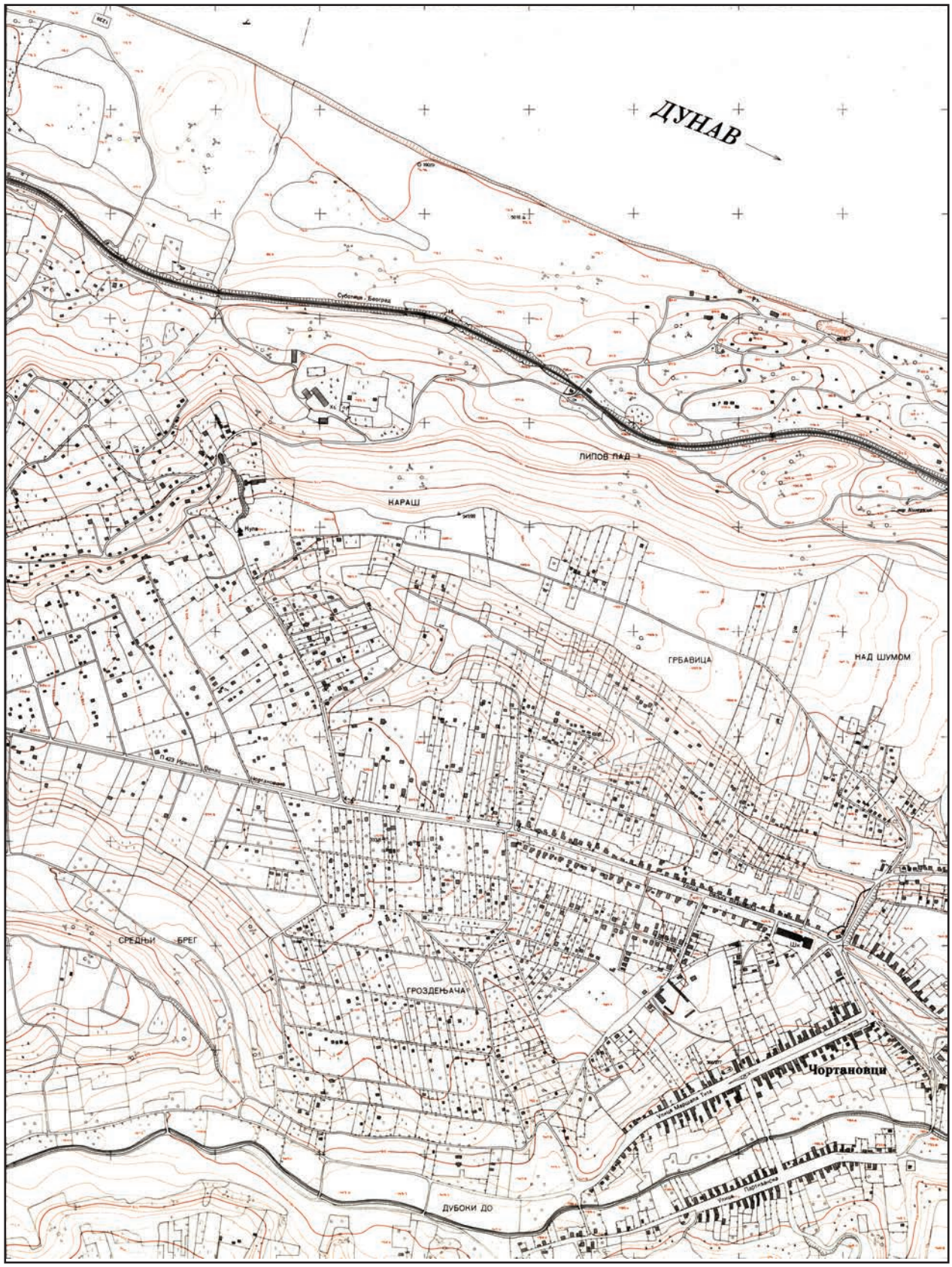

сл. 11 – Чортановци, Михаљевачка шума, ситуациони план (ОДК 1:5000)

или насеље, остали су безуспешни.[50] И С. Душанић је мишљења да су римски споменици са натписима, нађени у Тителу, донети са неког кратког растојања,[51] а то је највероватније римско утврђење на ушћу Тисе у Дунав код Чортановаца.

Овако велико клизање тла није остало без утицаја на ток реке Дунава и разуђено ушће Тисе. Вероватно се десило да је, управо у том тренутку, матица реке Тисе највећим делом свој ток пренела на другу страну Тителског узвишења, док је старо корито постепеним засипањем дефинитивно променило микрогеографију овог простора, а ново продубљено ушће се појавило код насеља Сланкамен. Управо по правилима које диктирају Кориолисове гравитационе силе, које све токове река северне хемисфере вуку према југоистоку, за шта је ток реке Дунава најбољи пример.

Вишедеценијски покушаји да се на простору Старог Сланкамена и на локалитету Градина пронађу остаци античког логора какав је био Акуминкум, остали су углавном безуспешни. Поједностављено тумачење података Амијана Марцелина, замаглило је чињеницу да један такав логор, подигнут на геолошки чврстом и стабилном тлу стенског масива изнад данашњег Старог Сланкамена, није могао нетрагом нестати, ни бити потпуно заклоњен средњовековним утврђењем.[52] Стратиграфска слика Градине је релативно једноставна и јасна. На преисторијском земљаном утврђењу Римљани су могли подићи спекулу или мање утврђење са релативно малом посадом, која би после нестанка логора код Чортановаца (стварног Акуминкума), контролисала стање на новом ушћу Тисе. Бројна археолошка литература, од И. Руварца који је прикупио и објединио археолошка и историјска тумачења XIX века о Акуминкуму као логору у Сланкамену,[53] до Д. Димитријевић која се најчешће бавила Сланкаменом,[54] без и једне критички изнете хипотезе, узима локацију изнад Старог Сланкамена као сигурну убикацију римског Акуминкума. Додуше истраживаче, не ретко, чуди недостатак архитектонских и археолошких налаза који би једном овако великом логору одговарали. У новије време једино је Д. Пилетић, анализирајући расположиву археолошку и архитектонску грађу, као и резултате властитих теренских истраживања, изразио сумњу у исправност локације Акуминкума на локалитету Градина изнад Старог Сланкамена и, придружујући се идеји R. Frohlich-a, предложио померање његове убикације низводно до Бановаца. Али за разлику од Фролиша уместо Сурдука, он предлаже Бановце, остајући недоречен у даљем тексту.[55] Последњи прилог који се бави Акуминкумом, само енциклопедијски анализира расположиве податке, уз цитирање досадашње литературе.[56]

Чини се да је део лимеса од Кузума до Акуминкума, у дужини од 16 римских миља, био густо насељен. Међутим, поред римског пута, изузев већег објекта уз спекулу у Сремским Карловцима, остала налазишта су углавном остаци мањих вила рустика, увучених у заклоњене долине падина Фрушке Горе, са сигурним изворишима воде. Простор око утврђења Акуминкум, на високој лесној обали данас брда Михаљевац, такође има све карактеристике урбанизације око већих римских логора. Некропола и објекти који непосредно полазе од јужног улаза у логор и иду према траси лимеског пута, због недовољне истражености не дају стварну слику значаја овог утврђења. (сл. 11) На жалост, непосредна околина логора, западно и источно од тврђавских зидова је, због урушавања тла и делимичног потањања у дунавско корито, највећим делом неповратно изгубљена. Већа истраживања остатака самог логора и некрополе захтевају специфичне методе теренског рада и документовања, јер је урушавањем тла дошло до закошења, нагињања и изокретања већих делова површине логора и непосредног окружења, а њихова реконструкција и враћање у првобитни положај стотинак метара више по клизним равнима, захтева потпуно нов методолошки приступ.[57] Уколико покушај убикације логора Акуминкум у Чортановцима новим налазима буде потврђен, утолико ће бити једноставније убикације осталих римских војних логора и насеља на делу лимеса у источном Срему.

[50] Д. Димитријевић, *Нав. дело*, 42 и даље.

[51] С. Душанић, *Нав. дело*, 95.

[52] M. Popović, *La forteresse de Slankamen*, Старинар н.с. XLVII, Београд 1996, 155–168.

[53] И. Руварац, *Нав. дело*.

[54] Д. Димитријевић, *Протоисторијски и антички Асимипсим*, Зборник за ликовне уметности 6, Нови Сад 1970, 269 и даље.

[55] D. Piletić, *Асимінсим і Burgenae*, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Novi Sad, 1986, 137–143, са цитираном литературом.

[56] П. Петровић, *Нав. дело*, 23.

[57] Нажалост, у другој половини 2005. године пропуштена је прилика да се, током потпуне реконструкције дела железничке пруге која иде преко логора, обави археолошко истраживање као и детаљно геодетско снимање отворених профила који би у многоме разјаснили проблеме античког утврђења

LOCATING ACIMINCUM[1]

RESUME

Radovan Bunardžić

Considering today's knowledge of Roman presence in the region of Lower Panonia and southern parts of Varvaricum in the first centuries AD, unfortunately the least explored and known are parts of the Roman borders on the northern slopes of Fruška Gora, from Malata-Bononia to Acimincum (Acvmincvm), as well as corresponding areas opposite the borders, on the left bank of the Danube. Since there are two seemingly separated wholes, one side has a Roman bordering area, while the other has an area mostly inhabited by hostile Sarmatian tribes; the work begins by quoting Roman chronicler Ammiami Marcellini, where extracts refer to the second half of the IV century. For the first time, results of recognition and archeological explorations in this territory are cited, with enumerated excavation sites documenting Roman presence. The most important problem considering the Roman border, and also the subject of this study, are the questions of the location of Roman Acimincum.

Marcellini in his work *Rervim Gestarum* writes:...*proinde uallo prope Acimincum locato, celsoque aggere in speciem tribunalis erecto, naues uehentes quosdam legionarios expeditos, alueum fluminis proximum ripis obseruare sunt iussae, cum Innocentio quodam agrimensore, huius auctore consilii*,...(the emperor built a rampart of earth near Acimincum and erected a tall platform and ordered chosen legionaries on the ships to watch the bank. The ships were commanded by a certain Innoccentio, a surveyor who advised the emperor on this matter.)

The fact, *the emperor built a rampart*, which was clearly mentioned by Marcellini, calls for closer explanation. The margin of the villages Čenej and Kać from Salašine farmland on the loessial ridge of the Danube towards the north/northeast is marked by the Great Rampart with a ditch on the west side. To the east of Temerin, from Leja farmland, the rampart turns abruptly and runs continuously for 28.991 km until the old bank of the Tisa at Čurug. It was probably Marsigli who first called this structure the Roman rampart and nowadays as well the farmland on both sides of the rampart is called either Roman lands, Roman pastures or Roman rampart. Despite certain attempts, there was no serious study of this very large construction.

Considering the problem from the point of a large construction project, directions to the rampart were analyzed. Thus, a mathematical model was made that can be summarized in the following facts. The main part of the rampart is the northern, longest part that leads in a straight line from the bank of the Tisa, a point near Čurug (coordinates: 424515-04.195) to the Danube, west of Kać, between Čot 1 and Čot 2 (coordinates: 414031-501879). It then leads to the north part of the Petrovaradin boulder where the Long Barracks are located (a point 6.8 km from the very end of the rampart), the spot where huge objects, possibly a tower foundation, were found during the archeological explorations. The length between the banks of the Tisa and the Danube is 24.114km, its mathematical mean is 453m to the south of the turning, west of Gospodjinci, in a small natural depression. The presence of surveyor Innocentio is significant. Even today with advanced surveying techniques, it is very demanding to keep long directions straight. In those days, surveying instruments could operate only during specific times of the year when visibility was high. Marcellini mentions vernal equinox as the time of the year when construction was undertaken. The

[1] The original name of the Acimincum camp is used for the title, just as Ammiani Marcellini wrote it in his work *Rervm Gestarvm*

point near Gospodjinci where the rampart turns, explains a lot. The geodetic tower was erected at an ideal mean of the projected direction. The tower must have been at least 10.56 m high considering the spherical shape of the earth. From the tower, both ends of the rampart were visible by using fire. It is not clear why the tower was not removed so that the two directions could be joined; instead they go around it. It also makes a clear deviation from a mathematical mean since the natural elevation of 3.40m was used. On one side the Cusum fortification tower on the Petrovaradin boulder could have been used as a visual control point, with the other side at a point near Čurug, 27 degrees and 32 minutes azimuth.

The part of the rampart towards Cusum is comprised of two parts (lengths of 4.848 km and 2.539 km), one roughly pointing west and longer than the other. Further archeological explanations can answer why this is. Besides this slight change of direction, Marsigli noticed and documented several larger oval ring parts of the fortification with a passage through the rampart and a slightly narrower passage on the opposite side toward the defended area, calling them gates (picture1). Thanks to the detailed surveying of southern Hungary at the beginning of the XIX century, the size and shape of these ring ramparts are well known. Their height was the same as that of the Great Rampart and each had a ditch on the inner side. Today these gates are on the main roads from western Bačka to the east. Thus the first gate is between Bački Jarak and Kać, where the medieval roads led from Sombor toward Titel, and the northernmost gate is between Nadalj and Čurug, on the road that went along the south right bank of the Great Channel. Was it a coincidence or did Innocentio purposely leave the passages in the rampart for the local roads of Varvaricum?

There is no data on how the ends of the rampart looked on the bank of the Danube (today the margin of the villages Čenej and Kać), on the bank of the Tisa in the north, and in the gaps at the Mala and Ciganska marshes. It is not known whether the rampart was secured against uncontrolled intrusion at its ends. The earth construction seen and drawn by Marsigli was at the very edge of the high bank of the old Danube riverbed (picture 5). In the last hundred years, earth from that spot was carried off in various directions; it was completely devastated, in such a manner that the plateau went down a few meters in height. It is still questioned whether the earth construction belonged to the original function of the rampart or was built later, during the Middle Ages. The rampart gates that Marsigli introduced in a very simplified way were well presented in the XIX century during the first surveying, in a 1:2880 scale in the so-called Budapest system (picture 6). Each gate is textually marked in the Serbian language (D.G.Z. 3, mala kapija).

In the triangle of the Great Rampart - Tisa - Danube, Marsigli noticed several shorter earth ramparts along the old bank of the Danube and the Tisa, with a ditch on the north side and west side respectively (picture 7). Something quite interesting is the shorter curved rampart and its ends, and a ditch turned toward the north, exactly opposite the fortification in Čortanovci. Is this the rampart with the high platform at Acimincum, where the Roman emperor Constantius spoke to the Sarmatians? The Roman road from Dalj to Belgrade (Titoburgo-Singidunum) goes along the right bank of the Danube, along the lowest slopes of Fruška Gora, through Milatis, Cusum, Acimincum and further to Singidunum. The suggested route from Petrovaradin, from the location of the Upper fortress to the church in Čortanovci is exactly 14 Roman miles or almost 20 km, and the distance from the road to the Roman camp is one Roman mile. In the vicinity of the church towards the north, through natural recesses, remains of the Roman road can be seen that lead straight to the bank of the Danube and the Roman fortification, in the archeological literature known as Prosjanice (the so-called Mihaljevačka forest or Čortanovci-Danube rail station).

Archeological explorations at this site began in 1956 when it was ascertained that the bordering Roman fortification dates back to the beginning of our era. Explorations with breaks in between have been carried out since then, and the following objects have been explored: in the southeast part of the fortification a round tower built of stone with several rows of bricks, which was 13m in diameter and had 1.2m thick walls, and a remaining height of 3m. A part of the rampart was also discovered, facing north-west. This location is known for 2300 Roman coins which were found there. In its vicinity, a large Roman necropolis and the remains of villae rusticae were ascertained.

The Mihaljevačka forest site came into literature (with no connection to archeology) in 1936, as one of the largest and most complicated sliding soils in the Yugoslavia of that time. Because of the problem of soil sliding on the railway route, this area was thoroughly investigated. Although it was not established when the soil sliding started, it was ascertained that the entire loessial elevation, eroded and worn away by the Danube, slid down between

10 and 80m (picture10). The whole area sank instantly. This phenomenon occurs on the northern slopes of Fruška Gora from Dalj to Banovci and is shown by the slight sliding and sinking of soil, such as the sinking area in Vukovar near the St.Filip Jakov monastery, near Ilok, at Neštin on Kuluštura farmland, a major part of Banoštor, at Ledinci, at the location of Mišeluk between Sremska Kamenica and Petrovaradin, at Beška on Provalija and Kalakača farmland, as well as minor soil sliding at Belegiš, Surduk and Banovci. The Roman fortifications at Surduk and Banovci were built on these high loessial plateaus, but due to the erosion of the Danube, parts of their surrounding areas have disappeared without a trace.

In such a way, the roman fortification with its surrounding area near Čortanovci sank. With an instant collapsing of the whole plateau by more than 100m in height, there were several directions of sliding, with the northern parts of the fortification sinking into the Danube. In order to apprehend the scale of catastrophe of the Roman camp caused by the collapsing of the soil it was on, an analytical cross section of the sliding soil was carried out in the north-south direction, over the fortification remains (picture11). The width of the sliding soil's cross section from the plateau edge to the present day's bank of the Danube is between 730 to 750m horizontally. If the absolute sea level of the plateau at this place is 196.5m, the average sea level of the Danube's surface is 72.9m, then the height of the sliding soil was 123.6m. As the foundation of the preserved southeast tower is 91.54m above sea level, a simple calculation shows that the depth of the vertical camp collapsing was 104.56 m.

In this phase of explorations, it is not known how fast the cataclysmic plateau collapsing happened and if it was possible for people to escape the tragedy. Documented traces of a large fire inside the fortification favour the assumption that collapsed objects in the fortification burnt after the sliding. Judging by the contorted human body found by a hearth near the southeast tower, the collapsed roof construction of the southeast tower where the roof was excavated was quite intact, (being displaced only at the bottom of the tower), as well as by all the data available from other archeological sites, it appears that the collapsing was instantaneous. The limited scope of the archeological explorations did not provide a clue as to when it may have happened. The numismatic material analysis from the archeological sites explored so far shows that the most recent coins are from the Gratian ruling period, which was from 379 to 383. Furthermore, the perceived problems the Romans had lodging their army in eastern Srem indicate that big changes happened by the end of the IV century, which could be explained by the devastation of the Acimincum camp. Going south from the fortification, there was a necropolis by the road where today, in large shifted and disarranged pieces of earth, there are tombs whose walls are positioned nearly vertically or slanted in various directions. It seems that the necropolis spread to the border road in the valley of Čortanovci creek, where the already mentioned burnt grave was excavated.

During the last century, many parts of Roman monuments were excavated, but unfortunately went unnoticed in archeological literature. It is possible that a majority of Roman tombstones, sacrificial altars, and road signs (excavated out of context, in the ruins of a medieval catholic monastery, at the site of Kalvarija above Titel or in Titel itself) were collected just around the Čortanovci fortification and in boats transported downstream to Titel. Attempts to find a Roman camp or settlement on Titelski Breg or in Titel were unsuccessful.

Such immense soil sliding must have influenced the course of the Danube river and the jagged mouth of the Tisa. What probably happened is that the course of the Tisa shifted a great deal to the other side of Titelski Breg. The old riverbed was gradually filled in, changing the micro geography, while a new deepened mouth formed at the Slankamen settlement. This is in accordance with the Coriolis gravity force, that the courses of all the rivers in the northern hemisphere pull towards the southeast, of which the course of the Danube is the best example.

After decades of attempts to find the remains of a Roman camp such as Acimincum in the surrounding area of Stari Slankamen and at the Gradina site were basically unsuccessful. The simplified interpretation of Ammiani Marcellini's data blurred the fact that such a camp, built on the geologically stable and solid ground of rock massif above today's Stari Slamkamen, could not vanish without a trace, nor was it concealed completely by the medieval fortification. The stratigraphic picture of Gradina is relatively simple and clear. On the prehistoric earth fortification, Romans could have built a watchtower or a smaller fortification with a relatively small crew, which would, after the camp at Čortanovci (the real Acimincum) had disappeared, control the new mouth of the Tisa. Numerous archeological literature from I. Ruvarac, who collected XIX century archeological and historical interpretations about Acimincum as a camp in Slankamen, to D.

Dimitrijević who mostly dealt with Slankamen, sets the exact Roman Acimincum location above Stari Slankamen without questioning or being critical about that hypothesis. However, the researchers wonder about the lack of architectural and archeological findings, based on the fact that the camp was so large.

It appears that the border from Cusum to Acimincum, with a length of 16 Roman miles, was densely populated. However, by the side of the Roman road, apart from the larger object alongside a watchtower in Sremski Karlovci, there are mostly the remains of smaller villae rusticae, nestled between the slopes of Fruška Gora, with secured water springs. The area around the Acimincum fortification, on the high loessial bank, today Mihaljevac hill, also has all the urbanization characteristics surrounding larger Roman camps. The necropolis and objects built at the south camp entrance and towards the border road, due to insufficient exploration, reveal no real significance for this fortification (picture12). Unfortunately, most parts of the surrounding camp area to the west and east from the walls are irretrievably lost due to soil collapsing and partial sinking into the Danube riverbed. More extensive explorations of the camp and necropolis require specific work on the site and a specific way of documenting them, since soil collapsing caused slanting, and an overturn of the larger parts of the soil and the surrounding area. Reconstructing them to their original positions by raising them to the height that they used to be (a few hundred meters up) demands a completely new methodological approach. Confirming Čortanovci as the site of Acimincum by further explorations would make a much easier task of locating other Roman border camps and settlements in eastern Srem.

ИСТОРИЈА
HISTORY

Живко Марковић
РАЗАРАЊА И РУШЕЊА У НОВОМ САДУ

Др Драго Његован
ДЕЛАТНОСТ САВЕ ДОБРОПЛОДНОГ У КАРЛОВАЧКОЈ ГИМНАЗИЈИ (1853-1856)

Др Јоан Болован
МАТИЦА СРПСКА И РУМУНИ ТРАНСИЛВАНИЈЕ

Жарко Димић
КАРЛОВАЧКИ ДОБРОВОЉЦИ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ 1914-1918. ГОДИНЕ

Мр Агнеш Озер
НОВИ САД НАКОН 1918. ГОДИНЕ

Звонимир Голубовић
СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ЈЕДНОГ РАТНОГ ЗЛОЧИНЦА
(Случај Ференца Сомбатхељија

РАЗАРАЊА И РУШЕЊА У НОВОМ САДУ

Живко Марковић

Шта је све порушено у Новом Саду, од како постоји, тешко је набројати, јер су разне околности то и доносиле, али углавном ратови и урбанизација били су у томе главни фактор. Није лако то ни временски одредити, односно до танчина хронолошки, већ више оријентационо, мада о Новом Саду постоји огромна литература, али у њој, о том проблему, има мало података. Међутим, за новије доба већ се далеко сигурније нешто може тврдити, пошто још увек има савременика, као живих сведока о нечијим злоделима и у том погледу. Све у свему, прилично много је уништено без разлога, јер није постојала било каква позванија установа, која би спречила уништавање неког објекта, сачуваног из прошлости, а важног за завичајну историју. Нису само стамбене зграде рушене, већ и верска здања, театри, војне постаје, културне установе, јавни локали, сваковрсни споменици, артерски бунари, привредна предузећа, градске капије, бастиони за одбрану, насипи од поплава, саобраћајнице, малтарнице, игралишта, вашаришта, а нарочито гробља која су још стално на удару, увек уз неко оправдање.

Свакако, да је највећа штета нанета Новом Саду 12. јуна 1849. године, када га је са Тврђаве бомбардовао мађарски пуковник Павле Киш, нанелому непроцењиву штету, да је после тога било питање, дал' га вреди и обнављати, или новог подизати преко пута Каменице. Тада су нарочито страдале културне институције, цркве, трговачке радње, кафански објекти и многе уличне грађевине од значајности. Истина, добар део је ипак од тога реставриран, мада се прилично изгубило од првобитне оригиналности, јер свако време носи свој траг, па тако и у архитектури. Цео центар Новог Сада био је тада уништен, као да се дуго чекало раскрчивање улица од главног варошког трга, до периферних сокака, који су били везани закрченим пролазима. Неки од њих, уски и тесни, више су личили на барикаде, како су то описали поједини савременици, кад су се окуражили да из бежаније уђу у разрушен и мртав град. Барокних обележја са фасада стамбених кућа нестало је за један дан, тако да је то отишло у заборав, као нешто што ни постојало није, јер локална Градска архива таквих цртежа или илустрованог материја мало има који би нам изгубљено дочарали.

Изгорела је Саборна, Николајевска, а делимично и Алмашка црква, коју ће 1852. године посетити млади аустријски цар и мађарски краљ, Фрања Јосиф, кога ће у олтар увести бачки владика Платон Атанацковић да целива Јеванђеље. У буни ће нестати стари Владичански двор епископа Висариона Павловића, заједно са културним инвентаром од непроцењиве вредности – документације, слике, књиге, сакрални предмети, намештај и сребрно посуђе – затим Грчка школа, мала Реформатска црква, као и слична Евангелистичка са парохијским домом. Јерменска је такође тешко оштећена, а Синагога из 1816. године потпуно се сравњена са земљом. Нестало је и чувеног хотела „Зелени венац" у коме је био смештен Штаб царске војске, односно штаб Јосипа Јелачића, као и кафана „Камила", која до тада није била особито афирмисана. Посебна жалост била је за „Турским ханом", првим свратиштем у Новом Саду после 1748. године, где су обично одседали грчки и турски трговци, али одвојено,

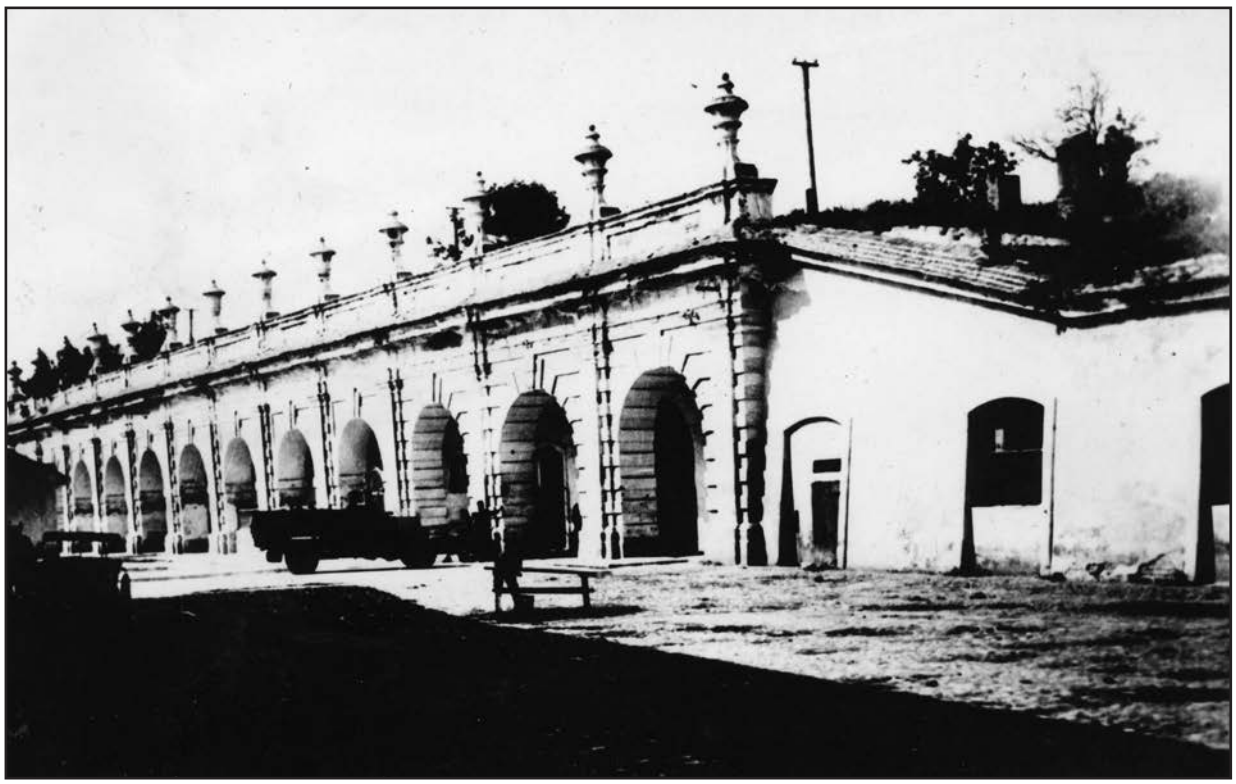

Водена капија, бисер барокне архитектуре на Дунаву, порушена од 1924. до 1926. године. Потиче са половине XVIII века у Петроварадину

јер су се обавезно тукли. То је првобитно био коморни дом граничарског капетана Секуле Витковића, које је био страх и трепет за своје војнике и околину. Ово пространо здање, наравно реновирано и адаптирано за поменуте сврхе, дуго је било у закупу окретног и способног бирташа Манојла Бербера, једног грчко-цинцарског трговца и накупца, тако да ће то земљиште дуго бити пусто и нерентабилно. Истина, ту је Светозар Милетић касније као градоначелник Новог Сада хтео да дигне Српско позориште, али није успео, но тек 1912. године, овде ће се дићи Сирочадски дом, задужбина Марије Трандафил. У бомбардовању је страдала и Штампарија Данила Медаковића, Хајлова пивара, Содара, а од познатијих породица најгоре је прошао књижевник Јован Хаџи Светић, јер су му обе куће изгореле. Нарочито је био нападнут Трг брашнарске ваге, где је била Јелачићева артиљерија, а то је данас део бивше Жељезничке улице, иза старе Поште. Срушена је улица Златне греде, Јазавчева, Хлебарска, Кисачка, Руменачка, Темеринска, као и све побочне, којима су се српски устаници и царска војска повлачили према Кању. Сем тога, пожару је допринео и ветар, што ће захватити и периферију, све до Каменичке улице, јер ће напад на царске топове допирати све довде, пошто је делимично била у њиховој близини. Првобитна Градска кућа неће настрадати у Буни, али ће још од раније бити доста руинирана, па ће после ових догађаја, без обзира на значај и барокни изглед, бити лицитирана за рушење, а грађевински материјал распродат. То је био дом чувеног Петра Ференција, познатог београдског касапина и месарског трговца, који је избегао овамо, оставивши у прошлости Новог Сада значајан траг за собом.

У другој половини XIX столећа, а можда и пре, са територије Новог Сада нестао је један врло важан историјски објекат са обале Дунава, који је вероватно био близу ушћа данашњег Канала. Наиме, ради се о средњовековним зидинама бачког Петроварадина, спомиње Михаило Полит Десанчић. Он наводи, како је постојао „Градић“ у близини Дунава на новосадској страни, где се као дете пре 1848. године купао. На том месту сада тече Дунав, писао је он 1899. године, мада треба споменути, да и Мелхиор Ердујхељи у својој *Историји Новог Сада* (1894), каже за неки локалитет, отприлике на овој локацији, са загонетним темељима. Он је у ствари вршио нестручно археолошко ископавање, вероватно не знајући, да се то ипак поклапа са Политовим

успоменама. У ствари, Ердујхељију није било познато да у Бечу постоји цртеж тог „Градиња“, којег е у Ратном архиву пронашао архитекта Андрија Сечујски, када је прикупљао податке о Петроварадинској тврђави. На том цртежу – данас власништво Музеја града Новог Сада у Одељењу за историју – приказане су рушевине једне куле на бачкој обали, преко пута од Подграђа Петроварадина.

Некако после Буне, нестао је и један декоративни јавни бунар, који је био лоциран у Магазинској улици (Змај Јовиној), односно на самом улазу у Хлебарски сокак (Милетићева), о чему има података код професора Александра Сандића. То је бивши Студенац барона Саве Вуковића, оснивача Српске православне велике гимназије. Бунар је био на вретено и точак, отворен и без настрешнице, као прави извор живота, одакле су сакаџије – продавци воде за пиће – пунили своје буриће, а око кога је увек било доконих беспосличара, или радника, који су тражили посао, као најамници код сељака или трговаца. Песник Светолик Лазаревић опевао је кафану „Код пужа“, која се налазила у самој близини, као и цео амбијент око овог бунара и мермерног крста поред њега.

Како се Нови Сад крајем XIX и почетком XX столећа интензивно градио заслугом и форсирањем великог жупана Феликса Парчетића, помађареног Буњевца, али и пријатеља Срба, нестаће и неких грађевина чак и у самом центру града. То је чињено како би нова Градска кућа, која је подигнута 1894. године, добила већи простор, па је у њеном продужетку уклоњена приватна стамбена зграда породице Стефановић, лепотице у класичном стилу, посебном украсу тадашње Господске улице, данас Краља Александра. Отишла је и стара Католичка црква, да уступи место новој у неоготском стилу, коју називају „катедралом“, а то она није, јер је седиште Бачке бискупске катедре у Суботици. Нема ни Змајеве родне куће, као ни првобитне Српске гимназије, да би на том простору дошло монументалније школско здање, по пројекту архитекте Владимира Николића, као задужбина великог народног добротвора, барона Милоша Бајића, унука вође Другог српског устанка. Уклониће се и „Театар“ на данашњем Трифковићевом тргу, склон паду и дотрајао, јер је ова позоришна зграда била опасна за јавне наступе. Гаси се и Ватрогасни торањ, негде око центра, пошто је његову функцију преузео у својој згради Магистрат, а код Алмашког гробља губи се и Основна школа бачког владике Платона Атанацковића, која је имала кулу са звоном. Ради формирања Католичког гробља, уклониће се чувена градска башта, односно расадник цвећа и украсног биља, која датира још од далеке 1797. године, лоциране на крају тадашње Осечке, односно Футошке улице.

Некако даље иза Успенског гробља, ту где је сада Студентски дом код Сајма, у бившој, односно тзв. „Враговој башти“, било је једно турско турбе, које потиче из друге половине XVIII столећа, а свет је тај маузолеј назвао – џамијом. И њега ће зуб времена и људска рука осакатити, па и уклонити са три јаблана у близини, да ће само о томе код Васе Стајића остати записано, ко је тај „неверник“ што је ту почивао. То је био један богат Турчин, који је напрасно умро у Турском хану, свратишту за странце, па како аустријске власти нису дозвољавале из хигијенских разлога да се мртвац преноси преко границе, он је сахрањен овде, иза једног од хришћанских почивалишта, а брат му је подигао достојан белег у турском стилу, каквих овде уопште није било. Само су му ствари и оружје били враћени натраг, док су му земни остаци били далеко ван свог завичаја.

Изгубиће се траг и „Копитњаку“, ускоj коњској стази поред саме обале Дунава, једном утабананом путићу, везаном за привлачење лађа до обале, односно пристаништа, што су далеко раније радили робови, из Војног петроварадинског казамата, осуђени на доживотну робију, као убице или тешки разбојници оковани са ланцима на ногама. А како је у то време изгледао „Тиров канал“ изграђен 1870. године, даје опис Андрија Књићанин, син војводе Стевана Књићанина у свом путопису, пишући, да је „сазидан мрамором и циглом, има две огромне капије за заустављање и пропуштање воде, које се отварају и затварају гвозденим машинеријама“, чиме је пољаном крај Дунава спроведена вода у Бачку равницу. У Петроварадину, биће тада срушена малена црквица на Текијама из XVIII столећа, пошто је Илија Округић Сремац, познати опат и књижевник, подигао нову католичку богомољу са готским торњевима и три олтара у храму – католичким у прочељу, а на улазу православним и протестантским – проткано духом екуменизма, а и симболизма, јер су се овде 1716. године на Везирцу против Турака борили припадници три хришћанске цркве. Пројектовао је Херман Боле, загребачки архитекта, а камени крст испред цркве пренет је овамо у новије време, из Прерадовићеве улице.

У Петроварадинском мајуру, један стари млин већих размера, размонтираће се у подножју Транџамента као малобројни индустријски објект у овом месту, које је традиционално било виноградарског карактера.

Градски центар већ добија садашњу физиономију, јер се на месту издавачке књижаре Агоштона Хергера, помађареног Немца, диже зграда Новосадске штедионице, будућег Филозофског факултета, а данас Војвођанске банке. Има промена и у Дунавском парку, одакле се постепено уклањају поједини павиљони, који су служили за одмор и разоноду, а у Стрелишту испред самог Католичког гробља, нестаће украсних биста – кипова, митолошких бића и историјских лица, што се може једино видети на декоративној дипломи, како је то онда изгледало у дворишном спортском простору овог здања, које је било и угоститељски објекат, где су повремемено држане и јавне приредбе. У Првом светском рату, српске фирме морале су бити помађарене, а такође је и фотограф Јозеф Сингер, „краљевско дворски сликар“ цетињског двора, морао са врха своје фасаде да скида црногорски грб, двоглавог орла, што му је јако тешко пало, пошто му је то била главна реклама и занатско-уметничка репутација. Овај новосадски Јеврејин, као велики пријатељ Срба, са сликом краља Петра I дочекао је српску војску у Дунавској улици и испред своје радње предао је мајору Војиславу Бугарском, који је јашио на коњу испред ратне колоне. То је било на дан светог Нестора у новембру 1918. године, када је Нови Сад свечано дочекао српске борце са Солунског фронта.

Нова држава је донела, како нове промене, тако и нова разарања. Град ће се ускоро почети ширити према Дунаву, па ће прво доћи до насипања подводног терена са нестанком традиционалног Ђачког језера у Дунавском парку, а затим великог и малог Лимана, што је потпуно било на месту, како из урбаних, тако и здравствено-хигијенских разлога. Главно рушење постојећих војних објеката на Дунаву почело је 1924. године, када је начет чувени мостобран, односно Брукшанац, који потиче још са краја XVII столећа, када се почела градити Тврђава и формирати садашњи Нови Сад. Порушени су сви копнени и водени шанчеви, капије касарне, стражарнице и магазини оружја, барута и хране. Нестало је и капеле светог Непомука на самом Дунаву, заштитиника обале и лађара, чији ће се кип пренети на супротну страну. Приземне зграде Дунавске пловне дирекције, које су заједно са магазинским складиштима биле поређане према Бетонском или Жежељевом мосту, полако ће ишчезнути, тако да ће дунавске обале добити чистији, али сиромашнији изглед. Ни петроварадинска Водена капија неће бити сачувана, бисер Тврђаве, снаћи ће је иста судбина, као и супротни Мостобран. Прелепи њени пролази заувек ће нестати, као војничке капелице мајке Ангелине у њеном бедемском продужетку према воденим шанчевима. Од Нове капије, што се налази у Болничком кругу, тај водени систем одбране постепено ће се загадити, тако да ће трска и жабокречина од устајале воде да овде направе баровито земљиште, где ће бити легло комараца невиђених размера. Испред Београдске капије такође ће доћи до драстичне промене, јер ће приземни зракасто троугласти бастион светог Јосипа, са дубоким шанчевима бити миниран са побочном капијом и поравнат, ради трасирања друмског пута, који ће назвати Петроварадин и Нови Сад преко новоизграђеног дунавског моста. У самом Петроварадину нестаће жупних приземних породичних кућица, полубарокног типа са троугластим забатом у Штросмајеровој улици, односно испод самостана светог Јурја. Обалско шеталиште “Ликоза“, пуно високог дрвећа и чистоће, где ће почешће долазити да гимнастише и трчи песник Лаза Костић нестаће, када се то неговано зеленило досече, а набуја врбак. Са Каменичког пута испод Тврђаве 1933. године, биће порушена Голубија капија, кроз коју су војници најчешће бежали у град, јер је најслабије била чувана, односно контролисана, нешто је подаље од Команде гарнизона. На њеној фасади била су два голуба, како се љубе, па се због тога тако и звала. Да би се од главног трга добила улица према Дунаву, односно формирао нови булевар, уклоњен је иза зграда, ту негде из комшилука хотела „Војводина“, па до познате Танурџићеве палате, која тада још није била изграђена, мада ће се касније тај простор још проширивати. Тако је настао Булевар краљице Марије, који ће тек 1928. године добити своју афирмацију, градњом моста „Краљевића Томислава“, имитације Ланчаног моста у Пешти. Те године изгорело је Дунђерсково позориште под чудним околностима у дворишту хотела „Краљице Марије“, а 1930. уклоњена је стара Билетарница из Скерлићеве улице, у ствари дотада најстарија кућа у Новом Саду. Она је раније служила као станица за скелу, која је кроз Дунавац стизала све до ње, а народ је називао „турском кућом“.

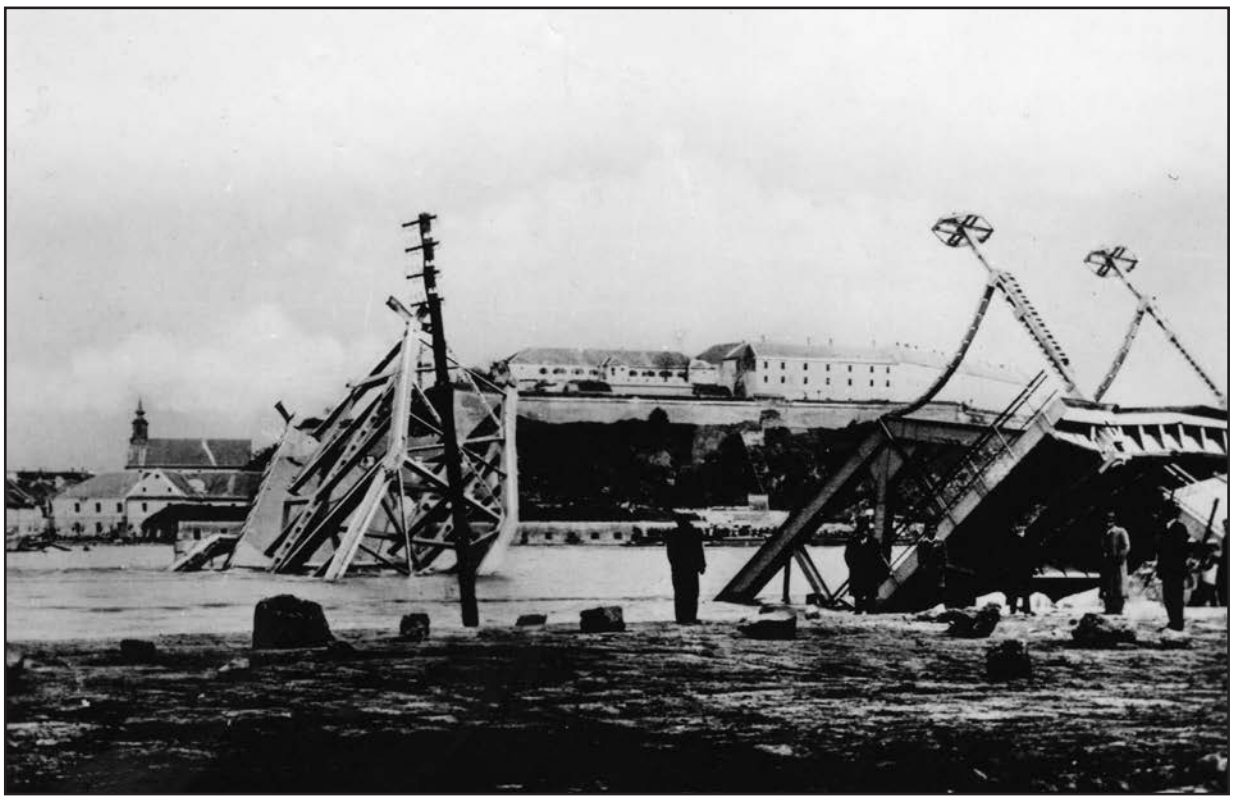

Мост краљевића Томислава, миниран 11.априла 1941. године, због напада Немачке на Југославију. Подигнут 1928. године

Била је подупрта зиданим стубовима, имала је полукружне прозоре, док је забат био од дрвета. Деловала је доста гломазно са декоративним оцаком, дубоким подрумским просторијама, за чудо високим степеништем, а кров јој је био покривен врло ситним црепом. Некако тада срушена је и Јовановска православна црква на бившем Јовановском тргу, чији је иконостас у капели на Успенском гробљу. Тада је раскопано и црквено гробље, као и оно у Доситејевој улици далеко раније, док ће иста судбина снаћи и Јеврејско још пре од овог, такође и католичко око Рокове цркве, на Футошком путу. Нема ни Мртвачнице код Болнице, мада је од данашње Хајдук Вељкове улице до парка постојала Калварија, тзв. „Крижни пут“, у ствари зидани стациони у чијим је нишама пластичном декорацијом дато Христово страдање од Тајне вечере до Распећа на Голготи. Ово верско знамење, које поштују католици, било је на на том месту још 1849. године, није страдало, али му се траг изгубио, као и олтару у бившем женском клостеру, данас Музичкој школи, која ради у Његошевој улици.

Жалост је била кад је после 1930. године уклоњена чувена кафана „Камила“ преко пута Грко-католичке цркве, на углу Милетићеве и Јована Суботића улице. Њен дугогодишњи власник био је познати гостионичар Петар Јовичић, звани „Пера Камила“, велики родољуб, родом из Ривице. Ту су у другој половини прошлог столећа залазиле многе личности нашег културног и политичког живота са Светозаром Милетићем на челу, а понекад су овде давали представе и чланови „Летећег дилетантског позоришта“ из Новог Сада. Последњи кафеџија је био Сима Тиквић из Черевића, а сећање на њу још увек постоји код старих Новосађана.

И Жељезничка станица је порушена, она из 1883. године, типизирана комуникативна грађевина са дубоком настрешницом на колодвору, каквих зграда има и даље по Војводини. На њено место дошла је модернија, али ће и њу касније задесити иста судбина. (На оној првој, због увреде његове супруге Милице, убио је Јаша Томић 1883. године Мишу Димитријевића, што је била највећа трагедија српског политичког живота у Војводини за дуже време.) Од осталих примера везаних за сличне поступке треба поменути уклањање каменорезачке радионице из порте Саборне цркве, као и промену фасаде хотела „Централ“,

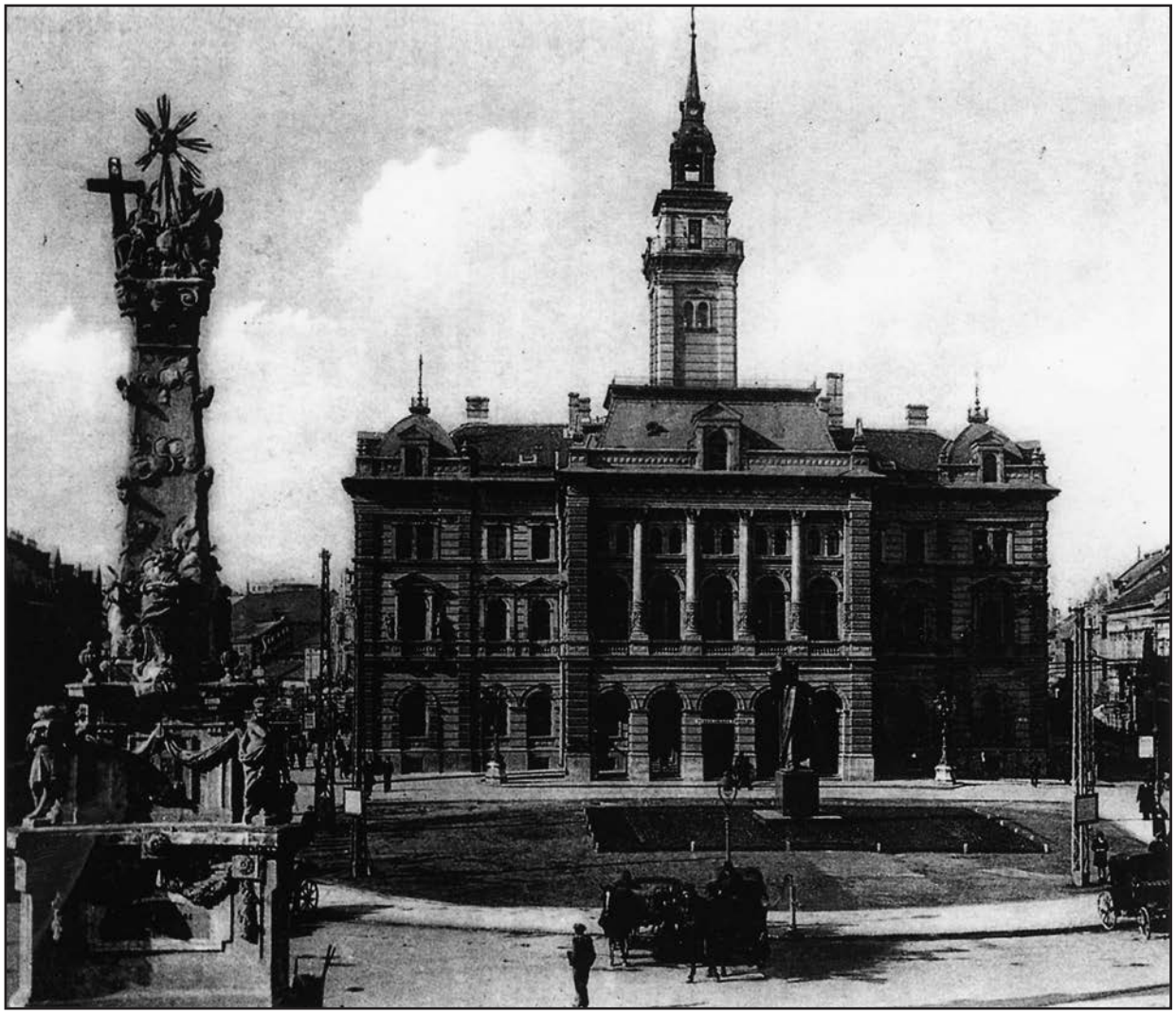

Католичко тројство, верски споменик из XVIII века, уклоњен после 1944. године, ради добијања простора за митинговање

када је дозиђивањем још једног спрата, постао Градска Пошта, чиме је потпуно унакажена ова стилска зграда, која је својим декоративним кровом доминирала тргом, на коме се налазила. Тако ће кусав бити и паркинг простор испред Магистрата, када је испред њега уклоњено сво зеленило и украсно цвеће, како би се на том простору подигао споменик Светозару Милетићу.

Ратна збивања од 1941. до 1944. године, имају итекаквих последица, слично оној трагедији, од Буне. Шестог априла, када је нападнута Краљевина Југославија, први рафали прешли су преко Новог Сада, митраљирана је Николајевска црква на којој су ожиљци дуго остали. Тврђава такође, али без неких видних трагова. Бомбардован је аеродром Југовићево и запаљени су неки војни хангари, а у Петроварадину су порушена два надвожњака. Ноћу, између 10. и 11. априла, по налогу војних власти, оба моста отишла су у ваздух. Наређење за ово дао је резервни капетан Дака Поповић, припадник Техничке службе Новосадског гарнизона, иначе архитекта по струци и бивши први бан Дунавске бановине. Друмски мост срушио је мајор VII новосадског пешадијског пука Светозар Попов, а жељезнички Спасоје Мирилов, мобилисани висококвалификовани грађевински радник. Све што је подсећало на претходну државу, од окупаторских власти је брзо уклоњено, како у Петроварадину, тако и у Новом Саду.

Са Београдске капије одмах је склоњен правоугаони рељеф „Улазак српске војске у Петроварадин 8. XI 1918. године“, рад новосадског вајара Карла Барањија, као и његови

медаљони – краљ Петар I, краљ Александар, војвода Степа Степановић, Живојин Мишић, Радомир Путник и Петар Бојовић – изнад главног улаза у зграду Краљевске банске управе Дунавске бановине. На згради Црвеног крста, црвени крст ће бити премазан у зелени, тачније биће дат у мађарској традиционалној боји, а национални мотиви у трпезарији хотела „Слободе“, које је радио сликар Драгутин Инкиостри Медењак, премазаће се. Нестаће натпис са Соколског дома као и грб Краљевине Југославије са зграде Удружења војвођанских инжињера и техничара, која је била у цара Николаја II улици. Из свечане сале Гимназије уклониће се велика уљана слика светог Саве, рад ковиљског сликара Рафајла Момчиловића, а из хола медаљони Саве Вуковића, оснивача ове установе и просветитеља, Доситеја Обрадовића, радови вајара Јована Пешића, родом из Буковца. Споменик Светозара Милетића биће склоњен у шупу Коњичког возарског ескадрона код Алмашког гробља, са намером депортовања у Сегедин, да се прелије, а на његово постоље, поставиће се увеличана копија круне светог Стевана, као симбол мађарске краљевске државности. Сем тога, по разним бившим установама, из ентеријера, уклониће се све плоче и натписи српског карактера, од којих ће неке заувек бити уништене, као на пример, она мермерна табла из Соколане.

Међутим, бомбардовања савезника с јесени 1944. године нанеће највећу штету Новом Саду, од чега ће бити великих последица, нарочито у материјалном погледу, јер је седам пута био нападан. Прво америчко надлетање авиона пало је 7. августа 1944. године, када је бомбародвана фабрика конзерви „Кулпин“ на обали Канала краља Александра, као и простор зимског пристаништа – Зимовник, око кога су уништени магазини и склоништа. У близини поменутог фабричког предузећа порушен је већи број стамбених кућа, тако да су неке породице остале без крова над главом. Истог дана у другом таласу опет је нападнут „Кулпин“, затим фабрика свиле, фабрика прагова и некадашња фабрика авиона „Икарус“, где је било приличног оштећења. Првог септембра је нападнута Жељезничка станица са извесним оштећењем, мада су тада страдале побочне улице, нарочито Каменичка, где су из града још пре овог рата, пресељене јавне куће. Најтеже је било 6. септембра, на рођендан краља Петра II, када је заиста дошло до општег хаоса. Том приликом је нападнут аеродром на Сајлову, Жељезничка станица, и Ранжирна станица, са већим оштећењима, док је Електрична централа била потпуно уништена, као и седиште немачког Културбунда, палата „Хабаг“. Са ове зграде нестаће и рељеф жетелачког мотива, рад вајара Карла Михаља, помађареног Јеврејина. Ова декоративна палата налазила се на улазу данашње улице Васе Стајића, ту где је сада Жељезничка амбуланта. Тада је уз огромну штету нападнута и фабрика порцелана, фабрика каблова и стовариште дрва, а оштећена је и мађарска касарна домобранске војске пограничних ловаца. Четврти напад био је 18. септембра са намером да се сруши Жељезнички мост, кога су Немци 1942. године обновили, а тада су га чували талијански ратни заробљеници из Тиране, односно наш словенски елеменат из Истре, све сами механичари. Мост је био заштићен неком врстом мрежастих покривача, да би се ту бомбе заплеле, односно пад им се ублажио, што је чак имало и извесног ефекта. Том приликом, мост је ипак остао читав, мада ће га окупатор при повлачењу дићи у ваздух. У близини поменутог моста нарочито ће бити демолирана улица цара Николаја II у којој ће бити уништен и атеље сликара Павла Ружичке. У Петроварадину ће настрадати Пивара код Жељезничке станице и Кланица на насипу, иза садашње фабрике „Победе“, а на самој Тврђави биће окрњена зграда Топовњаче. Последњи налет десио се 21. септембра, али без већег разарања.

Кад се све сумира, не узимајући у обзир оно што је најважније, а то су ратне жртве, штета је била огромна, јер су све гране привредног живота и стамбеног простора биле веома оштећене, уз ненадокнадив губитак људских живота. Негде мање, а негде више, стамбени фонд је био јако осакаћен, јер су многе куће биле уништене, или начете од бомбардовања у следећим улицама: Марка Миљанова, Колодворском пролазу, Косте Пећанца, Војвођанској, Краља Александра, Луја Бартуа, Индустријској, Иванданском насељу, Каменичкој, Златиборском тргу, Фрушкогорском путу, Генерала Васића, Војводе Мишића, Цара Николаја II и Кисачкој. На то се надовезују објекти ширег економског значаја, који ће такође бити лоцирани по појединим новосадском квартовима, који нису били типично индустријски, већ помешани са стамбеним, али такође ратом оштећени. То су Сточна пијаца, Складиште дувана, Надвожњак, Жељезничка ложионица, Војвођанска ливница, Предузеће д. д. „Дрвар“, Сушара површа „Фајт“, Грађевинско слагалиште, фабрика хартије, Фабрика кекса, Бензинско слагалиште и Пумпна станица. Од наведених објеката, било

их је у Косте Пећанца улици, на Фрушкогорском путу, у Руменачкој и код Алмашког гробља, на простору парка.

После Другог светског рата, опет се наставило по старом рушилачком систему, који нико није могао да заустави, јер су нове идеје имале и свој урбани план и програм, који се стално мењао на штету Новог Сада и његових становника. Одмах су на удару били верски споменици по јавним местима, од којих су неки после уклањања пропали, а остали размештени у црквеним портама или гробљима. Такав је случај са православним крстовима испред Владичанског двора, са Житне пијаце и једног из Салајке. Прелепи споменик „Католичког тројства“, испред Градске куће, постављеног овде још давне 1781. године, који је био чист рани класицизам Луја XVI на овим просторима, биће негде склоњен на Телеп, где ће временом пропасти, јер је био у деловима. Нешто слично биће са крстом на Детелинари, односно Иванданском насељу, посвећеног светом Јовану, где се српски живаљ овог краја сакупљао сваког седмог јула, тачније на Ивандан кад се овде празновало. Судска капела у Затвору, биће демолирана и уклоњена, као и муслимански војнички кутак за молитву у Војној болници, док ће православна црква светог Петра и Павла, која је такође била у овом кругу постати магазин, још од окупације. Неки надгробни споменици руских бораца, један испред Градске куће, други из Дунавског парка, а трећи на улазу у Петроварадин из Новог Сада, постепено ће се уклањати, поготово после сукоба са СССР-ом, 1948. године, па и касније. Ка центру ће бити срушена стара зграда Матице српске и Апотека поред цркве, а из дворишта хотела „Слободе“ нестаће чувене Радикалске дворане, са позорницом и галеријом, где је 25. новембра 1918. године проглашено уједињење Војводине са Србијом. Са периферије ће се уклонити три циганска насеља, најпре оно дивље код Алмашког гробља, а затим „Коритарско“ преко пута Темеринског моста, и последње што је било према Кању, звано „Шангај“. Укусно зидани киосци по ћошковима улица, од којих је било посебно запаћених у Темеринској улици, нестаће, као и артерских бунара на пумпу и точак, који су декоративно деловали испред појединих кућа својом металном конструкцијом, с тим што ће неки бити лоцирани на жици, жуте сумпорне воде. Посебно ће бити на удару разни објекти извесног привредног типа, као и нека обалска постројења, тако да ће се и она повремено брисати. То ће се односити на Пристаниште са Управом речног бродарства и Теретном станицом, Каналску испоставу, Царинарницу, Малтарницу, Баждарницу, Сточну пијацу са кантаром, Вашариште, Плинару, Пилану, Кланицу, Бикару, Чистоћу и два млина – Фајтов и Дунђерског. Од саобраћајних средстава угасио се „Трчика“, малени летњи возић, који је ишао од половине Жељезничке, односно Сремске улице до Штранда, чији је закупник био Озрен Мацедоновић, радикалска перјаница до рата у Новом Саду. Далеко већа штета је било уклањање трамваја, јефтине градске вожње, а нема ни моста на Каналу, тзв. Шлајзу, који је био покретан. Рат је променио и правац жељезничке пруге, па кад је она добила другу трачницу, Жељезничка станица на крају истоимене улице порушена је са два рељефа олимпијских игара – носача олимпијске ватре и бацача диска – вероватно радови Карла Михаља или Карла Барањија, који су својим вајарским радовима у плиткој пластици оставили свој траг у граду. И спортски терени неће бити остављени на миру, нестаће их да би се на том терену неко други проширио. Трговачко игралиште припало је Сајму, Радничко се на Кеју утопило у стамбени простор, Жељезничко на Лиману нестало на исти начин, као и НАК-ово у Сремској улици, према Штранду. А и приличан број кафана ће отићи у заборав, од којих је свакако најзначајнија она „Код белог вола“, у Футошкој улици, раније стециште новосадских Немаца, нарочито занатског сталежа. Ту је и кафана „Славнић“, затим „Бувањ“, обе прозване по њиховим власницима, које су гравитирале ка центру, од којих је прва имала ноћни забавни програм, а друга одличну балканску кухињу и добро пиће. Близу жељезнице су „Венеција“, „Балкан“ и „Локомотива“, где је било свакојаке публике, послуге и „услуге“, тако да је полиција овде имала надзор гостију.

Ради отварања Булевара Маршала Тита, уклониће се и Јерменска црква светог Петра и Павла у тадашњој улици Александра Ранковића (данас краља Александра) са парохијским домом, као и суседна зграда Војвођанског музеја, некадашње Магистратске куће, Мађарске гимназије и Жандармеријске станице и нестаће и приземних зграда, од књижаре “Бранко Радичевић“ до старе Поште, од којих треба споменути бар ону у којој је некад био затвор, на чијој се фасади налазио рељеф лава у скоку, симболу чуваркуће, као што на бившој Судској згради, садашњем Музеју Војводине имамо главу режећег лава у медаљону. То рушење описао је у роману „Књига о Бламу“

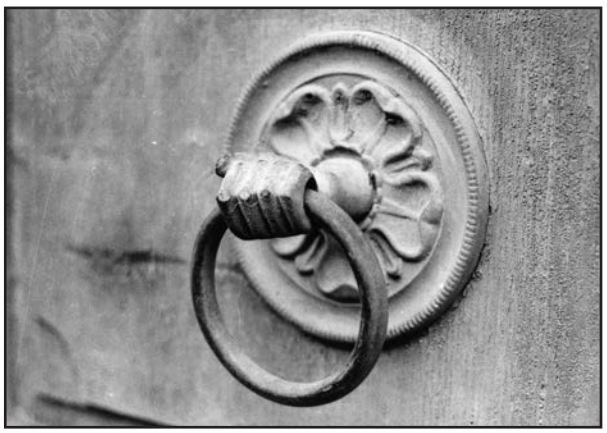

Звекир од месинга, украс на капији у Петроварадину са почетка XX века, обрађен електричном и украшен у новије време

Александар Тишма, писац из Новог Сада.

Посебно треба истаћи рушење десне стране Футошке улице, кад се од центра улази у њу, што је Новосађанима тешко пало, да би се на том простору саградило Српско народно позориште, верна копија театра у Монтреалу, као што је и Градска кућа извесна имитација општинског здања у Грацу. Том приликом нестале су стамбене куће неких познатих новосадских породица, мада се локација за ову културну установу могла наћи и на чистом простору. Тако је страдала и порта Успенске цркве, гробље у њој, парохијски дом и цела истоимена улица. У продужетку Футошке, односно Јеврејске, нестаће и тзв. Шварцова лабораторија, приватна медицинска установа за анализу, власништво једног новосадског Јевреја. Некако на самом крају ове улице, тамо око цар Душанове, порушиће се и једна бункерска кула, која је у ствари била осматрачница испред расадника Александра Адамовића. Овај чувени трговац грчко-цинцарског порекла, после филоксфере крајем XIX столећа, гајио је овде америчанску лозу коју ће чак извозити у Кину, а кад је умро испратио га је цео град, јер је уживао велик углед. На другом крају Новог Сада, ради проширења улице, одрубиће се део једне историјске куће, односно Књижаре и штампарије Арсе Пајевића, тачније угао Дунавске улице, преко пута од Владичанског двора. А биће сакаћења још и на другим странама. Тако, на пример, са Матице српске скинут је камени крст изнад улазних врата, а испред ње приземна метална ограда на каменом заштитном зиду, моделизованом по нацрту архитекте Момчилу Тапавици 1912. године, који је као млад авантуриста једно време у Шпанском Мароку био у најамној војсци где се спријатељио са будућим диктатором Франциском Франком. Сем тога, био је и и први Србин на Олимпијади, али под угарском заставом 1896. године у Атини. Метални украс биће скинут и са данашње Војвођанске банке, а подуже већ нема ни Хермеса, грчко-римског бога трговине – рад вајара Злате Марковић Барањи – који је у седећем ставу био на палати Новосадске српске трговачке омладине, данас Радио Новог Сада. Фасада познате Ралетићеве мануфактурне радње добија неки нови изглед, а налази се на улазу у бившу Ћурчијску, односно Пашићеву улицу. А у непосредној близини са тзв. „Куће код иконе“, бивше апотеке, скинута је икона патрона, чији је власник била велика српска добротворка Марија Трандафил. Грубо фазонирање било је на згради Јеврејског старачког дома, чиме је потпуно унакажена, а нешто слично догодило се подизањем спрата на приземној кући трговачког предузећа „Звезда“, када су нарушени грчки симболи ратне вештине и одбране са кацигом. Дошло је и до уклањања лаке металне ограде испред Партизанске галерије, односно легата Рајка Мамузића, на почетку улице Васе Стајића, а од дворишних ентеријера промена је било у Градској кући, а да не говоримо о постављању једног кичерајског витража у полуспратном пролазу, чиме је унакажен овај простор. Положене плоче над гробовима угледних црквених ктитора у Николајевској порти биће излизане и полупане, јер ће кроз овај простор бити провлачени подземни каблови, који ће растурати и кости оних који су ту сахрањени, већином Грка, јер се у овој цркви служила за њих служба на јелинском језику. Уклониће се и Баптистичка црква у садашњој улици Браће Рибникара, а периферни дрвени крст код старе Циглане, на раскршћу Змајевачког пута и Римских шанчева, изнад два гроба, биће делимично деформисан. У близини Алмашког гробља нестаће и војног Складишта техничке службе, односно пука Коњичког возарског ескадрона, у ствари једне касарне нешто другачијег типа, али без војске. Од осталих периферних делова биће сравњене и приземљуше на Детелинари, а мало даље од Новог Сада, где је било првомајско скупљање новосадских комуниста и јефтино излетиште, познатој Рајиној шуми, нестаће полудивљих биртија, као и „Ловачког дома“ испред врбака кад се пређе Канал на путу према Кању.

Поред градског језгра, које је најгоре прошло, а посебно нагрђено оним подземним улазом у робну кућу „Базар“, биће осакаћен и

североисточни део Новог Сада. То је подручје паорског света, односно чувених баштована, који су поред индустрије, занатства и трговине за месну привреду значили јако много јер су њихови производи са расадом и три бербе – салатом, паприком и парадајзом – брзо испоручивани жељезницом и речним путем. То су упорена насеља градске целине, искључиво српског становништва Салајке, Подбаре и Ротквaрије, са већином тршчара, које су својим крововима били сјајни изолатори од зиме и топлине. Имали су пространа дворишта и далеко веће баште, познате по целој средњој Европи, одакле су вредни ратари црпили своју економску моћ. Међутим, то њихово традиционално и материјално стање на домак руке, драстично ће се почети смањивати и теренски сужавати, кад је систем стамбеног простора почео да се овако шири архитектуром „кутија од шибица“, под утицајем модерног урбаног развоја Новог Сада савремених уличних блокова, чији је идејни творац швајцарски градитељ Ле Корбизије.

Тако ће постепено да нестаје, и нестаће тих кућа са њиховим фамилијама, јер ће их дух времена натерати да траже други кров над главом због промене занимања, па ће им се полако угасити и огњиште. Заборавиће постепено и некадашњи сељачки позив, којем су њихови преци поносно преносили на нова покољења, не стидећи се тог свог порекла, зацртаног у фундаменту. А колико је тај простосрдачан и родољубиви свет волео тај свој Нови Сад, види се и по томе, кад би на народној забави о Три јерарха 12. фебруара у хотелу „Краљица Јелисавета“, ратарске девојке запевале своју тугованку:

„Очи моје – вреде Новог Сада,
Превари се’, заљуби’ се млада ...
Нисам га се још ни нагледала,
Када сам се за њега удала ... !”.

Тај завичајни занос оне су јако осећале, носећи га дуго у себи, поготово које су одласком за неког богатог салашара оставиле родно место, јер су се из интереса удавале, пошто се код сељака од вајкада капитал ценио у земљи, односно сермији, која је одувек била залог и сигурност свега, држећи се искуства и народне мудрости, да је човек најјачи кад је свој на своме. То домаћинско расуло, почећемо од Салајке, млађег насеља од Подбаре и Ротквaрије, али популарнијег од ова два, ваљда зато, што су ови дошљаци из Славоније брзо и дубоко пустили своје корене у плодној бачкој земљи, да их је тешко било покренути, а камоли ишчупати. Сем тога, они ће бити национални понос, као родољубиви бастион српског сељачког елемента у Новом Саду, чији ће момци са другим Бачванима, по три дана да „терају кера“ у кафани „Код три круне“, на углу Кисачке и Темеринске улице, после Богојављенске литије. Њихови родитељи окупљали су се у рано пролеће на чувену „грашкову вечеру“ у велики бирцуз „Код анђела“ на Темеринском друму, где се јео паприкаш од грашка из зимнице са гушчијим месом и пило слатко вино, а пре вечере, стојећки би се отпевала народна песма *Ропство Јанковић Стојана*, да је многе језа хватала. Салајчани нису били тако богати као Ротквaрци, или Подбарци, јер су се подигли као надничари, арендаши и таљигаши, ширећи се нарочито после 1858. године, када је владика бачки Платон Атанацковић на крају Кисачког пута из Новог Сада, дао епископски мајур, односно салаш у замену за одговарајући летњиковац на Сајлову, чиме је добијено четрдесет плацева за градњу кућа, а то је данас онај простор на раскрсници за Жељезничку станицу. На том месту, али на десној страни Кисачке улице, која и данас на самом крају постоји, било је поменуто епархијско добро, познато током XVIII столећа, а нарочито у доба владике Мојсеја Путника, који је о земљишном црквеном поседу водио велику бригу. Како је тај простор био донекле увучен у владичанску башту, све до замене могли су долазити докони Новосађани на одмор и шетњу, као што је био случај и са гломазним двориштем у зеленилу Секуле Витковића, команданта граничарског сектора у граду, половином XVIII столећа. И летња епископска резиденција, као и Секулино здање, нестаће некако истовремено, односно за време Револуције и нешто после ње. На левој страни кисачког сокака, који је био празан, формираће се пространи пашњак, где ће момци и девојке долазити увече на „рогаљ“, док ће преко дана ова ледина служити дечурлији за игру, а после 1918. године, овде ће се подићи споменик од вештачког камена Солунцима, који се сада налази у порти Успенске цркве.

Цео сплет улица у Салајци просто је искасапљен – да употребим овај израз – јер је рушење газдачких кућа са чардацима и амбарима нарушило целу амбијенталну целину овог дела Новог Сада, поготово ће се то десити са оним домаћинствима, која су била на почетку или крају неке улице, уколико се она додирује са суседном, која је попречна са друге стране.

Тако ће, по три или две куће бити порушене на ћошку Кисачке и Јаше Томића, Кисачке – Војводе Шупљикца, Кисачке – Рашке, Кисачке – Јована Суботића и Кисачке – Међународног пута. То значи и за Партизанску – раније Кнеза Милоша, претходно Парчетићеву, а првобитно Штукину – где је у додиру са Темеринском улицом, био исти случај. У њој је нестало и чувене каване „Код штуке“, која је била појам Салајке, као главно свратиште целог овог краја. У Карађорђевој губи се потпуно ред кућа између Шајкашке и Партизанске, тамо где је данас „Аутовојводина“, као и четири са обе стране испод пролаза жељезничке пруге. На тој истој релацији, у бившој Вардарској улици, отићиће по три куће са десне и леве стране, уз продужетак на Кајмакчаланску, односно Радоја Домановића, у којој се налази Подвожњак. Ни позната Темеринска лица, иначе саобраћајна артерија за равну Бачку, неће остати на миру, јер ће и њу задесити рушење, мада је далеко боље прошла од Кисачке због своје булеварске ширине. Само једна кућа срушена је са леве стране, од улице Патријарха Јосифа Рајачића до Подвожњака, а шест на десној, тако да јој је изглед ипак очуван, јер новоградњом није нагрђена, мада је подигнуто и нешто нових кућа.

Подбара је друго сељачко насеље новосадско, које је више периферног карактера, а прво је поникло, од сва три. Вуче Дунаву и Каналу, а најближе је било Зеленој пијаци. То су вредни и духовити људи, који су све догађаје стављали у песму, па и себе, а кад је било потребно, храбро су и преко леда прелазили. Овде је настрадао део Косовске улице, близу Рибље, а више зграда у Марка Миљанова, око бивше Сточне пијаце.

Најгоре је прошла Ротквариja, вероватно зато што је њено подручје гравитирало Сајму. Просто је збрисана. Нестале су читаве улице, као Банатић, Павла Бакића и Русинска, од које је остала само једна кућа поред нове жељезничке станице, што је на том простору са крајем Булевара ослобођења. На то се надовезују улице Змај Огњена Вука, где је отишла цела лева страна, а у Краљевића Марка већи део зграда.

Ако би се питао, чега ми је највише жао, што је ранијих година нестало у Новом Саду, најпре бих навео један детаљ са фасаде порушене приземне куће у близини данашње гараже Милиције, недалеко од Булевара ослобођења. То је био обојени гипсани рељеф израђен у тврдој техници око два метра дужине, а близу пола метра ширине. Стајао је на улазу изнад двокрилне дрвене капије, а на њему је приказан орач са коњима и делимично пољски амбијент око њега. То је била кућа чувене сељачке породице Гавриловић, познате под надимком „Бузарини“ јер су трговали житом на велико. Ова фамилија и данас постоји на Ченеју, а тај рељеф био је симбол свих земљорадника овог краја Новог Сада, кога је вероватно радио неки вешт фасадер, а можда и познати вајар Јулије Аника, који је декорисао многа градска прочеља у Новом Саду.

ЛИТЕРАТУРА

Мелхиор Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894.

Историјско друштво у Новом Саду, *Споменица града Новог Сада*, Нови Сад 1933.

Васа Стајић, *Привреда Новог Сада*, Нови Сад 1941.

Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1947.

Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1952.

Васа Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1951.

Бошко Петровић, *Нови Сад* 1957.

Живко Марковић, *Нови Сад у: Војводина знаменитости и лепоте*, Београд 1968, 629-671.

Усмени подаци

Трива Милитар, Рада Ковачевић, Милан Вранић, Светислав Марић, Дака Поповић, Лука Дотлић, Стеван Врговић, Александар Тишма, Роберт Пауловић, Срећко Дрк, Бранимир Јовановић, Мара Жундер, Хермина Лежимирац, Нада Савић и Оливера Милаковић.

Јерменска црква из 1746. године

Сава Доброплодни (1820 - 1894)

ДЕЛАТНОСТ САВЕ ДОБРОПЛОДНОГ У КАРЛОВАЧКОЈ ГИМНАЗИЈИ (1853-1856)

Др Драго Његован

Српско-бугарске културне и друге везе вековима су биле веома интензивне. Међутим, оне нису у свим аспектима довољно познате, ни српској, ни бугарској стручној и широј јавности. Њихови протагонисти не смеју остати анонимни за научну и ширу јавност Такав је случај и са Савом Илићем Доброплодним, који је почетком друге половине XIX века био професор грчког језика у престижној Карловачкој гимназији.

Овај образовани Бугарин оставио је значајан траг у српској средини, у Карловцима, у време када се панонски део Србије (Војводина) налазио у Аустријској царевини, у њеном Војнограничарском делу, а изван Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1860).

Надам се да ће овај рад, уприличен поводом 185-годишњице његовог рођења, читаоцу омогућити потпунији увид у животни пут, педагошки и научни рад Саве Доброплодног.

1. О Карловачкој гимназији

У српској културној историји новог времена посебно место припада историји српског школства, како основног и средњег, тако и високог. Без школовања није био могућ напредак. Млади Срби су се школовали код нас, у центрима српског етничког простора, али и на страни. С једне стране, реч је о нашим (српским) школама, с нашим наставницима, а с друге стране, реч је о туђим школама, како код нас тако и на страни, са страним наставницима (и несрпским наставним језиком), у којима су се школовали млади Срби. Наравно, као што је и у туђим школама било наставника Срба (нпр. Анастасије Стојковић, у Харкову)[1], тако је и у српским школама било наставника са стране (нпр. Павел Јозеф Шафарик у Новом Саду).[2]

Карловачка гимназија, иначе најстарија у српству, ни у том погледу није била изузетак. То потврђују многи њени професори: Немци, Чеси, Словаци и други, па и Бугарин – Сава Илић Доброплодни. У првих сто година њеног рада (1791–1891) то је било пре правило него изузетак.

Карловачка гимназија основана је у времену митрополита Стефана Стратимировића (1757–1836) поткрај XVIII века – 1791. године. Оснивању су претходили закључци српских народно-црквених сабора, Карловачког из 1781. и Темишварског из 1790, о потреби оснивања виших српских школских завода у Карловачкој митрополији.

Пресудну улогу у оснивању Карловачке гимназије имао је богати карловачки грађанин Димитрије Анастасијевић Сабов (око 1726–1803), који је донацијом од 20.000 форинти и Основним писмом (2/13. август 1791) утемељио Гимназију. Њему су се придружили и други карловачки грађани (са приближним износом). Аустријски цар Леополд II потврдио је Основно писмо и донацију 11. октобра исте године, а његов наследник цар Фрањо II тек 12. децембра 1792. године.

Историју Карловачке гимназије[3] објавио је Коста Петровић 1951. године, поводом

[1] Види: др Љубивоје Церовић, *Срби у Украјини*, Министарство РС за везе са Србима изван Србије Београд, 1997.

[2] Види: *Новосадска гимназија 1810–1985*. Настанак и развој, Нови Сад, 1986.

[3] Коста Петровић, *Историја Српске Карловачке гимназије*, друго издање поводом 200-годишњице оснивања Карловачке гимназије, Матица српске, Нови Сад 1991. год. У овом раду цитираћемо ово издање. Корице првог издања (из 1951. године) израдио је познати архитекта и графичар Ђорђе Табаковић, а предговор је написао др Никола Радојчић. Друго издање је репринт првог.

обележавања њене 160 годишњице. Ова историја обухвата период од 1791. до 1921. године. Према Кости Петровићу, историја Карловачке гимназије подељена је на четири периода.

У првом периоду (1791–1798) извршене су припреме за отварање Гимназије, Гимназија је отворена 1. новембра 1792. године, донесена су »Дисциплинска правила«, као и наставни план под насловом »Намјерениje и изложениje«. Главни професор и директор био је Јован Грос,[4] који је Карловачку гимназију устројио по узору на Печујску (у Барањи). Основан је и Патронат Гимназије на чијем је челу био митрополит Стратимировић.

У другом периоду (1798–1825) Гимназијом је најпре управљао Андрија Волни,[5] који је на основу начела из "Намјеренија", уз помоћ професора Јована Лазаревића,[6] израдио нови наставни план.

Значајно је за Карловачку гимназију и то што је 1798. године митрополит Стратимировић основао Благодејаниje "Alumneum", интернат где су сиромашна деца и деца са стране могла добити стан и храну.

[4] Др Јован Грос родио се 3. септембра 1759. године у Безингу, близу Братиславе. Свршио је филозофију у Пожуну (Братислави), а после приватне учитељске праксе и Јенски универзитет, где је и докторирао. Др Јован Грос је био Словак евангелистичке вероисповести.

[5] Андрија Волни родио се 10. децембра 1759. године у Шемници, у Словачкој. Учио је медицину, природне науке и педагогију. Био је веома поштован од стране грађана и митрополита Стратимировића. Директор Карловачке гимназије после Волнија у периоду 1818–1821. био је др Георгије Карло Руми. Он се родио 1780. године у Ципсу. Своју националност није истицао, а говорио је словачки, немачки, мађарски, латински и грчки. У Карловцима је научио и српски језик. Када је Руми (12. априла 1821) напустио Карловачку гимназију, привремени управник је био др Јаков Живковић, карловачки физикус, до почетка октобра 1921. када је на дужност директора ступио Павле Магда, професор Шопронске гимназије. И он је био Словак, евангелистичке вероисповести, али мађарски оријентисан.

[6] Јована Лазаревића изабрао је Патронат Гимназије 1797. године за професора припремног разреда, а почетком 1798. за професора у разредима човечности уместо директора Гроса. Био је цењен као наставник, песник и историограф. Звали су га "женијални Србин Карловчанин". Митрополит Стратимировић га је веома ценио, те је он био и члан чувеног карловачког књижевног круга. Лазаревићу је митрополит Стратимировић поверио да напише бугарску граматику. Како је забележио Вук Стефановић Караџић, Лазаревић је требало да иде "на другу годину у Бугарску, да научи бугарски и напише граматику". Митрополит му је обећао 200 дуката, али је Лазаревић одустао од овог подухвата, изговарајући се слабим здрављем. Умро је као млад човек, 1804. године. Види опширније: К. Петровић, Историја Карловачке гимназије, стр. 127–129.

У трећем периоду (1825–1852) у Карловачкој гимназији радило се по програму директора Јакова Герчића. Он је први директор Карловачке гимназије (после четири директора странца) који је био Србин. Овај »тихи, повучени, уважени и поштовани човек« је двадесетшест година управљао Карловачком гимназијом. Форсирао је учење латинског језика. Интересантно је да је Бранко Радичевић, чувени српски романтичарски песник, међу првим ученицима који су латинске текстове преводили на српски народни језик, Вуковим правописом, уместо на немачки. Вукова реформа српског језика тада још није била званично призната, иако се за време митрополита Стевана Станковића повећао број Вукових присталица и у Карловцима. Од другог семестра школске године 1842–43. Патронат је у Карловачкој гимназији завео обавезно учење мађарског језика.

На крају овог периода[7] Гимназија није радила 1848–1849. због мађарско-српског рата. Почетак рата је везан за Карловце, а у згради Гимназије била је српска народна војска. У Карловцима је одржана Мајска скупштина која је прогласила Војводину Србску (Срем, Банат, Бачка и Барања) и изабрала војводу Стевана Шупљикца и патријарха Јосифа Рајачића, који је до тада био митрополит.

По окончању рата, на основу наређења из Беча, у Гимназији је уведен нов наставни план, тзв. »Организациони нацрт«. Пошто је Јаков Герчић умро 1. септембра 1851. године Патронат је за привременог директора Гимназије поставио Антонија Нака, патријаршијског протосинђела. Сваки разред је добио разредног старешину. Требало је увести VII и VIII разред и довести још три професора. »Срба наставника било је врло мало, и требало је апеловати на странце, на Словенце, Чехе, па и Немце« – бележи хроничар Карловачке гимназије.[8] Надзорна власт над Карловачком гимназијом био је Дворски ратни савет у Бечу. »Карловачка гимназија била је изједначена са свим другим гимназијама у држави. Она је имала право јавности и ђаци Карловачке гимназије били су примани без икаквих пријемних испита у угарске гимназије.«[9]

Коста Петровић закључује да су свих пет првих директора Карловачке гимназије озбиљно схватили свој положај и да су улагали све своје силе и знање да Гимназију што више

[7] Види опширније у: Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004.

[8] К. Петровић, нав. дело, стр. 151.

[9] Исто, стр. 152.

унапреде. Углед Карловачке гимназије постао је завидан.[10]

У четвртом периоду Карловачке гимназије (1852–1921) први директор је био Јован Пантелић (1852–1876), родом из Огара у Срему 1812. Гимназију је завршио у Карловцима, а филозофију у Сегедину.

Радило се по наставном плану »Организационог нацрта«. Иако је стекла леп глас, Карловачка гимназија је увек имала проблема са професорима. »За већину професора Карловачка гимназија била је привремено запослење, из којег ће гледати да добију какву боље плаћену службу. Узрок томе је била мала професорска плата, а нарочито што није постојао пензиони фонд.«[11] За добру парохијску службу напуштало се професорско звање. Ипак, настава није трпела јер су митрополити и патријарси (Стратимировић, Јосиф Рајачић и Самуило Машировић) на упражњена места именовали за привремене наставнике своје учене калуђере или чувене проте и парохе. »Тако је Јосиф Горјановић, парох иришки, заступао 1856. године са успехом професора грчког језика. Исто тако предавали су школске године 1852/53 Герман Анђелић грчки језик, а Теофан Живковић наравну историју и физику.«[12]

После Јована Пантелића[13] директор је био Стеван Лазић (1876–1896), а затим Василије Вујић (1896–1903). Радивој Врховац био је директор од 1903. до 1921. године.

2. Сава Доброплодни као професор Карловачке гимназије

2.1. Подаци на основу литературе

У *Историји Карловачке гимназије* К. Петровића Сава Илић Доброплодни спомиње се на више места. Код првог спомињања[14] наводе се основни подаци о њему:

»Сава Илић свршио је народно училиште у Цариграду где је, учећи се кроз осам година, одлично научио грчки језик. Био је 11 година учитељ грчког језика у Шумли. У пролеће 1853. године био је учитељ грчког језика у Земуну, а у јесен исте године изабран је за професора грчког језика у Карловачкој гимназији (Патронат, архив бр. 10055 из 1853. год.).«

На истој страни, у основном тексту, говори се о проблемима с професорским кадром јер је поред Калине,[15] који је предавао математику, отишао и »Сава Илић Доброплодни, Бугарин из Сливена.«

Када се говори о Генералној команди у Темишвару као контролном органу Гимназије,[16] Сава Доброплодни се не спомиње, али се текст односи на њега. Разматрајући извештај Гимназије, Генерална команда даје и своје примедбе:

»Тако је на пример замерила што је у VII разреду школске године 1854/1855 читан из грчког језика Демостенов говор "За венац" који је дуг и тежак, уместо да је одабран који мањи, као на пример: "Олинтски", "За мир" или "О приликама у Херзонезу"«.

Сава Доброплодни се потом спомиње у следећем контексту:[17]

"Поред тога, било је у гимназији три професора странца који, осим професора Луке Зиме, нису знали српски, предавали су на немачком језику. Било је странаца (као Сава Доброплодни Илић) који су предавали на српском језику, јер нису знали немачки. Ђаци су врло добро знали немачки, па се понеки чак у својим молбама директору обраћа на немачком језику."[18]

На једном месту[19] Сава Илић Доброплодни се наводи три пута у списку професора.

"Школске године 1853/54 директор је Јован Пантелић, а професори: Тома Војновић, Григорије Јовановић, Стефан Павишевић, Димитрије Петровић, Карло Калина, Михаило Ристић, Павле Кречаревић, Сава Илић Доброплодни, Јефтимије Георгијевић (Јефта Ђорђевић), Теофил Димић…

Школске године 1854/55 директор је Јован Пантелић, а професори: Тома Војновић, Григорије Јовановић, Димитрије Петровић, Карло Калина, Михаило Ристић, Павле Кречаревић, Сава Илић Доброплодни, Теофил Димић и Стефан Лазић…

[10] И кнез Србије Милош Обреновић је ценио Карловачку гимназију, јер је у њој школовао своје рођаке Милоша и Јована Обреновића, исто, стр. 153.

[11] Исто, стр. 168.

[12] Исто, стр. 169. Герман Анђелић касније ће постати српски патријарх.

[13] Он је први професор и директор који је од патроната добио пензију.

[14] Исто, стр. 173.

[15] Директор Пантелић је имао невоље са професором Карлом Калином, који је увек с презрењем говорио о Србима, тако да је био принуђен да о њему напише неповољан извештај. Тек што је Калина отишао, не и из истих разлога, Гимназију је напустио и професор грчког језика Сава Илић Доброплодни, "Бугарин из Сливена".

[16] Исто, стр. 183.

[17] Исто, стр. 185.

[18] Од 1863. године у Карловачкој гимназији већина предмета проучавала се на српском језику.

[19] Исто, стр. 332.

Школске године 1855/56 директор је Јован Пантелић, а професори: Тома Војновић, Григорије Јовановић, Димитрије Петровић, Карло Калина, Михаило Ристић, Павел Кречаревић, Стефан Лазић, Теофил Димић, Сава Илић Доброплодни, до априла 1856 год., а после Јосиф Горјановић, парох иришки."[20]

Сава Доброплодни се наводи[21] такође као аутор чланка који је штампан у Извештају (Програму) Карловачке гимназије за 1854/55. школску годину. Реч је о чланку "О најближем сродству словенског језика с грчким од проф. Саве Доброплодног".[22]

И коначно, његово име је у Регистру ("Доброплодни Сава, професор 368").[23]

Период рада Саве Доброплодног у Карловачкој гимназији, па и наредне године, карактеристичне су по тешкоћама. "Период од 1850–1870 год. најболнији је у историји Карловачке гимназије. Да би се могли професори платити и гимназија издржавати, морала се крњити главница. У Карловачкој гимназији служе као професори већином Карловчани којима је од родитеља остало нешто имања, а воле своје родно место, па раде и уз мању плату. За странце који су предавали у гимназији, Карловачка гимназија је била само привремено место, одакле су чекали какво боље запослење у државној служби; а ако је професор био свршени богослов, онда је остајао у гимназији док се није упразнила каква добра парохија."[24]

2. 2. Подаци на основу архивске грађе

У Архиву Српске академије наука и уметности у Карловцима (АСАНУК), у фонду Карловачке гимназије (ФКГ) пронашли смо још података о професору Сави Доброплодном.[25]

***

Д. 1. На професорским конференцијама решавана су многа питања па и одређивање разредних старешина.

I.
У смотренију разредног старјешинства

Г. Директор изволео је, на основу, како кои од Г. Г. про фессора у разредима више часова има, разредно ста рјешинство у сагласију са Г: Г. професорима, сљедећим обра зом расположити.
У VIII разреду Г. професору Лазићу
У VII '' '' '' Калини
У VI '' '' '' Доброплодном
У V '' '' '' Петровићу
У IV '' '' '' Ристићу
У III '' '' '' Јоанновићу
У II '' '' '' Димићу
У I '' '' '' Кречаревићу

II

У смотренију Актуара, писца Љетописа Гимна зиалног и Библиотекара.

За Актуара и писца Љетописа Гимназиалног извобрала је Конференција, под предсједателством Г. Директора, Г. професора Ристића , а за Библиотекара Г. професора Димића .

У Карловци 5. Октобр. 1854. Стефан Лазић, проф. лат. јез. Т. Димић Учит. Мат. и пр. Наук. Павел Кречаревић, Професор М.Хр. Ристић Сава И. Доброплодниј, проф. грчкаго језика Актуар Григорије Јовановић Лат. & Срб. језика учител Тома Воиновић … Проф. С. Kalina prof. matt. et fyz. J Георгијевић Професор … *Пантелић Дир.*

Д. 2. Директор Пантелић саопштава Сави Доброплодном распоред часова у осмом разреду:

Господин Професор!

К могућност дополненију наставленија у греческом језику определио сам за VIII. Разр./(???) 2. часа преко седмице, и то: вторником и субботом трећиј час пре полдне.

[20] К. Петровић, нав. дело, стр. 331-332.
[21] Исто, стр. 368.
[22] Иако су сачињавани, извештаји о раду (Програми) Карловачке гимназије нису штампани све до школске 1852/53. године. Тада је штампан први извештај, а до 1921. године објављено их је 59. У трећем извештају за 1854/55. школску годину у рубрици "Расправе, говори и други састави" објављен је рад "О најближем сродству словенског језика с грчким, од проф. Саве Доброплодног".
[23] К. Петровић, нав. дело, стр. 331–332.
[24] Исто, стр. 408.
[25] Аутору је велику помоћ у трагању за архивалијама везаним за Саву Доброплодног пружио господин Жарко Димић, директор Архива, на чему му се много захваљујем. У рашчитавању текстова помогла ми је Ивана Марковљев, кустос-приправник Музеја Града Новог Сада.

Саобшћавајући вам/ово ново расположеније, надам се и очекујем од ревности ваше, да ће тега, будући сте о нуждности његовој и сами совершено уверени, радо пристати и тако идуће седмице настављенија ваша по њему уредити и предузети.

У Карловци 13. Нов. 1854.

Пантелић

Благор. Гдну Савви Илиеву Доброплодном, Професссор греч. језика у вел. Гимн. Карлов.

***

Д. 3. Као старешина VI разреда Сава Доброплодни, професор грчког језика, подноси месечни извештај:

Месечно изјавление о успеху ученика и владању VI разреда.

Сходно закључењу Конференције од 1. Декембра 1854. испитивали осталу Г. Г. просфесоре осим Г. Петровића имам приметити, да она троица: Глигоријевић, Путник и Михајловић, ученици VI разреда у појединим наукама јесу средњи и слаби, и кад би боље приљежни били, могли би већи успех показати, а прочи јесу добри и средњи, а у владању осим они казњени, који обећавају већ поправљат, јесу уобште доброг владања.

У Карловци, 16. Дек. 1854.

Савва И. Доброплодниј
проф. Грчког језика
старешина VI ог разреда.

***

Д. 4. Сава Доброплодни је био активан на бројним професорским конференцијама. Ево примера. На конференцији од 16. децембра 1854. године разматран је успех свих разреда с циљем да се утврди који ученици нису способни за даље школовање.

По Закључењу конференције од 1 Дек. 1854. т. г. донели су разредне старешине, у подлинику приложене писмене релације сврху тога, има ли којих од ученика у њином разреду, који за продужење учења нимало способни нису:

А) На релацију о IV разреду, приметчава Г. Доброплодни, да Јевстатиј Вујић истина у учењу охоту и успех показује, но за време се предавања Грчког Језика, непристојно влада. - У смотрењу Ристића решила је Конференција већином гласова, да разредни Старешина саопште једним професором, к родитељима његовим отидне, и њему устмено јави, да за школу није. – У смотрењу Недељковића Конференција је закључила, да се до краја године трпи, па концем Године Отцу преда, с том приметбом, да више није способан за учење. – У смотренију Јанковића, да утростручи труд.

В) На релацију о V разреду Ги, закључила је конференција,

1). У смотрењу Арачића, Бошковића, Вуковића и Рачића, да се опомену, и ако се неби с концем првог течења побољшали у учењу, да им се калкус заслужени строго даде, и по овоме са њима поступа по ч. Г. з и 4. чл. Х И. З. Пр. К. с том изнимком, да 54. ч. Х о њима за прво течење важи.

2). У смотрењу Крстоносића исто важи.

3). Да се гореречена релација V разреду у присуствију Г. Директора од разредног старешине прочита.

Г). На релацију о VI разреду Конференција је решила, да се истом разреду гореречення релација прочита, и Глигоријевић, Путник и Михаиловић опомену, да ће по учењу их, 54. Ч. Х за нови испит концем првог течења важити.

Релацију писменну о I/II. разреду немамо.

Д). На релацију о VIII разреду Конференција је закључила, да се уобште VIII разред опомене, да веће приљежаније учењу употребљава; Посебно Јоанновић Лазар и Димитријевић. Налог оваи нек испунни разредни Старјешина.

Е). На релацију о III-ћем разреду Г. рјешила је Конференција, да се Раинац Јосиф, коначно из прелекција искључи, што; На основу Ентвурфа, ученик са једном III-ћом классом, и по 54. Ч. ХИЗ. неможе даље Гимназију посећивати, а наособу Гимназију Карловачку, због воспримљења његовог у исти разред, противно IV. Примје: Конф: от 21. Јунија 1854. бр.6 . Т. 25.

?). На релацију о II разреду рјешено је да се Радуловић у први разред врати, а кои неби хтео, да Гимназију нашу напусти.

Ц). На релацију о Івом разреду рјешено је, да Крњајић Јефтимиј, школу нашу остави, јер за Гимназију ни довољно преправљен, нити зрео није.

Закључително је Конференција рјешила, да се закључење ово, публично, сабранои јуности прочита и то посебно нижжои, а посебно вишшој Гимназији.

У Карловци 16. Декембр: 1854

М. Х. Ристић *Т. Димић*
Актуар *Учит. II разр.*
Григорије Јоанновић
Савва И. Доброплодни

Конференција од Д. Петровић 16. Декембр. 1854.

Стефан Лазић
Павел Кречаревић
Професор

Пантелић
Дир.

***

Д. 5. Сава Доброплодни тражи "Званично Свидјетељство" о свом раду:

Благороднић Господине!

Захтева се у мом отечеству да се о овдашњем мом обављенију и пословању легитимирам. Тога ради имам нешто молити вас да ми званично свидјетелство сврху горе реченога издати, и чрез Његову Светост Господина Патријарха аки Гимназиалнога заведенија врховног Патрона потврдити дати, изволите.

Са сваким почититанием јесам
У Карловци 16-ог Марта 1855

Вашег Благородија

слуга покорни
Савва И. Доброплоднић
проф. грчкаго језика

***

Д. 6. Директор Пантелић моли патријарха Рајачића да се удовољи молбама професора Саве Доброплодног и Карла Калине:

Гимназије Управитељство

Ч. 25.

Ваша Светости!

Учитељ грчког језикаа Савва Илијћ Доброплоднић моли по гласу приложенног његовог писма, да му се изда званично свидјетељство о његовом овдашњем бављењу и пословању, и да то свидатељство ваша Светости отврдити изволи.

Јављајући то с приложением његовог писма у оригиналу, молим вашу Светостост уколико Његово желаније за мостивјејше у овом дјелу упуствованије.

Овом приликом усуђујем се у смиренију и понизности Вашој Светости ово представити, да сирјеч Проф. математике и физике Калина жели још од сутра (???) текућег м(есе)ца па до конца Воскресна ферија од званичне дужности отдејељен бити, будући да се свакиј час, по његовом сказиванију, на полагање државног испита позван бити нада, пак да се за то време уз овај (???). Просили и у овом смотренију (???).

У Карловци 16. Марта 1855

Јоанн Пантелић
Дир

Д. 7. Патријарх Рајачић[26] одобрава да се Сави Доброплодном захтевани "Атестат" може дати:

Управителству Гимназије Карловачке,

На допис од 16. овог Ч. 25. одговара се овом Управителству, да се Професору грчког језика Савви Доброплодном Захтевани Аттестат дати може, кои ћемо ми потврдити.

Што се требованија Профрссора Калина тиче, будући да је оно доброј цељи намењено, нисмо противни, да се он починајући од данас до конца воскресна ферија одржи, обаче његови неколико часова могу се од други Професора тако заступити, да сами у своима никаква ушћерба не тражи.

Сообшћеннић Нама прилог враћа се натраг.

У Карловци, 17. Марта, 1855.
Јосиф (Рајачић)

***

Д. 8. Директор Гимназије Пантелић издаје Сави Доброплодном "Званично Свидјетељство":

Управителство велике
Гимназије Карловачке.

[26] Врховни патрон Гимназије био је Патријарх Јосиф Рајачић, а чланови Патроната: архимандрит гргетешки, а после епископ будимски Арсеније Стојковић; архимандрит бездински Сергије Каћански; градски карловачки физик др Максим Николић и Стефан Ристић, адвокат. Актуар протосинђел Лукијан Николајевић (К. Петровић, нав. дело, стр. 358).

Званично свидјетелство.

На прошение Господина Савве Илића Доброплодног восто. правосл. вероисп. родом Бугарина из Шумле 35 год. старог у великој Гимназији Карловачкој грчког језика јавног учитеља настојашћит се званично свидјетрељство објављајет сваком да се он од почетка училишнога љета 1853/54, у (...) патронатского закључења од 5(К)/53 у споменутом качеству овде у Карловци се находи, кое објавит у смотренију благочестивог правитељства и политическог поверења, у смотр наставнички својства и посебности и у смотр. званичнаго програма и ревности свидјетелствује и потврждава:

Благочестије……светој восточној православној вјери сходно, тврдо и постојано

Нравствено поведение……добро, непорочно
Политическо поведен..је.....свагда беззазорно
Знање језика матерњег булгарског.савершено
" српског…..довољно
Греческог……обилно и основано
Немачког……слабо
Латинског……мало
Француског……прилично
Математике и Историје..……довољно
Географије……достаточно
Педагогическо–дидактическа (…)….. (нечитко)
Произложеније (изговор)……наравно и безпогрешно
Дер. слова……добар и приличан
Прилежаније……неуситно
(нечитко)……похвално
Спрам старешинства……послушан и учтив
" содружество…...љубезан и услужан
" ученика……благ и поучителан

Званична дејатељност његова при овим Institutu прилика је до сада довољно пожеланог плода и подписанј се (нечитко) побуждајемим налази реченог учитеља Греческог Језика Господина Савву Илића Доброплодног свакоме као частног човека доброг хришћанина и доброг учитеља усрдно препоручити. У Карловци 18-ог Маја 1855.

Ч. 29/855
Велике Гимназије Карловачке
Управитељ
Јоанн Пантелић

Д.9. Професор Сава Доброплодни пријављује недисциплину ученика:[27]

Славној Дирекцији.

По смислу чл. 11 закона Гимназије Карловачке није слободно ученицима Гимназије исте ни пушити, нити пак шпиритуозно пиће уживати. 31 Маја п. р. око ½ 11 налазио сам се ја код Александра Поповића овдашњег трговца. Николић Стефан, Јоановић Лазар и Димитријевић Јоан, ученици XIII разреда, у мом су присуству не само дувана купили от истог трговца, већ су и ликера захтевали. Толиким безобразлуком их увређен, када на опомену моју внимати нису хтели, нашао сам принуђен из дућана изићи.

20/ маја 1855. у Карловци
Савва И Доброплодниј
проф. грчког језика

***

Д. 10. Проблеми Саве Доброплодног са "Видинским Обшћеством":

Управитељству Гимназије Карловачке

У прилежашћем акту прјам вазврашћенија Писму жали се Видинско Обшћество на овдашњег Професора грчког језика, Савва Доброплоднић, да је он од њега на рачун тај, што би му за Учитеља дошао, 45# измамио, и за обнадеждити га, да те му дати, послао му је некић свој затворенић сандук, који је и данас тамо, нити когод зна, шта је у њему.

Будући да то обшћество Захтева, да му или предреченић Професор за Учитеља дође, или дукате поврати, и у овом сллучају на знање му да, што ће са његовим сандуком радити: то се Управитељство упућује, да сверх преднаведени обстојатељства свестранеје Изјасненије од предреченог Професора изискати и Нама таково поднети има.

У Крловци, 19. Јануара 1856.
Јосиф (Рајачић)

[27] У архиву САНУ у Карловцима, у фонду Карловачке гимназије налази се "Дневник" за 1851–1855. год., у који су бележени изостанци и казне ученика првог разреда. Из њега се види да је било следећих казни: изобличење, укор, стајање, клечање, затвор и шибање брезовим прутом. (К. Петровић, нав. дело, стр. 212).

***

Д. 11. Захтев директора Пантелића да се Сава Доброплодни изјасни поводом жалби "Видинског Општества":

Примљено дне 27. Јануара 1856.
M
N = 5◦
Господину Савви Ил. Доброплодном Учит. греческог језика у Гимназији Карлов.
У Карл. дне 28 Јан. 1856.

Сходно внутр изложеном високом Налогу Његове Светости изволите ми захтевано изјаснение возвращћенија оба ова акта што пре бити може поднети.
Пантелић
Гимн. Управ.

***

Д. 12. Сава Доброплодни одлази из Карловаца с обећањем да ће се вратити за друго полугодиште:

Благороднић Господине!

Будући да се појавила нужда, да се с неким нашим у Београду састанем, јављам дакле Вама да ћу с Господ. Павлом Кречаревићем данас одпутовати, да се у понедељник врати да тако и мој посао свршим, и будем присуствујући за почетак другог Течења.
Расположеније часова је готово сасвим и предато Руварцу да то ови дана препише и преда гди треба.
Остајем дакле с високопочитанием
У Карловци 25. фебр. 1856.
ваш
Савва Илиев Доброплоднић
проф. Грчког језика

***

Д. 13. Патријарх се противи да се Сави Доброплодном изда ново "Свидјетељство":

Управитељству Гимназије Карловачке.
На писмо од 21. јунија 0.5. 4.62. одговара се овим Управитељству, да Резигнацију бившег у овдашњој Гимназији професора Доброплодног, будући се његовом повратку нисмо ни надали, у следству чега је већ и Конкурс на његово место расписан за Ведомост примамо.
Што се његовог Захтевања, да му се званичниј одпуст са сведетељством трогодишње службе изда, и то све од Патроната потврди, тиче, јавља се овом Управитељству из тога узрока упустити неће, што је исти професор преваром у невреме Гимназију оставио, и што је већ једаред Свидатељство одавде потврдвено получио.
Нити можемо из узрока тога на то соизволити, да му се тај Одпуст и Свидатељство ма и од Управитељства да, јер како је могао без тиј Докумената одити, може и сад без њи бити. Получено једаред Свидатељство нек му буде довољно.
Што се напослетку жеље његове каса, да троје деце бугарске у овдашњем Благодејанију препитаније имају, треба му на знање дати, да то неће бити моћи, јер се даје предвидити, да толико праздна места у Благодејанију бити неће, да се та места мимо наше сироте деце попуне и бугарском.
У Карловци, 27. јунија 1856.
Јосиф (Рајачић)

***

Д. 14. Н. А. Новаковић из Новог Сада потражује дугове за позајмљене књиге:

Високопоћит. Господине!

Ево година дана протекла, како сам ја књиге за Гимназиум давао, и од то доба а да Профессора за узете књиге дугују мени. _____ као,

Гдин Димић Проф	*2f 16"*
Гдин Kallina -||-	*8"12"*
За Гдина Доброплодног Гдин Кречаревић	*50" " "*

f 74" 52, Сребр. свега, ис тог узрока узимам себи слободу Вас Високопоћитајеми Господине умолити даби доброту имали Гду Профессоре опоменути за дуг и да изволе Вами новце предати, по кое јаћу како ми јавите сам доћи.
Умолијавајући Вас за Ваш поћит одговор јесам Вам на свакој услуги приправан, покорни

Нови Сад 15/27 Новембра 1856.
Н. А. Новаковић

Закључак

Сава Доброплодни, рођен 1820. у Сливену, у Бугарској, школовао се у Цариграду. Радио је као учитељ у Шумли. Кратко време био је учитељ у Земуну. Са 33 године живота изабран је за професора грчког језика у Карловачкој

гимназији. Био је тражен просветни радник и у бугарској и у српској средини.

У Карловачкој гимназији, која је основана 1791. године, за време митрополита Стефана Стратимировића, Сава Доброплодни је предавао грчки језик у време директора Јована Пантелића и врховног патрона Гимназије патријарха Јосифа Рајачића.

Свој професорски позив отпочео је у јесен 1853. године, неколико година после револуције 1848, српско-мађарског рата и успостављања круновине Војводства Србије и Тамишког Баната у оквиру аустријске царевине, а окончао га је у пролеће 1856. године. Пре њега грчки језик у Карловачкој гимназији предавали су привремени наставници: 1852/53. Герман Анђелић, потоњи српски патријарх, а после њега 1856. Јосиф Горјановић, парох из Ирига.

Сава Доброплодни је своје професорске дужности савесно обављао: писао је месечне извештаје о учењу и владању ученика у разреду у коме је био разредни старешина; водио је рачуна о дисциплини ученика на настави и изван школе према важећим дисциплинским правилима; био је запажен на професорским конференцијама на којима се расправљало о свим аспектима наставе, васпитања и дисциплине ученика; бавио се научним радом тако да му је у Карловцима објављен чланак "О најближем сродству словенског језика са грчким" (1855). Изгледа да је имао високе критеријуме у изучавању грчког језика јер је ученицима задавао да преводе тешке текстове. Довољно добро је знао српски језик.

Према званичном сведочанству директора Пантелића, Саву Доброплодног су красиле многе лепе особине, и као професора и као човека. Његов професорски рад високо је вреднован.

Понајвише се дружио са професором Павлом Кречаревићем, који је преузео на себе обавезу да измири његов дуг за позајмљене књиге од Н. Стефановића из Новог Сада, по његовом одласку из Карловаца.

Из Карловаца је отишао изненада, вероватно због боље прилике на другом месту, јер су плате биле мале а пензије нису биле обезбеђене. То је изазвало љутњу врховног патроната Гимназије, патријарха Јосифа Рајачића, па му због тога није услишио молбу да добије ново званично сведочанство о његовом професорском раду, нити да у интернат смести бугарску децу, о којој се бринуо Сава Доброплодни.

Професорски рад Саве Доброплодног у Карловачкој гимназији почетком друге половине XIX века значајан је пример српско-бугарске просветно-културне сарадње.

Извори и литература

1. Архив Српске академије наука и уметности у Карловцима (АСАНУК) (1834–1860), Фонд Карловачка гимназија.

2. *Трећиј програм Велике гимназије србског восточно православног обшчества карловачког за школску годину 1855.* Уређује и издаје Гимназије управителство. Нови Сад, Књигопечатња дра Дан. Медаковића.

3. Коста Петровић, *Историја Карловачке гимназије (Историја Српске православне велике гимназије карловачке)*, друго издање поводом 200-годишњице оснивања Карловачке гимназије, Матица српска, Нови Сад 1991.

THE ACTIVITY OF SAVA DOBROPLODNI IN GRAMMAR SCHOOL IN SREMSKI KARLOVCI

RESUME

Drago Njegovan PhD

The text of Drago Njegovan related to the activity of Sava Ilić Dobroplodni as a teacher of Greek language in Grammar school in Sremski Karlovci in the period from 1853 to 1856 is the authentic scientific work, written for the scientific gathering in Sliven, Bulgaria, that was held from 1st to 2nd December 2005. It is written on twenty pages, out of which twelve are dealing with archive material connected to the pedagogical activity of Sava Dobroplodni together with personal correspondence with the school principal Jovan Pantelić and also with the Patronage of the school, i.e. with the supreme patron – the Patrijarch Josif Rajačić himself.

In the author's text, Drago Njegovan PhD, on the first six pages of the paper, in the introductory part of it, using the necessary scientific apparatus, talks about the historical circumstances in the nineteenth century in the region of Vojvodina together with the importance of Serbian-Bulgarian cultural and many other connections in the context of a personality such as Sava Ilić Dobroplodni used to be.

The first part of the text talks about the importance, history and period in the development of Grammar school in Sremski Karlovci, with delineated personalities who were the promoters, founders or the teachers and who improved this national institution of Serbian nation.

In the second part of the text the author, according to the literature, presents the biography of Sava Dobroplodni and his activity as a teacher of the school.

On the last pages of the paper the author expounds very concise conclusion about life, work and importance of Sava Dobroplodni, mentioning undeniable respect that this personality, from our homeland history, used to enjoy and accomplish both on the professional and personal plan in the background of Sremski Karlovci, meaning above all intelectual background.

In the footnotes of the archive material the author of the text thanks to the associates and The Archive of Serbian Academy of Art and Science in Sremski Karlovci out of whose funds the archive material was derived for this scientific work, whereas on the very last page the list od sources and literature was given.

The importance of this text written by Drago Njegovan PhD is more than exclusive, for as an authentic scientific work it presents unpublished scientific material from Sremski Karlovci, revealing us the unknown (for wider and scientific public) but at the same time very important personality from the field of history of education of our nation. This paper also reveals new pages of the history of Sremski Karlovci, completing the picture of mutual relationship between The Residence of Patriarch and Grammar school in Sremski Karlovci. It is not necessary to talk about this beautiful and useful evoking past times from the national history through this paper, and it would be superfluous to mention the importance of this work on the international level.

МАТИЦА СРПСКА И РУМУНИ ИЗ ТРАНСИЛВАНИЈЕ

РУМУНСКА РЕГИОНАЛНА КУЛТУРНА УДРУЖЕЊА ИЗ ТРАНСИЛВАНИЈЕ И МАТИЦА СРПСКА У МОДЕРНОМ ДОБУ

Др Јоан Болован*

Покрети за националну еманципацију у XIX веку на простору Средње и Југоисточне Европе у својој идеологији укључиле су културу као одлучујући елемент процеса националне солидаризације (слоге). Културна компонента, представљена и кроз регионална удружења (Матица српска – 1826, Матица чешка – 1831, Матица моравска – 1836, Матица илирска – 1842, Матица словенска – 1863, Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român / Трансилванско удружење за румунску књижевност и културу румунског народа / (АСТРА) – 1861, Societatea pentru Cultura şi Literatura Română din Bucovina / Друштво за румунску културу и књижевност из Буковине / – 1862, Asociaţia Naţională Arădeană pentru Cultura Poporului Român / Национално удружење за културу румунског народа из Арада / – 1863, итд.), имала је значајан допринос у процесу афирмисања националних идентитета и, на посредан начин, у области политичког милитантизма. Захваљујући њиховом регионалном карактеру, оне су поспешиле културну активност на ширем географском простору, тако да су ујединиле и очврстиле интелектуалну елиту која је била распрострањена у више урбаних центара, а истовремено су веома помогле сеоским заједницама да имају што бољи приступ културном акту.

У том контексту поставља се питање модела којим су регионалне културне установе Словена утицале на организовање румунских регионалних културних удружења у Трансилванији на почетку седме деценије XIX века. Политичке, религиозне и културне везе између Румуна и словенских народа у модерном добу, које су биле више него конјуктурне везе средином прошлог века, представљале су општи оквир у којем се неоспорно могу пронаћи интересантни елементи у том смислу. Чињеница је да је Матица српска, која је настала у Пешти 1826. године, представила прототип сличних дурштава која су основана у процесу културног препорода словенских народа у Хабзбуршкој монархији.[1] Истовремено, анализа статута и рада Матице српске и румунских регионалних удружења (претежно АСТРА и Национално удружење из Арада) указује на многе сличности у културној стратегији коју су усвојили румунски и српски прваци, а да се притом не губе особености сваке нације. Унапређење језика, књижевности и националне историје кроз писана дела и публикације, опремање сопствених библиотека са фондовима књига, додељивање стипендија ученицима и студентима, само су неке од активности које смо срели како код Матице српске, тако и код румунских удружења.

Румунске културне регионалне установе настају у првом реду као последица еволуције румунског друштва из Трансилваније ка

* Универзитетски професор др Јоан Болован, предавач на Универзитету «Бабеш-Бољај», Клуж-Напока (Румунија)

[1] Stanley B. Kimball, «The Serbian Matica – Prototype of Austro-Slav Literary Foundations: The First Fifty Years, 1826-1876», u *East European Quaterly,* III, 1959, br. 3; idem, *The Austro-Slav Revival: A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations, Philadelphia,* 1973, str. 6.

модерном добу, и то у процесу институционализације културе на националним основама. Истовремено, румунски лидери, тј. они који су основали удружења у Сибиу или Араду, свакако су полазили од примера културних установа Словена из Аустро-Угарске или од примера Мађара и Немаца из региона. У том смислу, у то доба, код Румуна су забележене извесне сличности са радом ових страних удружења кад је у питању оснивање сопствених удружења. На пример, у одговору Мађарском Регионалном Савету (Consiliul Loqumtenenţial Maghiar) који су послали румунски прваци из Арада, 2. / 14. јануара 1862. године, на питања власти у вези са статутом будућег Удружења из Арада, веома уверљиво се прецизира следеће: «Нама оснивачима не може нам бити свеједно онда кад видимо похвално остварење многих и разноврсних удружења каква имају припадници мађарске и других националности, као што су удружења: Св. Стефан (Sf. Ştefan), Св. Ладислав (Sf. Ladislau), Матица...».[2] До сличних закључака дошло се и онда кад су се оценили постигнути резултати у раду Удружења из Арада или АСТРЕ у поређењу са културним друштвима других нација из Аустријске монархије. Између многих генерација румунских интелектуалаца и политичара који су ударили темеље регионалних културних удружења и српских и словенских интелектуалаца уопште, било је контаката и размена мишљења још за време заједничких студија у гимназијама и на универзитетима широм Царства. Утицаји који су долазили од Матице српске и од других словенских Матица, примењени су у специфичним условима Румуна, тако да су румунска регионална удружења представљала румунско искуство у оквиру целине националних покрета у Царству, а њихов допринос очувању етно-лингвистичке индивидуалности био је од суштинског значаја.

Као што се зна, Матица српска настала је у Пешти 1826. године као израз потребе да се спаси публикација *Сербски летопис*, која је имала финасијске потешкоће и више није могла да се штампа, и коју је основао 1825. године у Новом Саду «тримвират» који су сачинили калуђер и писац Лукијан Мушицки (1777–1837), писац и професор Српске гимназије у Новом Саду Георгије Магарашевић (1793–1830) и познати словачки интелектуалац и директор Гимназије Павел Јосеф Шафарик (1795–1861). Онај који је схватио значај публикације *Сербског Летописа* и да она треба да повезује све у једно књижевно друштво које би допринело културном и националном преокрету Срба (према моделу мађарске Академије, коју је основао 1825. године гроф Иштван Сечењи /Istvàn Szèchenyi/), био је један адвокат из Пеште – Јован Хаџић (1799–1869), познат и под именом Милош Светић, тако да је често поменут као Јован Хаџић-Светић. Он и још шест Срба, младих пословних људи из Пеште (Јосиф Миловук, Јован Деметровић, Ђорђе Станковић итд.) су сакупили донацију од 700 форинти и тако поставили темеље Матице српске, установе која ће у дугом временском периоду бити најзначајнија културна установа Срба из Војводине, а и на другим територијама настањених Србима. Први председник друштва био је Јован Хаџић-Светић, а чланови су постали сви они који су допринели са донацијом од најмање 40 форинти, а за узврат примили су по један примерак свих публикација Матице српске. На тај начин, новооснована установа попримила је елитни облик, што се одразило и на веома скромно повећање чланства: после њих 10 оснивача регистровано је само још око 50 чланова[3], а који су били из редова српске буржуазије и аристократије.

Прва и главна активност новоосноване Матице српске било је издавање *Летописа*. Часопис је нудио читаоцима углавном чланке и студије о историји и књижевности Срба, као и других Словена, преводе дела класика, српске песме и приповетке, биографије великих личности, рецензије, друге корисне информације. До 1835. године, кад су мађарске власти обуставиле рад Матице српске, објављено је 39 бројева овог часописа који одражавају циљеве лидера да ојачају осећања националне свести. После смрти Георгија Магарашевића 1830. године, вођство *Летописа* преузели су, у краћем временском периоду, Јован Хаџић-Светић, писац и свештеник Павле Стаматовић, а од 1832, током скоро једне деценије, на челу Матице српске био је блиски сарадник председника

[2] Arhiva Rumunske pravoslavne eparhije u Aradu, Grupa I, dosije br. 229, dokumenat br. 24/1861, list 3v. Видети и књигу *Mărturii privind lupta românilor din partea Aradului pentru păstrarea fiinţei naţionale prin educaţie şi cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului / Svedočanstva o borbi Rumuna iz oblasti Arada za očuvanje nacionalnog bića putem obrazovanja i kulture (1784–1918). Dokumenti o Pravoslavnoj eparhiji u Aradu,* аутор предговора је dr. Timotei Seviciu (Timotej Sevićiju), епископ арадски, а уводне студије и коментара prof. dr. Vasile Popneagă (Vasile Popneaga), Arad, 1986, str. 124. sqq.

[3] Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival: A Study..,* str. 13 sq

Матице, адвокат Теодор Павловић (1804–1854). После њега часописом је руководио, од 1842. до 1853, адвокат Јован Суботић, који је био писац, а истовремено и политичар, и он је заслужан за знатна побољшања садржаја и облика часописа (тих година *Летопис* је имао око 500 претплатника). На иницијативи Ђорђа Барица (George Bariț), који ће постати и први уредник нове публикације, ASTRA је почела тек од 1868. године да објављује часопис *Трансилваниа*, публикација која је слична, по садржини и по читалачкој публици којој је намењена, *Летопису* (часопис *Трансилваниа* почео је са 300 претплатника и са тиражом од 500 примерака, али ће се временом мењати и тираж и број претплатника, тако да ће се крајем XIX века тираж приближити броју од 1.200 примерака).[4]

Лидери Матице српске, још у првој деценији постојања, имали су као важан циљ штампање књига у духу онога што Паул Корнеа (Paul Cornea) дефинише, кад је реч о реалностима југоисточне Европе, «романтиком борбе за национално ослобођење»[5] (односно укључивање у политичкој сфери романтизма, у служби покрета за национални препород и за националну еманципацију). Таква књижевна дела која је објавила Матица српска (18 у току прве деценије рада), а која су инспирисана националном историјом и славном прошлошћу Срба и имала су велику снагу продирања у свест јавности, била су следећа: 1827, дело *«Краљица Кассиа»* Милована Видаковића (1780–1841), који је био професор новосадске Гимназије; исте године објављена је и драма *Светислав и Милева* Јована Стерије Поповића (1806–1856), који је био један од најзначајнијих писаца тога времена, а чије је дело *Косовска битка* објављено следеће године. Иначе, поводом обележавања 450–годишњице од тог догађаја, 1839. године, Матица је објавила дело Теодора Петроновића *Косовска битка*. Свакако, најзначајни успех у тим годинама било је објављивање, под уредништвом Магарашевића, два тома дела Доситеја Обрадовића (1742–1811), значајног представника српског просветитељства (илуминизма).

Оживљавање рада Матице српске после 1836. и избор Саве Текелије (1761–1842) за председника, означило је разноврсност и обогаћивање програма установе и њено претварање у већој мери у научно и књижевно друштво. Такође, захваљујући његовој великодушној донацији од 100.000 форинти (плус куће и земљишне некретнине), Текелија је отворио један нови вид рада Матице – стипендирање и помоћ српским студентима слабијих материјалних могућности да би похађали предавања на Универзитету у Пешти. За кратко време, односно у осмој деценији XIX века, школске фондације којима је управљала Матица српска достигле су број 15.[6] Веома важан мецена за судбину румунских регионалних удружења (који се у извесној мери може упоредити са Савом Текелијом) био је Василе Строеску (Vasile Stroescu), бољар из Бесарабије, који је дао значајне донације за подржавање румунског образовања у Трансилванији. ASTRA и Удружење из Арада (иако је ово удружење имало мање финансијских средстава), још у првој години свога постојања, доделиле су новчану помоћ румунским ученицима и студентима обе вероисповести: ASTRA је, на пример, од 1861. до 1911. доделила око 123.000 круна новчане помоћи румунским ученицима и студентима који су тражили стипендије.

И регионална румунска удружења и Матица српска радиле су на томе да подрже велику, научну културу, као и да националну културу унапреде и развијају у све ширим друштвеним категоријама, другим речима, да «демократизују» активности и облике културног деловања. У том смислу, симптоматичан је напор румунских и српских лидера из либералног периода да спусте културни акт и на ниво средње класе, што је довело и до тога да прогресивно расте број чланова. На пример, број чланова Удружења из Арада расте са 810 1863. године на око 1.700 1867. године, а број чланова Матице српске, после њеног преласка у Нови Сад 1864, расте са око 200 на око 400 чланова, после само две године, а до 1880. године достиже 1.400 чланова (овој демократизацији допринели су заједно Светозар Милетић, Јован

[4] *Ibidem,* str. 18; Mihai Sofronie, „Activitatea editorială a Asociațiunii până în anul 1918" / Mihaj Sofronije: «Izdavačka delatnost Udruženja do 1918. godine /, у књизи: *ASTRA 1861–1950. 125 de ani de la înființare / ASTRA od 1861. do 1950. godine. 125 godina od osnivanja/,* под уредништвом Виктора В. Грекуа (Victor V. Grecu), Sibiu, 1987, str. 288. sq

[5] Paul Cornea, „Romantismul sud-est european (Schiță de caracterizare zonală)", în vol. *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii: concepte, convenții, modele,* Bucureşti, 1980, p. 204 / Paul Kornea, «Jugoistočni evropski romantizam (Skica zonskih karakteristika), у књизи: *Pravila igre. Kolektivni obronak književnosti: koncepti, konvencije, modeli,* Bukurešt, 1980, str. 204. /

[6] Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival: A Study..,* str. 17

Јовановић-Змај и Михајло Полит Десанчић).[7] Велику улогу у томе имала је, почев од 1865. године, једна нова публикација, *Матица,* коју је покренуо Милетић да би имала већи продор у народним масама него *Летопис*. Од 1885, такође се објављује едиција «Књиге за народ» (161 наслов је објављен до Првог светског рата), која је тежила да становништву нуди корисна штива из области моралног васпитања, привреде, хигијене, етнографије, историје, географије итд. (штампане су у тиражу од око 4.000 примерака).[8] Ни АСТРА није остала неосетљива на потребе културализације маса, тако да је покренула широки програм конференција (предавања) у градовима и селима Трансилваније, а и нове публикације као што је *Ţara noastră /Наша земља/* из 1907. године, затим серија књига под називом *Biblioteca poporală /Народна библиотека/* (од 1900. до 1914. објављено је 70 књига у тиражу од преко 15.000 примерака), такође *Biblioteca tineretului / Омладинска библиотека/,* итд. Матица српска је основала две библиотеке (једна је имала научни карактер и била је намењена истраживачима и студентима са Текелијанума, а друга за ширу публику), а АСТРА и Удружење из Арада организовале су, поред богатих библиотека у њиховим централним седиштима, и народне библиотеке у варошицама и већим румунским општинама, тако да су спојиле елитну са народњачком компонентом.

Ако је за Матицу српску најуспешнији период било време после њеног преласка 1864. године у Нови Сад (град који је назван и Српском Атином), а пад је убрзо настао после 1875, кад су мађарске власти хтеле да је поново врате у Будимпешту, у случају АСТРЕ период максималне експанзије и утицаја на судбину румунске културе у Трансилванији почиње тек последних деценија XIX века, упоредо са јачањем напора мађарских влада да асимилирају националности.

На почетку модерног доба, у оквиру скоро свих покрета за националну еманципацију из Хабзбуршке монархије настао је процес лаицизације, односно процес постепеног и систематског одстрањивања клера (свештенства) са руководећих функција. То није међутим значило и комплетну маргинализацију клера, већ насупрот – црква, као установа са добро прецизираном хијерархијом и структуром, наставила је да представља суштинску компоненту унутар националних покрета. Хабзбуршко царство било је средином XIX века један конгломерат нација и религија, а било је доста случајева биконфесионалних народа, односно са две вере (Румуни, Чеси, Словаци, Мађари, итд.). Изнад конфесионалне припадности, лидери цркава и обичан клер (са мало изузетака) ставили су, као нешто најважније, национални идеал. Тих година национална идеја била је, за већину представника доминантних нација из Аустријске монархије, нешто што је грандиозније (веће) и значајније од конфесионалности (вере) и, били они православци или грко-католици (унијати), католици или протестанти, открили су да је национална идеологија извор њиховог братимљења. Без намере да се занемаре разни облици конфесионалног удруживања и солидаризације који су деловали у модерном добу у редовима народа са средњоевропског простора, треба да приметимо да је императив да се служи нацији преовладао на штету конфесионализма. У том смислу, симптоматичан је и избор на руководећим функцијама регионалних удружења лидера (лаика и клерика) који су припадали обема верама у оквиру дотичних нација. На пример, 1864. године, у месту Турчански Свети Мартин (Turciansky Svety Martin) за председника Матице Словачке (Матица Словенска) изабран је римско-католички епископ Стефан Мојсес (Stefan Moyses), а за потпредседника епископ Евангелистичко-лутеранске цркве Карол Кузмани (Karol Kuzmany). Године 1861, у Сибију, за председника АСТРЕ изабран је православни епископ Андреј Шагуна (Andrei Şaguna), за потпредседника грко-католички свештеник Тимотеј Ћипарју (Timotei Cipariu). Такође, 1863. године, у Араду, кад је основано Национално удружење за културу румунског народа из Арада, за председника је изабран православни епископ Прокопије Иваћковић (Procopie Ivacicovici), а за потпредседника грко-католички свештеник Михаил Наги (Mihail Naghy).

Не само код Румуна, него и код Словена, црквени лидери били су много година на челу регионалних удружења, као председници, потпредседници или директори. Андреј Шагуна

[7] Ioan Bolovan, *Asociaţia naţională arădeană pentru cultura poporului român, 1863-1918. Contribuţii monografice,* Cluj-Napoca 1994, p. 53 sqq / Joan Bolovan, *Aradsko nacionalno udruženje za kulturu rumunskog naroda, 1863–1918. Prilozi za monografiju,* Kluž-Napoka 1994, str. 53 sqq; Bozidar Kovacek, *Matica Srpska, une photomonographie*, Novi Sad 1967, str. 55.

[8] *Ibidem*

је руководио АСТРОМ, као председник, од 1861. до 1867. године, Тимотеј Ћипарију од 1877. до 1887. године, Јоан Мику Молдован (Ioan Micu Moldovan) од 1893. до 1901; у Араду, на функцији председника Националног удружења из Арада изабрани су, од 1863. до 1918, само православни епископи из Арада: Прокопије Иваћковић (Procopie Ivacicovici), Мирон Романул, Јоан Мецијану (Ioan Meţoanu), Јосиф Голдиш (Iosif Goldiş), Јоан И. Пап (Ioan I. Pap), а као потпредседници и директори били су током времена друге православне личности из региона: Василе Мангра, Роман Ћиорогариу (Roman Ciorogariu) Аугустин Хамсеа, итд. Матица српска је имала за председника епископа Платона Атанацковића, и то од 1842. до 1844. и од 1864. до 1867, Матицом словачком (Матица словенска) руководио је, скоро десет година, епископ Карол Кузмани (Karol Kuzmany). Да напоменемо и чињеницу да је у Управном одбору Матице моравске, још од свог оснивања 1836, од 40 чланова 19 било из редова клера. Прашки архиепископ Алојс Коловрат-Краковски (Alois Kolovrat-Krakovsky) је одиграо значајну улогу у Управном одбору Матице чешке (Matica Ceska), а епископи Јосих Куковиц и Јосиф Штросмајер (Josif Strossmayer) били су стално у редовима оних који су руководили и управљали радом Матице илирске, а краће време су били и на фунцијама председника, односно потпредседника.

Штавише, оснивање разних регионалних удружења, у великом броју случајева, треба довести у везу са директним уплитањем еклезијастичке хијерархије, која је могла посредовати у добијању потребних дозвола преко веза на Бечком двору, захваљујући освојеним позицијама у оквиру заједнице. Случај АСТРЕ, у том смислу, веома је сугестиван. Године 1860, 10. маја 176 политичких и културних личности, као и високих хијерарха православних и грко-католичких цркава, упутили су гувернеру Трансилваније писмени захтев (поднесак) у коме траже да им се дозволи сазивање једне саветодавне седнице на којој треба да се ударе темељи једног друштва „за културу и књижевност румунског народа”. Међу потписницима овог документа налазе се православни епископ Андреја Шагуна (Andrei Şaguna), унијатски митрополит Александру Стерка Шулуцију (Alexandru Sterca Şuluţiu), католички свештеник Тимотеј Ћипарију (Timotei Cipariu), будући епископ Јоан Попасу (Ioan Popasu), итд. Одговор гувернера Лихтенштајна (Lichtenstein) од 12. јула 1860, у коме се траже додатна објашњења и нацрт статута будућег удружења, није случајно послат баш на адресу епископа Андреја Шагуне (Andrei Şaguna), који је био познат по својим дипломатским способностима и по престижу који је уживао код власти. Захваљући томе, 6. децембра 1860. нацрт статута будућег удружења послат је Влади Трансилваније (Guverniul Transilvaniei), уз писмо Андреја Шагуне, у којем он изражава наду да ће статут бити достављен на одобрење цару у што краћем року. Повољна реакција власти охрабрила је Андреја Шагуну да организује у Сибиу, од 9. до 11. марта, «саветодавну конференцију» ради оснивања једног друштва за културу и књижевност румунског народа. Ови напори су се материјализовали конкретно кроз одржавање прве генералне скупштине АСТРЕ у Сибиу од 23. до 26. октобра, догађај који означава званични деби најзначајне установе културе трансилванских Румуна до уједињења 1918. године. На крају прве скупштине Андреј Шагуна (који је изабран за председника друштва) је, у свом излагању, истицао значај солидарности за новоосновану установу: «Сакупили смо се ради добротворства, растајемо се ради добротворства. Нека да Бог да тако буде до краја века. Да се сретнемо још много пута за столом наше заједничке мати; да се засладимо језиком, нацијом и свега оним што припада Румунима»[9]. И у Араду ствари су се одвијале на сличан начин. После одобравања статута од стране власти, припреме за оснивачку седницу Националног удружења из Арада стигле су до завршне фазе у пролеће 1863. године. И овог пута иницијатива је потекла је од еклезијастичког фактора, односно од православног епископа српског порекла Прокопија Иваћковића (Procopie Ivacicovici), који је сазвао 18. марта 1863. године прелиминарни састанак румунске елите из Арада. На тој конференцији настао је извршни одбор који је припремио, у оквиру 7 саветодавних седница, свечано отварање рада Удружења из Арада на првој генералној скупштини, која је одржана 30. априла 1863. године. Није случајан избор епископа Иваћковића за члана петочлане делегације Удружења која је ишла код цара Франц Јозефа (Franz Iosif) да би изразила захвалност за пружену помоћ при оснивању културне установе из Арада.

[9] A*ctele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român,* Sibiu, 1862, p. 79 / *Dokumenti o pokretranju i osnivanju Transilvanskog udruženja za rumunsku književnost i kulturu rumunskog naroda,* Sibiu 1862. god, str. 79.

Иначе, високи црквени хијерарси нису били само на челу иницијатива за оснивање ових културних и националних установа, већ и кад је реч о поновном оживљавању рада и активности за време и после кризних периода. На пример, после потреса у току Револуције из 1848–1849. године, српски епископ Платон Атанацковић (1788–1867) лично се укључио, у августу 1851. године, у сазивање једног састанка српске елите из Мађарске у Пешти, гест који је означио и поновно покретање рада Матице српска. Архиепископ Фридрих Егон (Friedrich Egon) и епископ Скафгоч (Scaffgotsch) ушли су 1868. у Управни одбор Матице моравске, и то у тешком тренутку за опстајање установе, тако да је њихово укључивање у рад установе из Брна довело до поновног оживљавања и до новог подстицања културних и научних активности. Поновно покретање рада Националног удружења из Арада у пролеће 1880. године (после неколико година дезорганизације и недостатка акција у складу са програмом који је произилазио из статута), десило се захваљујући енергичној иницијативи православног епископа из Арада Јоана Мецијануа (Иоан Меțиану). Он је успео да сазове, 4. априла 1880, конференцију румунских интелектуалаца из региона, што је касније довело до званичног наставка и оживљавања рада удружења на генералној скупштини од 10. маја 1880. године. Престиж који су имали црквени хијерарси, као и чињеница да су они у једном тренутку били мање укључени у политичким расправама и у парламентарној борби, омогућили су им да се афирмишу унутар њихових националних заједница и да покрену културни покрет кроз регионална друштва.

И поред свих конфесионалних (верских) разлика, еклезијастичка хијерархија, а и обично свештенство – захваљујући својојој релативној материјалној независности – били су свесни да је њихова национална мисија да се укључе као активни чланови у рад регионалних удружења, како у случају Словена, тако и случају Румуна. Нарочито у случају матица, али и у случају румунских регионалних удружења, ова друштвена категорија имала је, у одређеним тренуцима, завидну већину од преко 40% укупних активних чланова, што је значило и финансијско помагање националне културе. Наравно, већа материјална помоћ добијена је од високих црквених хијерарха, који су допринели већим новчаним износима остваривању циљева удружења. Да напоменемо само гест епископа Јосифа Штросмајера (Josif Strossmayer) који је дао донацију од 10.000 форинти Матици илирској да би поставила темеље хрватске Академије, а такође и донацију од 1.000 форинти Матици словачкој (Матица Словенска). Исто тако, прашки архиепископ Алојз Коловрат-Краковски (Алоис Kolovrat-Krakovsky) дао је донацију од 1.000 форинти Матици чешкој (Matica Ceska) и тако постао активни члан ове установе. Скромни прилози – од око 100 форинти, који су дали у виду донација румунски епископи или митрополити (Андреј Шагуна /Andrei Şaguna/, Александру Стерка Шулуђиу /Alexandru Sterca Şuluţiu/, Прокопије Иваћковић /Procopie Ivacicovici/, Joan Мецијану /Ioan Meţianu/), били су значајни доприноси у годишњим буџетима регионалних удружења из Сибиуа или Арада који су омогућили да се остваре њихови културни и научни програми.

Веома значајно је и масовно присуство свештенства у раду регионалних културних установа, како код Словена, тако и код Румуна. Скоро 40% чланова Матице чешке у првој деценији рада (2.277 чланова 1840. године) било је из редова клерика и студената теологије. Године 1849. скоро пола од 303 чланова Матице моравске били су свештеници, тако да је ова категорија сачувала доминантно место и у следећим деценијама (1877. године, од 560 чланова 210 – 37% били су клерици). Такође, и у случају Матице словачке било је слично, јер су, на пример, 1867. године од 1.112 чланова 365 били клерици, што је представљало 32% од целокупног чланства удружења. «Демократизација» Матице српске после преселења седишта у Новом Саду 1864. године, захваљујући напорима Светозара Милетића и Михаила Полит-Десанчића, значила је повећавање броја чланова Матице српске од око 200 чланова у 1864. години на скоро 1.400 чланова 1880. године; а велика већина нових чланова била је из редова клера, друштвене категорије која је могла да посредује у комуникацији између елите и народних маса. У случају Националног удружења из Арада стање је било веома слично, јер се удео свештенства повећао са 13%, 1863. године (од укупно 810 чланова, 102 су били припадници клера), на 25% 1864. године, на 30,3% 1894. године, а највећи ниво представљања свештенство је имало 1896. године: 64%. Такав «експлозиван» раст клера у редовима чланова културне установе из Арада непосредна је последица писама која је послао епископ Јосиф Голдиш (Iosif Goldiş), председник удружења, који је захтевао од

свештенства да подржи културно-национални програм друштва из Арада. Није случајно да је од неколико представника једне сеоске заједнице, уписаних као чланови Националног удружења из Арада, најмање један био сеоски свештеник, поред учитеља и сеоског писара. Свештенство је постало свесно своје националне мисије у деценијама пред Први светски рат, кад је непрестано и пуно радило у том смислу.

Истовремено, поред учествовања у великом броју на генералним скупштинама словенских матица и румунских удружења, свештенство је ефективно подржало акције регионалних удружења. На пример, оно се активно укључило у акције описмењавања и културализације сељака, сузбијања алкохолизма и подизања нивоа хигијене, прикупљања историјских и етнографских информација за израду сеоских монографија, итд, тако да је употпунило простор културно-националног и друштвеног дијалога на крају XIX века и на почетку XX века. Масовна интеграција клера у овај дијалог, путем словенских матица и румунских удружења, потврда је старијег националног и друштвеног милитантизма ове професионалне категорије. Штавише, представља неоспорни доказ политичко-националног динамизма који се испољио на нивоу свих друштвено-професионалних структура у редовима подређених нација у бившој Аустро-угарској монархији, пред избијање Првог светског рата. АСТРА, за разлику од Матице српске, предвидела је још у свом статуту покретне годишње генералне скупштине, тако да је могла да сваке године, у једном граду или месту у Трансилванији постане, за неколико дана, културни центар свих Румуна из Трансилваније. Ове покретне генералне скупштине омогућиле су румунским лидерима да буду стално међу онима који су били корисници културног програма удружења и да код народних маса подстакне поверење у интелектуалну елиту.

Превод са румунског: Васа БАРБУ,
одговорни уредник Издавачке делатности
НИУ «Либертатеа», Панчево

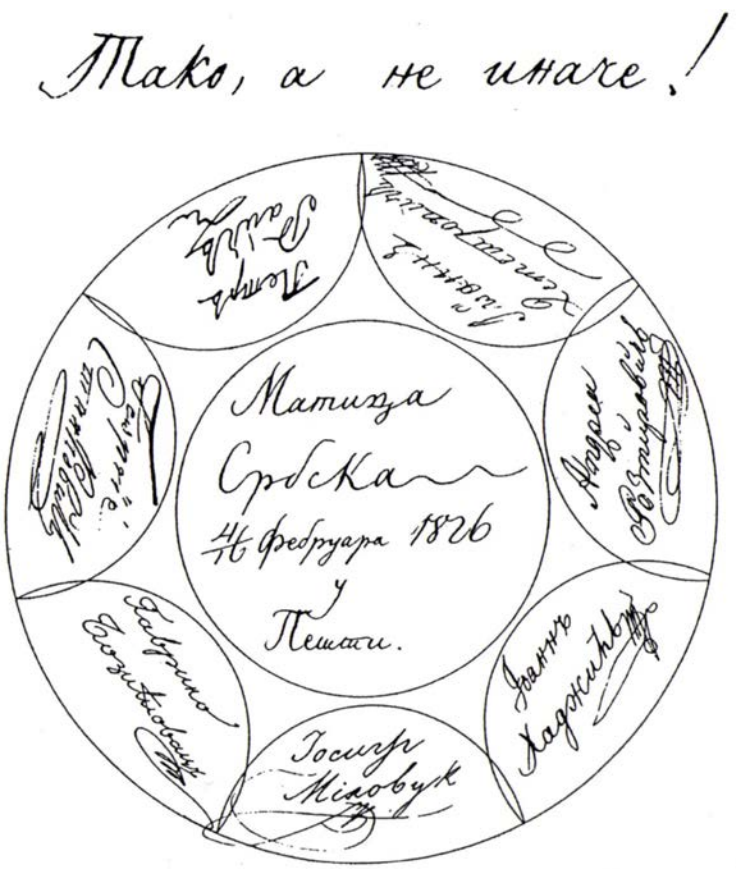

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918,* herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, band III *(Die Völker des reiches)* i band IV *(Die Konfessionen),* Wien, 1980–1985

2. Vasile Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918,* Bucureşti 1968 / Vasile Kurtikapeanu, *Rumunski kulturni pokret za Ujediwewe iz 1918. godine*, Bukurešt 1968.

3. Pamfil Matei, *ASTRA şi rolul ei în cultura națională (1861-1950),* Cluj-Napoca 1986 / Pamfil Matej, *ASTRA i njena uloga u nacionalnoj kulturi (1861—1950),* Kluž-Napoka 1986.

4. Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, 1863-1918. Contribuții monografice,* Cluj-Napoca 1994 / Joan Bolovan, *Nacionalno udružewe za kulturu rumunskog naroda iz Arada, 1861–1918. Prilozi za monografiju,* Kluž-Napoka 1994.

5. Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival. A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations,* Philadelphia 1973.

6. Bozidar Kovacek, *Matica Srpska, une photomonographie,* Novi Sad 1967.

7. Peter Brock, *The Slovak National Awakening: an Essy in the Intellectual History of East Central Europe,* Torino 1976.

8. Keith Hitchins, *Cultul național sacru. Intelectualii români şi Biserica din Transilvania, 1834–1869*, în vol. *Conştiință națională şi acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868),* Cluj-Napoca 1987 / Kejt Hičins, *Sveti nacionalni kult. Rumunski intelektualci i Crkva i Transilvanije (1834–1869,* u kwizi *Nacionalna svest i politička akcija Rumuna iz Transilvanije (1700-1868),* Kluž-Napoka 1987.

9. *Transilvania,* nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911 / Časopis *Transilvanija,* br. 4, jubilarni, juli-avgust 1911.

10. *ASTRA 1861–1950. 125 de ani de la înființare,* sub red. Victor V. Grecu, Sibiu 1987 / *ASTRA od 1861. do 1950. godine. 125 godina od osnivanja,* pod uredništvom Viktora V. Grekua, Sibiu 1987.

КАРЛОВАЧКИ ДОБРОВОЉЦИ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ 1914-1918. ГОДИНЕ

Жарко Димић

Како време одмиче са актуелним надолазећим историјским догађајима у XXI веку, све мање пажње се упућује почетку XX века и Првом светском рату. Нажалост и савременици ових догађања које је са собом носио светски рат 1914–1918. године лагано су нестали. На овим нашим просторима, након брзог уједињења и стварања Краљевине СХС, стицајем нових политичких околности брзо су заборављене готово све огромне жртве и патње које је поднео, највећим делом, српски народ. Посебно су "забораву" били предати крајеви ван граница Краљевине Србије који су били део Аустроугарске монархије. Тако су "заборављени" ужасни злочини у Лици, Славонији, Далмацији, Босни, Херцеговини и нарочито Срему.

Карловци су били међу напаћеним, злочинима и пљачки изложеним "краљевским градовима" у којима су већинско становништво чинили Срби. Због близине фронта, а пре због свог националног статуса и значаја за српски народ, на Карловце се сручио и бес и гнев аустро-мађарских војних власти, чије је седиште било у Петроварадину, а под тзв. Тврђавски рејон потпадали су и Карловци.[1]

Већ првих дана мобилизације и рата извршено је сурово и безразложно хапшење свих угледнијих Срба-Карловчана и то у масама. Укупан број ухапшених током целог рата кретао се око 300.[2]

Похапшени Карловчани одвођени су у казамате Петроварадинске тврђаве, а потом под војном пратњом мађарских војника спроведени у Арад где су затворени. За време спровођења до Арада ухапшени нису добијали воду, храну, а при томе су током целог пута жестоко физички и психички злостављани. Из Арада су "лакши" случајеви интернирани у Огулин, Сомбор, Копривницу, Осијек, Госпић, или у војску на фронт.[3] Неки од угледних Карловчана били су таоци,[4] неки су без суда и стрељани,[5] а неки су осуђени због велеиздаје на тешку тамницу или на смрт стрељањем. Притом су ови невини грађани били физички злостављани и мучени, па су убрзо затим умирали од последица мучења.[6]

Карловчани су доживели да као у време турских похода буду 10. септембра 1914. на силу и брзо евакуисани због продора српске војске у Срем. Преко 2.500 Карловчана, жена, деце, стараца, по киши и хладноћи, сурово је натоварено у три шлепа на паробродској станици без ичега и пребачено на ковиљску страну Дунава. Док су Хрвати и остало несрпско становништво после пар дана враћени назад у Карловце да чувају своју имовину и њихових комшија Срба, Срби-Карловчани су наставили своју голготу до Србобрана и одатле спроведени у Фекетић, Секић, Мали Иђош, Чантавир и Бачку Паланку, где су по приватним кућама смештени

[1] *Карловци*, издање Фрушке горе, Друштво за унапређење туризма, Сремски Карловци – Нови Сад, Сремски Карловци 1930. стр, 34.

[2] *Карловци*, издање Фрушке горе, Друштво за унапређење туризма, Сремски Карловци – Нови Сад, Сремски Карловци 1930, стр. 34.

[3] Проф. Др. Коста Поповић-Богдан Поповић, *Споменица грађанима Сремских Карловаца и жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941–1944. године са прилогом Сремски Карловци – време, људи и догађаји*, Нови Сад 1977, стр. 202.

[4] *Карловци*, 35.

[5] *Споменица*, 205.

[6] *Карловци*, 35.

да служе и раде. Након 12 дана боравка у наведеним местима враћени су у Нови Сад, а и ту су дељени и слати у интернацију и притом и малтретирани.[7] По повратку у Карловце нашли су своје куће опљачкане. Покрадене су из њих све вредније ствари и драгоцености, притом су исцепане многобројне ћириличне књиге, националне слике, просуто вино у подрумима итд. Тако су "честити" сугрђани сачували град, али и имовину својих прогнаних комшија.[8]

Током Првог светског рата као добровољци служили су у српској војсци многи Карловчани од којих су шесторица положила своје животе за слободу свога народа. То су: Стеван Влајков, страдао приликом повлачења преко Албаније 1915; Милан Дејановић, погинуо у бици на Кајмакчалану 1916. године; Јован Ковачевић, погинуо у бици на Добруџи 1916. године, Тоша Станковић, умро у Котору на повратку са Солунског фронта 1918. године; Богдан (Милана) Поповић погинуо као четник "Горњачког четничког одреда" на Мачковом камену 5. августа 1914. године.[9] Његов рођени брат Петар (Милана) Поповић погинуо је код Криве Паланке у борби са Бугарима.[10]

После завршетка рата новостворена држава Краљевина СХС-а на челу са краљевском породицом Карађорђевића, која се нашла на страни савезничких сила победника, захваљујући Краљевини Србији која је поднела огромне људске и материјалне губитке, трудила се да ажурирано уреди добровољачке спискове. Огроман број добровољаца били су Срби православци, али је у мањем броју било и Хрвата, Словенаца, Македонаца итд.

Колико се водило рачуна о добровољцима, а касније и њиховој колонизацији широм Краљевеине СХС, видимо на примеру ажурирања њихових спискова сачуваних у архивској грађи Карловачког магистрата.[11] Од почетка фебруара до половине априла 1921. год. Карловачки магистрат је сачинио два пописа "добровољаца" и њихових породица, те њихово "имућствено стање"[12] и један списак "свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова, и осталих чиновника, обвезника, који су учествовали у рату у нашој војсци за време од 1914. до 1918. год. из подручја града Срем. Карловци." Уз већ поменути допис, наглашено строго се у име бана из Загреба обраћа краљевски котарски судац Карловачком магистрату, којом приликом пише: "У случају прерадње имају се пописи – код оних котарева гдје је то није још учињено – саставити полог општина и алфабетским редом. Лакшег споразумљења ради издајем у прилогу `Образац` како би се у пописима по прилици на поједина питања – садржаним у ступцима 3 до 18. одговорити имало. Уједно примећујем, да су ознаке `непознато` неумјестне, јер исте показују очити немар и нехајност. Овако тачно надопуњени односно прерађени попис (или) имаде се полог општина састављени, што могућим поспјешењем, ну најкасније до конца Марта

т[екуће] г[одине] вам вратити. 2 прилога. У Загребу, дне 7. вељаче 1921.[13]

Уз овај допис достављен је и "Образац" како сачинити "Попис добровољаца" који по овом обрасцу има 18 рубрика за попуњавање, захваљујући чему смо добили значајне податке о добровољцима, пореклу, њиховом социјалном стању као и години њиховог ангажовања у добровољачким јединицама. Карловачки магистрат је пописе завршио и уредио већ 16. 04. 1921. год, у потпису чиновник А. С. Грбић.[14] Навешћемо шта је захтевао "Образац":

1. Текући број;
2. Име и презиме;
3. Година и место рођења, вера;
4. Где је надлежан, где сада обитава (ожењен – неожењен)?
5. Чим се занимао пре рата, а чиме сада, ако је ђак шта студира, ако је чиновник где и од када, ако је трговац или занатлија, колико има намештеника?

[7] *Споменица*, 205.

8 Исто, 206.

[9] Друштво старих четника, уверење бр. 1417 од 2. IX 1940. (документ у приватном власништву аутора).

[10] *Споменица*, 208.

[11] Повјереништво за социјалну скрб из Загреба обавештава Градско поглаварство у Карловцима "да се примљени попис добровољаца враћа на поновно одговарајуће надопуњење, односно прерадњу, пошто у истом убиљежени подаци не одговарају свагде точно питањима садржаним у гови пописа". *АСАНУК, КМ (7. фебруар) 1921*

[12] *АСАНУК, КМ 1921 (3. фебруар)/0782*
АСАНУК, КМ 1921 (2.04)/0782
АСАНУК, КМ1921 /1837/10.4.1921 СПИСАК

[13] *АСАНУК, КМ 1921 /0782.* Предмет запримљен 3. 2. 1921. Одговор сачињен 30/3.1921. бр 7203/921. од 7/ II /

[14] 1. Допис који смо скоро у целости пренели; 2. Образац о начину попуњавања пописа добровољаца 43. Доставни арак којим се обавештавају добровољци или њихова ужа родбина да доставе своје податке у вези са својим учешћем у добровољачким јединицама под бројем 1837 – 1 / 1921. АСАНУК, КМ (документ под бројем 0782 / 1921 садржи три дела)

6. Материјално стање пре рата, а сада да ли има кућу, земљорадну да ли је задужен и колико?
7. Колико има чланова које је по закону дужан издржавати, доба, занимање, те колико је способан за рад?
8. Да ли има теглеће благо и колико је имао пре рата?
9. Да ли је већ добио какву потпору у новцима нарави. Мишљење околине да ли му је потребна потпора?
10. Када је и где ступио у добровољце у којима је јединицама служио и кад је отпуштен, да ли је био борац или не борац?
11. Да ли је постао инвалид, како, да ли је добивао потпору или инвалидску мировину?
12. Да ли је погинуо или нестао, како и где?
13. Колико је остало чланова које би по закону морао издржавати, доба, занимање, те колико су способни за рад?
14. Да ли породица добива потпору и колико, те да ли потребује?
15. Да ли је писмен и как(о)ве је школе свршио?
16. Да ли је кажњен, због чега и колико?
17 Как(о)ве има исправе (објаве)?
18. Примедба.

Први сачувани попис добровољаца, њихових породица и имовно стање који смо нашли у Карловачком магистрату датира од 18. јула 1920. године. У њему се налази пописано 49 добровољаца од којих је 47 православних Срба и 2 римокатолика Хрвата. Међу карловачким добровољцима било је: 5 чиновника, 12 занатлија, 18 ратара и надничара, 7 студената, 1 доктор, 1 учитељ, 1 гостионичар, 1 тамбураш (музичар), 1 трговац, 1 виноградар и 1 без занимања (погинуо).

Након захтева за поновним ажурирањем пописа добровољаца и њихових породица, те њихово имућствено стање, Градско поглаварство у Сремским Карловцима сачинило је попис 31. марта 1921. године који је оверен и потписом од стране тадашњег начелника града Стевана Симеоновића-Чокића.

По овом попису Карловчана добровољаца је било укупно 40; од којих православних Срба 37 и 3 римокатолика Хрвата. На захтев Румске пуковске окружне команде број 5.121 од 6. априла 1921. године, упућене Градском поглаварству Сремских Карловаца[15] који је потписао њен командант, пуковник Душан Бесарабић, каже се: "На основу наређења Господина Министра војног и морнарице Ф. А. Бр. 8775 од 20. фебруара 1921. године поднесите списак свих (добровољаца) официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. год. са следећим рубрикама: 1. Текући број, чин или звање, име и презиме са уписаним очевим именом, назив команде у којој је у рату последњи пут био и примедба. У спискове унети само оне који су били добровољци – оне који су добили уверење. Уз спискове приложити и препис објаве. Спискове доставити овој команди до 15. априла т. [екуће] год. [ине] неизоставно. За неизвршење овог, узећу на одговор[ност] начелника и деловођу –бележника дотичне општине. Напомена: Ако је неко мењао више јединица, онда ставити ону из које је отпуштен – у којој је био у 1918. год. или 1919."

Градско поглаварство у Сремским Карловцима одговорило је већ 18. 04. 1921. године, достављајући тражени списак Румској пуковској оружној команди после неколико дана. Овај списак свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника, који су учествовали у рату у нашој војсци за време 1914–1918. године, из подручја града Сремских Карловаца, пренећемо у целости. За тачност отправка списка у потпису стоји чиновник Магистратски А. С. Грбић. У овом последњем или коначном списку налази се 35 Карловчана добровољаца.

[15] АСАНУК КМ 1921 / 1837 (Примљено код Градског поглаварства у Срем. Карловцима)

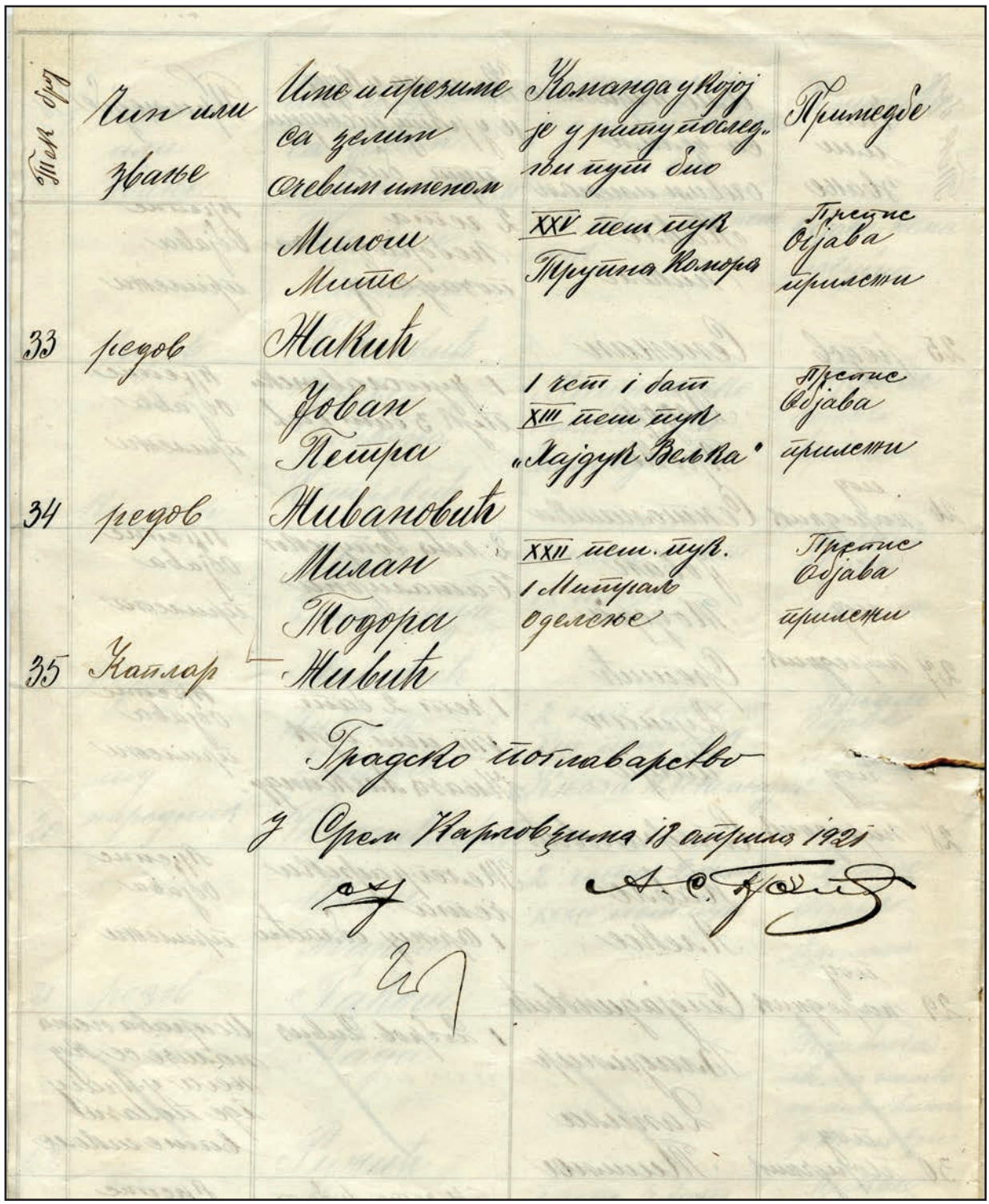

Тек бр.	Чин или звање	Име и презиме са целим очевим именом	Команда у којој је у рату послед-њи пут био	Примедбе
		Милош Мите	XXV пеш пук Трупна Комора	Препис Објава прилежи
33	редов	Жакић		
		Јован Петра	1 чет 1 бат XIII пеш пук „Хајдук Вељка"	Препис Објава прилежи
34	редов	Живановић		
		Милан Тодора	XXII пеш. пук. 1 Митраљ оделење	Препис Објава прилежи
35	Каплар	Живић		

Градско поглаварство

у Срем Карловцима 18 априла 1921

Последња страница списка свих добровољаца, официра, подофицира, каплара, редова и осталих чиновника обвезника, који су учествовали у рату у нашој војсци за време од 1914-1918. године са подручја града Сремских Карловаца

Текући број	Чин или звање	Име и презиме са целим очевим именом	Команда у којој је у рату последњи пут био	Примедба
1.	Подпоручник	Марко Митра Бурна	IV Одељење муниционе колоне	Препис уверења објаве прилежи
2.	Редов	Павле Јована Божић	3 чета 1 батаљона XXIX пешадијски пук	Препис објаве прилежи
3.	Редов	Димитрије Александра Цветић	2 чета 2 батаљон VII пешадијски пук	Препис објаве прилежи
4.	Поднаредник	Анђелко Вељка Додић	I Југославенски пук 3 батаљон 2 чета	Препис објаве прилежи
5.	Редов	Павле Пере Драгичевић	V пук 2 митраљеско оделење Дринске дивизије	Препис објаве приложен
6.	Редов	Милан Новака Гостојић	2 батерија II Дивизија Дунавско-Артил.пука	Препис објаве приложен
7.	Редов	Петар Николе Илић	2 чета 1 батаљон VIII пешадијски пук	Препис објаве приложен
8.	Редов	Стеван Андрије Јеврић	2 батерија II Дивизион Дунавски артилер. Пук	Препис објаве приложен
9.	Редов	Никола Тодора Кузмановић	1 чета 3 батаљон XIV пешадијски пук	Објаве нема изгубио
10.	Поднаредник	Петар Басе Лупуровић	1 чета 1 батаљон VII пешадијски пук Краља Петра I	Препис објаве прилежен
11.	Редов	Живан Паје Лазаревић	V батерија Моравског брдског артиљеријског пука	Препис извод списка приложен
12.	Редов	Богдан Гаврила Малетић	2 чета 3 батаљон XXIX пешадијски пук	Објаве нема изгубио
13.	Редов	Марко Лазара Максимовић	1 батаљон, 1 пољског Дивизијског Врбаског ариљеријског пука	Препис објаве приложен

Текући број	Чин или звање	Име и презиме са целим очевим именом	Команда у којој је у рату последњи пут био	Примедба
14.	Редов	Петар Стевана Мрђан	2 чета 3 батаљон XXXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
15.	Редов	Живан Светозара Николић	3 чета 1 батерија XXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
16.	Редов	Стетислав Гаје Новаковић	2 чета 3 батаљон XXXIV пешадијски пук	Препис објаве приложен
17.	Редов	Тривун Симеона Павловић	1 чета 1 батаљон VIII пеш. пук	Објаве нема изгубио
18.	Каплар	Ђорђе Стевана Петровић	Митраљеско одељење XXXIV пеш. пук	Препис објаве приложен
19.	Редов	Иван Димитрија Поповић	2 чета 2 батаљон IX пешадијски пук	Препис објаве приложен
20.	Поднаредник	Никола Јована Радосављевић	2 чета 1 батаљон VIII пеш. пук Књаза Александра	Препис објаве приложен
21.	Редов	Иван Мирка Ракош	2 чета 2 батаљон XXXIV пеш. пук	Препис објаве приложен
22.		Рада Ружић		Података нема пошто не живи више у Карловцима
23.	Каплар	Јован Ђоке Ранковић	1 чета 3 батаљон XI пешадијски пук "Карађорђе"	Препис објаве приложен
24.	Поднаредник	Јосим Ђоке Ранковић	Санитетско одељење VIII пешадијског пука	Препис објаве приложен
25.	Редов	Павле Николе Сенежан	2 чета небораца за позадину	Препис објаве приложен
26.	Поднаредник	Тодор Проке Сентомашки	1 Југословенски пук 3 батаљона 1 чета	Препис објаве приложен

Текући број	Чин или звање	Име и презиме са целим очевим именом	Команда у којој је у рату последњи пут био	Примедба
27.	Поднаредник	Јован Тодора Сретић	2 чета Добунског батаљона	Препис објаве приложен
28.	Поднаредник	Душан Илије Стефановић	1 чета 2 батаљон VIII пешадијски пук Књаза Александра	Препис објаве приложен
29.	Поднаредник	Павле Алексе Стојадиновић	Телеграфска чета 1 армијске области	Исправа нема налазе се код њега у Прагу где полази више школе
30.	Подпоручник	Владимир Данила Тишма	1 Добровољачка дивизија	Препис објаве приложен
31.	Редов	Емил Јакова Шпиц	4 чета 4 батаљон XXIX пешадијски пук	Препис објаве приложен
32.	Поднаредник	Димитрије Ђоке Урошевић	Лекарска чета Шумадијске дивизије	Препис објаве приложен
33.	Редов	Милош Мите Жакић	XXV пешадијски пук Трупна комора	Препис објаве приложен
34.	Редов	Јован Петра Живановић	1 чета 1 батаљон XIII пешадисјки пук "Хајдук Вељко"	Препис објаве приложен
35.	Каплар	Милан Тодора Живић	XXII пешадијски пук 1 Митраљеско оделење	Препис објаве приложен

На крају бих додао да би требало објавити спискове, ако их негде има у аустријским или мађарским архивама, погинулих и несталих Карловчана у аустроугарској војсци током Првог светског рата 1914–1918. године. Ови подаци свакако би употпунили слику страдалог становништва током "Првог Великог рата". Највећи број Карловчана ступио је у добровољачке јединице српске војске у Русији, где су доспевали углавном дезертирањем и заробљавањем, односно предајом Руској армији. Број података о Карловчанима добровољцима је много већи али је аутор сматрао да је за сада довољно објавити коначан списак учесника са елементарним подацима.

Осим неколицине сви су добровољци били рођени у Сремским Карловцима.

Broj 7203/1921.

GRADSKOM POGLAVARSTVU

u/

SR. K A R L O V C I M A

2 prl

Priviti popis (:i:) dobrovoljaca vraća (:ju:(se ponovno na odgovarajuće nadopunjenje,odnosno preradnju,pošto u istome (:ima:) ubilježeni podatci neodgovaraju svagdje tačno pitanjima sadržanim u glavi popisa.

U slućaju preradnje imadu se popisi » -kod onih kotareva gdje to nije jur učinjemo - sastaviti polog općina i alfabetskim redom.

Lakšeg sporazumljenja radi izdajem u prigibu » Obrazac » kako bi se u popisima po prilici na pojedina pitanja - sadržanim u stupcima 3 do - 18. odgovoriti imalo.-

Ujedno primjećujem,da su oznake » nepoznato » neumjestne,jer iste pokazuju očiti nemar i nehajnost.

Ovako tačno nadopunjeni odnosno preradjeni popis (:i:) imade (:u:)se polog općina sastavljeni,što mogućim pospješenjem,nu najkasnije do konca Marta t.g. ovamo vratiti.

2 priloga .

U ZAGREBU, dne 7. veljače 1921.

Za bana:

Kr. kotarski sudac:

Gradsko poglavarstvo Sr. Karlovcima
Br. 3 II. 1921 Br. 0782
priloga ... odsjek

Сем. Карловци 31/3 921

Предмет: Попис добровољаца на надопунске.-

К'broj 7203/921. од 7/2

VOLUNTEERS FROM SREMSKI KARLOVCI IN SERBIAN ARMY FROM 1914 TO 1918

RESUME

Žarko Dimić

The volunteer movement has a very long tradition in Serbian nation although the motives for establishing this movement were various in the world, such as class difference, national, professional, religious or political, with Serbian nation in the seventeenth, eighteenth, nineteenth and the twentieth century, prevailed, first of all, extremely national, patriotic and liberalistic reasons. Since Austro-Turkish wars from 1683 to 1699 and from 1716 to1718 as well as from 1788 to 1799 the volunteer movement was undisputedly accepted among the people. Then there was also very wide participation of all levels of Serbian society from different parts of the country in The First Serbian Rebellion from 1804 to 1813 in which the significant number of people living in Sremski Karlovci took part. We also had numerous volunteers who participated in The Serbian National Movement from 1848 to 1849, then we also had them in Bosnian-Hercegovinian Rebellion from 1875 to 1878, Serbian-Turkish War from 1877 to 1878, Balkan Wars from 1912 to 1913, The First World War from 1914 to 1918, The Second World War from 1941 to 1945, till the last war conflict during NATO agression in 1999. Volunteer movement has attained the highest aims and achieved extremely big respect during The First World War. Modest but very significant contribution to the success and victory of Serbian army was made by the volunteers from Sremski Karlovci who are mentioned for the first time in the text like this one. In this text there is a short review of Sremski Karlovci in the period between 1914 and 1918, and at the same time we tried to call attention to the terrible terror that the inhabitants of Sremski Karlovci were exposed to, mainly Ortodox Christians. Unfortunately, until this day there has not been put any commemorative volume or plague that would remind us of numerous victims and brave volunteers from Sremski Karlovci who had participated into Serbian and allied forces for liberation and creation Kingdom of SCS and the soldiers who were killed in the action and who sacrificed something most valuable they had - their lives for free and united fatherland.

НОВИ САД НАКОН 1918. ГОДИНЕ

Мр Агнеш Озер

Година 1918. у развоју Новог Сада, након Аустро-угарске нагодбе из 1867, обележена је економским развојем, који је наступио на територији Угарске, а који је извршио значајан утицај на процес урбанизације. Мада тај развој није био увек истог и равномерног интензитета, он се све до 1914. године, до избијања Првог светског рата, може сматрати процесом без већих ломова.

Нови Сад, заједно са осталим градовима Угарске, постао је средњоевропски град. Становништво је на крају столећа било изразито вишенационално и конфесионално мешовито. За разлику од XVIII века, број мађарског становништва био је у порасту, што се може објаснити сталним досељавањем новог чиновничког кадра и у одређеном проценту и процесом мађаризације. Процес формирања изразито грађанског слоја у граду био је уједначен, што је уједно и карактеристика развоја града у целини.

Железничка пруга Будимпешта–Земун стигла је до Новог Сада 1883. године, када је изграђен и први железнички мост на Дунаву, назван по Францу Јозефу, са којим су везе Новог Сада са светом постале чвршће и живље, не само у оквиру Аустро-угарске, него и у локалном саобраћају са насељима Фрушке Горе богате виноградима, и насељима Срема, која су гравитирала ка Новом Саду, као и са територијама уз јужну границу државе. О привредном успону сведоче и изградња прве кланице 1885. године, прве фабрике алкохола 1888. године, а године 1911. завршена је електрична централа, док је иста та година донела покретање организованог јавног градског саобраћаја (електричног трамваја).

О изградњи и модернизацији града сведоче и новоподигнуте јавне зграде. На Главном тргу изграђена је нова Градска кућа, прекопута ње нова зграда католичке цркве, главна улица, а на крају Господске улице слику је заокружила новоизграђена зграда Владичанског двора. На Футошком путу је тада никла зграда нове Синагоге, по нацртима познатог мађарског архитекте Липота Баумхорна, а на месту некадашње Калварије, која је сматрана крајем града, подигнута је нова Јавна болница. У том периоду је подигнута зграда Јодне бање, у стилу сецесије, окружена парком, као и многе друге зграде, које су пројектоване од стране најпознатијих архитеката, а које су у основи одредиле основни изглед самог центра Новог Сада, који је на себи имао све естетске и архитектонске одлике архитектуре XIX века.

Град је на основу Закона из 1886. године постао самосталан. Располагао је муниципалним правом и имао титулу „Слободног краљевског града“. О администартивно-управним функцијама бринула су се 84 члана Градског већа, овај број чланова изведен је на основу пописаних 21.325 становника из 1880. године. Половина одборника били су «вирилисти», бирани на основу висине плаћеног пореза, док су остала 42 одборника бирана директно од стране грађана подељених у три бирачка округа.[1]

При попису становништва из 1910. године, Нови Сад је имао 33.089 становника. Овај број се није мењао, упркос томе, што је у току Првог светског рата град био под јурисдикцијом петроварадинске војне команде. Тај статус се није мењао до новембра 1918. године, до завршних дешавања која су пратила распад Аустро-угарске монархије и стварања нове државе јужних Словена.

[1] Organizacioni štatut slob. Kralj.Varoši Ujvidék, 1908.

Смена империја у Новом Саду

У јесен 1918. године, Нови Сад је постао значајан центар Срба у Угарској, па тако и центар Српског покрета, који је деловао са циљем да се јужни делови отцепе од Монархије и припоје Краљевини Србији. Српско национално веће, које је оформљено 11. октобра 1918. године у Новом Саду, више се није борило само за заштиту националних интереса, већ су припремали улазак и преузимање власти од стране српских и савезничких трупа, и под именом Српска народна стража, формирали војну формацију. Формирање Народне страже одобравао је и Јаша Томић, вођа Српске радикалне странке, упркос томе што је његова партија већ сазвала у Суботици седницу са истим поводом, али је одустао од формирања народне страже у Суботици, након организовања исте у Новом Саду.[2]

Председник Одбора постао је Јаша Томић, оснивачи су били: др Ђура Велић, Игњат Павлас, Мита Клицин, Мита Ђорђевић, Стеван Дотлић, Милан Петровић и Марко Вилић. У ноћи, 7. новембра, овај Одбор је бројао 400 чланова. Када су већ располагали и оружјем, одлучили су да у Новом Саду и околини преузму власт. На ову седницу били су позвани и представници магистрата: градоначелник Бела Профума, главни градски капетан Нандор Пајерле, сенатор Калман Рибицаи и полицијски чиновник Јанош Вахтл. Саопштено им је да ће Магистрат привремено још радити, али ће повереници, чланови Српског Народног Одбора, такође учествовати у раду руководства Града, као и у припреми уласка српских трупа у Нови Сад.

У Град су тих дана, након слома Монархије и њених војних савезника, масовно стизали ослобођени, интернирани српски војни заробљеници из распуштених логора, које је Српска народна стража под вођством потпоручника Бошка Павловића регрутовала и снабдевала оружјем. Тако створена војна јединица је била та, која је по сећању неименованог сведока догађаја «имала задатак да бди над Новим Садом и да пази на ратни плен, који је заостао од аустријске војске». Ослабљене и изнемогле војнике она је снабдевала одећом, храном и новцем за наставак пута према Београду. Српски народни одбори, са сличним задацима, оснивана су широм Војводине, а њиховим радом је управљала новосадска централа, тако да се оне могу сматрати највишим органима власти и управе. Гласило Српског народног одбора био је – *Српски лист*. Српски народни одбор је званично постојао до 10. новембра 1918. године.[3]

Претходница српске војске, под заповедништвом мајора Војислава Бугарског, ушла је у Нови Сад 9. новембра, а наредних дана разрешени су дужности чланови Магистрата. Преузимање и реорганизација цивилне власти, на основу војног споразума потписаног у Београду, одиграла се на нивоу локалних органа власти. На чело нове управе у Новом Саду постављен је професор Јован Живојиновић, а за Градског капетана адвокат др Александар Моч.

Једна од најутицајнијих личности свих ових догађања је адвокат Игњат Павлас, који је 1924. године о догађањима у данима преузимања власти писао је на следећи начин: «Октобра 1918. год. неколицина грађана Срба из Новог Сада и Хрвата из Петроварадина, ноћу кренули су лађом *Хрват* у Београд где су о целокупном стању информисали штаб Дунавске дивизије, који се тада већ налазио у Београду, те је на основу свога извештаја командант дивизије, тада се пук. Драг. Милојевић упутио са изасланицима мајора Вој. Бугарског са 10 официра и подофицира да споразумно реше питање војничке окупације Петроварадина и Новог Сада, те да на тај начин заштити и држ. Имовина од пљачке неодговорних елемената. Изасланство са официрима и војницима укрцало се у своју лађу за полазак онога истога часа, када је стигао на београдску обалу гроф Каролји, да у име мађарске владе преговара са командантом савезничке јужне војске».[4]

Након уласка војске у Нови Сад именовани су нови градски чиновници, који су извршили реорганизацију градских институција, а свој рад су проширили на целу Војводину. Овако реорганизоване градске институције су припремале и надзирале рад Велике народне скупштине, и њеног првог састанка, који је сазван у Новом Саду 25. новембра 1918. године. Велика народна скупштина је изабрала у своју Народну управу, која је надзирала сваку област

[2] Видети о том питању шире: Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, Нови Сад 2001.

[3] *Istorijat oslobođenja Novog Sada, y: Novosadski Almanach,* Novi Sad 1922.

[4] Dr. Ignjat Pavlas, *Uloga Novog sada и Oslobođenju, y: Novosadski Kompas*, Novi Sad 1924.

управе. Одсек за унутрашње послове је био тај орган, који је поништио слободне жупанијске, градске и општинске изборе, а тај Одсек је распустио и чланове Народне управе и именовао нове жупанијске и општинске већнике. У граду са муниципалним правом, с којим је и Нови Сад располагао, именована су Проширена Градска Већа са муниципалним правом, на чијем челу је стајао градоначелник, који је имао и овлашћења Главног жупана. Таква делатност народних управа трајала је све до фебруара 1919. године, када је Савет министара са уредбом укинуо њихов рад, а поједине пододборе прикључио министарствима, која су радила као органи централне власти.

На Великој народној скупштини, одржаној у Новом Саду 25. новембра 1918. године, где је проглашено отцепљење од Монархије и где је основан Велики народни савет за Банат, Бачку и Барању, одиграла се и реорганизација локалне власти. По свему судећи, Српски народни одбор је у Новом Саду и даље наставио свој рад. У већ поменутом *Новосадском Алманаху* из 1922. године, у оцени рада Народног одбора, иницијалима потписани аутор, је проценио да је тај орган имао истакнуту улогу: «Мада је била изабрана народна Управа за Војводину и Градски Савет у Новом Саду, имао је Српски народни одбор непрестано пуне руке посла око исхране војске и народа, поштанске цензуре, прикупљања ратног плена, неговања болесника, давања милостиње изнемоглим и потребитим, заштићавања динара и франка, да не доспе у мађарске и јеврејске руке, старања о имању «Црвеног крста» и других фондова, полагања заклетве народној Управи, уклањања знакова, слика и свега другога из мађарског режима, прикупљања пореза, издавања путних исправа, уклањања српских злотвора, упозоравања војске на роварење Мађара, унапређење трговинских одношаја, помагања крилатичке станице, помагања Срба и Словена, који су иза демаркационе линије, издржавања чиновника и службеника на железничкој станици, против досељавања и настањивања Јевреја и других странаца, око претварања Српског Народног Одбора у политички клуб, бирања градских представника у Новом Саду, материјалног потпомагања народних установа итд, итд.».[5]

[5] М. Ђ., *Istorija oslobođenja Novog Sada. Srpski Narodni Odbor u Novom Sadu 1918–19, y: Novosadski Almanach*, str. VII–VIII, Novi Sad 1922.

Три прелазне године

Положај Града Новог Сада, како управни, тако и економски (у смислу егзистенцијалних могућности његових становника), у периоду непосредно након оснивања нове државе, од 1. децембра 1918. године, до доношења Видовданског устава 28. јуна 1921. године, може се сматрати провизорним. Процеси који су обележили тај прелазни период били су двојаки и делом су се наслањали један на другог, а делом су текли као потпуно независни један од другог. Један је био процес демонтаже старог државног и управног система, који је текао спорије због несређене спољно-политичке ситуације и унутрашњих проблема. А други је био процес успостављања новог државног и управног система Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у којем се требало борити за уједначавање различитог степена организованости економских, правних и друштвених система, свих оних територија које су ушле у нову државну заједницу.[6] Ове потешкоће је нова српска политичко-привредна елита, која је имала пресудни утицај, покушала разрешити, ослањајући се углавном на војску и полицију и на појачану централизацију. Са свесном намером разбијања политичке снаге, дотадашњих економских и културних база несловенских мањинских заједница, а међу њима и Мађара, она је покушала обезбедити стабилност пре свега економским уздизањем и јачањем оних слабије развијених територија, које су ушле у оквире нове државе.[7]

Ти процеси су у свим мултиетничким градовима некадашње јужне Угарске били присутни. У том контексту, положај Града Новог Сада ипак је био другачији. Градски начелник Јован Живојиновић је у свом писму упућеном војводи Бојовићу 11. септембра 1919. године, писао о проблему смештаја војске и истакао следеће: ...Град Нови Сад налази се у сретном али тешком положају, да је позван као срце Војводине да удара темеље наше нове државности у овој области».[8]

Ово «ударање темеља», није тешко пало само ратом изнуреном становништву Новог

[6] Videti o tome: Dimić Ljubodrag, *Srbija u Jugoslaviji, y: Istorija srpske državnosti III*, Novi Sad 2001.

[7] Опширније о том питању: Šandor Mesaroš, *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1921*, Novi Sad 1989; i A. Sajti Enikő, *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalom-szerkezetére*, Limes 2, Budapest, 2002.

[8] IANS F. 149. 470/1919.

Сада, већ и новоизабраним градским оцима. Градоначелник и Градски капетан су имали обавезу да реше многе проблеме у граду, од нормализације свакодневног живота, питања спровођења српских националних интереса, замене старих градских и државних симбола, па све до питања промене службених печата. У мутна времена решавали су питања повишице принадлежности у капетанији полиције, па чак и проблеме око промена назива улица и делова насеља. Уочљиво је међутим врло обазриво спровођење промена. За промену старих назива улица у Новом Саду је у мају 1919. године, оформљена посебна комисија Градског већа, у чији рад су укључени угледни писци, новинари, наставници и црквени великодостојници.[9] Градска управа је морала спроводити не само упутства и наредбе министарстава из Београда, него и упутства Управе за Бачку, Банат и Барању, а требало је да удовољи и многим захтевима војне команде.

У том периоду се решавало и питање назива града, на основу упутства министарства из Београда, да насеља у Војводини морају поново добити оне називе који су сматрани старим «историјским» (српским) именом. Градско веће са проширеним муниципалним правима је било мишљења, да назив града може остати Нови Сад, јер је оно на основу образложења може сматрати «старим историјским именом». Одељење за Банат, Бачку и Барању, Министарства унутрашњих дела, о својој Одлуци о називу насеља, Градском већу је послало обавештење 11. фебруара 1920. године, коју је веће «узело к знању» 26. марта. Крајњу одлуку о новом имену града и о промењеним називима улица и појединих делова града.[10]

Управни положај Новог Сада

Нову, централну улогу у систему државне управе, Нови Сад је први пут добио на основу Видовданског устава, који је појашњен Законом о областима и срезовима, донетим 1922. године. На основу одредбе тог закона Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, подељена је на 33 округа. Нови Сад је постао центар Бачког округа са среским начелством. Тада 1923. године, по званичним подацима, град се распростирао на 27.996 катастарских јутара и имао је 41.644 изграђене куће са 39.058 становника.[11]

Стални мањак станова, који је био приметан континуирано од 1919. године, град је покушао решити продајом градског земљишта за изградњу, по повољној цени, махом градским чиновницима, учитељима, официрима на служби у Војној команди и уопште свим новоименованим градским и среским чиновницима. Омогућен је и откуп првих закупљених винограда, а сиромашне закупце терена на Дарањиевом насељу су приморали на откуп.[12] Град је до нових површина погодних за изградњу долазио на основу нових урбанистичких планова, који су предвиђали исушивање и насипање дунавских мочвара. Пример таквог настојања је настанак Малог и Великог Лимана, на којима су никла нова чиновничка насеља. Године 1925. на месту порушеног Мостобрана (Брукшанца), настао је део града, који је био строго повезан са ужим центром. Тај урбанистички захват био је потребан и због омогућавања приступа новом мосту на Дунаву, чија је изградња била у плану. Било је примера, да су српским добровољцима, дата од мађарских велепоседника експроприсана непокретна добра, као што је то био случај са непокретностима Петера и Ане Фернбах.[13]

За првог Главног жупана са овлашћењима градоначелника, изабран је Милан Слепчевић, а за заменика Главног бележника Имре Марцековић. На основу Статута градом је управљало Веће од 26 чланова. На основу одредаба Статута, решавање градских надлежности обављало је 26 комисија, а проблеме из домена надлештва Већа решавали су Главни жупан, Главни бележник, Економско звање, Тужилаштво, Војни одсек, Сирочадски сто, Стамбена комисија, Полицијска капетанија и Полицијско-пријавна служба. Тако организована двојна власт остала је на снази до увођења Шестојануарске диктатуре године 1929. У градским телима и међу чиновницима имали су своја задужења и припадници несловенских народа, па тако и Мађари, мада у много мањем

[9] *Zastava*, Novi Sad, 2. maj 1919.

[10] IA NS F 149.72/1920; F 150. 2459/1920; F 150. 24 947/1923.

[11] IA NS F. 150. 3017/1923.

[12] Дарањијево насеље је југозападни део града (данас Телеп), који је добијен исушивањем мочварног подручја поред Дунава, које је било погодно за виноградарство и узгој раног поврћа. Назив је насеље добило по Угарском министру за пољопривреду Игнацу Дарањију, који је у оквиру свог социјалног програма подржавао издавање у закуп земљишта сиромашним најамним радницима. Тај део града у највећем броју насељавало је мађарско становништво. Од 1922. године градско Веће је инсистирао на откупу изнајмљеног земљишта. Између закупаца и града вођен је спор до 1931. године.

[13] IANS F. 149/ 198/1919; F. 149. 429/1919; F. 149. 52/1920.

проценту, него што би то по бројчаном стању било природно. У Новом Саду су на важним и на радним местима, која су захтевала тачност и прецизност као што су финансије и бележничка звања, углавном ангажовани Немци и Мађари, изузетак су били они који су одбили полагање заклетве новој држави. У свим државним институцијама је обављање службеног посла, као и штампање градских званичних формулара, било вишејезично, мада су од 1919. године службеним језицима сматрани искључиво српски, хрватски и словеначки језик. Одредбе ове одлуке почеле су се примењивати тек након 1929. године.[14]

Сталну несташицу новца, град Нови Сад је покушао решити, оснивањем једне градске финансијске институције – Градске штедионице. Градска штедионица је основана са циљем да сиромашним грађанима обезбеди повољне кредите за обављање земљорадничке, занатлијске и трговачке делатности, а из остварене добити финансирана су улагања од заједничког градског интереса. Један од најатрактивнијих примера улагања средстава Градске штедионице, било је покретање Јавног градског аутобуског саобраћаја 1931. године.

У периоду од 1921. до 1929. године одиграла се и промена привредне структуре града. У ранијим периодима основу економског развоја града чинили су трговина и занатство, док је оснивањем и изградњом низа привредних предузећа, Нови Сад постао значајан привредни центар Краљевине Југославије.

На привредни, политички, културни и образовни положај Града у великој мери су утицале Краљевске одредбе донете 6. јануара 1929. године, у којима је у првом плану била идеја интегративног југословенства. Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, донет 3. октобра 1929. године, који је демонтирао историјску територијалну поделу и одредио нове, уметне административне јединице, учврстио је јавно-управни положај Новог Сада. У тој новој територијалној подели, Нови Сад је постао центар Дунавске бановине, у коју су ушли Бачка, Банат, Барања, северни делови Србије и некадашња Сремска жупанија. Дунавска бановина била је подељена на четири инспектората; на 46 среза и 761 општину.[15] У овој подели Нови Сад је постао град са правом на самоуправу, са сенатом и градском полицијском капетанијом. Нови Сад је, као и сви градови у Бановини (изузев Суботице и Новог Кнежевца), добио статус среског центра. Био је под директном управом бана, на основу Закона о градским општинама донетим 25. јула 1934. године.[16]

Број становника града Новог Сада се у периоду између године 1921. и 1931. године скоро удвостручио. По општинском попису из 1929. године, који је претходио припајању Петроварадина Новом Саду, пописано је 56.366 становника, што је био раст од 44,07%. Број становника Петроварадина био је 4.506. По државном попису из 1931. године у Новом Саду је пописано 64.002 становника, што је за временски период од две године статистички пораст од 13,51%. На основу националне припадности, тај раст се може приписати насељавањем већинског српског становништва. Године 1930. Нови Сад је имао 62.080 становника, од којих су 23.648 били Срби, а 12.156 су се декларисали као Мађари. Мађаре су по бројности следили Хрвати, Немци и Јевреји. Док је хрватско становништво показивало тенденцију раста, дотле се број Немаца и Јевреја смањивао.

На челу новосадског Поглаварства стајао је председник (градоначелник), а градску самоуправу сачињавали су: Градско веће, Градско Поглаварство, Сирочадски сто, Општински суд, Дисциплински суд и Општински школски одбор. Осим стручних служби Поглаварства, градски чиновници су управљали како Државном матичарском службом, тако и Градском здравственом и ветеринарском службом. Чланом градског Већа се постајало именовањем и избором. Веће је имало 32 стручне службе, које су покривале све сегменте живота у граду.[17]

Године 1936. положај Новог Сада, што се његових дугова тиче, наспрам других југословенских градова, може се сматрати одличним, јер је дуг по глави становника износио 264 динара, [18] док је тај износ у другим градовима био 10 и 12 пута већи. У градске поседе су убрајане и простране њиве, пашњаци,

[14] IA NS F. 149 334/1919.

[15] Jagedić Jovan, *Administrativni pregled za sva pravna područja Kraljevine Jugoslavije*, Novi Sad 1930.

[16] *Zakon o gradskim opštinama*, Sarajevo 1934. У Новосадски срез припадала су следећа насеља: Бачки Јарак, Бегеч, Гложан, Деспот Св,. Иван, Кулпин, Нове Шове, Нови Футог, Пашићево, Петровац, Руменка, Старе Шове, Стари Футог, Темерин.

[17] Jovanovič Vl. Miodrag, *Šematički almanah sa adresarom grada Novog Sada*, Novi Sad 1936.

[18] О новој политици пореза и о наповољном положају Војводине видети опширније: Avramović Teodor, *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*, Novi Sad 1935.

шуме, виногради и друге територије које нису биле погодне за земљорадњу, стамбене зграде и привредни објекти. Извори готовог новца за град били су: градски прирез, градски регали, приход од кланице, станарине и најамнине за издавање градског земљишта и пашњака.

Територија града, са 1930. године Новом Саду прикљученим Петроварадином (7.672 кат. јутара), износила је 35.389 кат. јутара. Прикључење Петроварадина, који је и данас у саставу града, у великој мери је поспешило изградњу првог моста за друмски саобраћај 1928. године.

Мост, који је битно утицао на урбанистичка решења у Новом Саду, са градом је повезивао ново оформљени Булевар Краљице Марије. Са обе стране Булевара, у духу модерне европске архитектуре, изграђен је низ зграда, палата и јавних зграда, које су пројектовали архитекти школовани у Бечу и Пешти: Драгиша Брашован и Ђорђе Табаковић. Од тих зграда најимпозантнија је административна палата Дунавске бановине из 1939. године, зграда Црвеног крста и Раднички дом, а у улици која је водила према центру Новог Сада палата, пословно-хотелска и трговачка зграда новосадског трговца, Николе Танурџића. Као резултат урбанистичког захвата, некадашња Променада, проширена је изградњом парка и тениским игралиштем.

О привредном и економском развоју и расту Новог Сада сведоче оних 55 привредних објеката, међу којима објекти металне, хемијске, текстилне индустрије, као и фабрике за прераду пољопривредних производа, које заслужују посебну пажњу. Успешним се може оценити и рад Трговачко-индустријске-занатлијске коморе, врло активан рад Берзе пољопривредних производа, као и активности на организацији Новосадског међународног пољопривредног сајма, на чији рад и промет Велика привредно-економска криза није имала директног утицаја.[19]

Интересантном се може сматрати чињеница, да те позитивне промене у управном положају, економском и привредном развоју Новог Сада, није пратио у истој мери развој школске мреже и културног живота града. Систем школске мреже није прелазио ниво средњих школа, а и Српско народно позориште је свој опстанак могло обезбедити само гостовањима у другим градовима, те пробирљивим богатим и у иностранству школованим Новосађанима, навикнутим на културне догађаје Пеште или Беча, на локалном нивоу организована културно- уметничка друштва и дилетантске дружине, певачка друштва и читаонице, нису могле задовољити културне потребе. Културне организације припадника мањине, па тако и мађарска друштва, свој опстанак су могле обезбедити, само уз услов да су у свом вођству имале припадника словенског порекла.[20]

У циљу заштите српских националних интереса у Београду је основан Српски културни клуб, који је 1938. године Војводину је прогласио «слабом националном територијом». Разлог релативно спорог културног развоја, сматрали су чланови овог друштва, требало је тражити у престанку интересовања Срба у Војводини за питања културе, јер су се након уједињења они раскомотили и сматрали: "... чланови Клуба су проценили да је такво „Духовно стање допринело стварању специфичног осећаја војвођанског патриотизма".[21]

Развој Новог Сада је свој врхунац, у периоду између два светска рата, достигао за време градоначелника Бранислава Бороте. У овим годинама град се спектакуларно развијао, а и поред таквих успеха, Бранислав Борота је 1936. године био приморан на одлазак. У званичном образложењу његове смене, главним разлогом је наведена сумња у веродостојност његове правничке дипломе, а такође је под знаком питања било и његово држављанство. Бан као представник државне власти је сменом градоначелника разрешио и 54 члана Већа, а на њихова места именовани су други људи.[22]

Нови Сад, Сомбор, Суботица различити путеви развоја

Тако се може закључити да се историјска судбина некадашњег Краљевског слободног града Новог Сада, разликовала од Суботице и судбине некадашњег жупанијског центра Сомбора. Разлог за то не треба искључиво тражити у мерама укидања правног система некадашњег Угарског краљевства и Двојне монархије, са разлогом страха од рестаурације старог система, јер су они још једно време

19 Stanić Slavko, *Privreda Vojvodine*, Novi Sad 1939.

[20] IA NS F. 149 598/1919.

[21] Dimić Ljubodrag, *A szerb Kulturklub a politika és kultúra között, Híd szeptember, Újvidék*, 1995; Видети о том питању опширније: Končar Ranko, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941*, Novi Sad 1995.

[22] Dragović Vladimir, *Almanah gradskog i opštinskog činovništva*, Novi Sad 1934.

важили, а затим су инкорпорирани у правни систем државе наследнице. О положају града одлучило је новонастало окружење, које је као привредно самосталније, омогућило стварање духовно флексибилнијег друштвеног интелектуалног слоја наставника и чиновника, међу којима је први пут сазрела мисао потребе децентрализације државе. Тако је рођена идеја истицања посебности војвођанских Срба и Војводине због њеног мултиетничког становништва, различитости привредног, економског, друштвеног и културног развоја, идеја о праву на аутономију, засновану на потреби суживота са другим народима. Нови Сад је постао један од центара тежишта таквих процеса који се проширио на Бачку, Банат и Срем.

Као центар бановинске администрације у периоду од 1929. до 1941. године, Нови Сад је доживео убрзани економски и друштвени развој, који су и представници окупационих власти оценили позитивним.[23]

Из свега наведеног може се закључити да Нови Сад, након 1918. године, насупрот другим насељима у свом окружењу, није кренуо путем привредног, политичког, управног и друштвеног назадовања, већ га је окарактерисао убрзан и енергичан развој. Такав правац развоја, се након 1944. године, имајући у виду још истакнутији административни и управни положај града, може оценити убразаним, у упоређењу са историјским периодом 1918–1941, који је трајао до друге половине 20. века.

Кључне речи:
Аустро-Угарска, Трианон, слободни краљевски град, срез, Дунавска бановина, промена економске структуре, Сомбор, Суботица, урбани развој

[23] Pálos Károly, *Újvidék iparosodásának története*, In: Délkelet-Közigazgatási és kulturális szemle 1-2,Újvidék 1944.

NOVI SAD AFTER 1918

RESUME

Mr Agneš Ozer

By disintergration of the Austro-Hungarian monarchy, by altering the empires, in the states that were heiresses, the new system of administration was introduced. Those changes influenced the position of towns in the system of state administration, specially those that enjoyed the priviledges of free royal towns, among which were Novi Sad, Sombor and Subotica. During he first three years, before introducing the Vidovdan Constitution, 28th June 1921, the old system of administration, with few corrections, if necessary, contributed the stability of the new state. After that, constitutional decrees in which the elements of old legal procedures were incorporated, obtained their clear forms.

In that way Novi Sad as a free royal town, with enlarged municipal rights, became the center of Bačka and Novi Sad County, which was administrated by twenty-six town departments. During that period, some structural changes were made in the economy of Novi Sad, the base of its economy, which used to be trade and craft, was now replaced by newly founded economic objects.

Position of the town was specially influenced by The Law about the Name and Dividing the Monarchy onto administrative regions that was introduced 6th January 1929, so Novi Sad became the center of The Danube Region ruled by the "Ban", with which its economic development increased steadily. Therefore, Novi Sad became the town with its right to self-management and was directly under the supervision of "ban". Changes in status together with economic development led to demographic changes as well. In the period from 1921 to 1931, the number of inhabitants doubled and there were some ethnic changes as well. The change of administrative role of the town of Novi Sad and as a matter of a fact, more dynamic economic prosperity, was the direct reason of different dynamics of the development of both Sombor and Subotica, although their position was the same until 1918.

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ЈЕДНОГ РАТНОГ ЗЛОЧИНЦА (Случај Ференца Сомбатхељија)

Звонимир Голубовић

У делу Сомбатхељијеве биографије са суђења у Новом Саду 1946. године, забележено је: веома амбициозан, официр аустроугарске војске, после 1918. године официр народне армије, а потом један од најкрволочнијих контрареволуционара оданих Хортију. Чест је гост и у Хитлеровој Немачкој, близак пријатељ регента Мађарске Миклоша Хортија.[1]

У Будимпешти је 18. јануара 2002, министарка правде у влади Мађарске Ибоља Давид, положила венац на спомен–плочу рехабилитованим генералима Густаву Јанију, команданту 2. мађарске армије и Ференцу Сомбатхељију, начелнику мађарског краљевског генералштаба током II светског рата, у времену од краја лета 1941. до почетка пролећа 1944. године.[2]

Ми ћемо само на још пар места споменути Густава Јанија, док ћемо сву пажњу посветити Сомбатхељију.

Као награду за учешће у нападу на Југославију априла 1941. године Хитлер је Мађарској подарио Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. У време запоседања ових територија начелник мађ. кр. генералштаба био је Хенрик Верт, а све јединице које су у томе учествовале припадале су 3. (јужној) армији. Осим ове, Мађарска је имала још и 1. и 2. армију.[3]

Знајући за Хитлерове планове везане за напад на СССР (због рата у Југославији, планирану агресију Немачка је са средине маја морала одложити за 22. јуни), Хенрик Верт се у више махова обраћао мађарској влади следећим захтевима: враћање Мађарске у границе од 01. 01. 1919; да се протерају сви Словени, Румуни и Јевреји, да се повећа бројно учешће мађарских трупа на Источном фронту. Поготово пошто је Мађарска 27. јуна 1941. објавила рат СССР-у.[4]

Ти захтеви нису усвојени. Није нам познато шта је у Протоколу о приступању Мађарске Тројном пакту, 20. 11. 1940. стајало у вези са војним обавезама за источно ратиште.

Према постојећим подацима средином 1941. на Источном фронту било је 30.000 мађарских хонведа и њихових старешина. Радило се о тзв. „Карпатској групи“, која се састојала од Брзог корпуса, 1. и 8. бригаде пограничних ловаца. На челу тих снага налазио се Ференц Сомбатхељи.[5]

Та је војска, заједно са немачкомм и румунском, у лето 1941. имала значајне успехе у Украјини, праћене убиствима цивила, заробљених црвеноармејаца, разарањима и пљачком.

Ево шта о овом последњем говоре сами актери тих догађаја. На суђењу у Новом Саду Сомбатхељи је о свом блиском сроднику, капетану др Мартону Зелдију, који је своју репутацију хладнокрвног убице потврдио и у Новом Саду 23. јануара 1942, поред осталог, рекао: „То је био официр који је под мојом врховном командом побио у Прикарпатској Русији у једном селу свештеника и тринаест

[1] Проф. др Лајчо Клајн, *Геноцид и казна* (1941–1045), Нови Сад 1991, 376 (230).

[2] *Српске народне новине*, Будимшта, 28. фебруар 2002, бр 9.

[3] Др Јосип Мирнић, Систем преког суђења на мађарској окупационој територији 1941, *Зборник војводина* 1941, Нови Сад 1967, 91–95 (9).

[4] Др Арпад Лебл, Владе у Мађарској од 1919–1945, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 47/1967, 153–156.

[5] Јосип Мирнић, *Немци у бачкој у другом светском рату*, Нови Сад, 1974, 386 (191).

грађана за време службе у цркви, који је пљачкао манастире и некажњено убијао по окупираној територији.“[6]

На саслушању сам Зелди скида кривицу са себе, па изјављује: „Приликом окупације Покарпатске Русије био сам крилни командант. У једном селу моји потчињени, без разлога, су убили пет-шест тамошњих становника. Због тога је спроведен кривични поступак против мене, а и против неких других команданата ... После три године сам био ослобођен.“[7]

По свој прилици да су се након тога многи руководиоци ове јединице вратили у Мађарску. Међу њима су били Сомбатхељи и Зелди.

Након увођења цивилне управе (августа–септембра 1941), 6. 09. 1941. Сомбатхељи је постављен за начелника мађ. кр. генералштаба. На том положају остаће све до 3. априла 1944.[8]

Сомбатхељи је у септембру 1941. о рату и мађарским интересима у њему изнео мишљење које је изненадило многе Хортијеве војне руководиоце. Истакао је да стопостотна немачка победа значи стопостотно немачко решење. „Шта ће бити са мађарским решењима, ако ћемо све наше снаге жртвовати за интересе немачке победе? Зато, размотривши све, мислим да морамо причекати. Немојмо журити. Немојмо бити већи Немци од самих Немаца. Нека барут буде на сувом, и имајмо стално на уму да ми нисмо велика сила, и немојмо тако размишљати. Не можемо ми, Мађари, имати исте ставове као Немци. Рат ће бити дугачак, и ми се морамо спремити за њега а не за муњевит рат. Политику великих сила и вођења рата треба препустити њима, ми морамо да се сакријемо за дрво.“[9]

Изјава која индиректно потврђује његово учешће на Источном фронту. Иако су први месеци ратовања протицали у све дубљем, али и све тежем продирању немачких трупа и трупа њених савезника на територију СССР, сваком реалнијем високом официру, па и редову постајало је све јасније да од брзог завршетка рата нема ништа.

Мађарска војска је имала низ слабости: била је без искуства јер је запоседање делова територија Чехословачке, Румуније и Југославије прошло без оружаних сукоба. Била је и слабо опремљена, под тиме подразумевам и слабо наоружана. Очекујући брз завршетак рата и богат плен, они су кренули у летњим униформама. Оно што је по нама најбитније, обичном војнику недостајао је прави, истински покретачки мотив за ратовање далеко од свог дома. Ни само напредовање борбом, уз снажан отпор војске Совјетског Савеза и народа, није пролазио без сопствених губитака у људству и материјалу. Слаба је компензација била одмазда над цивилима и совјетским заробљеницима и пљачка имовине на окупираној територији. Није занемарљив ни податак да је бројније ангажовање младих људи у војску остављало негативне последице на обраду земље у Мађарској и приносе са ње, од којих су многи одлазили у Немачку.

А сада да се укратко вратим на поменуту изјаву Сомбатхељија. Она је, без сумње, била колико храбра толико и реална. Међутим, у вези са њом имамо неколико питања.

Прво: Зар је Сомбатхељи, без сумње човек високе интелигенције и образовања, заиста мислио да ће Хитлер поклонити делове туђих државних територија Мађарској без захтева за противуслугом?

Друго: Ако је био против бројнијег учешћа мађарских трупа на Источном фронту зашто се, већ почетком јануара, сагласио са слањем новог великог контигента мађарских хонведа на поменуто ратиште?

Треће: Како да нико, од стране Немачке, није реаговао на ту и такву изјаву? Да јесте, Ференц Сомбатхељи не би остао на тек постављеном положају – положају начелника мађ. кр. генералштаба!

Илузорно рачунајући да ће мађарске трупе бити поштеђене слања на Источни фронт, Ференц Сомбатхељи, који се очигледно задовољио обновом Велике Мађарске, понављамо, захваљујући искључиво нацистичкој Немачкој, сву своју пажњу усмерава на обрачун са свима онима који на било који начин покушавају да угрозе унутрашњи мир у земљи, тј. Интересе домобранства. Прво уплитање домобранства у одбрани окупаторске власти у Бачкој од стране хонведа бележимо већ 7.10.1941.[10] Сутрадан, Сомбатхељи се писменим путем обраћа мађарској влади молбом да га овласти као јединог који ће судити окривљеним за велеиздају на читавој територији Мађарске, подразумевајући и окупиране делове суседа.

[6] Др Клајн, н. д., 251.

[7] Исто.

[8] Исто, 232.

[9] Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југославије, том XV, књ.1, заједничко издање војноисторијских института у Београду и Будимпешти, 1986, 705 (364). Коментар уз документ бр. 123.

[10] Мила Чобански, Звонимир Голубовић, Живан Куманов, *Нови Сад у рату и револуцији 1941–1945*, књига 1, Нови Сад 1976 734 (514).

На својој седници од 28. октобра исте године мађарска влада је позитивно одговорила на Сомбатхељијев захтев.[11]

Убрзо потом формиран је злогласни Суд начелника мађ. кр. генералштаба, који ће опстати и после смене Сомбатхељија, практично све до капитулације Мађарске у пролеће 1945. године.[12]

Овај суд, краће називан и Суд ВКФ, судиће, као што смо рекли, на територији читаве „Велике Мађарске". Његове најчешће пресуде биле су осуде на смрт или вишегодишње казне робије.

О судбини доброг броја осуђених, везаној за Сомбатхељија, нешто више говора биће касније.

Суд понекад уредује као преки суд, час као кривично веће, али суштински разлике између њих није било.

Сомбатхељи је био судски наредбодавац за покретање поступка, једини овлашћен да потврђује, укида или преиначује судске одлуке.[13] Позната изрека из времена турске окупације Балкана „кадија те тужи, кадија ти суди", у потпуности одговара овом суду и његовом шефу.

Што се тиче Бачке, овај суд је само у времену од 7. 11. 1941. до 15. 2. 1942, у 10 суђења, на смрт осудио 114 лица, учесника НОБ-а, од чега је над 76 казна и извршена.[14]

Колики је број пресуда изречен у бројним местима осталог дела тадашње Мађарске, није нам познато. Али о судбини око 50.000 осуђених још ћемо говорити.

О резултатима поменутих суђења у Бачкој и једног у Мађумурју, човек од изузетног Сомбатхељивог поверења, капетан Вилмош Доминич 1. 12. 1941. у име Суда начелника мађ. кр. генералштаба, поднео је извештај у коме на крају констатује: „... може се установити да су смртне казне које су изречене, то је више него очигледно, постигле свој циљ. Нови случајеви терористичких акција у тим местима нису забележени (од 5. 10. 1941. – пр. ЗГ), а брза примерна акција је код становништва довела до смирења.[15]

Десетак хиљада становника Бачке, у ствари српски добровољци и колонисти, који нису били завичајни на овој територији 31. октобра 1918, а које мађарски окупатор није успео да протера, били су груписани у неколико логора.

Крајем 1941. већина њих је, након премештања из једног у други смештена у злогласни логор у Шарвару, који је постојао све до 28. марта 1945. када су га ослободили Црвеноармејци.

У хапшењима, спровођењу у логоре, чувању истих, малтретирању логораша, запажену улогу имали су хонведи и то у време када се на њиховом челу већ налазио Ференц Сомбатхељи као начелник мађ. кр. генералштаба.[16]

Рација у јужној Бачкој

Оружани сукоб окупаторског оружаног одреда и око 40-так бораца Шајкашког одреда у јутарњим сатима 4. 01. 1942. на једном салашу у Жабаљском риту, када је погинуло 11 окупаторских наоружаних људи и десетак бораца Одреда, још истога дана је са становишта државне безбедности био завршен.

У ствари, био је то наметнути повод за крвави обрачун са Србима и Јеврејима јужне Бачке, већ дуго планиран и припреман.

Сазнавши за овај сукоб, генерал–пуковник Ференц Сомбатхељи, уз консултације са другим надлежним министрима и врховним командантом Миклошем Хортијем, наредио је својим потчињеним да одреде војне снаге и њихове команданте; именовао је генерал–потпуковника Ференца Фекетехалмија Цајднера за главног руководиоца рације; увео је јединствено руководство којим се под војну власт стављају све жандармеријске и полицијске снаге као и сав цивилни административни апарат. Другим речима, он је на одређеној територији и на одређено време завео војну диктатуру.

Војна интервенција у Шајкашкој сматрана је ратном операцијом, па су и извештаји са терена подношени у истој форми као они са Источног фронта.

Одлуку о ратним операцијама донео је сам регент Мађарске Миклош Хорти, на предлог Ференца Сомбатхељија. Иако је обрачун са голоруким народом неких шајкашких села почео већ 4. јануара 1942, Сомбатхељи је два дана касније издао наређење Фекетехалмију

[11] Др Мирнић, н. д., 196, Владислав Ротберт *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941–1945*, Нови Сад 1988, 460 (257).

[12] Ротбарт, н. д., 257.

[13] Исто, 106.

[14] Мирнић, н. д., 80–90, Ротбарт, н. д., 361–381.

[15] Звонимир Голубовић, Рација у јужној Бачкој 1942, Ист. муз. Војводине, Нови Сад 1991.

[16] Звонимир Голубовић, *Шарварска голгота 1041–1945*, Нови Сад 1995, 353.

да се одређена територија прочисти и изврши најенергичнија одмазда. Ту је наредбу Фекетехалми пренео Ласлу Деаку, команданту оружаних снага које су рацију имале да спроведу у Шајкашкој.[17]

Војни и политички врх Мађарске дуго је стајао иза измишљене тврдње да је рацијом спречен устанак широких размера, јер је из Баната у Бачку прешло 800 наоружаних партизана, који су уз помоћ такође наоружаних припадника НОБ-а у Бачкој, имали за циљ да побију све Мађаре и Немце! Тај су став бранили, иако су добро знали да су партизани из ове две области Војводине од октобра 1941. прешли у потпуну дефанзиву и то одлуком двојице секретара ПК, који су закључили да, после великих губитака, треба покушати сачувати преостале малобројне учеснике НОБ-а.[18]

На послератном саслушању Сомбатхељи се бранио да је његова војска морала да се брани, јер је, према речима Фекетехалмија, имала знатне губитке.

Био је то доста неуверљив начин одбране и оправдања масовног злочина почињеног у селима Шајкашке, јер су до Сомбатхељија сигурно доспевали и ови подаци.

Мађарска телеграфска агенција, 10. 01. 1942. јавља: „До сада је ликвидирано око 1.100 припадника четничких банди. У току је ликвидација 2.000 заробљених четника.“[19]

Губици непријатеља били су: 5. 01. -12 лица, 6. 01. – 60 – 70; 7. 01. – више стотина, а 10. 01. – више хиљаца лица.[20]

Наведено говори о ликвидацији, дакле убиствима, што је, као што смо већ рекли, итекако било познато и Сомбатхељију. Па ипак он 9. јануара обавештава немачку команду у Банату (која је, узгред речено, енергично реаговала на неистину о преласку бројних партизана из Баната у Бачку) да је током истраге у селима Шајкаше ухапшено 2.367 комуниста! Дакле: ухапшено, а не и усмрћено![21]

Као што смо констатовали Сомбатхељи је са више страна обавештен о томе да се у Шајкашкој не воде никакве борбе, већ да оружана сила окупатора уз помоћ дела цивилног становништва мађарске националности, убија све редом: мушкарце, жене, децу, старе и масовно пљачка њихову имовину. У то га је могао уверити и извештај једног будимпештанског агента који је достављен 17. јануара 1942. Истина, онда када је већ донета одлука о проширењу рације, али довољно рано да су се убиства у Новом Саду, Србобрану и Бечеју могла спречити.[22]

Када је реч о поменутој одлуци треба навести да су се у Будимпешти на састанку нашли Сомбатхељи, министар унутрашњих послова Ференц Керестеш Фишер, министар народне одбране Карољ Барта и Фекетехалми. На његов предлог, уз образложење да су се партизанске снаге повукле у Нови Сад, донета је одлука о новим територијама на којима ће се наставити чишћење. У њима су централно место заузела поменута места. Наравно да је о овој одлуци био обавештен и Миклош Хорти и да се са њом сагласио.[23]

Њу је одобрио и председник мађарске владе др Ласло Бардоши, кога је Ендре Бајчки – Жилински правовремено обавестио о покољу цивила у Шајкашкој и замолио да спречи сличан развој догађаја у Новом Саду. С обзиром на ток рације у главном граду Војводине, очигледно је да Бардоши није урадио ништа тј. да није услишио молбу Жилинског.[24]

Упркос чињеници да је истина о стравичној трагедији Срба и Јевреја у јужној Бачкој одавно прешла границе Мађарске, чак да су и бројке, саме по себи високе, биле још и увећаване, од прихваћеног плана није се одустајало. Последњу крваву карику овог у суштини геноцида, злочинци су исковали у Бечеју завршно са 29. јануаром.[25]

На дан 30. јануара 1942. у Будимпешти је Ференц Сомбатхељи издао следећу наредбу: “Са 30. јануаром обустављам делатност органа унутрашње безбедности у Бачкој. Команда 5. корпуса нека повуче своје јединице у мирнодопске гарнизоне.

Истовремено са повлачењем јединица 1. фебруара укида се заједничка команда унутрашње безбедности“.[26]

Биланс готово једномесечног убијања Срба и Јевреја био је стравичан. Поубијана је готово сва српска и јеврејска интелигенција, имовина побијених богатијих представника поменутих народа опљачкана, а готово свих 3.928 убијених мушкараца, жена, деце и старих су, како поред осталог написа у уводу читуље прота Успенске цркве Алимпије Поповић пише: „...не даше тјелеса мртвијех мајци земљи него побацаше

[17] Звонимир Голубовић, Рација..., 62–63.
[18] Исто.
[19] Buzasi Janos, Az Ujvideki „razzia“, Budapest 1963, 125.
[20] Исто.
[21] Зборник..., том XV.
[22] Звонимир Голубовић, н.д., 81.
[23] Исто, 94–95.
[24] Исто, 165.
[25] Исто, 141–146.
[26] Исто.

под дебелу кору рјека залеђених...“ (Мисли на Тису и Дунав. Пр. ЗГ). Да би, додајмо, завршили не знамо где ни како![27]

Стари Грци су сматрали као најтежу увреду ако се умрли или убијени, било пријатељ или непријатељ, не покопа у земљу, јер је таквом душа осуђена на вечито лутање, без могућности да икада нађе покој.

На послератном суђењу у Новом Саду кривцима за рацију, констатовано је да је издата усмена наредба: убијајте и децу да не би било никога да нам се касније свети. Број од близу 500 ликвидиране деце, потврђује да су поменуту наредбу њени извршиоци доследно спровели у дело.[28]

У наредном дугогодишњем временском периоду, ни Сомбатхељи, ни Миклош Хорти, ни команданти жандарма и полиције, нису предузели готово ништа да оптуже и изведу пред суд један број највећих криваца за јануарски погром Срба и Јевреја. На то их нису натерале ни реакције западних савезника ни чињеница да се то питање више пута појављивало на састанку чланова мађарског парламента.[29]

Када је то због западних савезника, Србије, па и планова за закључење сепаратног мира и иступање Мађарске из рата, крајем 1943. године учињено, Сомбатхељи је главнооптуженим дозволио да се бране са слободе, да би им пред изрицање казни, почетком наредне године, омогућио бекство у Немачку.[30]

Ово организовано бекство злочинаца је чак и мађарска штампа забележила као беспримерно страшан случај у мађарској војној историји.[31]

Даља злодела Ференца Сомбатхељија

Рација и њен завршетак нису значили крај терора, спровођеног од првих дана окупације према Србима и Јеврејима. Само се сада са крвавог прешло на „тихи“ терор. Тај терор је спровођен путем присилне мобилизације представника ова два народа на рад у тзв. „мункаше“. Пошто је један њихов број послат на Источни фронт да испред мађарске војске чисти те терене од мина, вероватно је да и та принудна мобилизација мункаша има везе са Сомбатхељијем.[32]

Ако смо за „мункаше“ рекли вероватно онда за формирање посебних или од народа називаних кажњеничких радних чета, можемо са сигурношћу рећи да имају везу са начелником генералштаба, јер су оне формиране у оквиру мађарских оружаних снага.[33]

Пре него што се поново вратимо на њих, рецимо нешто о повећаном ангажовању мађарских оружаних снага на источном ратишту, за шта је поред Миклоша Хортија био задужен Ференц Сомбатхељи.

Застој војних снага Хитлерове Немачке и њених савезника у даљем напредовању на територију СССР-а крајем 1941. и почетком 1942. године, променио је Хитлеров првобитни став о учешћу Мађарске на том ратишту.

У времену док је убијање Срба и Јевреја у Шајкашкој узимало све више маха, у периоду од 6. до 10. јануара 1942. у Будимпешти је, према ранијем договору, боравио Јоаким фон Рибентроп, министар унутрашњих послова Немачке. Тај боравак је окончан споразумом, коме је присуствовао и Сомбатхељи, да Мађарска ускоро пошаље на Источни фронт још најмање 150.000 људи.[34]

Ако је војни врх Мађарске, преувеличаном, да не кажемо измишљеном, великом опасношћу од партизанског устанка у Бачкој, наводно масовно потпомогнут наоружаним партизанима из Баната, желео да увери Рибентропу потребу да бројније снаге Мађарске остану у Бачкој, штавише да су неопходне и у Банату, који је Хитлер својевремено обећао Хортију, јер тамошње власти очигледно нису способне да изађу са њима на крај, неоспорно је да се у томе грдно преварио. Десетак дана касније, тј. 20. јануара 1942. у главни град Мађарске допутовао је генерал фелдмаршал Кајтел, начелник немачког генералштаба, да прецизира поменути споразум Рибентропа и Мађарске.

Том приликом он је од највиших мађарских политичких и војних руководилаца, дакле и Сомбатхељија, добио чврсто обећање да ће почетком пролећа бити комплетиране снаге Мађарске на Источном фронту. То ће се учинити слањем 2. мађарске армије, састављене од три комплетна корпуса, једне брзе снажне формације и једне лаке дивизије.[35]

Ову сагласност око слања нових снага на ратиште овако је прокоментарисао тадашњи председник мађарске владе др Ласло Бардоши:

[27] Исто, 140–147. Изнета бројка убијенијх је резултат накнадног истраживања аутора.
[28] Исто, 147.
[29] Исто, 163–193.
[30] Исто.
[31] Исто.
[32] *Злочин окупатора у војводини 1941–1944*, Књига 1 – Бачка и Барања, Нови Сад 1946, 335 (255–261).
[33] Ротбарт, н. д., 257–264.
[34] Звонимир Голубовић, Рација...47–48.
[35] Др Мирнић, н.д.,171.

"Путем тоталног ангажовања на страни Немачке Мађарска може да нађе своје место у Европи."[36]

Сличну изјаву срећемо и код Бардошијевог наследника, Миклоша Калаија. Он је приликом своје инаугурације 19. 03. 1942, поред другог рекао: „Све своје енергије стављу у службу овог, наглашавам нашега рата... Нас у овај рат нису увели страни, тј. немачки интереси..."[37]

У пролеће 1942. године, као што смо рекли по наредби Хортија и Сомбатхељија, спремао се одлазак у Украјину 2. армије, јачине 200.000 хонведа, подофицира и официра.

Тринаестог маја 1942. мађарски кр. генералштаб издао је окружницу о формирању посебних радних чета, састављених од различитих преступника, који су издржавали казне изречене по разним основама. Радило се о лоповима, црноберзијанцима, кавгаџијама, неповерљивим индустријским радницима, Јеврејима и др. Једном речју о онима од којих је требало мађарско друштво ослободити. Тако је њих око 40.000 пошло са 2. армијом. Крајем исте године прикључиће им се још 10.000 кажњеника, међу којима је било преко 1.000 политичких осуђеника из Бачке и других делова окупиране Југославије, који су издржавали казне у затворима у Мађарској.[38]

Какво је мишљење и однос према припадницима ових кажњеничких радних чета био сведочи и наредба дата команданту армије, помињаном Густаву Јанију: „Када радне чете стигну у Украјину, слободно њима украсите дрвеће уз пут..."[39]

Какву су судбину неки од њих доживели, не рачунајући да су представљали живи бедем између две непријатељске армије, да су радили најтеже и по живот најопасније послове, да су се према њима односили као да нису људи, може се видети из ове кратке приче. На Источном фронту, у месту Дорошиц, у једном колхозу, у коме је било смештено 700 радника оболелих од трбушног тифуса, букнуо је пожар. Оне који су успели да искоче из просторија захваћених ватром, сачекала је митраљеска ватра хонведа. Тако је свих 700 људи или изгорело или било убијено.[40]

Уз ову трагедију иде и питање: ако су се тако односили према својим сугрђанима, већином исте националности, како су се хонведи и њихове старешине односиле према народу на окупираној територији?

Када је на Воронјешком фронту, средином јануара 1943, отпочела жестока контраофанзива снага Црвене армије, командант Друге мађарске армије, помињани Густав Јани, уз знање и одобрење Сомбатхељија, издао је наредбу којом забрањује својим хонведима да се и један једини корак повуку пред налетом Црвеноармејаца, а своје наређење је завршио речима: „Тамо је могуће само умрети, али се повући нико не може."[41]

Чиме је резултирала ова наредба сведочи и податак о броју погинулих. Од око 200.000 мађарских хонведа и њихових старешина на стратишту је остало њих између 60–70.000.[42] У такође већ помињаном Зборнику докумената XV, у коментару на страни 365, стоји да је 2. армија престала да постоји као самостална јединица 24. 02. 1943. Њени остаци припојени су корпусу Крамер.[43]

Припадници радних чета, процентуално, прошли су још горе. Од 50.000 преживело је њих свега 6–7.000.[44]

Ево како су изгледали остаци 2. мађарске армије и малобројни преживели радници на основу дела извештаја команде једне мађарске дивизије: „Догађаји од 14. до 17. јануара су уништили борбену способност војника и страх је обузео јединице у позадини. Борбе су биле тешке и крваве, а људство принуђено да проводи ноћи под отвореним небом. Исхрана је нередовна, а уз то су били неопходни дуги маршеви. Све ово је утицало негативно на физичку способност и морал трупа. Дисциплина је ослабила, јединице су се распале, а одступање се претворило у бекство".[45]

Немамо података да ли је и када уопште попуњена тј. обновљена 2. мађарска армија. Али знамо да хонведи, у другим мађарским војним формацијама, пружају отпор надирању совјетских јединица све до ослобођења Мађарске, 1. априла 1945.

Није нам сасвим познато да ли је Прва мађарска армија послата на источно ратиште за време док је Сомбатхељи био начелник мађ. кр. гереалштаба. Знамо пак да је она, јужно од Лавова, средином јула 1944, доживела судбину

[36] Исто.
[37] Ротбарт, н. д., 16.
[38] Исто, н.д., 257–314.
[39] Исто, н.д., 361.
[40] Исто, н.д., 257.
[41] Исто, н.д., 258.
[42] Исто, н.д., 258.
[43] Зборник..., том XV, 365.
[44] Ротбарт, н.д., 258.
[45] *Други светски рат*, књига друга, Београд 1969, 643 (34) – Овај цитат смо навели да и њиме потврдимо индиректну кривицу Сомбатхељија за катастрофу 2. мађарске армије.

сличну судбини 2. армије јануара 1943.[46]

Претпоставља се да је Сомбатхељи 9. 02.1943. посетио немачки Главни штаб, а по повратку у земљу, 12. 02. исте године дао је следећу процену учешћа мађарских хонведа на Источном фронту. Оно није било успешно! Анализа стварних разлога остаје меродавним историчарима. По његовом мишљењу: Руси су потцењени, док је улога савезника Немачке прецењена. Такође је велика разлика у укупној војној снази и циљевима Немачке и њених савременика.

Сомбатхељи се не слаже са ставовима неких политичара који тврде да се мађарска домовина брани далеко од њених државних граница. Његово је мишљење да Мађарска није била спремна за тако дуг и од земље толико удаљен рат. По њему је мађарски искључиви територијални интерес везан за карпатски простор, у коме жели да оствари водећу улогу (подвукао ЗГ).

Тврди да је са члановима Главног штаба Немачке постигао споразум да Мађарска неће више слати своје трупе на источно ратиште, али да ће постојеће тамо задржати још 3–4 недеље, док их не смене немачке снаге. (Није нам јасно на које снаге мисли?) Морало му је бити познато да је 2. армија потпуно разбијена. Вероватно је мислио на 1. армију, што може да значи да ју је он послао на источнофронтовску кланицу.

Сомбатхељи је уверен да ће их Хитлер ослободити учешћа на истоку уз обавезу Мађарске да пошаље део својих јединица у Србију, где би их замениле немачке трупе.[47]

Судећи по забележеној судбини Прве мађарске армије, очигледно је да Хитлер није одржао своје обећање о повратку мађарских трупа у земљу.

Приликом поменутог боравка у Немачкој Сомбатхељи се сложио са Хитлером да је могуће искрцавање савезника у Европи. У обзир су долазиле Румунија, Добруџа, Крим, Италија, Солун, чак и Јадранска обала. У вези са тим могућа су појачана бомбардовања мађарских градова.

У случају да до искрцавања дође у Румунији може се очекивати напад на Мађарску из те земље. То би захтевало војнички отпор како би се одбранила и задржала Трансилванија (Ердељ).[48]

[46] Др Мирнић, н.д., 43.
[47] Зборник..., том XV, 367.
[48] Исто.

Покушаји иступања Мађарске из рата

После катастрофе мађарских војних снага на Воронежском фронту јануара 1943. добром делу мађарског руководства постало је јасно да ће и у овом, као и у Првом светском рату, бити на страни поражених. Зато, уз пре свега вербалну промену политике према Србима у окупираним територијама, они чине низ напора не би ли са западним савезницима закључили сепаратан мир, иступили из рата и тако покушали спречити даље људске губитке, разарања, али и задржали територије добијене од Немачке.

Видели смо да је Хитлер обећао Сомбатхељију повлачење мађарских трупа са Источног фронта уз обавезу да три дивизије пошаље у Србију. Мислимо да овакав захтев можемо тумачити и тиме да Хитлер није био задовољан ангажованошћу мађарских хонведа на тлу СССР па је, у односу на Србију, пожелео да промени места.

Први пут се о том питању расправљало на седници Министарског савета Мађарске 10. марта 1943.

Према министру народне одбране Ференц Сомбатхељи је сматрао да је предлог Хитлера о слању хонведа у Србију повољан за Мађарску. Прво: Немци би наоружали 3 мађарске дивизије; друго – Срби би радије прихватили мађарску уместо немачке окупације (!!!). Тешко је одбити ову Хитлерову понуду јер би она омогућила повлачење 2. армије са фронта у СССР. (Како када је та армија већ јануара 1943. практично престала да постоји?) За разлику од изнетог мишљења Сомбатхељија, председник мађарске владе Миклош Калаји и министар унутрашњих послова Ференц Керестеш Фишер били су енергично против слања мађарских трупа у Србију.[49]

Два дана касније Министарски савет је одбио горепоменути захтев.[50]

Другог априла 1943. Ференц Сомбатхељи је послао авио - ескадрилу у Француску на обуку, уз услов да не ратују против Енглеске, већ искључиво против СССР.[51]

Наредну жељу Хитлера везану за горњу тему налазимо тек 29. 08. 1943, уз позив Сомбатхељију да дође у Немачку.

Министар војске Лајош Чатаи на седници Министарског савета наведеног датума констатује да тренутно у Русији Мађарска има 100.000 војника који би се могли пребацити у Србију.

[49] Исто, 375.
[50] Исто, 379.
[51] Исто, 381.

По том предлогу није заузет одређени став јер је министар унутрашњх послова и даље био енергично против тог предлога, односно Хитлеровог захтева.[52]

Да ли на поменути позив Хитлера, тек Сомбатхељи је 17. септембра 1943. посетио Немачку. Циљ му је био да од Хитлера затражи повлачење највећег броја мађарских хонведа из СССР-а до тадашњих мађарских граница. Предвиђен је разговор везан и за пребацивање дела мађарске оружане силе на Балкан.[53]

Питања везана за рехбилитацију Ференца Сомбатхељија

Нису нам познати сви разлози због којих је Врховни суд Мађарске рехабилитовао некадашњег ратног начелника мађарског краљевског генералштаба, генерал-пуковника Ференца (Кнаус) Сомбатхељија.

Али зато можемо да поставимо следећа питања. Да ли због тога што су његови потчињени у лето 1941. године у Прикарпатској Русији починили различите и бројне злочине; из разлога што је формирао сопствени суд, пред који је широм Мађарске, укључујући и окупиране територије Чехословачке, Румуније и Југославије, изведено више десетина хиљада оптужених за различите „злочине“, од којих је 50.000 послато у сигурну смрт на територију СССР-а; као награда што је по његовој директиви, јануара 1942. године у јужној Бачкој, током тзв. рације почињен један од најмасовнијих и најмонструознијих злочина над цивилима оба пола и свих узраста, на тлу некадашње Југославије током II светског рата; у знак захвалности што је 2. и 1. армију послао на Источни фронт, где су доживели праву катастрофу са десетинама хиљада погинулих, рањених, доживотних инвалида или палих у руско заробљеништво, где су, такође, многи умрли?

Није искључено да је код поменуте одлуке суда превагнула узалудна нада, чије је узалудности морао бити свестан и Сомбатхељи, као и настојања код Немачке да повуче макар главнину мађарских војних снага са источног ратишта. Последњи покушај те врсте био је онај када се и писменим путем 24. јануара 1944. обратио Врховној немачкој команди. Но и овај захтев, као и они претходни, био је одбијен.

Ако је то разлог, онда у вези са њим имамо ово питање. Уколико је Сомбатхељи заиста био против слања младости свога народа на источно-европско ратиште, а притом је морао знати и сигурно знао да то неће моћи спречити, зашто није у знак неслагања и протеста, истинског родољубља, војничке и личне части и достојанства , поднео неопозиву оставку?

Не само између редова овог чланка може се схватити да је Сомбатхељи желео, макар речима изговореним или написаним, да спречи даље жртве своје војске на источном ратишту, али и да сачува Велику Мађарску, која је обновљена захваљујући искључиво помоћи нацистичке Немачке и њеног фирера Адолфа Хитлера.

Отуда се нама чини прихватљивим уводни део чланка из помињаних новина, које излазе у Будимпешти на српском језику.

„И поред тога што је једна од популарнијих политичара у Мађарској, госпођа Ибоља Давид, министарка правосуђа, поново је показала своје непознавање историје и данашње светске политичке ситуације. Мађутим, ако се имају у виду скори избори за Мађарски парламент, онда њени поступци никако не могу бити случајни. Шта владајућа елита жели да постигне, најбоље показују одјавне и најавне шпице емисија Телевизије “Дуна”, на којима се приказује карта “велике историјске Мађарске” и емисије са вишечасовним предавањима о тој “великој Мађарској” и повратку територија које су Тријанонским уговором припале оним земљама чије су и биле.[54] (подвукао З.Г)

Да ови знаци аветињске прошлости и најаве ревизионизма нису нимало невини сведочи формирање и активност мађарске организације „64 жупаније“ у Бачкој која је поред осталог средином 2004. године, демонстрирајући пред зградом „Мађар соа“ у Новом Саду делила географске мапе „велике Мађарске“ на којима је Бачка представљена као њен „јужни део“.

***

Узалудна настојања Мађарске да некако искочи из рата и спасе што се спасти може, која нису била непозната ни Немачкој, прекинуо је Адолф Хитлер на састанку у Клесхајму са Миклошем Хортијем, 18. марта 1944. и споразумом, да у интересу успешнијег вођења рата, немачке трупе изврше мирну окупацију Мађарске.[55]

[52] Исто, 408–409.

[53] Исто, 416–417.

[54] Српске народне новине, број 9 од 28.02.2002., чланак др Данила Урошевића под насловом *Жртве и хероји у другом светском рату* и поднасловом: „Рехабилитација и одавање званичних почасти починиоца стравичних злочина у Војводини и на Дону значи не само фалсификовања историје, него и зелено светло за данашње и будуће екстремисте са сличним намерама.“

[55] Звонимир Голубовић, Ћиван Куманов, *Нови сад у рату и револуцији 1941–1945*, књига друга, Нови Сад 1981, 662 (299).

Ускоро је Сомбатхељи смењен са дужности начелника генералштаба, док је Миклош Хорти, без чијег знања и одобравања као врховног команданта свих оружаних снага земље Сомбатхељи није могао ни смео донети или спровести ни једну одлуку везану за хонведство, остао на свом положају.

Након завршетка Другог светског рата, на другом суђењу Ференцу Сомбатхељију, маја 1946. Народни суд Мађарске га је осудио на доживотну робију. На основу одлука међународних конверенција да се ратни злочинци изведу и кажњавају пред судом земље у којој су починили зверства, и Ференц Сомбатхељи је 10. јуна 1946. пребачен у Југославију.

На крају суђења у Новом Саду, Веће Врховног суда Војводине је 30. октобра 1946. Сомбатхељију изрекло казну смрти стрељањем. Време извршења казне као и место где је стрељан и покопан, нису познати аутору овог текста.[56]

[56] Голубовић, Рација ..., 191, 221.

SKETCH FOR THE PORTRAIT OF WAR CRIMINAL
The Case of Ferenc Sombathelji

RESUME

Zvonimir Golubović

In the beginning of 2002 The Supreme Court of Hungary rehabilitated the war criminals Gustav Jani, The Commander of the Second Army and Ferenc Sombathelji, Head of Hungarian Royal General Staff (for the period from 6th September 1941 to 3rd April 1944).

This news was received in Serbia, and specially in Bačka with big surprise and concern. However, as far as we know, none of the competent people reacted to it adequately .

The text that is in front of the readers should be understood as a try to prove that above mentioned rehabilitation did not take into account all the relevant historical documents, but is only in function of politics. This is a kind of politics that has half hidden but still clear enough hints gravitating to the restoration of Great Hungary.

Undeniable guilt of Sombathelji is followed onto two levels in this text by the author. The first one is related to the crimes done over the inhabitants of the occupied territories of Yugoslavia. The second one is related to his actions to his own nation, including here both honvedes and their officers.

In the first case, Sombathelji had to accept direct responsibility for establishing his own court, to which were brought about ten thousand people who used to live on the territory of former Hungary and who were sentenced either to death or long-standing imprisonment, who were accused for "high treason".

His honvedes are present both in the final decision making about the destiny of the remaining over 10,000 ex Serbian and Yugoslav colonists and volunteers with all the members of their families, after deportation from Bačka and Baranja. They were, in the company of continuous tormenting, through several camps, by the end of 1941, placed into infamous concentration camp in Šarvar.

Absolutely proved and the biggest Sombathelji's crime was connected to planning and carrying out raid in January 1942 in the south of Bačka (in the villages of Šajkaška, in Novi Sad and Bečej). During that "Bartholomew night" for Serbs and Jews, that lasted for almost a month, with his instructions, cognition and approval, honvedes and their superiors, under whose command was put the whole police, gendarmerie, administrative apparatus, committed one of the most monstrous, bloodiest and the most mass crimes recorded during The Second World War on the territory of Yugoslavia.

This feast of the criminals over the innocent civilians in the most bestial way, took away the lives of over 4,000 people, both sexes and all ages, together with about 500 children. Corps were thrown under the thick ice which was both on the rivers of Tisa and the Danube, to finish we do not know where and how.

The paper is dealing with, among other things, the responsibility of Sombathelji for sending over 30, 000 convicts within so-called "working troops" to the East frontline slaughterhouse of The First and The Second Army. The major part of them, in January 1943 and in July 1944 experienced the complete catastrophe.

Sombathelji was also at the head of Hungarian army forces that committed several crimes and robberies in Ukraine in 1941.

Very weak reasons for his rehabilitation lie in the fact that he tried several times to get permission from Germany to withdraw majority of the honvedes from Ukraine. The only, we could say political reason, could be related to his strivings to keep Great Hungary that was widened thanking to German fuehrer Adolph Hitler. His words testify this: the only Hungarian territorial interest is related to the region of Karpati in which Hungary wishes to accomplish the leading position.

The National Court in Hungary in 1946 sentenced him to life imprisonment, and The Supreme Court of Vojvodina sentenced him to death by firing squad as a war criminal, 30th October 1946.

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

HISTORY OF ART

Љубомир Вујаклија
ЈЕДАН АРХИВСКИ ДОКУМЕНТ О СРЕБРНИНИ У НОВОСАДСКИМ ПРАВОСЛАВНИМ ЦРКВАМА ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Љиљана Лазић
ДАНСКО ИСКУСТВО

ЈЕДАН АРХИВСКИ ДОКУМЕНТ О СРЕБРНИНИ У НОВОСАДСКИМ ПРАВОСЛАВНИМ ЦРКВАМА ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Љубомир Вујаклија

Архивска грађа, уколико је сачувана, незаобилазан је и драгоцен извор података при верификацији, обради и проучавању фондова или појединачних предмета примењене уметности у црквама, музејима и приватном поседу. Посебно ако је материјал нестао или уништен, архивски подаци су једини меродавни. За нашу културну историју од посебне је важности и сама констатација да су поједини уметнички предмети или ансамбли постојали као такви, нарочито код Срба у дијаспори, који су током два века грчевито и постојано бранили и неговали сопствене културне традиције, једну од гаранција националног бића. Ни после уједињења 1918. године, овај вид прегалаштва није изгубио у свом значају.

Нови Сад, некадашњи Петровардински Шанац, после добијања статуса слободног краљевског града 1748. године, тзв. елибертације, организује привредни, културни и верски живот по одредбама Статута, преко Магистрата који контролише и усмерава сву делатност својих житеља.[1] Магистрат – градска управа са судством и финансијама, већ 1748. године установљава архив, а то су биле дужне да ураде и управе цехова, трговачке компаније и црквене управе свих вероисповести. Ова огромна грађа великим делом је пропала за време бомбардовања Новог Сада 1848. године; магистратска је углавном сачувана, док су црквене и цеховске архиве управо оне најдрагоценије, изгореле.[2] Само уколико се радило о предмету који је долазио на расправу пред Магистрат, сачуване су копије, као што је случај и са документом о коме ће бити речи.

Документ се у Магистратском архиву (данас Историјски архив града Новог Сада) води под сигнатуром F.1 – 13.8.1811. и садржи: омот – пресавијен табак са немачким текстом на предњој страни и пет пресавијених табака са српским, ћирилским текстом. Немачки текст се односи на садржај и сврху прављења овог списка о сребрнини у шест новосадских православних цркава. Недостају пописи за две цркве, Саборну и Успенску, вероватно временом загубљени.[3]

Непосредни разлог настанка овог документа – инвентара био је финансијске природе; иако се то директно не наводи, већ по врсти рубрика, а нарочито по звању потписника може се закључити да је сачињен за потребе државне администрације, са прецизно наведеним мерама и ознаком финоће металне легуре за сваки комад. Инвентари или пописи који се праве за потребе цркве, податке ове врсте чешће садрже од времена Јосифа II као последицу његове секуларизационе политике према цркви, али их никада не потписују државни чиновници.[4] Један сличан попис налази се у архиви римокатоличке

[1] Д. Поповић, *Статут краљевске слободне вароши Новог Сада из 1748*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. VI, св. 1 и 2, Нови Сад 1933, 196–204.

[2] Вељa Миросављевић, *Српско-православне цркве у Новом Саду у 18. веку*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. VI, св. 1 и 2, Нови Сад 1933, 204.

[3] Документ до сада није публикован. Немачки текст писан је курзивном готицом, административним језиком почетка 19. века са фразама на вулгарном латинском. Српски текст писан је курзивном канцеларијском ћирилицом, грађанском варијантом црквенословенског језика предвуковског времена са карактеристичним германизмима. Превод документа на савремени српски језик, који је прилог овом тексту, није критички и урађен је само за потребе овог саопштења.

[4] Бранка Кулић, *Инвентари фрушкогорских манастира Дивше и Јаска за 1845. и 1846. годину*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XVI, Нови Сад 1990, 91–105.

цркве Св. Јурја у Петроварадину, сачињен од стране државног чиновника 1804. године, а потписали су га градски чиновници и новосадског и петроварадинског Магистрата.[5] По свему судећи он је био одраз, у тој години још неприметне финансијске кризе која је избила свом снагом неколико година касније, да би се 1810. године црквена имовина одузимала као ратна супсидија. Инвентар из 1813. године из исте ове цркве наводи тачно шта је све одузето, из чега постаје много јасније чему служе државни пописи.[6]

Почетком 19. века Европа се налази у политичком и економском превирању јер су Наполеонова освајања пореметила стари хијерархијски ред. Хабзбуршка монархија, иначе ослабљена радикализмом Јосифа II и неспособношћу његових наследника, запала је у економску кризу поред борбе за голи опстанак. Исцрпљена државна благајна, уз несмотрену политику двора, морала се попунити ради одбране земље на било који начин. Да би се спречио пад вредности новца, цар Франц II, једним манифестом доноси низ прописа и мера којима је требало осигурати платежну моћ државе.[7] Између осталог, мере су предвиђале да се сва златнина и сребрнина у државном, црквеном и приватном поседу репунцира, тј. да се провери вредност сваког златног и сребрног предмета и новом ознаком репунцира (баждари) прописаним стандардом, који је основа платежне монете у држави. Поседовање племенитог метала у предметима значило је поседовање новца чија се ваљаност, разумљиво, мора контролисати од стране државе; она га озваничава, јер иначе није платежно средство. До 1. августа 1807. године сва златнина и сребрнина у хабзбуршким земљама морала се репунцирати, као и нове израђевине „јер је сваки предмет који се после овог датума нашао без репунциране ознаке, био подложан конфискацији“.[8] Мере су биле без нарочитог ефекта, и кад се монархија 1809. године нашла у још тежој финансијској ситуацији издат је нови Патент (1. априла 1809.) којим је држава фактички директно посегнула за имовином поданика без икаквог скрупула, што је проузроковало да маса старог сребра, драгоцени уметнички предмети од културног и историјског значаја, неповратно нестане.[9]

Званично, ови прописи доношени су само за наследне хабзбуршке земље,[10] док је Угарска (а њој је припадала и данашња територија Војводине) била изузета, па се на нашем подручју ознаке за репунцирање на домаћим израђевинама од сребра не срећу, мада су циркулари о репунцирању стизали у магистратске управе.[11] Нови Сад је био слободан краљевски град у краљевини Угарској и није потпадао под удар овог прописа, као што је био случај са Петроварадином, који се налази у Срему, а који је као камерална варош са тврђавом и војном посадом, директно био под управом команде у Бечу. У пракси, Патент из 1809. године провођен је и у Новом Саду о чему сведочи карактер инвентарног пописа у нашем документу, где се у последњој рубрици наводи који је предмет нужан при богослужењу, што није уобичајено у стандардним инвентарима. На омоту документа налази се записник на немачком језику који тачно набраја шта је узето из шест новосадских цркава, оверено од стране бележника бачке Конзисторије, који је том приликом примио обвезнице (облигације) за издату сребрнину, као да се ради о својеврсном државном зајму. Ово је само форма која је задовољавала црквене прописе, али можемо да будемо сигурни да је Бачка епархија на ово била присиљена, јер практично не постоји канонска могућност да се црквена сребрнина отуђује, посебно не предмети култа. С друге стране, Српска православна црква уживала је у Хабзбуршкој монархији привилегије такве врсте, по којима ово отуђивање од стране власти није било могуће, а да не изазове противљење православних поданика.

Као што је поменуто, не баш срећне околности, у којима је настао овај документ, могу да буду извор података истраживачима привредне историје града, но за нас је далеко најважнији његов културно-историјски значај, јер даје обиље података о култури Срба у Бачкој током 18. и почетком 19. века; конкретно, о примењеној уметности, дародавцима, њиховом укусу, мајсторима кујунџијама, односно о опреми црквеног ентеријера и врсти богослужбених предмета. Документ са

[5] Љубомир Вујаклија, *Ризница цркве Св. Јурја у Петроварадину*, Зборник Музеја примењене уметности, 24/25, Београд 1983, 88.

[6] Исти, *нав. дело*, 89.

[7] Karl Knies, *Die Punzirung in Öesterreich*, Wien 1896, 22–24.

[8] Исто, 26.

[9] Исто, 28.

[10] Исто, 25.

[11] *Циркулар о пунцирању и репунцирању*, Архив Магистрата Сремских Карловаца, под бројем КМ 1807/503.

пописом је непотпун – недостају спискови за цркву Св. Георгија (Саборну) и цркву Успења Богородице (Успенску). Укупна маса сребрнине у предметима у четири новосадске цркве 1811. године износила је: Николајевска – 46 М(арака),[12] Ченејска – 20 М,[13] Јовановска – 26 М и Алмашка – 117 М, укупно 209 М. Ако се томе дода да су Саборна и Успенска, као велике цркве, имале сребрног инвентара најмање за 200 М (а сигурно и више), укупна сума би износила 409 М сребра. Одузимање 75 М, скоро једне петине, био је значајан материјални, а посебно културно-историјски губитак. Разарања и пљачке која је претрпео Нови Сад 1848–9. године,[14] преполовили су овај фонд, али, и поред свих недаћа и отуђивања, у новосадским православним црквама, све до данас, остао је значајан фонд сребрнине из 18. и 19. века. Инвентари новосадских православних цркава још увек нису стручно и топографски пописани у музеолошком смислу; делимично је урађена теренска евиденција од стране Покрајинског завода за заштиту споменика културе (непубликовано), а уколико се који предмет примењене уметности публикује, то је редовно у ширем контексту или за потребе изложби.

Попис из 1811. године, бар што се тиче сребрнине, могао би да буде једно од полазишта, јер нуди управо податке који су потребни. Уз називе предмета или комплета, понекад се дају врло сажети описи изгледа предмета, односно технологије израде. У попису Алмашке цркве (табела 5), под бројем 27 наводи се једно велико јеванђеље оковано сребром, у тежини од 8 М (скоро 2,5 кг) са примедбом да је филигран сребро шеснаестлотне пробе, а остало тринаестлотно. Аустријски прописи предвиђају ове стандарде, и прописују да филигрански радови морају да буду од најфинијег сребра и тако баждарени,[15] јер је сребро у предметима признавано као монета.

Код пописа Ченејске цркве (табела 3) саопштен је драгоцен податак уз редни број 8, где пописивач наводи једанаест кандила од ливеног сребра уз примедбу: „посао цинцарски“. То се односило на изглед ових израђевина, али је и термин који говори о квалитету рада, технологији, а посебно финоћи сребра, за коју је у рубрици пробе и наведено као осамлотно сребро, дакле најлошијег квалитета. У грађи коју је публиковао Васа Стајић,[16] могу се срести примедбе и притужбе на квалитет израђевина које се по вашарима и сајмовима Угарске продају као најквалитетније сребро, против чега су се буниле месне власти.[17] Цинцари кујунџије (називају их Албанцима, јер су долазили са овог подручја и из Мосхопоља) имају врло рано бројан цех у Новом Саду и углавном се баве ливењем сребра, односно филиграном, једном доста примитивном технологијом, што се и данас може констатовати по сачуваним комадима. Прецизна стандардизација финоће легуре, обавезно жиговање предмета и поштовање државних прописа били су овим занатлијама доста страни, јер су долазили из крајева где

[12] Једна марка делила се на 16 лота, а лот се делио 18 грана. 1 М(арка) = 233,812 грама, била је половина фунте и као тежинска мера употребљавала се све до средине 19. века (*Mayers Conversations – Lexicon, X*, Leipzig – Wien 1890, 920.)

[13] То је износило преко 95 kg сребра.

[14] У Историјском архиву града Новог Сада (фонд Магистрат) сачуван је под сигнатуром F.1 – 29.VII1850. документ следеће садржине: „При раззорениј Нова Сада Церкве Стаго Предтечи Гдна Иооанна покраденија утвари и убо:...“, па надаље потписани парох Григорије Андрејевић под 52 редна броја набраја шта је од сребрнине и осталог инвентара покрадено, што је износило „Сума у сребру 1769. форинти“, за то време огромну суму. Колика је штета износила у осталим црквама може се само претпоставити, ако се узме у обзир да је Јовановска црква била најмања.

[15] Квалитетан филигрански рад увек је израђен од чистог, нелегираног сребра, јер се иначе није могла извлачити фина жица. Ови радови су се рачунали као сребро од 15 односно 16 лота финоће, и при израчунавању у новчани еквивалент ово се узимало у обзир. На пример, ако се продају два предмета исте тежине, али различите финоће (лотаже), пописивач мора израчунати (или извршити пробу) разлику тежине чистог сребра у оба предмета, и тако навести вредност.

[16] Објављено је укупно десет књига Васе Стајића: шест свезака *Новосадских биографија* (I–IV 1936–40, VI 1956), *Привреда Новог Сада 1748–1880*. (1941), две књиге *Грађе за културну историју Новог Сада* (1951) и *Грађа за политичку историју Новог Сада* (1951). Светислав Марић издаје 1964. *Допуне и исправке*, као седму свеску *Новосадских биографија*, по сачуваним белешкама и грађи коју је Васа Стајић сакупио, али није штампао. Скоро све књиге В. Стајића су исписи из Магистарских архива, са пратећим коментаром, и основно су полазиште свих истраживача привредне, политичке и културне историје Срба у јужној Бачкој током 18. и 19. века.

[17] Наводи да су 6. децембра 1748. године пред Магистрат позване кујунџије и да им је наређено да жигују (баждаре) своје производе, чиме ће јемчити њихову ваљаност. То је сигурно последица притужби ове врсте. Из истог разлога дебрецински Магистрат је запленио робу новосадских кујунџија (Васа Стајић, *Привреда Новог Сада 1748–1880*, Нови Сад 1941, 185, 317).

није било организоване државне контроле.[18] Сигурно да је из тих разлога аустријска и угарска администрација преким оком гледала на „посао цинцарски“. Карактеристично је да су у Новом Саду још 1770. кујунџије строго одвојени: православци, католици и Цинцари,[19] а пошто се зна да се занатлије групишу по врсти производа, сигурно је да се Цинцари упорно држе својих традиција. То свакако не значи да међу њима није било изврсних мајстора, који су посебно стилско-уметничким особинама својих радова трајно обележили изглед и систем украшавања предмета у новосадском златарству, све до средине 19. века.

Један од тих мајстора био је Георгије Аргир из Мосхопоља, за кога се, захваљујући податку из нашег документа, са доста вероватноће, може претпоставити да живи и делује у Новом Саду, и где је, по свему судећи, имао своју радионицу. Досадашњи подаци о Георгију Аргиру[20] познати су само са гравираних записа на његовим израђевинама и ово је први писани податак који су други оставили о њему. У попису Ченејске цркве (под редним бројем 1) наводе се један путир са дискосом, звездицом и кашичицом од позлаћеног сребра, а као приложник Г.(осподар) Георгије Аргир, значи окућени мештанин, са правом грађанства. Он поклања цркви најважније култне предмете у тежини од 2 М и 6 лота, што значи да је био врло имућан. Такође, важно је да се ови култни предмети, скоро обавезно цркви поклањају за њено освећење. Ченејска црква (Сошествија Св. Духа), била је 1811. године филијална црква Алмашке парохије, али по оскудним изворима које наводе истраживачи, већ почетком 18. века ченејски граничари имају цркvицу.[21] Ченеј је у првим деценијама био веће насеље од Петроварадинског шанца и тек укидањем границе 1748. он постаје једна од новосадских пустара са, и данас, бројним салашарским насељем. Данашња црквена грађевина, мада презиђивана, стоји на месту првобитне капеле, у којој је 1750. године служио свештеник, који ту служи још од Ракоцијеве буне.[22] Као и код осталих цркава, инвентар је само из старијих грађевина прелазио у нове; бројни цинцарски радови, међу њима и комплет Георгија Аргира, само су посредан доказ да су мајстори са југа били можда и једини златари на овом подручју у првој половини 18. века. Најранији рад на коме се потписао Георгије Аргир је рипида из манастира Крушедола, из 1724. године,[23] а најкаснији из 1750. (петохлебница из Николајевске цркве, за коју пописивач у нашем документу наводи да је те године и приложена).[24] То је две и по деценије активности једне радионице за уметничку обраду сребра, несумњиво значајан моменат за културну историју једног града. И остали мајстори овог цеха, у потоњим деценијама, уважавани су као имућни грађани који, следећи традицију, дарују и прилажу цркви; у попису Алмашке цркве (табела 5) као приложник се помиње Никола Димић,[25] члан познате кујунџијске породице из друге половине 18. века. Још 1797. године златари Цинцари су најбројнији, а текст на печату кујунџијског цеха је грчки, што довољно говори и о њиховој економској моћи.[26]

[18] Цинцари долазе из Турске која до 1844. године нема уједначен систем државне контроле израђевина од племенитог метала. Мајстори врло често на самом предмету, уз своју ауторску сигнатуру, често наводе количину и финоћу метала, највероватније на захтев поручиоца (*Les poincons de garantie internationaux pour l'argent*, Paris 1975, (ed. Tardy), 407).

[19] В. Стајић, *нав. дело*, 204.

[20] Највећи број његових радова евидентирала је Оливера Милановић-Јовић (*Из архитекуре, сликарства и примењене уметности Бачке*, Топографски попис споменика културе у Бачкој, I, Нови Сад 1989, 36–40) са исцрпним наводима из стручне литературе која помиње овог мајстора и са већим бројем фотографија предмета за које аутор претпоставља да су његови радови. Вера Борчић (*Збирка умјетнички обрађеног метала Срба у Хрватској*, Загреб 1971, 13) доноси препис записа са петохлебнице из манастира Гомирја коју Георгије Аргир 1748. године кује у Новом Саду, ишчитавајући му презиме СРЕБКОБ. Претпостављам да се ради о погрешно резрешеним словним лигатурама и скраћеницама које Д. Кашић (*Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1971, 87) правилније ишчитава.

[21] Мелхиор Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894, 62–3.

[22] Исто, 214.

[23] Лаза Мирковић, *Старине фрушкогорских манастира*, Београд 1931, 37.

[24] Олга Милановић-Јовић, *нав. дело*, 38.

[25] Васа Стајић, *Новосадске биографије*, VI, Нови Сад 1956, 52–6; говори о овој бројној кујунџијској породици; такође: исто, *Привреда*..., 317.

[26] Мелхиор Ердујхељи, *нав. дело*, 295. Овај податак преузео је Kőszeghy Elemér, (*Merkzeihen der Goldschmiede Ungarns*, Budapest 1936, 358-9) изводећи из тога закључак да је златарски цех званично у Новом Саду основан крајем 18. века што би требало узети са резервом, јер обимна златарска делатност евидентирана је још у Петроварадинском Шанцу, а једна од првих наредби новооснованог Магистрата 1748. године односила се на регулисање рада златара (примедба 17). Исто тако, до сада ни на једном документу није пронађен отисак печата златара из 1797. године, на грчком језику, који наводи Ердујхељи, тако да и овај његов податак треба узети са доста резерве.

Попис надаље пружа обиље података о врсти предмета који се за потребе богослужења израђују од сребра, наводећи који је предмет већих, односно мањих димензија. Предњаче дарохранилнице – кивоти, петохлебнице и окована јеванђеља. Да су ово били и раскошно урађени предмети, сведоче и данас сачувани кивоти у Саборној и Алмашкој цркви, које по поруџбини цркве ради један од најбољих бечких златара из последње четвртине 18. века Игнације Краутауер, код кога поручују радове загребачки надбискуп и карловачки митрополит.[27] Не мање репрезентативни радови су велика кандила која Алмашкој цркви прилажу господари Георгије Јанковић, Теодор Николић и Рус Симиџија, богати чланови цеха пекара (симиџија). До данас се у цркви сачувало једно од њих, делом оштећено, као изванредан пример рококоа у српском златарству.[28]

Читав низ личности, познатих и заслужних грађана, значајних за привредну и културну историју Новог Сада, наводе се у пописима као приложници. То су већином богати трговци, занатлије и војна лица чија имена често срећемо у архивским документима, најчешће као актере судских спорова, странака у купопродајним уговорима или полицијским извештајима. Управо овај слој грађана, њихов начин живота, мишљења и јавна делатност биле су теме српске литературе у 19. веку (Ј. Стерија Поповић, Ј. Игњатовић), а у 20. веку Нушић и Црњански на њима граде сав свој опус. Преко уметничке литературе стечена убеђења данас неретко руководе истраживаче у приступу валоризације значаја ових личности, често на њихову штету. Ако у архивалијама наиђемо на имена Данила Силбашког и Томе Шикића (Жикића),[29] ченејских салашара, то је скоро редовно у вези са прекршајем јавног реда или везано за сумњиве послове са новцем. Међутим, они су значајни приложници своје цркве, који врло свесно и са поносом урезују своја имена на раскошно кандило пред Богородичином иконом (попис Ченејске цркве, табела 3, ред. бр. 6). Оберкапетан Секула (Витковић), иначе по свему судећи прилично осион и прек човек, управо омрзнут код савременика, у сталној свађи и споровима и са самим владиком,[30] био је далеко значајнији као мецена. Његова пространа кућа, богато опремљена, будила је завист савременика, али он је образован грађанин, са приватном библиотеком коју повезује професионални књиговезац.[31] Господар Недељко Богдановић, ктитор Николајевске цркве,[32] богати је трговац жељезном робом коју из Шлеске транспортује на исток.[33] И он је мецена и приложник кога су Новосађани необично ценили и по њему назвали једну улицу, а Николајевска црква се још у 19. веку назива Богдановом. Међу приложницима је и Сава Вуковић, оснивач Српске гиманзије у Новом Саду; Панта Анђелић, такође један од легатора Гимназије још из 1785. године; затим, госпођа Неранџа Исаковић, дарежљиви приложник Алмашке цркве, која потпомаже српску школу и болницу, иначе снаја Вука Исаковића из „Сеоба“ М. Црњанског. Приложник је била и госпођа генералица (Еуфемија) Љубибратић, рођена Рашковић, рођака Шакабентина, отмена дама старе лозе, бурног живота и трагичне судбине.[34] Сви ови грађани, племићи, трговци, цехмајстори, црквени тутори, вредно су стицали материјална добра, на чему им се мора одати дужно поштовање, јер су подигли град, сазидали цркве и богато их даривали раскошним ансамблима позлаћених иконостаса, окованим иконама, јеванђељима и сребрним сасудима. Већ у првој половини 18. века Нови Сад има зидане цркве и стамбене зграде опремљених ентеријера, које ни у ком случају нису убоги кућерци „Ratzenstadta” (Рацке вароши) као што се може видети на цртежима или прочитати у описима савременика са Запада, којима, кад су у питању Срби, тенденциозна малициозност није недостајала, што код коришћења њихових података један истраживач мора имати увек у виду.

Досадашња истраживања и публиковања архивских података била су веома значајна при проучавању ликовне уметности код Срба 18. века, док су подаци о примењеној уметности

[27] Karl Knies, *Wiener Goldschmiedezeichen aus den Jehren 1781–1850*, Wien 1905, 8,10, 13; Grupa autora, *Riznica zagrebačke katedrale*, katalog izložbe, Zagreb 1983, 191, kat.br. 118; Љубомир Вујаклија, *Из инвентара сремскокарловачке Саборне цркве*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, VI–VII, Нови Сад 1976, 309, ред.бр. 32.

[28] Предмет публикован само са основним техничким подацима (Ljubomir Vujaklija, *Umetnička obrada plemenitih metala*, Novi Sad 1979, 36, kat. br. 59).

[29] Васа Стајић, *Новосадске биографије*, IV, 52; *Привреда*..., 113, 117.

[30] Васа Стајић, *Новосадске биографије*, VI, 32–8.

[31] Васа Стајић, *Грађа за културну историју НовогСада*, II, ..., 193; наводи да новосадски књиговезац Филип Еберхард потражује од Секуле Витковића 1751. године 12 форинти.

[32] Васа Стајић, *Новосадске биографије*, I, 58–61.

[33] Исти, *Привреда Новог Сада*, ... 130.

[34] Исти, *Новосадске биографије*, III,…, 18–20.

добрим делом још увек несистематизована грађа, која треба да се критички обједини. Горе публиковани документ, само један од многих који заслужују озбиљнију обраду и прочавање, поред своје историјске вредности, пружа обиље података за сагледавање тока и развоја примењене уметности у Новом Саду током 18. века, и без обзира што је већина предмета нестала, може да допринесе њеном бољем вредновању.

Табела 1

Консигнација

за сребренину коју је Грчка несједињена црква Бачке епархије предала данашњег датума Новосадском краљевском уреду за со ради даљег отпремања у Будим, добивши трипартитне облигације.

Бр.	Назив предмета од сребра	Тежина			
		Bruto		по цени /netto	
		М.	Л.	М.	Л.
1.	Новосадски протопијат Из новосадских 6 цркава заједно спаковано у 2. бунта (паковања).	netto	netto		
	1 кандило	3	28		
	9 - ‘’ –	10	1		
	11 - ‘’ –	10	7		
	10 - ‘’ –	10	28		
	10 кандила и 1 кадионица	11	18		
	19 малих кандила од којих нека позлаћена	10	7		
	103 комада разне врсте	8	24		
	15 кандила од којих нека позлаћена	7	27		
	16 позлаћених посуда*	1	4		
	Свега			74	16
	(М.П.) За краљевски новосадски уред за со, 1.априла 1811. Мих. Мајер, својеручно, благајник А. Духек, својеручно, контролор Да је препис веран свом оригиналу (оверава) у Новом Саду, 13. августа ..... 11. октобра 811. Лазар Јанковић, бележник Бачке грчко несједињене Конзисторије				

* Није сасвим јасно шта је пописивач подразумевао под изразом: 16. *vergoldete Schale*. На немачком реч *die Schale* означава мању зделицу, плитицу, првенствено шољу, али и све врсте љуски и облога (*Encyklopädieshes deutsch - serbo-kroatisches Wörterbüch*, S. Ristitch - J. Kangrga, Belgrad 1936, 1241.) тако да се могуће ради о окованим корицама јеванђеља или оковима икона.

Copie

Consignation

Des Silbergeräthes, welches die Griechisch nicht Unierten Kirchen des Bäthner Bißthums gegen zu erhaltende 3. Pfg. Obligationen heut dato bey der K. Neusatzer Salz-Amte zur weiteren beförderung nach Offen eingeleistet haben.

Pott.	Benennung des Silbergeräthes	Gewicht. Sporco.		Nach Angabe Netto.	
		℔.	L.	℔.	Loth.
	Neusatzer Protopopiat.				
1.	Die Neusatzer 6. Kirchen zusammen allein vergaßt in 2. Verschlägen	Netto.			
	1. Lampe " " "	3.	28.		
	9. do " " "	10.	1.		
	11. do " " "	10.	7.		
	10. do " " "	10.	28.		
	10. Lampen und 1. Rauchfaß	11.	18.		
	19. kleine Lampen worunter einige vergoldet	10.	7.		
	107. Stücke verschiedener Gattung " " "	8.	24.		
	15. Lampen worunter einige vergoldet " "	7.	27.		
	16. vergoldete Schaale	1.	4.		
	Summa			74.	16.

cæteris exinsis

(L.S.) Von Königl. Bürgl. Salz Lamt. Neusatz den 1ten Aprill 1811.

Mich. Maiser m. p. Einnehm.

A. Dubek m. p. Controlor.

In fidem concordantiæ cum suo Originali: Neoplanta die 13a Aug. ll. vet. 811.

Lazarus Jankovits Consist. K. K. n. U. Bachsch. Notarius

Табела 2.
Инвентар златних и сребрних сасуда који се налазе у новосадској парохијалној цркви Св. Оца Николаја

Бр.	Назив	Мера		Проба	Приложници	Примедбе изаслане депутације у погледу сасуда неопходно потребних и
		М.	Лотови			
1.	Један путир с једним дискосом, једном звездицом и кашичицом од сребра	2	12	12	Црква	за 1. неопходно
2.	Један путир од сребра, позлаћен	1	7	10	Г. Јанко Дера	- ‘’ - 2. - ‘’ -
3.	Један ибричић за сједињење и један стручац за жар, од сребра	-	4 ¼	13	Црква	- ‘’ - 3. - ‘’ -
4.	Једна петохлебница од сребра	6	6	12	Приложено године 1750.	- ‘’ - 4. - ‘’ -
5.	Један кивот за Светињу од сребра	6	7	13	Црква	- ‘’ - 5. - ‘’ -
6.	Један кивот, - ‘’ - , од сребра	1	2	12	Непознато	- ‘’ - 6. - ‘’ -
7.	Једна кадионица од сребра	2	-	12	Г. Јован Крестић	- ‘’ - 7. - ‘’ -
8.	Један крст, филигран од сребра	2	-	16	Црква	- ‘’ - 8. - ‘’ -
9.	Један - ‘’ - , мали у футроли	-	4	16	Црква	- ‘’ - 9. - ‘’ -
10.	Два венца за венчавање од сребра	1	5	11	Непознато	- ‘’ - 10. - ‘’ -
11.	Једно кандило пред Распећем, од сребра	4	8	13	Непознато	- ‘’ - 11. - ‘’ -
12.	Једно мало мање, пред темплом	4	-	13	Непознато	- ‘’ - 12. мање потребно
13.	Једно мало кандило, исто, од сребра	-	13	13	Непознато	- ‘’ - 13. - ‘’ -
14.	Девет ливених кандила пред темплом, од сребра	8	14	8	Разни приложници	- ‘’ - 14. - ‘’ -
15.	Дванаест круна, две руке, једно срце, један венац и четири парчета разл(ичита), од сребра	3	2	12	Разни приложници	- ‘’ - 15. - ‘’ -
16.	Једно јеванђеље од црвене кадифе сребром оковано	3	2	12	Г. Недељко Богдановић	- ‘’ - 16. неопходно
17.	Једно јеванђеље, - ‘’ - , сребром оковано	1	8	12	Стана и Радован, 1730. год.	- ‘’ - 17. - ‘’ -

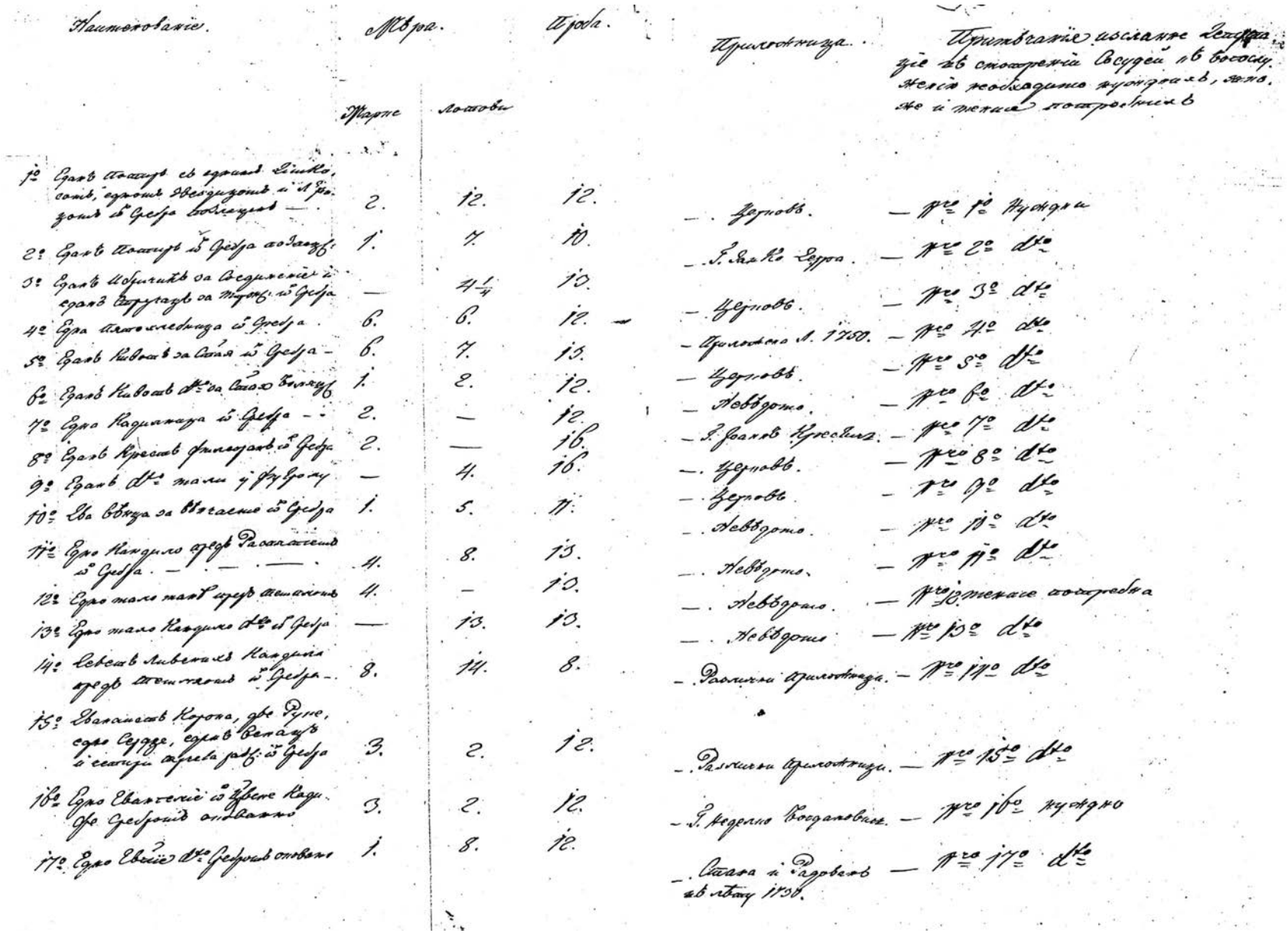

Наименование. | Жеребя. | Деревня. | Прилогодница. | Прилогодница исплаше Дедерая уде въ стожерехъ Сеудей въ Бесосу. Желѣй подкладено хундраевъ, зело. же и тежаше поторгнися въ

		Жеребя	Деревня	Прилогодница	
1.	Еран паширъ съ еранкою Синько, сынъ, еранки Евездюнъ и 1 Ерогоюнъ въ Деберя водящая —	2.	12.	12.	— Деревъ. — Ѵ Ѵ 1 Хундра
2.	Еранъ паширъ въ Деберя водящъ	1.	7.	10.	— Е. Земко Деберя. — Ѵ 2 Ѵ
3.	Еранъ Избилитъ за Бездилейе и еранъ Сарутадъ за Тарабъ въ Деберя	—	4 1/4	10.	— Цедловъ. — Ѵ 3 Ѵ
4.	Ера Алкоследюда въ Деберя	6.	6.	12.	— Орлодюда л. 1750. — Ѵ 4 Ѵ
5.	Еранъ Кивоатъ за Сайя въ Деберя	6.	7.	13.	— Цедловъ. — Ѵ 5 Ѵ
6.	Еранъ Кивоатъ Ѵ за Сайо Валадъ	1.	2.	12.	— Невдрото. — Ѵ 6 Ѵ
7.	Ера Кадиядада въ Деберя	2.	—	12.	— З. Земко Деберя. — Ѵ 7 Ѵ
8.	Еранъ Кресатъ фладдаръ въ Деберя	2.	—	16.	— Цедловъ. — Ѵ 8 Ѵ
9.	Еранъ Ѵ малы у Ѵ Ераму	—	4.	16.	— Цедловъ. — Ѵ 9 Ѵ
10.	Ева вѣнда за Вѣтасе въ Деберя	1.	5.	11.	— Невдрото. — Ѵ 10 Ѵ
11.	Ера Кадиядо средъ Расапатесъ въ Деберя — . — . —— .	4.	8.	13.	— Невдрото. — Ѵ 11 Ѵ
12.	Ера мало пашъ средъ пашасе	4.	—	10.	— Невдрото. — Ѵ 12 Ѵ тежаше поторгнися
13.	Ера мало Кадиядо Ѵ въ Деберя	—	13.	13.	— Невдрото. — Ѵ 13 Ѵ
14.	Севетъ Ливетасъ Кадиядо средъ пашасе въ Деберя	8.	14.	8.	— Радиядо Орлодюда. — Ѵ 14 Ѵ
15.	Ералисъ Корона, две Дуле, еранъ Сердо, еранъ Ветадъ и еранди Ераму рабъ въ Деберя	3.	2.	12.	— Радиядо Орлодюда. — Ѵ 15 Ѵ
16.	Ера Ералисъ въ Ераме Кадиядо Деберя оливадо	3.	2.	12.	— З. Недело Воздалевъ. — Ѵ 16 Ѵ хундро
17.	Ера Ералисъ Ѵ Деберя оливадо	1.	8.	12.	— Сайя и Радиевъ въ лѣту 1750. — Ѵ 17 Ѵ

Табела 3.
Инвентар златних и сребрних сасуда који се налазе у филијалној новосадској цркви ченејској, храму Сошествија Св. Духа

Бр.	Назив	Мера		Проба	Приложници	Примедбе изаслане депутације у погледу сасуда неопходно потребних и мање потребних у богослужењу
		М.	Лотови			
1.	Један путир, један дискос, једна звездица и једна кашичица од сребра, позлаћено	2	6	12	Г. Георгије Аргир	за 1. неопходно
2.	Један путир стари, од сребра, припада цркви Алмашкој	1	10	12	Г. Обркапетан Секула	- ‘’ - 2. - ‘’ -
3.	Један крст, филигран, од сребра, позлаћен	-	8	16	Г. Јелисавета Костић	- ‘’ - 3. - ‘’ -
4.	Једна кадионица од сребра	1	8	12	Црква	- ‘’ - 4. - ‘’ -
5.	Једно јеванђеље сребром оковано	2	-	12	Непознато	- ‘’ - 5. - ‘’ -
6.	Једно кандило пред иконом Богородице, од сребра	2	3	12	Данил Силбашки и Тома Шикић	- ‘’ - 6. - ‘’ -
7.	Једно кандило пред Распећем	-	12	12	Непознато	- ‘’ - 7. - ‘’ -
8.	Једанаест кандила од ливеног сребра – посао цинцарски	8	12	8	Разни приложници	- ‘’ - 8. мање потребно
9.	Један ибричић за сједињење од сребра	-	7	12	Непознато	- ‘’ - 9. неопходно

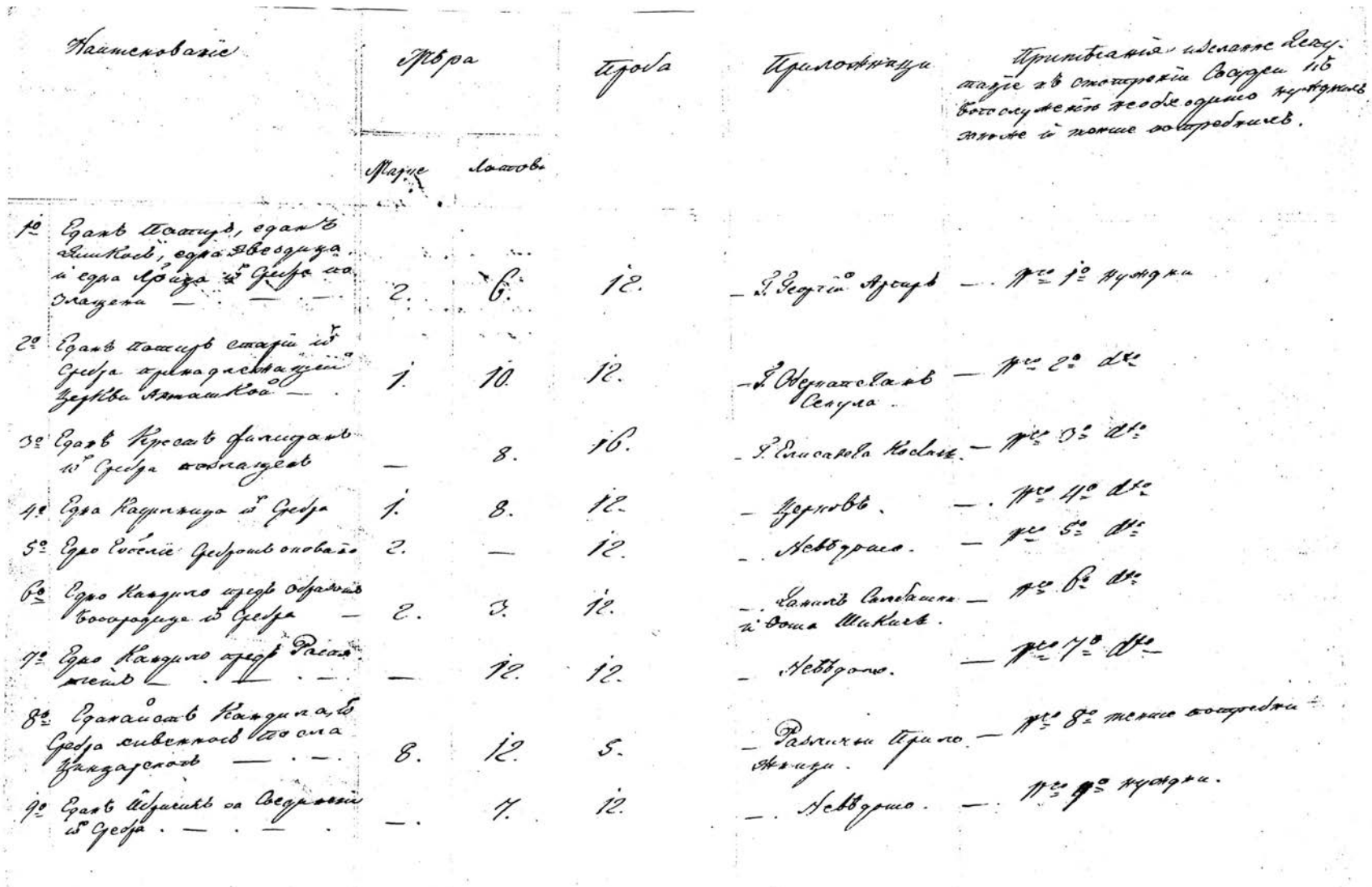

	Наименованіе	Мѣра		Проба	Приложницы	Примѣчанія и желаніе депутаціи въ смотреніи Сосудовъ въ богослуженіи необходимо нуждныхъ, также и менѣе потребныхъ.
		Марки	Лотовъ			
1°	Еданъ Потиръ, еданъ Дискосъ, една Звездица и една Лѣжица ѿ Сребра позлащени — — —	2.	6.	12.	— Г. Георгій Артиръ	— № 1° нужды
2°	Еданъ Потиръ старій ѿ Сребра принадлежащій Церкви Ахташкой —	1.	10.	12.	— Г. Обернатсеанъ Сенула.	— № 2° d°
3°	Еданъ Крестъ Филиранъ ѿ Сребра позлащенъ	—	8.	16.	— Г. Елисавета Костикъ.	— № 3° d°
4°	Една Кадилница ѿ Сребра	1.	8.	12.	— Церковъ.	— № 4° d°
5°	Едно Евѳеліе Сребротъ оповано	2.	—	12.	— Невѣдомо.	— № 5° d°
6°	Едно Кандило предъ образомъ Богородице ѿ Сребра —	2.	3.	12.	— Даниилъ Салбашни и Фота Шикичъ.	— № 6° d°
7°	Едно Кандило предъ Распятіемъ — — —	—	12.	12.	— Невѣдомо.	— № 7° d°
8°	Еданайстъ Кандила, ѿ Сребра сивенносъ посла Цинцарскосъ — —	8.	12.	5.	— Различни Приложници.	— № 8° менѣе потребни
9°	Еданъ Ибрикичъ за Соединеніе ѿ Сребра — —	—	7.	12.	— Невѣдомо.	— № 9° нужды.

Табела 4.
Инвентар златних и сребрних сасуда који се налазе у новосадској парохијалној цркви Светог Јована Претече

	Назив	Мера		Проба	Приложници	Примедбе изаслане депутације у погледу сасуда неопходно потребних и мање потребних у богослужењу
		М.	Лотови			
1.	Један путир од сребра, позлаћен	2	8 ¼	13	Непознато	за 1. неопходно
2.	Један дискос, једна кашичица, и једна звездица од позлаћеног сребра	-	11 ¾	13	Непознато	- ‘’ - 2. - ‘’ -
3.	Један кивот на престолу, од сребра	-	15 ½	13	Г. Марија Михајловић	- ‘’ - 3. - ‘’ -
4.	Један велики крст, филигран, од сребра	-	8	16	Непознато	- ‘’ - 4. - ‘’ -
5.	Један крст, мали, - ‘’ -	-	6	16	Непознато	- ‘’ - 5. - ‘’ -
6.	Један ибричић за теплоту	-	4	12	Црква	- ‘’ - 6. - ‘’ -
7.	Једна кадионица од сребра	2	9 2/4	13	Непознато	- ‘’ - 7. - ‘’ -
8.	Једна петохлебница од сребра	6	4	12	Непознато	- ‘’ - 8. - ‘’ -
9.	Седам круна на темплу и икони Богородице	1	12	12	Непознато	- ‘’ - 9. мање потребно
10.	Седам низова од сребра на икони Пресв. Богородице	-	3	12	Непознато	- ‘’ - 10. мање потребно
11.	Једно јеванђеље у црвеној кадифи, оковано сребром	3	-	12	Г. Јован Пустеника	- ‘’ - 11. неопходно
12.	Једно кандило пред иконом Богородице, од сребра	2	8	13	Г. Панта Анђелић	- ‘’ - 12. - ‘’ -
13.	Два кандила пред престоним иконама, од сребра	3	3	13	Непознато	- ‘’ - 13. - ‘’ -
14.	Једно кандило од сребра, пред Распећем	2	3	13	Непознато	- ‘’ - 14. - ‘’ -
15.	Шест различитих кандила	-	-	различита	Многи, непознати	- ‘’ - 15. мање потребно

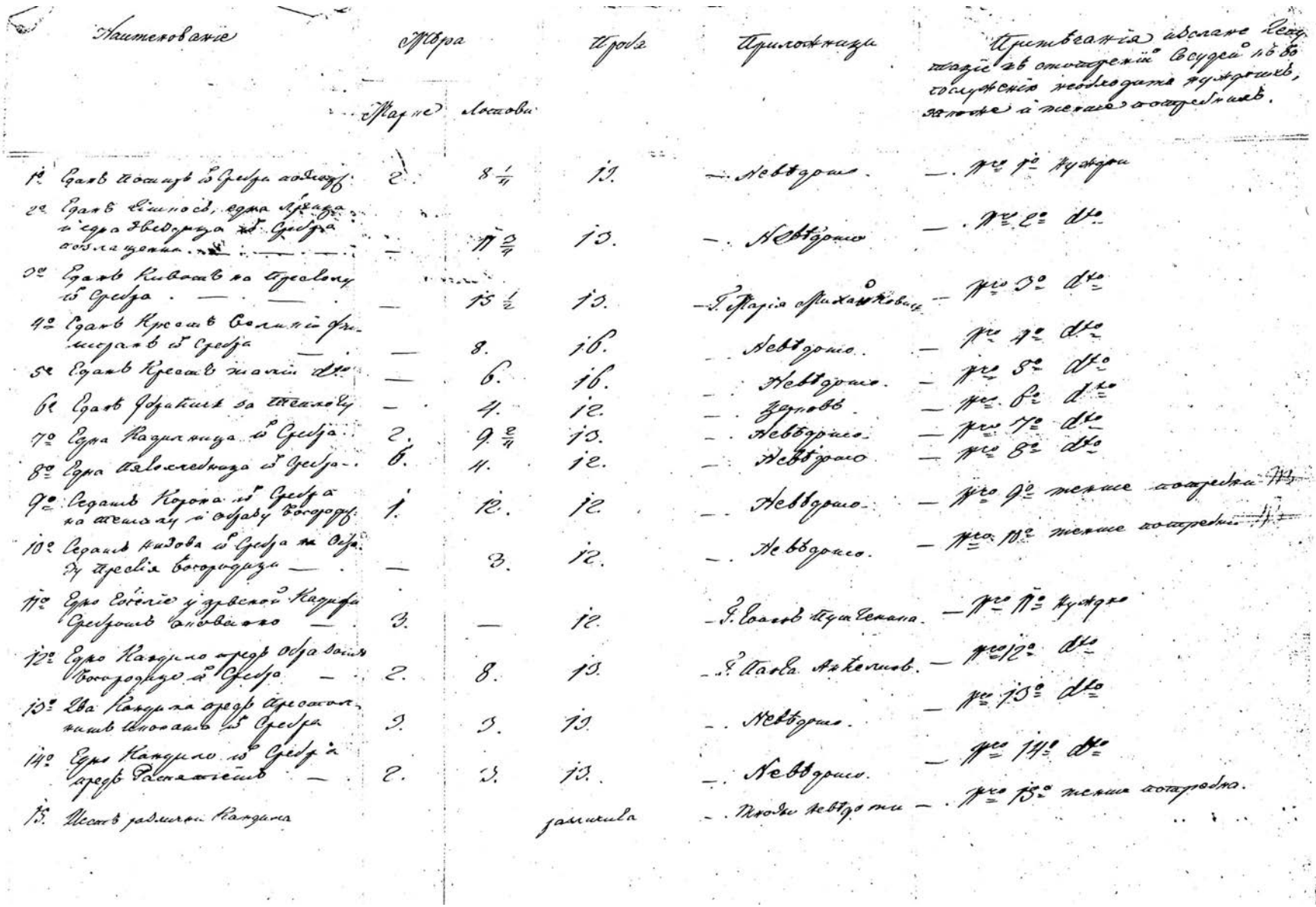

№	Наименование	Цѣна		Срокъ	Примѣчанія	Примѣчанія относящіяся къ отношеніямъ Суда къ службѣ подлежащихъ судебныхъ, также и частныхъ сообществъ.
		Рубли	Гроши			
1.	Сдавъ посадъ въ Сребра одинъ	2.	8 1/2	15.	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
2.	Сдавъ Ѣшпосъ, една крѣада и една звездица въ Сребра обязателни.	—	11 2/4	15.	— Невидомо	— Изъ Сребра.
3.	Сдавъ Кивотъ за трезвену въ Сребра	—	15 1/2	15.	— Г. Марія Михайловић	— Изъ Сребра.
4.	Сдавъ Крстовъ Велики фрижидавъ въ Сребра	—	8.	16.	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
5.	Сдавъ Крстовъ мали	—	6.	16.	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
6.	Сдавъ Фратиће за тепалку	—	4.	12.	— Здравко.	— Изъ Сребра.
7.	Една Кадилница въ Сребра	2.	9 2/4	15.	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
8.	Една Кандилница въ Сребра	6.	4.	12.	— Невидомо	— Изъ Сребра.
9.	Седамъ Корона на Сребра на тепалку и једну богородицу	1.	12.	12	— Невидомо.	— Изъ Сребра. тешке 2 кутарева
10.	Седамъ Анђела въ Сребра на једну богородицу	—	3.	12.	— Невидомо.	— Изъ Сребра. тешке 2 кутарева
11.	Једно Сунце у једномъ Кадиву Сребромъ позлаћено	3.	—	12.	— Г. Сава Пећки Сенатъ	— Изъ Сребра.
12.	Једно Кандило предъ обадва богородице въ Сребра	2.	8.	15.	— Г. Сава Аџић.	— Изъ Сребра.
13.	Два Кандила предъ престолни анђела позлаћена въ Сребра	3.	3.	15	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
14.	Једно Кандило въ Сребра предъ Распећемъ	2.	3.	15.	— Невидомо.	— Изъ Сребра.
15.	Шестъ радилни Кандила			данашња	— Тодор Невидомић	— Изъ Сребра. тешке 2 кутарева

Табела 5.
Инвентар златних и сребрних сасуда који се налазе у новосадској парохијалној цркви Света Три Јерарха

Бр.	Назив	Мера		Проба	Приложници	Примедбе изаслане депутације у погледу сасуда неопходно потребних и мање потребних у богослужењу
		М.	Лотови			
1.	Један путир велики од позлаћеног сребра, с једним дискосом, једном звездицом и кашичицом од позлаћеног сребра	3	11	13	Г. Неранџа Исаковић	за 1. неопходно
2.	Један мањи, неукрашен (клот), такође с једним дискосом, једном звездицом и двема кашичицама, позлаћено сребро	2	3	11	Г. Оберкапетан Секула 1740.	- ‘’ - 2. - ‘’ -
3.	Једна петохлебница од сребра	4	11	12	Г. Рака Петровић	- ‘’ - 3. - ‘’ -
4.	Два венца за венчавање, од сребра	1	4	12	Г. Сава Вуковић	- ‘’ - 4. - ‘’ -
5.	Један дискос и звездица од позлаћеног сребра	-	6	12	Г. Мил(етић)? Ана 1736.	- ‘’ - 5. - ‘’ -
6.	Два ибрика за теплоту и сједињење, од сребра	1	3	12	Сарајлија Која	- ‘’ - 6. - ‘’ -
7.	Три чашице, две тацне и три стручца за ношење жара (жароносање), од сребра	1	5	12	Непознато	- ‘’ - 7. - ‘’ -
8.	Две кадионице од сребра	3	11	13	Црква	- ‘’ - 8. једна мања потреба
9.	Један кивот на престолу, сребро	8	12	13	Црква	- ‘’ - 9. - ‘’ -
10.	Два мала кивота са Светиње, које се носе болеснима, од сребра	2	7	13	Непознато	- ‘’ - 10. - ‘’ -
11.	Један крст, филигран, позлаћен посао, од сребра	-	10	16	Г. Никола Димић	- ‘’ - 11. - ‘’ -
12.	Један мањи, - ‘’ -	-	5	16	Исти	- ‘’ - 12. - ‘’ -
13.	Један тањир за тас, од сребра	1	6	13	Г. Симеон Чолић	- ‘’ - 13. мање потребно
14.	Једно велико кандило пред Распећем, од сребра	4	4	13	Г. Филотеј Вујовић	- ‘’ - 14. неопходно
15.	Два кандила поред Распећа, сребро	8	4	13	Г. Ана Милетић и Г. Петар Јовановић	- ‘’ - 15. мање потребно

16.	Једно кандило пред иконом Васкрсења, од сребра	6	-	13	Г. Дима Николић	- ‘’ - 16. мање потребно
17.	Два кандила пред престоним иконама, од сребра	6	4	13	Г. Јован Пустеника и Г. Лукавац	- ‘’ - 17. - ‘’ -
18.	Четири кандила на темплу, сребро	6	2	13	Г. Георгије Јанковић, Теодор Николић и Рус Симиџија	- ‘’ - 18. неопходно
19.	Шест, - ‘’ - , сребрна	10	8	13	Господари многи, виде се исписана имена	- ‘’ - 19. мање потребно
20.	Три кандила пред иконом Богородице, сребрна	6	8	13	Г. Јован Шевић	- ‘’ - 20. неопходно
21.	Две круне на престоним иконама, сребрне	-	7	13	Непознато	- ‘’ - 21. мање потребно
22.	Две круне на икони Матере Божије у женској припрати, сребрне	-	3	12	Непознато	- ‘’ - 22. - ‘’ -
23.	Риза (оков) сребрна заједно са камењем на икони Богородице	5	10	13	Г. генералица Љубибратић, рођ. Рашковић	- ‘’ - 23. неопходно
24.	Два анђела од позлаћеног сребра над иконом Матере Божије	3	2	13	Г. Димитрије Драгојевић	- ‘’ - 24. - ‘’ -
25.	Риза Бога Оца од сребра изнад иконе Матере Божије	1	2	13	Г. Коста Лукачик	- ‘’ - 25. - ‘’ -
26.	Различити сребрни дарови принесени Богородици, 91 комад (парчета)	9	12	13	Разни приложници	- ‘’ - 26. мање потребно
27.	Једно јеванђеље са сребрним оковом на коме је филигран сребра и другог сребра	4 4	- -	16 13	Непознато	- ‘’ - 27. - ‘’ -
28.	Једно јеванђеље оковано сребром	1	8	10	Непознато	- ‘’ - 28. - ‘’ -
29.	Два срца од злата	-	1/9	-	Непознато	- ‘’ - 29. - ‘’ -

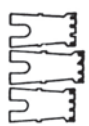

Наименование	Цѣна. Жалованье		Рода	Приложенiя	Противъ какiя полагаются служащiе въ Статской Службѣ въ Высочайшемъ повелѣнiи пожалованныя деньги и жалованье потребныя.
	Жалованье	Столовыя			
1. Одинъ Поштмейстеръ Великiй въ Городѣ находящемся въ Губернiи Вятской Епископской Епархiи Одной Заставы и Одной Кормовой Дороги	3.	11.	13.	Изъ Недоимки Экономической.	№ 1. Нужды
2. Одинъ такой Комиссаръ при Поштамтѣ въ Губернiи Епископской Епархiи Одной Заставы и Двухъ Кормовыхъ Дорогъ	2.	5.	11.	Изъ Доимочныхъ Сборовъ 1770.	№ 2. dto
3. Одна Почтмейстерша въ Городѣ	4.	11	12.	Изъ Дани Петровской.	№ 3. dto
4. Два Ямщика Вытегорскихъ въ Городѣ	1.	4.	12.	Изъ Саввы Куповской.	№ 4. dto
5. Одинъ Комиссаръ при Обводѣ въ Городѣ Подлежащаго —	—	6.	12.	Изъ Прик. Экон. 1726.	№ 5. dto
6. Два Ямщика за Почтовою Гоньбою въ Городѣ —	1.	3.	12.	Изъ Сарайской Коли.	№ 6. dto
7. Три Сапожника, два Шапошника и Одинъ Сторожъ для Почтовыхъ Дѣлъ	1.	5.	12.	Изъ Невѣдомыхъ.	№ 7. dto
8. Два Кадашника въ Городѣ	3.	11.	13.	Изъ Недоимокъ.	№ 8. dto Недоимки тяжные пожарные
9. Одинъ Живописецъ по Церковному Дѣлу	8.	12.	10.	Изъ Недоимокъ.	№ 9. dto
10. Два Живописца такiя же Сами Вольнолюдимъ набитыя въ Городѣ	2.	7.	13.	Изъ Невѣдомыхъ.	№ 10. dto
11. Одинъ Кресенъ Филигранъ Золотыхъ дѣлъ Мастеръ въ Городѣ	—	10.	16.	Изъ Вятской Епископской.	№ 11. dto
12. Одинъ такой dto	—	5.	16.	Изъ Тайницкой	№ 12. dto
13. Одинъ Токарь за Часовымъ Городѣ	1.	6.	15.	Изъ Вятской Епископской.	№ 13. тяжкой потребы
14. Одно Колодiе Великое изъ Недоимочныхъ Денегъ	4.	4.	10.	Изъ Фроловской Куйбышевской.	№ 14. Нужды
15. Два Колодiя изъ Недоимочныхъ Денегъ	8.	4.	10.	Изъ Ѳеодора Тимофеева и Ѳеодора Ивановскаго.	№ 15. тяжкие потребны.

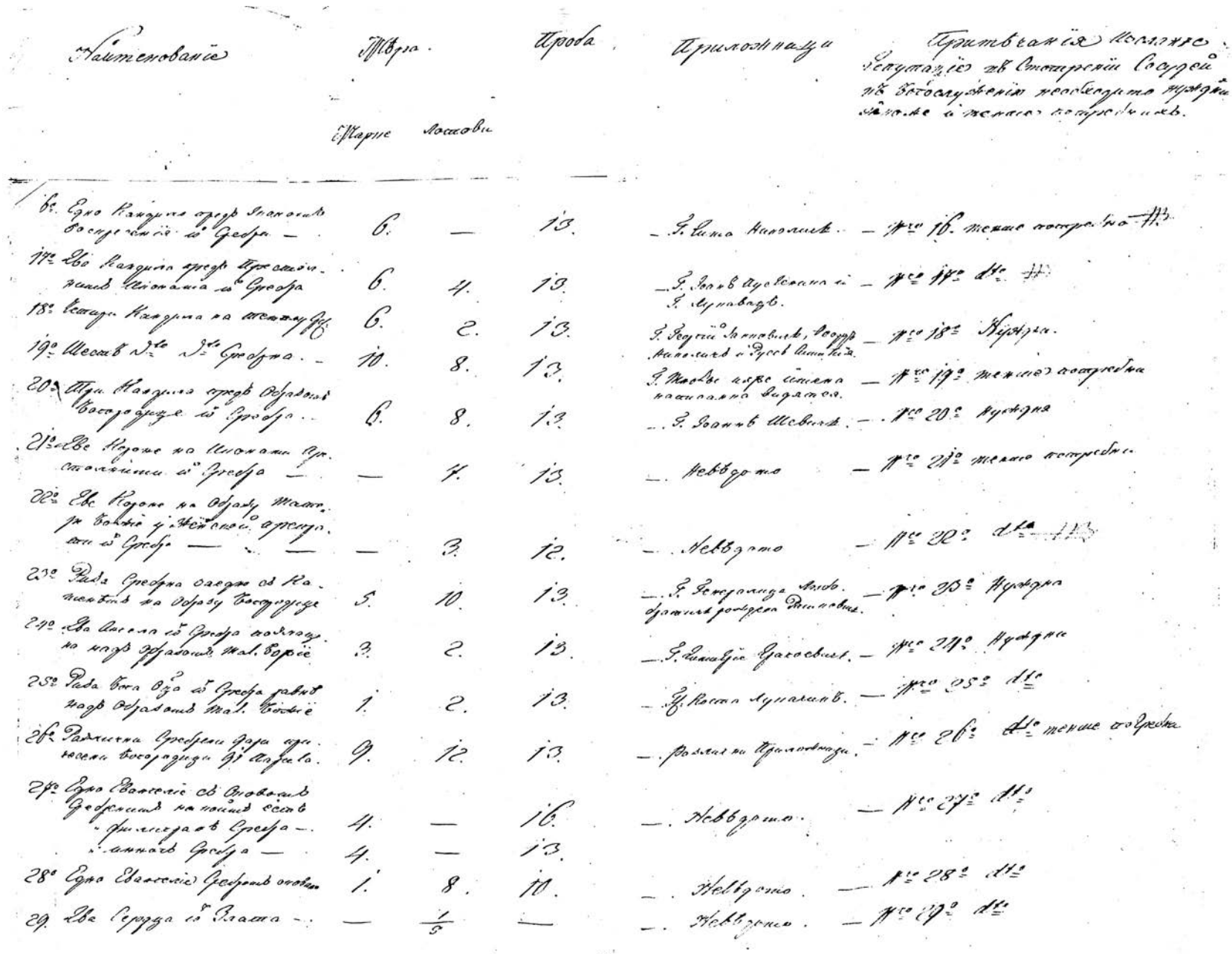

Наименование	Цѣна. Карбованцы	Цѣна. Алтыны	Цѣна. Деньги	Приложенiя	Принадлежащее количество служащiе въ Святорской Церкви на Богослуженiя необходимо нужныя малые и большiе потребники.
16. Одно Напрестольное Евангелiе въ Серебр —	6.	—	13.	— Въ Синодѣ Николаевской	— № 16. такiе потребна — №
17. Два Напрестольные Крестовые Евангелiя въ Серебр	6.	4.	13.	— Въ Зосимовой Пустынѣ и Въ Кирилловой	— № № №
18. Четыре Напрестольные на деревянныхъ	6.	2.	13.	Въ Ростовѣ Яковлевской, Ростовскаго и Ярославскаго	— № 18. Нужныя.
19. Шесть № № Серебряныя	10.	8.	13.	Въ Тихвинѣ въ церкви Успенiя пресвятыя Владычицы	— № 19. такiе потребна
20. Три Напрестольные Образныя Воскресенiе въ Серебр	6.	8.	13.	— Въ Зосимовой Шевильской	— № 20. Нужныя
21. Две Напрестольные на Иконахъ Крестовыя въ Серебр	—	4.	13.	— Неизвѣстно	— № 21. такiе потребны
22. Два Напрестольные на образѣ Матери Божiей и Нерукотворенномъ образѣ въ Серебр	—	3.	12.	— Неизвѣстно	— № 22.
23. Пять Серебряныхъ сходятся съ Напрестольныхъ на образѣ Воскресенiя	5.	10.	13.	— Въ Ростовскомъ Яковлевскомъ женскомъ монастырѣ	— № 23. Нужныя
24. Два Ангела въ Серебр поклоняющiеся Образамъ Пресвятыя Богородицы	3.	2.	13.	— Въ Спасо Суздальскомъ	— № 24. Нужныя
25. Рука Бога Отца въ Серебр держитъ образъ Пресвятыя Богородицы	1.	2.	13.	— Въ Ростовѣ Яковлевскомъ	— № 25.
26. Различныя Серебряныя Фигуры Ангеловъ Воскресенiя Христова.	9.	12.	13.	— Разныя по Церквамъ	— № 26. такiе потребна
27. Одно Евангелiе съ Окладомъ Серебрянымъ на полѣ есть Филигранъ Серебр — Финифтяной Серебр	4.	—	16.	— Неизвѣстно	— № 27.
	4.	—	13.		
28. Одно Евангелiе Серебряное	1.	8.	10.	— Неизвѣстно	— № 28.
29. Двѣ Серебряныя въ Золотѣ	—	1/2	—	— Неизвѣстно	— № 29.

ONE ARCHIVE DOCUMENT ABOUT SILVERWARE IN ORTODOX CHURCHES IN THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY

RESUME

Ljubomir Vujaklija

In the Historical Archive of Town of Novi Sad (former Archive of Magistrate), there is a document from 1811, with signature F.1-13.8.1811 about the inventory of silverware in Orthodox churches in Novi Sad which was made for the needs of Austrian financial administration. The inventory is, in fact, war subsidy from the time of Habsburg Monarchy with Napoleon. The data that this inventory contains are precious source for economic and especially cultural history of the town, art craft, personality of the donors and their social status, their economic abilities and taste. Further, it testifies about the artisans silversmiths, kinds of objects used in divine service, i.e. the equipment of church interiors. Beside all war devastations and estrangement of the church property in the past, even today, it is possible to establish facts about certain number of objects from this inventory list in the churches in Novi Sad, and it can, to a certain extent, serve as a starting point for another, but more profound inventory of designed movables from the eighteenth century.

ДАНСКО ИСКУСТВО

Љиљана Лазић

Посета музеју *Trapholt* (Колдинг, Данска)

У пролеће 2004. године остварени су контакти институција културе у Данској и Србији, а у организацији „Balkankult"-а из Београда и Нордијског савета министара који је финансирао пројекат. Основна идеја је била да се Војводина, као специфичан регион Србије, приближи региону *Triangle* у Данској, односно размене искуства у области културе, образовања и туризма. Након посете данске делегације, изабране су институције у Војводини са којима се та сарадња почела развијати. У пројекту су учествовале следеће установе: Музеј града Новог Сада, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Музеј Срема (Сремска Митровица), Terra (Кикинда), Завод за културу Војводине и Музичка школа „Јосиф Маринковић" (Зрењанин). Из сваке одабране установе изабран је један стручњак за радну посету Данској, што се и остварило у периоду од 13. до 26. септембра 2004. године.

Триангл је смештен у централном делу полуострва Јиланд, а седам општина, од којих су највеће Колдинг, Вејле и Фредерициа, остварују највишу стопу развијености у Данској. Као посебан регионални центар, Триангл је формиран 2000. године од стране данске владе, а поменуте општине су потписале дугорочни протокол о економској, културној, образовној, еколошкој, туристичкој и маркетиншкој сарадњи, од које ће имати користи 225.000 становника ове области. Град Колдинг има 63.000 становника и познат је по својој драматичној историји, фантастичној природи, разноврсном културном животу и експлозивном економском расту. Налази се на два сата вожње од Хамбурга и два сата вожње брзим возом од Копенхагена. Управо у Колдингу налази се једна од институција укључених у пројекат сарадње – музеј Трафолт (*Trapholt*).

Трафолт је један од највећих и напопуларнијих музеја у Данској, а свакако најзначајнији када је у питању савремена данска ликовна и примењена уметност и дизајн. Данас је овај музеј приватна фондација установљена 1981. године као резултат сарадње Уметничког удружења града Колдинга, Општине Колдинг и Трафолт фондације. Основан је на бази колекције коју је сакупило Уметничко удружење од 1920. до 1980. године и која је од 1965. године имала статус државног уметничког музеја. Тај статус је осигурао даљи развој колекције. Године 1972. начињени су важни кораци ка настанку данашњег музеја. Тада су Хелена и Густав Линд, локални становници, поклонили своје имање и кућу који су се налазили на веома атрактивној локацији, уз обале фјорда Колдинг. Истовремено, град се обавезао да ће саградити музеј и бринути се о њему. На конкурс за архитектонско решење музејске зграде, који је расписан 1982. године, пријавило се чак 162 пројектанта, а победило је решење групе архитеката са Краљевске данске академије уметности. Музеј је званично отворен 1988. године. Неколико година касније указала се потреба за проширивањем простора, па је 1996. године отворена нова изложбена сала, а испод нивоа земље сграђен простор за Музеј намештаја. Тако је и сама архитектура Трафолта постала уметничка атракција. Изложбени део музеја добио је низ атрактивних простора, мостова, балкона и

Изложба слика Рихарда Мортенсена

степеништа који су пружали нове ефекте при разгледању поставки. Архитектонско решење је прилагођено и особама са инвалидитетом којима је омогућен приступ у сваки део изложбеног простора. Посебно оргиналан сегмент новог архитектонског решења јесте Музеј намештаја, смештен испод нивоа земље, у који се улази спиралним ходником кроз цилиндричан изложбени простор.

Основна идеја при оснивању музеја била је да се створи музејски центар данске уметности

Изложба слика Рихарда Мортенсена

од 1900. године до данашњих дана. У ту концепцију потпуно се уклапала, већ поменута, колекција Уметничког удружења Колдинга. Оформљене су три потпуно одређене целине музејских предмета: дела ликовне фигуралне уметности, дела апстрактне данске уметности и збирка дела у области примењене уметности (керамика, текстил, намештај и дизајн). „Свет човека“ је назив за поставку слика и скулптура које су настајале од последњих деценија 19. до половине 20. века. Период натурализма, импресионизма и изражајног експресионизма у Трафолту је заступљен делима најзначајнијих данских сликара тог времена (*Anna Ancher, Erik Hoppe, J. A. Jerichau, Aksel Jørgensen, Olaf Rude*,...). Развој апстрактне уметности у Данској, почев од раних експеримената Франциске Клаусен (*Franciska Clausen,* 1899–1986) из треће деценије 20. века, преко покрета „Кобра“, конструктивистичког сликарства, све до представника данашњег апстрактног израза, приказан је на делу музејске поставке под именом „Орнаментација и форма“. У оквиру овог сегмента издвајају се две сталне изложбе: легат Франциске Клаусен и изложба дела Рихарда Мортенсена (*Richard Mortensen,* 1910–

Бијенале керамике 2002.

1993), једног од најзначајнијих представника апстрактне уметности уопште. Дела декоративне и примењене уметности, керамика и текстил, излажу се заједно са сликама, надопуњујући визуелни идентитет изложби и наглашавајући атрактивност поставке. Важно је истаћи да је колекција савремене уметничке керамике музеја Трафолт највећа у Данској и пружа потпуни увид у развој ове врсте примењене уметности. Музејске колекције садрже и велики број малих и средње великих скулптура. Монументалне скулпуре, које заузимају значајно место у савременој уметности, веома су тешке за депоновање и приказивање у затвореним просторима. Зато је у Трафолту створен „Парк скулптура“, где су на отвореном простору изложена дела најзначајнијих данских вајара данашњице.

Најснажнији утисак на посетиоце Трафолта оставља Музеј намештаја. Сакупљање намештаја започето је 1988. године, а до 1995. број предмета се толико повећао да се указала потреба за издвојеним местом где би био оформљен посебан део музеја. Ова замисао је остварена 1996. године када је испод нивоа земље створен атрактиван музејски простор, резервисан и прилагођен излагању намештаја. Колекција је базирана на традицији „данског дизајна“, који је постао интернационално познат након Другог светског рата. Многи радови из млађег периода збирке носе обележје Каре Клинта (*Kaare Klint,* 1888–1954) и његових студената, који су проучавали традиционални намештај и старе вештине обраде дрвета, за разлику од осталих европских дизајнера тог времена који су масовно производили намештај од метала, инспирисани Баухаусом.

Музеј намештаја

Бијенале керамике 2004.

Осим сталних поставки, које доживљавају повремене измене, Трафолт годишње понуди и 12 тематских изложби. Сваке друге године организује се изложба керамике савремених данских уметника, а једном у четири године музеј је дужан да припреми велику интернационалну изложбу. Свако од ових дешавања брижљиво је припремано, а стратешки планови се израђују за период од 3, 5 и 10 година. Поред изложбених активности, у Трафолту се покрећу и истраживачки пројекти из области примењене уметности и дизајна у којима учествују музејски кустоси и спољни сарадници. О квалитету планираних и постигнутих резултата брине комисија за евалуацију рада музеја која се састоји од 4 спољна члана, врхунских стручњака из области историје уметности, музеологије и економије. Комисија нема управљачка овлашћења, али има саветодавну улогу и помаже у остваривању циљева музеја. Ипак, чини се да је најважнија оцена рада музеја она коју дају посетиоци. Зато Трафолт често анкетира госте музеја, али и популацију широм Данске. Резултати показују да су, на скали од 1 до 5, готово сви аспекти музеја оцењени са више од 4, а сам музеј је постао препознатљива и веома популарна културно-туристичка дестинација овог дела Данске.

Рад са децом на музејској поставци

За 50.000 посетилаца, колико у просеку годишње прође кроз музеј, одељење за образовну комуникацију осмисли велик број различитих програма, везаних за сталне и повремене изложбе. Свакој групи је омогућено да бира врсту водичке туре, прилагођену

Музејски објекат за рад са децом

узрасту и временском ограничењу. Тако, на пример, постоје информативне туре кроз цео музеј, посебне за Музеј намештаја или бијенале керамике. За школску децу, која чине око 20% укупне музејске посете, организовани су часови уз анализу слика, а одраслој публици је омогућена посета музеју и у вечерњим часовима уз вечеру у музејском ресторану. Трафолт приређује сталне узбудљиве активности за децу и одрасле, а тзв. *fiddle-and-touch-zones* су свакако најомиљеније. Распоређене по разним деловима музеја, ове зоне омогућавају и охрабрују посетиоце да, на јединствен и експериментален начин комуницирају са уметничким делима.

Међу бројним експерименталним и едукативним програмима један од најуспелијих био је пројекат „Кустос на један дан“ (*Curator for a Day*). Уследио је након изложбе која је приређена 2001. године под називом „Музеј Маузолеј“ (*Museum Mausoleum*). Поставка је постављала следеће питање публици и стручној јавности: да ли је музеј гробница или место живих искустава и дијалога? Један од метода помоћу којих је тражен одговор била је и акција „Кустос на један дан“ где су посетиоци, у блиском додиру са предметима, покушавали да схвате комплексна значења уметничких дела у односу на своје личне афинитете и изборе. Програм би започињао тако што би потпуно

Музејски часопис

Ресторан у Трафолту

неприпремљена група, бирана методом случајног узорка, била вођена кроз музеј на уобичајен начин како би се учесници опустили. Након проласка кроз главне изложбене поставке, посетиоцима је показивано како се различити аспекти уметничких дела појачавају и нијансирају у зависности од контекста у ком се налазе. На пример, једна импресионистичка слика је постављана на позадине различитих боја, а посетиоци су позивани да коментаришу промене у опажањима. Показало се да су неки од њих склонији хармоничним односима, а неки јачим контрастима. Затим су групи приказиване различите серије уметничких дела, презентоване по хронолошком, колористичком, стилском или тематском принципу. Током овог дела туре дискутовано је како одређено окружење истиче поједине карактеристике уметничког дела. Након оваквог увода посетиоци су одвођени у посебну галерију где је направљен привремени депо слика, скулптура, керамике и намештаја, дела из музејских колекција. Учесници су подељени на мање групе и свакој је дат задатак да осмисли малу изложбу на тему коју сами изаберу. Обично би чланови групе прво живо дискутовали, доносили дела, односили и премештали. Показало се да су посетиоци почели размишљати и о делима апстрактне уметности која су често у музејима избегавали, не разумевајући такву врсту сликарства. Међутим, управо таква дела су на својим малим поставкама бирали као почетне тачке. Након пола сата поставка би била завршена и сви чланови би се сложили да је то оно што су замислили. Посетици су били сами одговорни за своје изборе и покушавали да их оправдају. На крају би за сваку малу изложбу било приређено „отварање“, где би кустос-педагог играо улогу директора и одржао мали говор. Свака оваква изложба је фотографисана, документована и објављена на музејском сајту. На тај начин учесници пројекта су могли да покажу своје „изложбе“ пријатељима, колегама и породици. Показало се да је музејска публика одушевљено прихватила овакву идеју, а у току 5 месеци трајања програма створено је неколико стотина

Музејска сувенирница

малих изложби. Анкете које су спроведене међу посетиоцима показале су да је њих 76% дало највишу оцену, а 24% оцену ниже. Управо зато Трафолт планира да отвори све депое за публику, а акцију „Кустос на један дан“ уврсти у сталну музејску понуду.

Комуникација са публиком, али и са колегама широм света врши се и преко музејског часописа, Интернет презентација и клуба пријатеља музеја. Периодични лист Трафолта, *Krydsfelt*, почео је да излази 2003. године. Сваки од три броја, колико годишње излази, садржи велики тематски блок који је везан за актуелну изложбу, текстове о чувеним данским уметницима и дизајнерима, приказе најзначајнијих светских изложби и музеја, програм активности, али и понуду музејског ресторана и сувенирнице. Широј публици посебно су интересантни едукативни наградни садржаји који на веома оригиналан начин поучавају о музејским предметима и анимирају посетиоце. Присутне су и рекламе водећих фабрика и радионица намештаја и покућства, спонзора музеја Трафолт. Модерно конципиран, садржајно и дизајнерски, часопис прати зацртану стратегију музеја, промовише данску културу и обликује укус публике.

Није неуобичајена пракса у свету да се оформљују друштва поштовалаца музеја у којима се окупља стална и однегована музејска публика. Тако и у Колдингу делује „Клуб пријатеља Трафолта“ са око 1.000 чланова. Клуб је потпуно самосталан, а о активностима брине одбор са којим комуницира кустос-педагог из Трафолта. Чланарине у клубу омогућавају бесплатан годишњи улаз и музејски часопис, позив на сва отварања, попуст на улазнице за госте и куповину сувенира, али и попуст на куповину карата за друге музеје и позориште. Осим појединачних, преко Клуба чланарине могу уплатити и фирме које на тај начин добијају неколико бесплатних чланских карата, попуст за рентирање простора и простор за рекламирање у музејском часопису. Сваке године, у септембру, организоване су посебне акције, када су смањене и цене чланарина. Показало се да су чланови клуба углавном становници регије око музеја, интелектуалци преко 40 година, већином жене, натпросечне плате, заинтересовани за културу, политику и спорт.

Ресторан и сувенирница музеја Трафолт чине значајан део његове понуде. Већ при архитектонском планирању био је предвиђен

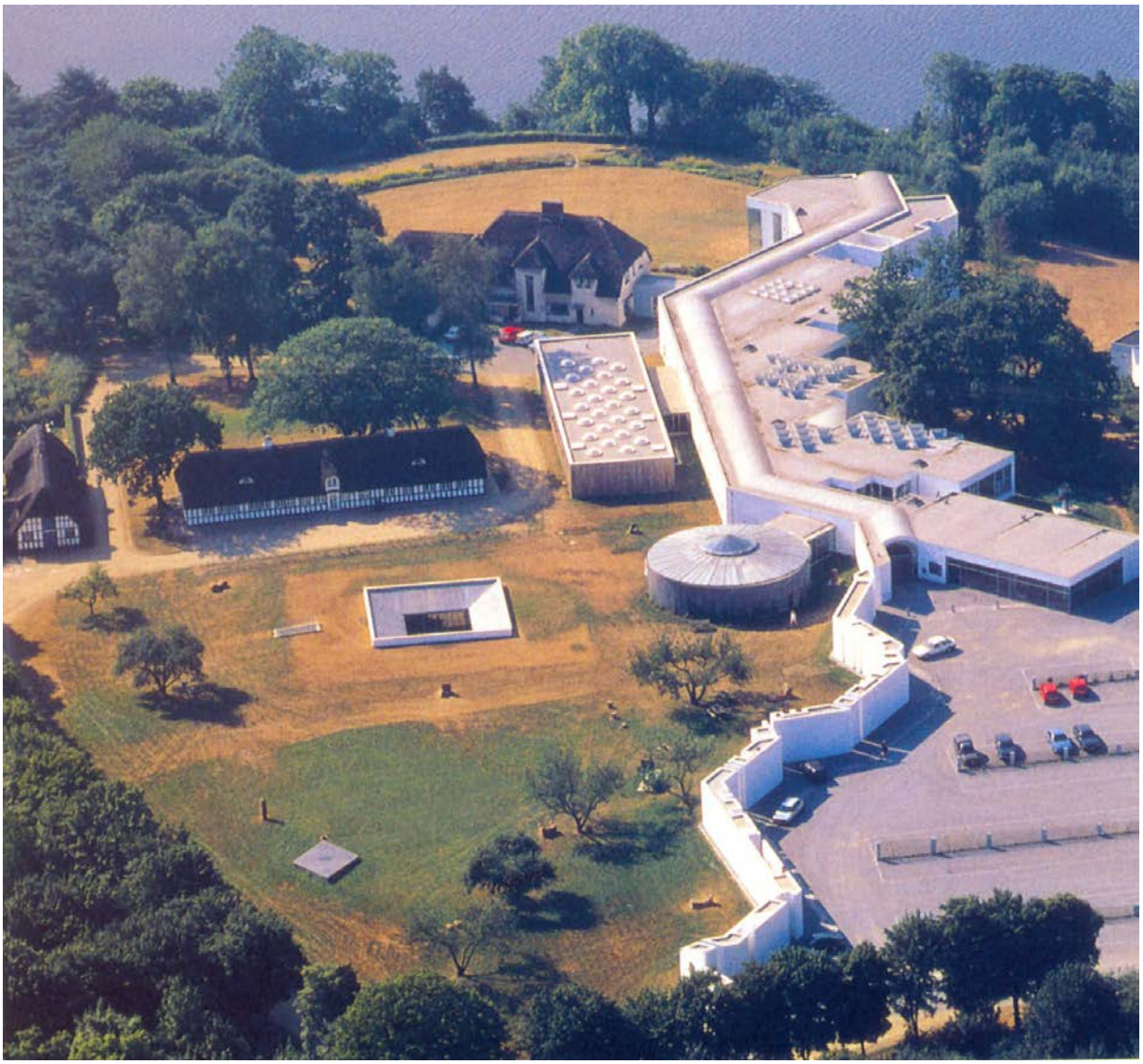

Музејски комплекс

посебан део објекта, намењен за комерцијалну употребу. Тако је ресторан смештен, изоловано и ненаметљиво, на самом крају зграде, остављајући посетиоцима могућност да слободно изаберу да ли ће га посетити или не. Ресторан има задивљујући поглед на фјорд и музејску башту, а гостима је на располагању велики избор јела данске кухиње. То је и место на које локални пословни људи доводе сараднике на ручак или изнајмљују простор за коктеле и презентације у вечерњим часовима. На тај начин музеј Трафолт сваке године заради значајна финансијска средства. С друге стране, музеј остварује приходе и од продаје сувенира, о чему се брине стручан тим људи. Музејска продавница налази се на самом улазу у зграду, а о квалитету понуде говори и чињеница да многи туристи, али и локални становници, долазе овде да купују, не улазећи у изложбене просторије. Осим музејских издања, продавница нуди веома широк избор књига из области уметности и дизајна, уметничке постере, разноврсне поклоне по разним ценама и за разне узрасте. Посебан део продавнице резевисан је за употребне предмете од керамике, стакла, дрвета и текстила које су потписали најпознатији дански дизајнери и произвели у малим серијама. Многи од ових уметника су ангажовани и за израду сувенира са знаком Трафолта (оловке, привесци, торбе, пешкири, постери, каталози, магнети).

Сваки од наведених аспеката допринео је да Трафолт постане један од најпосећенијих музеја

Поставка "Свет човека"

у Данској. Ова популарност је настала због низа посебних, али комплементарних позитивних фактора: повољне географске позиције, оригиналне архитектуре, значајних и пажљиво балансираних колекција, разноврсности програма и изложби, итд. Јачање позиције као водећег музеја данске уметности и дизајна остварује се неговањем лојалне и ангажоване публике и пружањем најквалитетнијег естетског доживљаја, припремом атрактивних поставки, константним усавршавањем особља и базирањем солидне финансијске ситуације на све значајнијем самофинансирању.

Иако се системи организације музеја у Данској и Србији разликују у великој мери, у многим областима код нас је могуће применити њихова решења. Очигледно је да највећи број музеја у Србији није одредио своју мисију и визију, нема израђене стратешке планове (краткорочне и дугорочне), не осмишљава офанзивне, квалитетне и континуиране кампање помоћу којих се анимирају посетиоци, али и потенцијални донатори и спонзори. У том контексту, музеј Трафолт, иако веома млад, свакако може послужити као пример добро организоване и модерне институције културе којој се смеши лепа будућност.

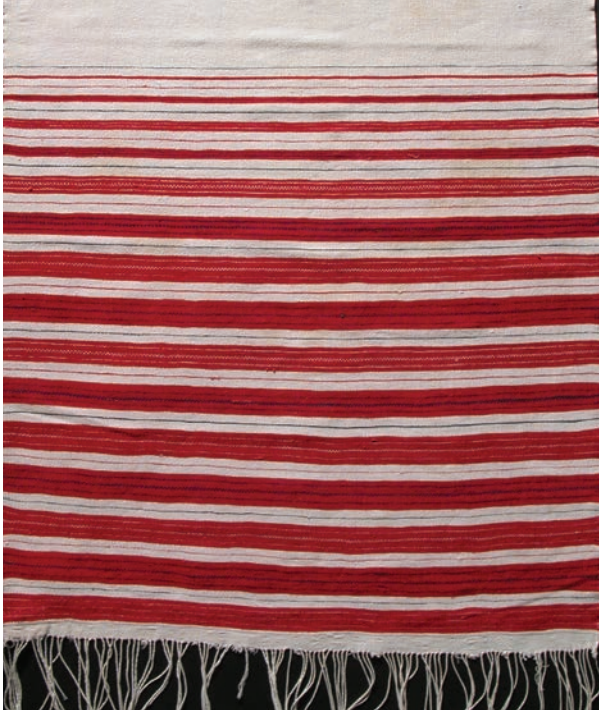

ЕТНОЛОГИЈА
ETNOLOGY

Весна Недељковић Ангеловска
ДЕСКРИПТИВНИ МОДЕЛИ ВАТРОГАСНЕ ОПРЕМЕ ДОБРОВОЉНИХ ВАТРОГАСНИХ ДРУШТАВА У НОВОМ САДУ

Тијана Јаковљевић
КОЛЕКЦИЈА ПЕШКИРА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОЛОГИЈУ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

ДЕСКРИПТИВНИ МОДЕЛИ ВАТРОГАСНЕ ОПРЕМЕ ДОБРОВОЉНИХ ВАТРОГАСНИХ ДРУШТАВА У НОВОМ САДУ (НА ОСНОВУ КОЛЕКЦИЈЕ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА)

Весна Недељковић Ангеловска

Музејска Збирка ватрогаства у оквиру Одељења за етнологију Музеја града Новог Сада, обухвата бројне и разнородне предмете, оригинална фотодокумента, рукописну архивску грађу, личну и заједничку ватрогасну опрему, архивалије и предмете који документују културно-забавни живот ватрогасаца, као и одликовања, дипломе, повеље и захвалнице, које говоре о части и херојству ових пожртвованих људи. Ова збирка броји око 500 музејских предмета који датирају од друге половине XIX до средине XX века. Формирана је делом седамдесетих година прошлог века, залагањем кустоса Блаже Раденковића. Била је део Збирке привредне историје, која је касније променила назив у Збирка етнолошке привреде. Због великог броја предмета који заокружују причу о новосадском ватрогаству, овај део збирке је прерастао у Збирку ватрогаства. Иако ватрогаство не представља типичан етнолошки материјал, збирка коју је формирао кустос овог одељења, пензионисан пре 20 година, заслужила је моју пажњу. Тако сам по свом доласку у Музеј града Новог Сада на место кустоса етнолога наставила да прикупљам и обрађујем предмете, поред етнолошких збирки, везане и за ватрогаство. Велики број предмета прикупљени су поклонима захваљујући разумевању добровољних ватрогасних друштава као и Ватрогасног савеза Новог Сада, који су наведене предмете са поверењем уступили Музеју**,** на чување, бригу и проучавање. А велики број предмета који је у музеј стигао у изузетно лошем стању и чак захваљујући томе, добио је свој нови живот изузетним радом музејског конзерватора и рестауратора Istvana Pečkai.

Збирка се односи на новосадска доборовољна ватрогасна друштва, Ватрогасну бригаду Новог Сада, као и на Ватрогасни савез Новог Сада. Када је у питању добровољно ватрогаство највећи део предмета се односи на најстарија и најбројнија добровољна ватрогасна друштва: *Прву самовољну ватрогасну дружину или Грађанско добровољно ватрогасно друштво* или *ДВД „Др Лаза Костић“* како се данас назива новосадко добробовољно ватрогасно друштво; *ДВД Футог и ДВД Петроварадин.* Збирку ватрогаства чине разнородни предмети који су разврстани по материјалу и функцији у три колекције.

Прва колекција се састоји од застава фотографија, таблоа, рукописних књига, архивске грађе који документују *организацију и њене симболе.*

Друга колекција се састоји од предмета које можемо назвати *ватрогасна опрема лична и ватрогасна опрема скупна* и обухвата униформе, шлемове и осталу личну опрему, као и заједничку опрему коју чине мердевине, лопате, млазнице, црева, брентаче, пумпе, ватрогасна кола и уопште алат који се користио при гашењу пожара.

Трећа колекција обухвата *лична и групна одличја части и способности* као и *дарове,* и она сведочи о части и херојству ових одважних људи. Ова колекција се сатоји од одликовања, медаља, диплома, спомен значки, плакета и заставица.

Овом приликом представићу ватрогасну опрему личну и скупну које су биле изузетно важне за функционисање ватрогасних удржења, као и за обављање тешких задатака при гашењу пожара и заустављање поплава. Ватрогасна

опрема у себи садржи хиљадугодишња искуства и знања која су у њу уграђена. Ватрогасна опрема, која је тема овог рада, настајала је од средине XIX до средине XX века и углавном се више не може наћи у употреби. Произведена је делом занатском, а делом полу-фабричком и фабричком израдом. Иако као опрема прављена да служи, сваки предмет, нарочито личне опреме, има и своју естетику. Реч је о изузетном дизајну тога времена и уметничкој занатској изради, али и о префињеној модној стилизацији када је реч о „парадним" униформама. Тако да сам као и увек радећи на овом материјалу осећала усхићење и дивљење према тој блиставој естетици, која је некада давно одушевљавала Новосађане оног времена, док су махали ватрогасцима који су у свечаним дефилеима пролазили поред њих.

Заслужују дивљење и спремишта са уредно сложеним справама и алатима, на којима се не виде трагови бројних акција, али свакако изнад свега морамо се дивити пожртвованости и храбрости тих упорних и одважних људи.

Добровољно ватрогаство као племенит и хуман позив, заслужује пажњу јавности и истицање и на овај начин – стручном обрадом предмета и презентовањем музејских фондова. Као специфичан вид организовања био је карактеристичан за Војводину и за просторе које је заузимала Аустро-Угарска, али је у Новом Саду, поред своје примарне функције, имао изузетан значај у превазилажењу политичких, националних и социјалних сукоба.

За развој града Новог Сада било је веома значајно оснивање добровољних ватрогасних друштава, из којих је проистекла професионална ватрогасна бригада. Услед нарастања индустрије и града у целини, опасности од пожара и елементарних непогода, као и разарања услед ратова и бомбардовања, без организоване заштите Нови Сад би снашле катастрофалне последице.

Циљ овог рада је дескриптивно представљање ватрогасне опреме личне и скупне. Овог пута биће изостављене каталошке одреднице појединачних предмета Колекције ватрогасне опреме Збирке Ватрогаства Музеја града Новог Сада, које су објављене у каталогу изложбе „Ватрогасци петроварадински".[1] Овај рад се односи на ватрогасну опрему личну и скупну од појаве ватрогасних друштава у Новом Саду – седамдесетих година XIX века, све до педесетих година XX века, каква је најзаступљенија у Колекцији Музеја града Новог Сада.

При изради дескрипривних модела ватрогасне опреме ослањала сам се првенствено на Колекцију ватрогасне опреме Збирке ватрогаства Одељења за етнологију Музеја града Новог Сада. Следећи извор била су фотодокумента Одељења за етнологију, али и фотографије и таблои који и данас украшавају свечане сале ватрогасних домова Добровољних ватрогасних друштава у Новом Саду. Фотографије и таблои од оснивања друштава сведоче о важним личностима друштава, али и важним догађајима: јубилејима, вежбама и ватрогасним смотрама, као и о ватрогасној опреми.

Веома важан извор за проучавање ватрогасне опреме су и каталози ватрогасне опреме. Овакви штампани каталози садрже цртеже обележене бројевима са ценовником, дистрибуирани су поштом и служили за наручивање ватрогасне опреме. Драгоцен извор за проучавање ватрогасне опреме чине и правилници о униформама, ознакама чинова и положаја, као и приручници за ватрогасне течајеве о ватрогасним справама и прибору.

ИСТОРИЈА ВАТРОГАСТВА И РАЗВОЈ ВАТРОГАСНЕ ОПРЕМЕ

Да бисмо разумели развој ватрогасне опреме неопходно је изнети кратак историјски приказ развоја ове посебне људске делатности која је заузимала важно место у историји цивилизације, јер прича о ватрогаству започиње много раније, много пре него што је настао Нови Сад.

Ватра се најчешће користила приликом ратовања као најефикасније средство разарања и освајања. Све војске кроз историју биле су обучене како за паљење тако и за гашење ватре. Још у Хамурабијевом законику, насталом у Вавилонској држави у XVIII веку п. н. е. стоји: „Ако се у чијој кући појави ватра и неко, ко дође да гаси, баци око на својину господара куће, те својину господара куће узме, да се баци у исту ватру". Али ово је био закон само за услове мира и законом уређене државе. У ратовима је важило управо супротно. Многи су чувени градови и споменици старог света нестали заувек у пламену. Током Пелопонеског рата, 431. год. п. н. е, надмоћна атинска флота попалила је градове на обали Пелопонеза. Године 390. пре н. е, у свом походу на југ, Гали су спалили Рим. Приликом Александровог освајања Персије 331–330. год. п. н. е. македонска војска је спалила престоницу Персеполис. А године 146.

[1] Весна Недељковић Ангеловска, *Ватрогасци петроварадински*, каталог изложбе, Нови Сад 2005.

п. н. е. римска војска уништава и пали чувену Картагину, колонију Феничана у северној Африци. Чувена Александријска библиотека, најбогатија и најчувенија у античком свету, настрадала је у пожару приликом устанка у Александрији, после римског освајања 48. год. п. н. е. За време цара Нерона 64. год н. е. избио је катастрофалан пожар у Риму. У народу се причало да је пожар подметнуо сам цар, да би саградио нови и лепши Рим. У Риму су често избијали пожари и због тога што у вишеспратним кућама за обичан свет, тзв. инсулама, није било воде и канализације. Римљани нису знали за одвођење дима кроз димњак, а нису постојале ни пећи, ни камин. Али је зато било металних мангала, покретних пећи сличних роштиљу, разних облика и величина које су слободно испуштале дим од ћумура у просторију. Дешавало се често да се од толиких мангала у употреби, поред буктиња и уљаних лампи за осветљење, нешто запали и од првобитно малог извора ватре букне пожар који је уништавао читаве инсуле. Император Август је установио ноћне редаре. То су били војници техничари задужени за борбу против пожара. Постојало је седам кохорти ноћних редара, од по 1.000 људи у свакој. Свака је бдела над две од четрнаест градских четврти. Али док би ватрогасци стигли на место пожара и док би станари ланчаним системом донели воду са јавне чесме, пожар би већ увелико захватио и суседне зграде, тако да су ватрогасци често рушили суседне зграде да би изоловали ватру. За владавине Антонина Пија (II век н. е.) у једном дану је изгорело 340 кућа. Ватрогасци у Риму имали су и ватрогасна кола, али се нису могли брзо кретати кроз закрчене улице. Користили су и мердевине јер су пожари најчешће избијали на вишим спратовима, због лако запаљивих кровних греда. Само гашење изводило се кантама са водом. Закон је налагао грађанима да у приправности увек имају мало воде за гашење пожара, али приликом пожара могло се видети да овај закон није поштован. Јавне чесме биле су далеко и док се трчало по воду, пламен би се већ разбуктао. Касније, крајем I века н. е., су већ постојали аквадукти са оловним цевима испод улица које су доводиле воду до кућа, али не и на спратове. Мрежа ових цеви није била нарочито разграната, тако да многе куће опет нису имале воду. Паликуће су у Риму кажњавали ломачом, а јавно су батинани они који су пожар изазвали непажњом. Римска војска је обилато користила ватру приликом својих освајања. Коришћена је нарочито приликом опсада утврђења од дрвета. У ту сврху користили су мале катапулте (шкорпионе) који су избацивали стреле намочене у смолу и запаљене. Да би се приближили утврђењу које освајају користили су ходнике сачињене од свеже одераних животињских кожа и прућа, баш зато да би се одбранили од запаљивих смеса које су непријатељи бацали са тврђаве. Антички Рим је и сам завршио у пожару. Разорили су га и спалили Визиготи 410. године н. е.[2]

Писац из доба цара Аугуста Витрувије (Vitruvius), оставио је опис штрцаљке коју је око 250. године пре наше ере саградио грчки математичар Ктезибије (Ctesibius). Други историјски записи спомињу Ктезибијевог ученика Херона, за кога је познато да је у својим експериментима употребио конични сисак са којим је притисак паре претварао у брзину млаза паре исто као што чини са притиском воде конични сисак на ватрогасној млазници – усник. Иако су римски ватрогасци Витрувијевог времена могли знати и за клипну штрцаљку и конични сисак, нису знали да се њиховом заједничком употребом може добити оштар млаз који је од непроцењиве користи при гашењу пожара.[3]

Пропашћу Римског царства замрло је ватрогаство. Опет је преовладало веровање да је пожар божија казна и да је грех одупрети се божијем гневу, тако да су кроз цео средњи век пожари несметано пустошили. Тек пред крај средњег века, у неким већим градовима западне Европе уводе се извесне мере за спречавање пожара, као и пљачки које су их пратиле. Историјски записи сведоче да се 1439. године употребљавала једноставна ручна клипна штрцаљка, звана «водена пушка», која је имала млаз од десетак метара, али се брзо празнила. Озбиљан пожар се оваквим справама могао гасити само уколико је у исто време коришћен велики број «пушака». Тако настају «водени топови» исте конструкције, али већих размера, док је цилиндер причвршћен на постоље са точковима. Ипак, наведене справе нису могле бити решење за пожаре који су због тадашњег начина градње кућа обично били катастрофални. Дрвене, ређе камене куће, тесно збијене у узаним улицама, кућна огњишта без димњака или са дашчаним димњаком, представљале су сталну опасност од избијања пожара и његовог лаког ширења.[4]

---

[2] Надежда Савић, *Ватра у старом веку*, Ватрогасци петроварадински (каталог изложбе), Нови Сад 2005, стр. 8–9

[3] Стеван Стевин, *Ватрогасна штрцаљка*, Наше ватрогаство, год. I, бр. 3, Нови Сад 1950, стр. 62.

[4] Исто, стр. 63.

Тек 1518. године јавља се у немачком граду Аугсбургу нова конструкција клипне пумпе у ватрогасној употреби, као проналазак златара Антона Платнера. Он је конструисао своју гломазну и неспретну двоцилиндричну клипну пумпу за чији погон је било потребно преко 30 људи. Ова пумпа је вероватно корисно послужила конструкторима тог времена да осмисле спретније штрцаљке.[5]

Најзначајније усавршавање ватрогасне штрцаљке заслуга је Холанђанина Јана ван дер Хајда (Jan van der Heyde), који је 1672. године у Амстердаму приказао јавности штрцаљку на коју је привезао притисни цевни вод од јаког морнарског платна. Тиме је омогућено одвајање млазнице од штрцаљке. Штрцаљка се могла постављати даље од запаљеног објекта, а ближе налазишту воде, млаз се могао унети у запаљени објекат при гашењу унутрашњих пожара. Успео је да упрости снабдевање водом повезавши нарочит левак у непосредној близини воде платненим цевима са усисном страном. Касније је платнену цев заменио бакарном и омогућио да штрцаљка сама усисава воду. Како је оваква бакарна цев била тешка за руковање, 1724. године, проналазач тога времена, извесни Леуполд је заменио кожном цеви, на чији је доњи крај везао усисну корпу за црпљење воде.[6]

Уочивши да при различитим пожарима није потребна иста дужина цеви, Ван дер Хајд је пронашао начин да више цеви споји у један цевни вод помоћу спојки које чине две полутке од метала, од којих је једна завртањ, а друга матица.Такве спојке и данас имају велику примену не само у ватрогаству и називају се *холендери* (као успомена на домовину Ван дер Хајда). Прву моторну штрцаљку с парним погоном конструишу Енглези Брајтваjт и Ериксон (Braithwaite и Ericson) 1829. године.[7]

Прва добровољна ватрогасна друштва у Европи настају у Енглеској под називом «ватрогасна бригада џентлмена», у време Наполеонових припрема за инвазију на њену територију. Провинцијски градови у Француској следе овај пример. Ускоро већи део Европе осваја слична идеја. На територији светостефанске Угарске, прва институција добровољног ватрогаства формирана је 1835. године у Араду, док је у Војној регименти на Петроварадину војска подучавана ватрогасној вештини.[8]

Искуства која је Хабзбуршка монархија током свог вишевековног постојања имала са катастрофалним пожарима, допринела су томе да је централна администрација из Беча, а касније и из Будима, доносила неке административне мере за спречавање пожара. Мађарско намесничко веће 1769. године доноси нацрт пожарних прописа који би требало да послуже за доношење одговарајућих противпожарних статута у жупанијама и градским магистратима.[9]

Следећи корак администрације била је противпожарна наредба цара Јосифа II, донета 1788. године. Норме овог документа одражавају високу техничку спремност оног ко их је формулисао. Наредна противпожарна административна мера донета је од стране краљевског Намесничког већа 1813. године. Ипак, мере које је градски магистрат доносио биле су парцијалне и непотпуне, а брига о противпожарним мерама постаје једна од важних делатности градског великог капетана. Градски велики капетан био је дужан да обнародује мере које је угарско намесничко веће доносило по том питању и да их спроводи. Такође се бринуо о набавци потребне опреме и командовао људством (градска полиција, ноћни чувари, служба градске чистоће и грађани који су се задесили на месту несреће) у случају пожара. Одлуком градског магистрата 1869. године, технички фонд ватрогаства је значајно унапређен куповином механичке штрцаљке са резервоаром и једном машином са шмрком. Одржавање и коришћење ових машина захтевало је одређену стручност. Из тих разлога донета је одлука да се «унајми једно стручно лице». Новосадски бравар Карл Трогмајер прихватио се тог задатка за награду од 60 форинти годишње. На известан начин, он је заправо био први новосадски професионални ватрогасац. Ипак, набавка опреме и брига једног човека око ње, није била довољна у граду који је имао проблеме са снабдевањем водом и у којем се дојава пожара обављала «виком по вароши».[10]

Уске улице, набијене кућама са сламнатим крововима, којих је осамдесетих година XIX века било око једне трећине, те оџаци од дрвета, били су разлог за лако ширење пожара. После неколико пожара који су уздрмали град, пред форум градског магистрата Велики градски капетан подноси реферат 17. августа 1871.

[5] Стеван Стевин, *нав. дело*, стр. 64.

[6] Исто, стр. 65–67.

[7] Исто, стр. 65–68.

[8] Đerđ Gal, *100 godina vatrogastva Novog Sada*, Novi Sad 1972, str. 28.

[9] Исто, стр. 22

[10] Исто, стр. 22-24

године, у којем предлаже мере за противпожарну заштиту и формирање «ватрогасне дружине». Коначно, 1872. године формира се Добровољно ватрогасно друштво у Новом Саду, а већ 1874. године у Футогу и 1875. године у Петроварадину.[11]

НОВОСАДСКИ ВАТРОГАСЦИ И ВАТРОГАСНА ОПРЕМА

Осамдесетих година деветнаестог века, после вишегодишњих напора грдаске администрације и угледних грађана Новог Сада, многобројних предлога и указа, и поред националних превирања и оспоравања од стране власти, коначно се формирају прва добровољна ватрогасна друштва у Новом Саду: 1872. године у Новом Саду, 1874. године у Футогу и 1875. године у Петроварадину. Она ће све до данашњих дана остати најактивнија и најбројнија између 16 територијалних добровољних ватрогасних друштава, колико их данас укупно има у Новом Саду.

Већ од самог почетка, чланови ових друштава се диференцирају као активни и помажући. Развојем друштва уводе се нове категорије: утемељивачи, почасни и резервни чланови.

Чинови у команди били су: главни заповедник, пожарни заповедник, водници, инжењер, лекар и спремиштар који руководи ватрогасним инвентаром, мајстори за шмркове, благајник и књиговођа. Официри и подофициpи су били изборног карактера. Бирали су их активни чланови простом већином гласова и то доживотно. У редове су спадали: трубач, пењач, цевовођа, вођа шмркова и болничар.[12]

Активни чланови су били подељени у четири одељења: пењачи, шмркачи, водоноше и чувари реда. Свако одељење је имало свог командира, који је био дужан да се повинује наредбама главног заповедника или у случају његове спречености, командира пожарне дружине. Одељења су била подељена на водове од по 10–12 људи. Извршујући–активни члан могао је бити сваки грађанин који је напунио 20 година и који је лекарским прегледом доказао своју физичку спремност за службу. Сваки члан оперативне јединице био је дужан да после шест месеци чланства и обуке положи усмену заклетву пред Управним одбором и стројем оперативне јединице. Потпомажући члан је био свако ко се обавеже да плати одређени новчани износ годишње. Почасни члан је могао бити свако ко се посебно истакао својим заслугама око ватрогаства, на предлог Извршног одбора и бирање Скупштине тајним гласањем.[13]

Функцију обавештавања о пожару вршили су трубачи–хорнисти. Да би чланови друштва били што пре обавештени о пожару и да би угрожени могли да се обрате за помоћ, на кући у којој је становао ватрогасац била је таблица са словима "FF" (Freiwilige Feuerwehr – Добровољно ватрогаство, немачки). Обавештавање је вршено звоном са црквених, а касније и ватрогасних торњева. Уколико је ватру приметио, ватрогасац ван торња је својом ватрогасном хорном давао сигнале и на тај начин скретао пажњу ватрогасне страже на одређено место. Осматрач са торња ударао је у ватрогасно звоно.[14]

У случају великих пожара становништво Новог Сада обавештавано је пуцњима из револвера и оглашавањем звона «Матилда». Ово звоно, названо по имену дародавке и угледне суграђанке, постављено је на торањ Ватрогасног дома у Новом Саду, у данашњој Његошевој улици, 1880. године. Када је нарастање града у висину сузило видик са ватрогасне куле у Његошевој улици, такозвана «Матилда» је пресељена на кулу Градске куће 1894. године. Приликом једне дојаве пожара 1900. године звоно је прсло. Замењено је новим, на чијој је једној страни рељефно приказан Флоријан, кога су ватрогасци сматрали својим заштитником.[15] Свети Флоријан је присутан на ознакама на шлемовима, униформама, дипломама и повељама.

Прве деценије рада ова друштва се издржавају од чланарина и добровољних прилога, и то повремено, приликом набавке неког ватрогасног апарата, инвентара или одела. Имовину су друштва стицала сакупљањем прилога, даривањем од појединаца и удружења, добијањем награда након ватрогасних акција, годишњим дотацијама од градског магистрата, од годишњих прилога потпомажућих чланова и од јавних забава друштва, као и организовањем томболе и лутрија.

Опрема ватрогасног друштва за гашење пожара била је оскудна и састојала се од ужарије, вила за сено, секира, коса, пољава и

[11] Исто, стр. 27

[12] ??????????????????

[13] Đerđ Gal, nav. delo, p. 35; *Збирка правила и прописа за добровољне ватрогасне организације,* Нови Сад 1953, стр. 6–7.

[14] Исто, стр. 46.

[15] Исто, стр. 46.

платна за гашење, чакљи и ножева за сечење трске, ланеног платна удвострученог и намазаног уљем, платна за спасавање, шлемова за заштиту, мердевина, гас-маске, торбица са медикаментима за прву помоћ, платнених, кудељних, а касније и кожних и лимених кофа, заштитника за леђа, пумпи штрцаљки на погон ручним замахом. Касније друштва набављају и кола за превоз опреме са коњском вучом, као и за превоз ватрогасне момчади. Паралелно са усавршавањем механизације набављају и аутомобиле за превоз ватрогасаца и цистерне за воду, а бушени су и бунари са металним цевима, распоређени по реонима. Због слабе опремљености, пресудну улогу у гашењу пожара имала је масовност људи.[16]

Због лакше организације при акцијама ватрогасна опрема је дељена на личну и скупну. Лична опрема се састојала од свечане и радне униформе са обућом, ватрогасног шлема и капе, пењачког опасача са секирицом и торбицом за прибор, пењачког ужета са карабином и алком, кожног опасача са прекорамником, гас-маске, фењера или ручне лампе, двогласне сигналне трубице или звиждаљке. Скупну, односно заједничку опрему чиниле су справе и прибор за гашење, справе за пењање, справе за спасавање, заштитна опрема, справе и опрема прве помоћи и помоћне справе.[17] Поред стручности кадрова, за ефикасност у гашењу пожара било је веома важно каквом опремом располажу, каква је организација спремишта опреме, као и брзина обавештавања. Због брзине обавештавања било је изузетно важно увођење телеграфско – телефонске дојавне станице 1890. године. Мрежа телеграфске линије била је постављена тако да покрије цео град, и да се у случају потребе из сваког дела града може најхитније дојавити пожар. Значајну улогу у ефикасности ватрогасних удружења имала су спремишта за ватрогасну опрему са торњевима као осматрачницама, а уз њих су касније ницале просторије за окупљање ватрогасаца, које су временом прерастале у ватрогасне домове.

Поводом прослава јубилеја друштва су даривана заставама и новцем за набављање опреме. Прославама су присуствовали гости из ватрогасних друштава из других градова. Поред куме, друштво су даривали новцем и бројни имућни суграђани. О њиховом даривању сведоче такозвани «клинци», тј. месингане плочице на којима је уграviрано име дародавца. Бројни «клинци» и данас украшавају држаче даровних застава.

Веома важни за стручно усавршавање кадрова, били су и курсеви ватрогасне вештине. За време Аустро-Угарске ватрогасни курсеви били су организовани у Будимпешти или у неким другим градовима Монархије. Између осталих, такве курсеве је похађао и Ђорђе Полит који је, стекавши ранг ватрогасног официра, своје теоријско и практично знање годинама преносио на жупанијским ватрогасним курсевима.[18]

Редовно одржавани годишњи балови Добровољног ватрогасног друштва у Новом Саду били су омиљена забава ватрогасаца, али и имућнијих Новосађана. И на овим баловима се поред забаве скупљао новац за набавку опреме наплаћивањем улазница и томболом.

Први светски рат знатно је смањио број чланова. До бржег обнављања друштава долази после формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, чије проглашење 1. децембра 1918. године драстично утиче на промену структуре становништва. Мењају се и државни симболи, што ће се одразити и на симболе добровољног ватрогасног друштва: грб Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца даје национално обележје ватрогасним шлемовима и ознакама, а уместо немачког језика у администрацији се дефинитивно примењује српски језик.

Од времена оснивања добровољних ватрогасних друштава Нови Сад се изменио и увећао. Убрзо после ослобођења 1918. године, нагли развој привреде, трговине и предузетништва створио је од Новог Сада прави индустријски центар, што је захтевало и модернизацију ватрогасне опреме. Тако је употреба за то време модерне технологије заменила људску снагу и постала одлучујући фактор у противпожарној заштити, али је била и разлог за формирање професионалног кадра. Формирањем Прве професионалне чете у Новом Саду заштита од пожара престаје да буде најважнија делатност добровољних ватрогасаца. Они и даље раде на превентиви и позивани су у случају великих пожара.[19]

Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1928. године, промењен је назив државе у Краљевина Југославије, а земља је подељена на девет бановина. Поделом земље на бановине укинути су постојећи ватрогасни савези и формирани нови према границама нових управних подручја.

[16] Исто, стр. 103.

[17] Јосиф Миленковић, *Ватрогасне справе и прибор. Приручник за средњи ватрогасни течај*, Београд 19??, стр. 5–7.

[18] Исто, стр. 75.

[19] Đerđ Gal, *нав. дело*, стр. 98–99.

Краљ Александар је 1933. године прописао Закон о организацији ватрогаства у Краљевини Југославији којим је увео више одговорности и поставио обавезу у погледу обезбеђења од пожара пред локалне органе власти и индустријалце и по први пут регулисао изворе материјалних прихода за организоване пожарне службе. Основани су ватрогасни фондови, формирани од доприноса са којим су располагала осигуравајућа друштва, и од премија убираних за осигурање против пожара. Закон је предвидео и постојање ватрогасних чета (добровољних, званичних, индустријских, заводских и обавезних). Ватрогасни савез Краљевине Југославије је према овом закону био „врховни представник и вођа свих ватрогасних организација у земљи". Савез је имао надлежност над стручним образовањем, уређивањем ватрогасне службе, пропаганду ватрогаства путем званичног листа, књига и брошура, али и одређивања типова гасила, прибора и опреме.

Приредбе, добровољни прилози грађана, чланарине потпомажућих чланова и ретке донације и даље пружају сиромашну основу за куповину савременије технике, тако да су друштва дуго била на нивоу ручне ватрогасне технике, све до тридесетих година XX века када се опрема значајно модернизује. Први пут је уведено дежурство ватрогасаца за време вршидбе житарица 1939. године, чиме је учињен значајан напредак у ватрогасној превентиви.[20] Тако су, на пример, у време вршидбе добровољни ватрогасци на својим осматрачница на торњевима ватрогасних домова, данонoћно дежурали. Ако би приметили пожар оглашавали су узбуну ватрогасном сиреном.

За време Другог светског рата, тадашња противпожарна служба је распуштена по налогу окупатора, који је организовао нову службу за противпожарну заштиту. Одмах после ослобођења, у бомбардовањем погођеном граду, професионална ватрогасна чета почела је рад под Командом војне управе града, да би касније била организована у оквиру Ватрогасне народне милиције (уз сарадњу фабричких и територијалних добровољних ватрогасних друштава).[21]

На трећем заседању АВНОЈ-а у Београду, одржаном 10. августа 1945. године, Југославија је добила име Демократска Федеративна Југославија, али већ 29. новембра Уставотворна скупштина проглашава републику и мења име државе у Федеративна Народна Република Југославија. Промена државних симбола одражавала се и на промене у симболима добровољних ватрогасних друштава и вођењу администрације.

Доношењем републичких прописа 1947. године, одређен је положај и место добровољних ватрогасних друштава, као и њихов материјални положај, што је допринело новом зениту добровољних ватрогасних друштава у Новом Саду. Народни одбори су били дужни да своја добровољна ватрогасна друштва оспособе за противпожарну заштиту, као и да им обезбеде потребна материјална средства за набавку опреме.

Министарство унутрашњих послова НР Србије 1949. године иницира оснивање општинско-градских ватрогасних савеза. Исте године основан је Савез добровољног ватрогасног друштва за град и Новосадски срез, који је преузео команду над ватрогасним службама, радио на оспособљавању кадрова, организовању течајева и побољшању ефикасности ватрогасне службе.[22]

Током 1951. године, поред Ватрогасне народне милиције, у Новом Саду је радило већ 44 добровољна друштва организована по фабрикама и заводима. Овако организована служба је, без обзира на недовољну опремљеност, показала своју добру страну у превентивној заштити од пожара у фабрикама и приликом вршидбе и осталих сезонских пољопривредних радова.[23]

Свако добровољно ватрогасно друштво поред командира и записничара има и спремиштара који је одговоран за справе, прибор и опрему. У оперативним друштвима постоје следећи чинови: испитани ватрогасац, ватрогасни подофицир, ватрогасни официр, ватрогасни виши официр. Ранг официра одређује се по годинама ватрогасне службе и по успеху у вршењу службе.

Основни закон о заштити од пожара био је основ за доношење Статута који су утврђивали републички и покрајински савези. На челу ватрогасних организација били су Општински ватрогасни одбори, који су обједињени у Среске ватрогасне савезе, а ови затим у републичке и покрајинске савезе. На челу свих је био Ватрогасни савез Југославије. Статутом

[20] *120 година Добровољног ватрогасног друштва "Петроварадин"*, Нови Сад 1995, стр. 6.

[21] Ђерђ Gal, *нав. дело*, стр. 123.

[22] Ђерђ Gal, *нав. дело*, стр. 136–138.

[23] Исто, стр. 143.

су савезима постављени задаци као што су пружање помоћи за стручно уздизање кадрова у оперативним јединицама, брига о усклађивању рада, пропагирању, усавршавању, брига о снабдевању опремом и другим потребама, до организовања заједничких вежби и такмичења. Органи ватрогасне организације били су задужени за теоријску едукацију кадрова путем предавања и штампањем књига и приручника, али и за организовање практичне обуке на курсевима и вежбама.[24]

Закон о заштити од пожара и Закон о добровољним ватрогасним друштвима у Народној Републици Србији, донети 1956. године, условили су драстичан заокрет у делатности добровољних ватрогасних друштава. Због оспособљености професионалних чета у сваком погледу, директно ангажовање у гашењу пожара престаје да буде главно тежиште рада добровољних друштава.[25] Због нарастања самог Новог Сада у висину, торањ на ватрогасном дому више није био у функцији осматрачнице, а ручна сирена је већ замењена електричном. Сада се друштва баве обуком кадрова, организовањем вежби и курсева, контролом спровођења противпожарних мера у предузећима и домаћинствима, дежурствима у биоскопима, на јавним местима, као и обезбеђивању ватромета и митинга.

Савезни устав од 7. априла 1963. године, променио је име државе у Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Систем одликовања СФРЈ престао је да постоји половином 1992. године, после сецесије република тадашње Југославије. Одлуком Савезне владе, донете средином 2000. године, Савезна Република Југославија, као још један од атрибута своје државности, поред грба, заставе и химне, добила је и сопствена одликовања. Ова одлука важила је до 2003. године, до формирања Државне заједнице Србије и Црне Горе.

Јубилеји се изузетно свечано прослављају у свим новосадским добровољним друштвима. Програми прослава обухватале су свечане академије, свечане седнице, дефилее и смотре ватрогасаца и ватрогасне технике, јавне вежбе, ватрогасна такмичења и израду таблоа, доделу одликовања и знакова признања.

Своју спремност, пожртвованост и храброст чланови новосадских добровољних ватрогасних друштава и Ватрогасне бригаде показали су у не тако далекој прошлости. Током последњег бомбардовања Новог Сада, у пролеће 1999. године, ризикујући своје животе, ови храбри људи први су стигли до зграде Телевизије Нови Сад, која је горела у три наврата. Због изузетне ангажованости том приликом многи од њих су предложени за највиша државна одликовања.

Тешке околности финансирања последњих петнаест година које ова друштва прати довело је до осипања кадрова и слабе могућности за унапређење ватрогасне опреме. Данас многа добровољна друштва располажу опремом која је застарела, тако да предмете какве у музеју чувамо из периода педесетих година XX века, можемо наћи у спремиштима као употребну опрему. Иако важне стратешке тачке за брзо реаговање у случају пожара и других непогода, добровољна ватрогасна друштва распоређена по мањим територијалним јединицама заиста опстају захваљујући појединим заљубљеницима, као и подршци малобројних, али ипак веома важних спонзора. Они, као некада „потпорни чланови“, повремено помажу новчаним и другим прилозима. Перспектива је професионализовање кадра и за ова територијално добро распоређена ватрогасна удружења, која имају свој клупски простор, гараже, спремишта и возила. Тако је већ футошко Добровољно ватрогасно друштво добило свог првог професионалног ватрогасца.

Велики је списак катастрофа у чијем су санирању учествовали Ватрогасни савез Новог Сада, професионална Ватрогасна бригада Новог Сада и добровољна ватрогасна друштва.

Иако диктирани начин организовања, у Новом Саду је резултирао изузетним друштвеним животом, као и константним одржавањем ватрогасне традиције кроз очување обичаја.

Оно што овакав вид организовања људи чини изузетно важним је његова првенствена улога у превенцији, заштити од пожара, поплава, као и у отклањању последица непогода и бомбардовања.

ВАТРОГАСНА ОПРЕМА ЛИЧНА И СКУПНА

У претходним поглављима изнела сам сажето друштвено-историјске и нарочито управно-административне и социјалне чиниоце који су били разлог за установљавање правила али и традиције која се огледала у материјалној манифестацији ватрогасне опреме. За разумевање ове теме неопходно је представити и антрополошке аспекте.

[24] Исто, стр. 150.
[25] Исто, стр. 141.

Због изузетно тешких задатака у одбрани становништва и материјалних добара од пожара и других стихија, у ватрогасним друштвима је била неопходна строга дисциплина. Као и у војничким организацијама уведена је хијерархија спровођења дужности од врха на ниже, због чега су и у њима спроведени војни чинови, функције и називи,[26] а такође је било обавезно ношење униформе, одређених ознака и опреме, као и полагање заклетве.

Заклетва се одвија пред члановима у строју, поред заставе друштва уз ватрогасну музику (после Другог светског рата уз музику државне химне)[27] и део је свечаног обреда, који заправо представља обред иницијације – увођење појединца у колектив посебних, са његовом претходном провером знања и способности. Сада појединац има право да се докаже својим способностима, одважношћу, знањем, спретношћу и храброшћу. Али исто тако, сопственим врлинама може да превазилази границе свог сталежа. Као битно одређење његовог новог статуса је и ношење униформе, која такође представља брисање социјалних разлика. Иако је у ватрогасним друштвима неопходна за препознавање у акцијама при спасавању, она је имала и естетску функцију. Опште је познато мишљење да су жене сматрале веома привлачним мушкарце у униформама.

Ватрогасни балови били су начин да се ватрогасци представе грађанима у свом најсвечанијем издању, „упарађени“, у униформама, са одликовањима, блиставим шлемовима и сабљама, али и да на тај начин подсете на себе, своју присутност и спремност да притекну у помоћ, као и да, продајом улазница за балове, од богатих и угледних суграђана, обезбеде средства за своје постојање. Балови су били један од начина сакупљања новца за набавку ватрогасне опреме. При том су се угледни суграђани утркивали ко ће више новца издвојити за улазницу на бал, јер се о оваквим догађајима и свему што се на њима догађало дуго причало.

Добровољна ватрогасна друштва приређивала су сваке године почетком фебруара популарне ватрогасне балове и почетком маја на празник св. Флоријана, заштитника ватрогасаца, омиљену годишњу забаву, као и шумска весеља средином године. Чланови друштва су овим свечаностима присуствовали обавезно у униформама и уз пратњу дувачке музике одлазило се у Футошку шуму на целодневни излет. Спортске игре, надметања и другарски ручак били су преподневни програм, а остатак дана излетници су проводили са својим породицама и пријатељима, уз музику, плес и весеље, све до касно у ноћ.[28]

Поред смештаја ватрогасних справа и опреме и осигуравања њихове сталне спремности, ватрогасни домови су имали сврху и да омогуће друштвени живот чланова добровољног ватрогасног друштва. Ватрогасни дом је био центар обављања најважнијих свакодневних, радних али и свечаних тренутака друштва.

Добровољна ватрогасна друштва учествују у свим важним тренуцима живота ватрогасца, па чак и смрти. На ковчег умрлог члана који се сахрањује у својој свечаној униформи, ставља се шлем, опасач и секирица, које се скидају пре спуштања у земљу.

Кумство, братимљење, заклетва, даривање, ритуали током градње дома, освећивање заставе, такмичења, вежбе – као провера спремности али и демонстрација готовости, увек захтевају ношење униформе.

Фотографије и таблои од оснивања друштава сведоче о важним личностима друштава, али и важним догађајима: јубилејима, вежбама и ватрогасним смотрама. Фотографије и таблои украшавају свечане сале ватрогасних домова и представљају важан извор за проучавање ватрогасних униформи и ватрогасне опреме, и ватрогаства уопште.

Ватрогасна делатност обухвата следеће службе: одбрану од пожара, страже и приправе, пружање помоћи при одбрани од поплава и осталих елементарних непогода и спасавања ма које врсте, вежбе, школе и ватрогасне курсеве и давање почасти. Свака од ових делатности захтевала је од ватрогасаца ношење униформе, радне или свечане, као и стручност и брзину у руковођењу опремом.

Поред стручности кадрова, за ефикасност у гашењу пожара било је веома важно каквом опремом располажу, каква је организација спремишта опреме, као и брзина обавештавања.

Да би ватрогасци могли да извршавају своје задатке морају бити снабдевени са справама, прибором и алатом. Као што сам раније већ истакла ватрогасну опрему делимо на личну и скупну:

[26] Ђерђ Gal, *нав. дело*, стр. 43.

[27] Исто, стр. 70.

[28] Исто, стр. 71.

1. Лична опрема:
– униформа са обућом
– ватрогасна сабља и мач
– ватрогасни шлем
– пењачки опасач са секирицом и торбицом за прибор
– пењачко уже са карабином и алком
– маска
– ватрогасна ручна лампа
– двогласна трубица или звиждаљка
2. Скупна – заједничка опрема:
– справе и прибор за гашење
– справе за пењање
– справе за спасавање
– заштитне справе и опрема
– справе за прву помоћ
– справе за превоз и помоћна опрема

При изради дескриптивних модела ватрогасне опреме ослањала сам се првенствено на Колекцију ватрогасне опреме Збирке ватрогаства Музеја града Новог Сада, тако да неће бити представљени сви претходно наведени типови опреме.

Музејски предмети, који су основа за израду дескриптивних модела, разликују се по материјалу, као и по функцијама и технолошким нивоима. Поред предмета Колекције ватрогасне опреме Збирке ватрогаства Музеја града Новог Сада значајни извори за ово истраживање су већ споменута фотодокумента и штампана грађа.

Карактеристике модела чини њихов изглед и квалитет. За израду дескриптивних модела сваког појединачног дела опреме потребно је издвојити контуре, то јест заједничке именитеље – основне карактеристике за групу предмета, затим истаћи квалитет, изглед и врсту материјала, као и функцију предмета и датирање.

Заједнички именитељ за све наведене моделе је да су предемети који имају употребну намену; спадају у обавезну ватрогасну опрему; на основу задужености – ко се брине о њиховој употребљивости и ко их корсти – да су лични или скупни; намена – да служе у акцијама при гашењу пожара; израда – да су резултат рада занатлија, занатских радионица или фабрика; датирање – на основу времена производње и времена употребе предмета, све предмете сам подвела у три периода: од средине XIX века до тридесетих година XX века, прва половина XX века, средина XX века.

За моделе чију производњу и коришћење смештамо у период од средине XIX века до тридесетих година XX века, заједнички именитељ је да су произведени по узору и по прописима или стандардима, а за моделе после II светског рата – да су типизирани и подлежу стандардизацији (што се тиче изгледа, мера, материјала, начина израде и намене).

ДЕСКРИПТИВНИ МОДЕЛИ ВАТРОГАСНЕ ОПРЕМЕ

1. ЛИЧНА ОПРЕМА

1.1. ВАТРОГАСНА УНИФОРМА И ОЗНАКЕ

Чланови добровољних ватрогасних друштава носе униформу по прописима: радну, свечану и летњу.

Радна униформа је била од чоје сиве боје и састојала се од капе, блузе, чакшира или панталона, чизама или дубоких ципела.

Летња униформа је била израђена од кепера или градла сивомаслинасте боје и састојала се од капе, блузе, панталона и ципела. Морала се носити комплетна и бити снабдевена ватрогасним знаковима како је прописом одређено.

1.1.1. *Свечана униформа* је била израђена од чоје или кангарна тамноплаве боје и састојала се од шапке, блузе, панталона, кожног опасача и ципела. После II светског рата прописана је свечана одећа од плавог сукна, а сатојала се од блузе, панталона, шапке и кожног опасача. Блуза се закочава спреда са 5 ватрогасних дугмета златне боје, зашивених на десној предњој ивици блузе. Оковратник је подврнут и закопчава се са једном копчом и носи се затворен. На прсима и у дну са леве и десне стране је по један џеп са поклопцем који се закопчава малим ватрогасним дугметом златне боје. Блуза је паспулирана паспулом црвене боје. Основне нараменице имају у средини траку црвене боје и ушивене су малим дугметом. Манжетне на рукавима имају паспул црвене боје. Виши ватрогасни официри носе блузе истог кроја са отвореним реверима, која се копча са 4 дугмета, уз кошуљу беле боје и кравате тамноплаве боје. Панталоне свечане одеће су од тамно плавог сукна и имају паспул црвене боје. За свечане прилике на рукама се носе рукавице беле боје.

После II светског рата када се укључују и жене у добровољна ватрогасна друштва, прописана је одећа и за њих. Оне су носиле сукње и блузе од истог материјала и беретке. На одећи су ношене ознаке чина, функције и специјализације.

1.1.2. *Шапка* је са паспулом на ивици у средини и обиму. Сунцобран – ширит је од црне

коже. На чеоном делу је месингани ватрогасни грб. Подбрадници су причвршћени дугметом златне боје са ватрогасним грбом, повезани гајтаном од срме.

Капа је у периоду после II светског рата била у облику „титовке“ и шапке. Титовка је изобичајена, а шапка се задржала као део свечане униформе до данашњих дана. На капама се носе ватрогасни амблеми који одговарају чину.

1.1.3. *Ватрогасни знак* увек носи ватрогасне симболе (силуету светог Флоријана, заштитника ватрогасаца) или атрибуте ватрогасне опреме (шлем, секирице, сигналне трубице) и национално обележје, национални грб, а после другог светског рата петокраку звезду.

1.1.4. *Ознака функције* је ношена на оба рукава, ознака чина на капама, нараменицама и латицама на оковратнику, а специјализације на надлактици левог рукава. Латице на оковратнику су биле јасно црвене боје и имале су облик троугла на ком је био прописан ватрогасни знак.

1.1.4.1. *Ознаке за оперативне и административне функције* су траке које се носе 5 цм изнад доњег руба на спољној страни рукава свечане и радне блузе. Ознаке се састоје из једне или више трака одређене боје и ширине подложене са сукном јасно црвене боје код оперативних и боје униформе код административних фунција: заменици командира одељења – 2 траке сребрне боје; командири одељења – 3 траке сребрне боје; командири водова и ађунтатнти чета – 1 трака златне боје; помоћници и заменици командира чета – 2 траке златне боје; командири чета и заменици командира одреда – 3 траке златне боје; командири одреда – 4 траке златне боје; ађутанти и инструктури бригада среског – градског Савеза добровољних ватроасних друштава – 1 траку златне боје.

1.1.4.2. *Ознаке за специјализацију* – стројарску, санитетску, техничку и шоферску службу, носе се на надлактици левог рукава, округлог су облика, пречника 4 цм.

1.2. ВАТРОГАСНА САБЉА И МАЧ

Личну официрску ватрогасну опрему чиниле су крајем XX и почетком XX века, све до Другог светског рата и мачеви и сабље које су имале декоративну функцију уз свечану униформу.

Уобичајени изглед сабља и мачева, који су се састојали од балчака од различитих материјала, сечива од кованог гвожђа са заоштреном једном ивицом или једном заоштреном и другом тестерасто назубљеном ивицом, и корицама од дрвета пресвученог кожом, допуњаван је декоративним елементима као што су рељефни украси са ватрогасним симболима и флоралним мотивима, израженим у пластичној декорацији у месингу, често посребрени или позлаћени. Корице носе ојачања при врху и дну и дугметаста испупчења на горњем ојачању којим се учвршћавао за опасач. Били су занатске израде. Произведени од средине XIX века до тридесетих година XX века.

1.3. ВАТРОГАСНИ ШЛЕМ

Ватрогасни шлемови су од установљавања добровољних ватрогасних друштава били део радне и свечане униформе.

1.3.1. *Радни ватрогасни шлем* служи за заштиту главе ватрогасца приликом вршења дужности, од удараца, претеране топлине, хладноће и воде.

Први радни шлемови били су прављени обликовањем коже у полукалоту за коју се учвршћивао обод. Шлемови у периоду од друге половине XIX века до II светског рата прављени су пресовањем једном комада лима за који се учвршћивао обод. Радни редовски шлемови су често били само од лима лакираног црном бојом са месинганим ојачањем дуж обода. Официрски и подофицирски шлемови и парадни редовски шлемови били су у целини пресвучени кожом обојеном црном бојом. На основу каталога ватрогасне опреме могу закључити да су редовски шлемови често прављени и од никлованог лима и месинга. Ватрогасни шлемови имали су обод лучно проширен на чеоном и потиљачном делу, са месинганим ојачањем уз ивицу и ретко кожним, а готово увек металним гребеном (од никлованог лима, црно лакираног лима или месинга) који се пружа од теменог до потиљачног дела. Сви шлемови су постављени кожним, звездастим штитником за главу, за који су причвршћени кожни подбрадници са алкицама за копчање.

1.3.2. *Официрски шлемови* прављени су на исти начин али су опремљени са украсима који су означавали виши ранг. Официрски шлемови обавезно имају месингани гребен украшен стилизованим рељефним ловоровим венцем, и кожне подбраднике прекривене месинганим или никлованим плочицама у облику ловоровог лишћа, причвршћене месинганим медаљонима. Ови медаљони често имају рељефну стилизацију лавље главе. Шлемови виших официра, изнад медаљона за

подбраднике, носе и украсне плочице у облику ловорових листића. Виши официри су могли да носе и шлемове са позлаћеним ловоровим лишћем и подбрадником. Друга половина XIX века, почетак XX века.[29]

1.3.1.1. *Радни шлем* је израђен од алуминијумове легуре такозваног дур алуминијума. Пресован је од једног комада, а обод посебно, заварен за шлем, на задњој страни продужен, а на целом обиму је лим посаврнут. На врху шлема налази се челични штитник у виду шестокраке звезде причвршћене еластично са осам закивака. Са унутрашње стране шлем је премазан смесом која не спроводи електричну струју, а преко овог премаза стављен је филц који штити главу од спољних промена температуре. У горњем делу шлема са унутрашње стране налази се кожно јастуче које је за шлем причвршћено помоћу одговарајућих каишића. Са унутрашње стране шлема налази се кожни звездасти штитник са врпцом за подешавање величине. Штитник за главу израђен је од фибера или пресованог картона, а са предње стране смештена је гумена трака ради бољег прилагођавања шлема на облик главе. Шлем је снабдевен и кожним подбрадником који се закопчава помоћу одговарајућег пљоснатог карабина.Фабричке израде. Типизиран. Средина XX века.[30]

1.4. ПЕЊАЧКИ ОПАСАЧ СА ПРИБОРОМ

Пењачки опасач служи за самоспасавање ватрогасаца, за рад на мердевинама и за смештај потребног прибора: ватрогасна секирица, торбица са санитетским материјалом.

1.4.1.1. *Пењачки опасач* је израђен од кудељне тканине црно-црвене боје постављен крављом кожом – „викследер“. На предњој страни пењачког опасача смештен је затворени карабин са одговарајућом искривљеном кариком, која је заједно са карабином причвршћена на опасач помоћу кожне подлоге, која је на опасач ушивена и осигурана са бакарним закивцима са металним плочицама. Са леве стране опасача налази се узенгијаста алка са осигурање, причвршћена са кожном подлогом. Овакав опасач је снабдевен и кожним прекорамеником. Обавезан додатак оваквог опасача била је ватрогасна секирица. Друга половина XIX века, почетак XX века.

1.4.1.2. *Пењачки опасач,* од коже црне боје; на предњој страни помоћу кожне подлоге ушивене на тканину и осигуране бакарним нитнама са металним плочицама је карабин од алуминијума; са леве стране је узенгијаста алка за осигурање, причвршћена ушивеном кожном подлогом која је осигурана нитнама. Фабричка израда.Типизиран.Део обавезне личне опреме, служио за самоспасавање ватрогасаца, рад на мердевинама и за ношење потребне опреме. Средина XX века.

1.4.2.1. *Ватрогасна пијук – секирица*. Израђивана је од најквалиетнијег алатног челика, са сечивом на једној страни и пијуком на другој. Оваква двострана секирица је углављена на држаље од јасеновог дрвета, помоћу два гвоздена заглавца, у облику издужених пера, а причвршћен је за држаљу са два закивка. Доњи крај држаље је кугличастог облика. Секирица је смештана у затворену кожну футролу која са стране има мали карабин или одговарајући каиш са пређицом помоћу које је футрола причвршћена за опасач. Занатске израде. Обавезни прибор уз пењачки опасач. Друга половина XIX века, почетак XX века.

1.4.2.2. *Ватрогасна секирица*, са једне стране је широко сечиво, а на другој пијук, углављена је на држаље од јасеновог дрвета; смештена је у кожну футролу која има мали карабин којим се причвршћује за опасач. Занатска израда. Типизирана. Део обавезног личног ватрогасног пењачког прибора. Средина XX века.

1.5. ПЕЊАЧКО УЖЕ СА КАРАБИНОМ И АЛКОМ

1.5.1. *Пењачко уже* је израђено од дуговлакнасте гребенасте кудеље без икаквих других примеса, а може бити увртено (сукано) или плетено (од којих су плетена сматрана чвршћим). Пречник износи 12 до 16 мм, а могу бити дужине 5, 15, 20, 25 метара. На једном крају се налази мали карабин, а на другом челична алка. Карабин и алка смештени су у метална срца која су уплетена у уже. Служи за лично спасавање, за осигурање ватрогасца приликом подрумских и других пожара. Друга половина XIX века, прва половина XX века.

[29] Официрски шлемови носили су на гребену и перјанице у свим бојама. Црвена перјаница на шлему је била ознака ватрогасних трубача.

[30] После II светског рата, као тековина партизанског ратовања и борбе радничке класе са буржоазијом губе се такозване буржоаске одлике у свим сегментима друштва. Негирање буржоаских тековина огледа се и у новим прописима везаним за изглед и ношење ватрогасне униформе. Ове промене одражавају се и кроз истицање звезде петокраке и нових националних и државних симбола. Тако престаје употреба свечаних ватрогасних шлемова, а конструисан је нови тип радног шлема.

6.6. ГАС МАСКА.

У време формирања првих добровољних ватрогасних друштава гас маске су прављене од пресованог лима, коже, платна и ватросталног стакла, али су веома кратко и углавном неуспешно штитиле од дима.

1.6.1. *Гас маска од гуме*, платна, ватросталног стакла, састоји се од образине са наочарима од триплекс стакла, прикључења за цедило, удисног и издисног вентила и гумиране траке за затезање и ношење. Фабричка израда. Типизирана. Служила је за заштиту од бојних отрова (осим од угљенмоноксида), прашине и дима. Део обавезне личне опреме. Средина XX века.

1.7. ВАТРОГАСНА РУЧНА ЛАМПА је обавезна лична опрема ватрогасаца. До појаве батеријских лампи коришћени су фењери са свећама или са фитиљем у резервоару са течним горивом. Занатска израда. Друга половина XIX века, почетак XX века.

1.7.1. *Сигнални фењер*, са две лимене и две стаклене странице од којих је једна црвене боје, са лептир шрафом на бочној страници; на врху је кубе и непомична дршка; на дну је резервоар за гориво и фитиљ. Занатска израда. Служила је у ватрогаству и железничком саобраћају за сигнализацију. Друга половина XIX века, почетак XX века.

1.8. ДВОГЛАСНА ТРУБИЦА ИЛИ ЗВИЖДАЉКА

1.8.1. *Сигнална ватрогасна трубица*, двогласна, од месинга, у облику рога, конструисана да даје један виши и један нижи тон, тако да се комбинацијом ових гласова добијају потребни сигнали. Помоћу гајтана црвене боје се пришвршћују за дугме од блузе. Обавезна лична опрема. Занатска израда. Служила за узбуњивање и обавештавање, давањем звучних сигнала, приликом пожара. Друга половина XIX века.

ВАТРОГАСНА ОПРЕМА СКУПНА

2.1. СПРАВЕ И ОПРЕМА ЗА ГАШЕЊЕ

2.1.1. *Кофа* је израђена од импрегнираног кудељног платна, ваљкастог облика. Ради постизања веће чврстоће кофе, на дну и на горњој ивици кофе увучена су два метална обруча од жице. На дну кофе причвршћене су унакрст гуртне ради појачања дна, као и ушица, ради вешања кофе приликом сушења. На горњем делу кофе налази се ручица за ношење. Кофа је израђена од густог кудељног, лаженог или мешаног платна са памуком, импрегнирана против пропуштања воде. Занатска израда. Служила за захватање воде. Друга половина XIX века, почетак XX века.[31]

2.1.2. *Кофа од импрегнираног лаженог платна* беле боје, цилиндричног облика, склопива, са ручком; шивена. Занатске израда. Служила за захватање воде. Друга половина XIX века, почетак XX века.

2.2. ВАТРОГАСНА ЦРЕВА[32]

2.2.1. *Ватрогасно црево*, израђено од кудељног платна изнутра обложеног са танким слојем еластичне гуме, са алуминијумским спојницама на оба краја. Дужине 10, 15, 20 метара. Фабричке израда. Типизирано. Служило при гашењу пожара. Прва половина XX века.

2.2.1.1 *Млазница,* састоји се од бакарне конусне цеви омотане импрегнираном кожом или кудељним канапом, усника и спојнице од месинга. Занатска израда. Служила за усмеравање и подешавање млаза воде, причвршћена за крај ватрогасног црева. Друга половина XIX века, почетак XX века.

2.2.1.2. *Пиштољ-млазница*, од алуминијума и месинга, састоји се од конусне цеви, усника и спојнице, у облику пиштоља. Занатска израда. Служила за усмеравање и подешавање млаза воде, причвршћена за крај ватрогасног црева. Друга половина XIX века.

2.2.1.3. *Спојница – «холендер»*, од месинга, цилиндричног облика, са навојима и вентилима од којих је један помични. Занатске израда. Служила за спајање два ватрогасна црева. Друга половина XIX века.

2.2.1.4. *Усисна корпа*, од алуминијума, бакра и гвожђа, крушколиког облика са цилиндричним грлом и решетком на дну. Занатска израда.

---

[31] Средином XIX века се напушта коришћење кожних кофа, вероватно због њиховог кратог рока, јер су стврдњавале и пуцале. И поред лимених кофа, дуго су остале у употреби кофе од кудељног платна због мање тежине и лакшег транспорта.

[32] Ткана кудељна црева израђивана су од чисте дуговлаканасте гребенасте кудеље , без икаквих других примеса, равномерног ткања, округлог, густог, без шава, ушла су у употребу у ватрогаству крајем XVIII века. Током XIX века дуго су употребљавана кожна црева са увлаком од спирално савијене металне жице, али су оваква црева била кратког рока, јер је кожа стврдњавала и пуцала.

Служила за усисавање и прочишћавање воде из налазишта. Друга половина XIX века.

2.3. ВАТРОГАСНЕ ПУМПЕ [33]

2.3.1. *Ручна пумпа растављача – скидача* је ватрогасна клипна штрцаљка на ручни погон, смештена је на колима за коњску вучу или на колицима са два точка и то тако да се са кола и колица могу скидати и приликом употребе преносити; једне се са кола скидају помоћу ланаца преко шина, а друге прегибањем преко нарочите осовине «прегибаче», има растављача код којих се предњи трап кола раставља од задњег на коме је смештена пумпа, тако да се она на двоколици може отпремити ближе месту пожара.

2.3.2. *Вршалична штрцаљка* је једноцилиндична клипна штрцаљка на ручни погон – монтирана на лаким приколицама, стално опремљена својим прибором. Воду може црпсти само из своје карлице, у коју се вода сипа ручним посудама. Служила је за случај пожара при вршидби жита.

2.3.3. *Ручна пумпа штакача* је мала преносна једноклипна ручна пумпа (са дворадним дејством), која се при употреби ставља у неки посебан суд (кофу или буре) напуњен водом и пумпањем се добија млаз на млазници.

2.3.4. *Ручна пумпа брентача* је мала преносива једноклипна пумпа (са дворадним дејством) смештена у једном ваљкастом лименом суду који је резервоар за воду. Састоји се од једне мале једноклипне пумпе са дворадним дејством, која је смештена у цилиндручном суду за воду. Пумпа је за суд причвршћена криластом матицом. Опремљена је са одводним гуменим цревом и млазницом за воду. На горњем делу суда налази се поклопац и ручка за преношење. На доњем делу суда налази се гвоздени обруч са отвором за ногу. Суд брентаче обојен је црвеном бојом и на његовој предњој страни налази се натпис са кратким упутством. Служи за гашење почетних пожара водом и хемијским средствима. Фабричке израде. Типизирана. Средина XX века.

2.3.5. *Ручна пумпа колњача – вожњача* је ватрогасна клипна штрцаљка на ручни погон, уграђена у колски трап за коњску вучу, тако да се са кола приликом употребе не могу скидати, већ се заједно са њима морају допремити до налазишта воде. Друга половина XIX века, почетак XX века.

2.3.6. *Ручна пумпа колњача*, ватрогасна двоклипна штрцаљка на ручни погон, уграђена у колски трап за коњску вучу са сопственим резервоаром за воду; двоклипна пумпа је од кованог гвожђа са две зглобно причвршћене рашље са углављеним дрвеним држаљима, смештена на задњем трапу кола иза резервоара који је металним обручем причвршћен за горњи трап; резервоар је од гвозденог лима и кованог гвожђа, цилиндрично профилисан са нитовањем причвршћеним цилиндром отвора на којем је поклопац са две дрвене дршке; на предњем делу кола је дрвено седиште насађено на депо за ватрогасну орпему од гвозденог лима и кованог гвожђа. Занатска израда. Служила за преношење воде приликом гашења пожара. Почетак XX века.

2.4. СПРАВЕ ЗА ПЕЊАЊЕ

2.4.1. *Мердевине кровњаче*, од дрвета и кованог гвожђа, са једним вертикалним носачем дужине преко 4 метра, на који је причвршћено 14 пречки у правилном размаку, на једној страни носача је причвршћена челична издужена кука, назубљена са унутрашње стране. Занатска израда. Служиле за пењање преко стрмих кровова качењем за кровну конструкцију. Друга половина XIX века.

2.4.2. *Мердевине кукаче*, од дрвета и кованог гвожђа, са две странице дужине преко 4 метра, између којих је причвршћено 14 пречки у правилном размаку; на горњем крају причвршћене су две челичне издужене куке назубљене са унутрашње стране, којима се качило за унутрашњу страну прозора приликом употребе; на средини и на доњем делу су метални одбојници полукружног облика. Занатска израда. Типизиране. Служиле су за пењање преко прозора, а коришћене су искључиво у висећем положају. Прва половина XX века.

[33] Све до почетка XX века употребљаване су за ватрогасне сврхе искључиво клипне пумпе које су стављане у погон људском снагом , а касније и парном машином. Средином XX века, израђују се искључиво центрифугалне пумпе са бензинским мотором, али су дуго још остале да се користе ручне клипне ватрогасне пумпе. Клипне пумпе су прошле кроз фазе развитка док је конструисана оваква каква се данас употребљава, а добила је пуну примену тек проналаском одводних ватрогасних црева. Клипне ручне пумпе су оне код којих се усисавање и стављање под притисак воде врши помоћу клипова који су херметички заптивени у цилиндрима, а покреће их људска снага. Чешће су у употреби двоклипне пумпе конструисане тако да могу повлачити воду, како из дубине, тако из свог сопственог резервоара

2.5. СПРАВЕ ЗА СПАСАВАЊЕ

2.5.1. *Ватрогасна кацига са маском и цревом за довод ваздуха*, од пресованог гвозденог лима пресвученог кожом црне боје, са штитником за очи са помичним прозорчићима од алуминијума и ватросталног стакла; довод за ваздух је од алуминијума нитованог за кацигу који се наставља у два метална црева пресвучена кудељним платном, фиксираним спирално обмотаним кудељним канапом; оба црева се на леђном делу надовезују на један цилиндрични метални довод за ваздух са навојима; кацига се завршава кожним штитником за врат и рамена. Занатска израда. Служила за дубинско спасавање у пожару.

Мех за ватрогасну кацигу, од дрвета махагони боје, коже браон боје са деловима од кованог гвожђа, састоји се од пет дасака у облику лире на чијим страницама је нитнама причвршћена кожа између сваке, као хармоника; на првој је метални рукохват и метална дршка, а у доњем делу је ужљебљен помични метални, лучно савијен ослонац за подлактицу, други дрвени део има продужени дрвени рукохват, на трећем је метални оков са матицом, на четвртом су две металне шипке од којих је једна матицама учвршћена за дугачки цилиндар који носи опругу; цела конструкција се завршава у правоугаону основу од дрвета са металним ојачањем на којој је помични цилиндар са жљебовима за причвршћавање црева за ваздух. Занатске израде. Служила за пумпање ваздуха ватрогасцу са кацигом при дубинском спасавању у пожару.

Ватрогасно црево са слушалицом, црево од металне опруге која је пресвучена кудељним платном фиксираним спирално обмотаним канапом; слушалица од хромираног месинга фиксирана за црево навојем; спојница од хромираног месинга цевастог облика са једном бочном славином и два сужења на оба краја који се завршавају навојима и матицама. Фабричко-занатска израда. Служило за дојављивање ватрогасцу са ватрогасном кацигом при дубинском спасавању. Друга половина XIX века.

2.6. СПРАВЕ ЗА ПРЕВОЗ

2.6.1. *Алатна кола*, за коњску вучу, ватрогасна кола нарочито подешена за превоз већих количина ватрогасног алата и помоћних справа, а често и за превоз ватрогасне клипне штрцаљке или ватрогасне момчади. Место сваког предмета је било тачно одређено и осигурано, на предњем делу кола је дрвено седиште. Занатске израде. Почетак XX века.

2.6.2. *Кола за превоз ватрогасаца*, за коњску вучу, на предњем делу кола је дрвено седиште, уз бочне странице мердевине су узана дрвена седишта са обе стране испод којих су спремишта за опрему. Са стране мердевина су метални носачи и куке за смештај чакљи, лопата, кофа и друге ватрогасне опреме. Занатске израде. Почетак XX века.

2.7. ПОМОЋНА ОПРЕМА

2.7.1. *Ашов лопата***,** од гвожђа**,** неправилног троугаоног облика, нитованим ојачањем спојена за цевасти усадник којим је прчвршћена за дрвено држаље; Фабричко-занатска израда. Типизирана. Део војне и ватрогасне опреме, служи при гашењу пожара. Средина XX века.

2.7.1.1. *Ашов лопата***,** од гвожђа**,** неправилног троугаоног облика са цевастим усадником којим је прчвршћена за дрвено држаље. Занатско-фабричка израда. Служи при гашењу пожара. Прва половина XX века.

2.7.1.2. *Ашов лопата***,** од гвожђа, правоугаоног облика са цевастим усадником којим је причвршћена за дрвено држаље. Занатско-фабричка израда. Типизирана. Део ватрогасне опреме. Служи при гашењу пожара. Средина XX века.

2.7.2. *Метларка,* радни део састоји се од снопа лимених трака, при дну савијених, које су нитнама међусобно повезане; држаље од дрвета је углављено у усадник цевастог облика. Фабриче израде. Типизирана. Служи при гашењу шумских пожара. Средина XX века.

2.7.3. *Виле,* од кованог гвожђа, са цевастим туљком, зупцима савијеним у односу на туљак и дрвеном држаљом. Занатска израда. Служиле за рушење приликом гашења пожара. Прва половина XX века.

2.7.4. *Ватрогасна чакља,* од кованог гвожђа, са цевастим усадником и два шиљка савијена у односу на туљак, са дугагачком држаљом од дрвета. Занатска израда. Служила за рушење приликом гашења пожара. Друга половина XIX века, почетак XX века.

2.7.5. *Двоглед за осматрачницу,* од алуминијума, месинга, оптичког стакла, са цевастом осовином за ослонац. Могао се вертикално и хоризонтално померати из једне тачке. Занатске израда. Служио за осматрање са ватрогасног торња. Друга половина XIX века.

2.7.6. *Ручна сирена,* од алуминијума, гвожђа, месингане жице, на троножном постољу, са

гвозденом дршком са дрвеним рукохватом за преношење и гвозденом дршком са дрвеним рукохватом за покретање. Занатска израда. Служила за ручно оглашавање узбуне. Почетак XX века.

7.7.7. *Бакља,* са резервоаром од гвозденог «белог» лима, цилиндричног облика на који је причвршћен горионик са фитиљем; насађена на дршку од дрвета и кованог гвожђа; обојена теракот бојом. Занатска израда. Служила за осветљавање. Друга половина XIX века.

2.7.8. *Роља,* од кованог гвожђа и дрвета, састоји се од двоножног декоративног постоља са лучним спојем и лучним гибњем на горњој страни; између ногара постављена два дрвена ваљка; на десној страни налази се точак са дрвеном ручицом за покретање и системом зупчаника**;** гвоздени делови имају трагове зелене боје. Фабричка израда. Служила за цеђење платнених ватрогасних црева, (у домаћинствима и угоститељским објектима – за цеђење постељине и стољњака – познатија намена). Друга половина XIX века.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

Новосадска ватрогасна друштва и професионална бригада су кроз своје трајање мењале свој назив, правила и прописе, начин рада, усвајала технолошке иновације у сузбијању пожара, прилагођавала се социјалној и политичкој ситуацији. Бројна политичка превирања, ратови и промене државних уређења и метанастазичка кретања људи, остављала су очигледне последице на рад друштава и бригаде, али су се одражавале и на промене грбова, ознака, опреме, симбола. Ова удружења захватају у континуитету три века усклађујући из дана у дан своја знања са новим технологијама у гашењу пожара, оваладавајући великом вештином спасавања људских живота и имовине.

У овом раду изнела сам укупно 46 дескриптивних модела ватрогасне опреме личне и скупне. Постоје извесне неуједначености у презентовању ватрогасне опреме које су резултат, не само управо наведених динамичних промена, већ и изразите разнородности саме колекције. Музејски предмети који су били основа за израду дескриптивних модела овде представљених разликују се и по материјалу, као и по функцијама и технолошким нивоима.

Иако сам у више наврата обрађивала делове Збирке ватрогаства, за пригодне изложбе поводом јубилеја новосадских друштава, имала сам утисак да сваким радом тек начињем нова питања на која сам дужна да дам одговор. У овом раду сам покушала да прикажем ватрогасну опрему личну и ватрогасну опрему скупну као битну целину за правилно функционисање тако добро организованих и дисциплинованих удружења. Са друге стране сваки модел има своју сопствену причу, техничку важност, естетску вредност и антрополошко значење.

DESCRIPTIVE MODELS OF THE FOREFIGHTERS' EQUIPMENT OF VOLUNTEER ASSOCIATIONS IN NOVI SAD (THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF TOWN OF NOVI SAD)

RESUME

Vesna Nedeljković Angelovska

The firefighers'equipment, both individual and the group one is presented in this paper, which was extremely imoptant for functioning of the firemen's associations, together with undertaking difficult tasks while putting the fire out and stopping the floods. The equipment contains in itself one thousand years of experience and knowledge that has been incorporated in it. The equipment that is the subject of this paper, was being created from the middle of the nineteeenth century to the middle of the twentieth century and cannot be found in use any more. It was partly produced by handicraft and partly semi-manufacture or manufacture. Although this is the equipment produced to serve and to be used for certain purposes, each object, specially of personal equipment has its own esthetics. We are takling about the specific design of the time and art artisans, but also about subtle, refined fashion styling when we are talking about " dress " uniforms. I must say here that I really feel the excitement and admiration, as I always do, whenever faced with this glittering esthetics, in the very same way the citizens of Novi Sad used to feel whenever they had a chance of waving to the firefighters who were passing through the city in the solemn military parade.

The store rooms with neatly arranged tools and utensils on which there were no traces of numerous actions also deserve admiration, and above all, we must respect self-sacrifice and courage of these persistent and brave people.

Volunteer firefighting, as noble and human job, deserves public attention and prominence provided even in this way –expert processing of objects together with presenting the museum funds. The very specific way of organizing was so characteristic for Vojvodina together with other regions that Austro-Hungary occupied, but in Novi Sad, next to its primary function, it also had extremely exceptional significance in overcoming political, national and social conflicts.

Establishing the volunteer firefighters' associations was very important for the development of the town, out of which professional firefighters' brigade were established. Because of growing industry and the town itself, the danger of fire and natural disasters grew as well, together with the threat of devastations as a consequence of war and bombing. Without well-organized protection, Novi Sad would suffer catastrophic consequences.

In the first part of the paper, I presented, very briefly, socio-historical and especially managing-administrative and social factors that were the reasons for establishing the rules, but also the tradition that was reflected in the material manifestation of firefighters' equipment. For understanding this topic, it was necessary to present anthropological aspects as well.

The aim of this paper is descriptive presentation of firefighters'equipment both individual and the group one. While making descriptive models of the equipment, I relied mainly to The Collection of the firefighters'equipment that can be found in The Museum of Town of Novi Sad. Beside objects themselves, the significant sources were also photo documentation and printed material for this research.

For making descriptive models of each individual part of the equipment it was necessary to single out contures, i.e. common denominators-basic characteristics for group of objects, then pointing out the quality, appearance and kind of material, together with the function of the object and dating.

Common denominators for 46 descriptive models are that the objects have purpose of use; that they belong to the compulsory firefigters' equipment, depending who is in charge of them – who takes care of their use and who use them – whether they are personal or the group objects; purpose – whether they are used in action when the fire is put out; manufacture – whether they were made by the artisans, artisan workshops or factories; dating – according to the time of production and the time of using the objects, all the objects were divided into three periods: from the middle of the nineteeenth century to the thirties of the twentieth century, the first part of the twentieth century, the middle of the twentieth century.

For the models whose production and use we are dealing with and which were classified and put in the period from the middle of the nineteenth century to the thirties of the twentieth century, the common denominator is that they were produced according to certain patterns, regulations and standards, and they were produced for the models after The Second World War – we can also say that they are standardized (related to the appearance, measures, material, way of producing and purpose).

КОЛЕКЦИЈА ПЕШКИРА ОДЕЉЕЊА ЗА ЕТНОЛОГИЈУ МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

Тијана Јаковљевић

УВОД

У не тако далекој прошлости пешкири, као и сви текстилни предмети, произвођени су готово у сваком домаћинству. Производиле су их жене, најчешће за свој и мираз својих сродница, или у свом новом домаћинству за потребе свих укућана.

Поред употребе у свакодневном, имали су своју примену и у обичајном животу. Представљали су важан елемент обичаја око рођења, свадбе, погребних обичаја, Божића, Ускрса, славе и обичаја уз послове. Такође, представљали су неизоставни декоративни елемент сваког домаћинства. Вероватно није постојала кућа у којој пешкир није красио икону, огледала, прозоре, у којој на улазу није стајао пешкир са текстом добродошлице.

Након II светског рата, са социо-економским променама у друштву и убрзаном индустријализацијом, полако нестаје производња сировина и текстилних производа у домаћој радиности, тако да ручно израђене замењују индустријски произведени пешкири. Данас се пешкири као производи женске ручне радиности могу видети још само у етнографским збиркама музеја и институцијама које се баве презентацијом културне баштине и очувањем традиције.

Предмет овог рада представља Колекција пешкира Музеја града Новог Сада, коју чини 69 предмета, произведених током XIX и у првој половини XX века. Израдиле су их особе различите верске и националне припадности, настањене на подручју новосадске општине, што поред разноврсности сировина, техника израде, функција и богатства орнамената, представља занимљивост ове колекције и даје могућност сагледавања одраза специфичности и културних прожимања етничких група на артефактима.

Циљ рада је изношење резултата обраде Колекције пешкира Музеја града Новог Сада, односно изношење података о техникама израде, орнаментима и функцијама пешкира из Колекције.

Поред музејских предмета и документације везане за њих, коришћени су радови домаћих аутора, наведени на крају рада.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Порекло пешкира, највероватније, треба тражити у старословенској култури и постојбини. Овој претпоставци иде у прилог и употреба словенске речи *ubrus*, како у српском, тако и у другим словенским језицима – у руском *убрус*, у пољском и украјинском *обрус*, у чешком *убрус и обрус* ...[1]

Временом је реч убрус потиснуо балкански турцизам персијског порекла – *пешкир*, који се у сличним облицима јавља у румунском – *peschir*, бугарском – *пешкир* и албанском језику – *peskhir*. Уз овај назив у Србији постоји и низ локалних назива – *канавац, брисаљка, крпа, марамче, крпче, махрама*.[2] У Војводини се јављају називи *ručnik* (код Хрвата), *otarak* (код Шокаца), *klinovnik, uterak* (код Словака), *scergura* (код Румуна) , *törölköző* (код Мађара), *ručnjik u hljebovka* (код Русина).[3]

[1] Ирена Филеки, *Здраво сванули*, у: *Пешкир у традиционалном животу Србије*, каталог иложбе, Етнографски музеј Србије, Београд 2002, 7.

[2] Исто, 9–10

[3] Мирјана Малуцков, *Збирка пешкира у Војвођанском музеју*, Рад војвођанских музеја 31, Нови Сад, 1988–89, 205.

Платно и платнено текстилно покућство су у прошлости имали економску вредност. Из IX века потичу подаци о употреби ланеног платна као платежног средства у свакодневној трговини, док су у средњовековној Србији постојали намети у овој врсти платна. У дубровачким архивским документима спомиње се Венецијанац Јакоб Бониси, који је 1393. године у залог, уз српски прстен и друге предмете, дао и „дуги јужнословенски пешкир", док се у тестаментима Дубровчана спомињу српски пешкири. Такође у дубровачким архивским документима, крајем XVIII века наилази се на реч *ubrus*, као на назив за текстилне предмете употребне и украсне намене. Пешкири се јављају и на средњовековним фрескама и иконама у црквама и манастирима Србије и Македоније. Представљени су у сценама гозбе као дуги пешкири постављени око столова, као и у сценама Богородице и крштења Христа.[4]

ВРСТЕ ПЕШКИРА И ЊИХОВА ФУНКЦИЈА

Према својој намени пешкири се могу разврстати на пешкире за свакодневну упоребу, декорацију ентеријера, пешкире који су употребљавани у обичајима животног циклуса, сталним годишњим обичајима и обичајима уз послове.

Пешкире за свакодневну употребу, свадбу и остале потребе домаћинства, жена је доносила у мираз или их је ткала заједно са свекрвом, док је пешкире за декорацију ентеријера ткала сама за своје потребе.[5]

У свакодневном животу имали су функцију у брисању лица, руку и тела и у пословима око припремања хране. Домаћице су стављале пешкир преко кецеље приликом мешања теста, користиле су га за стављање и покривање теста у „сађурици", за увијање хране у корпи која се носи на њиву или као понуда породиљи.[6]

Употребљавали су се и за украшавање ентеријера и сеоских и градских домаћинстава. Представљали су украс за икону, породичне фотографије, украшавали су углове собе стављени на рам или вешалицу, који су служили само за ту сврху.[7] Декоративни елемент у свим војвођанским кућама, без обзира на националну припадност власника, представљали су пешкири којима се украшавао рам огледала. Пешкирима „пенџерашима" Срби и Хрвати у Срему су украшавали прозоре у соби, док су Мађари у Војловици и банатски Румуни зидове собе украшавали шареним тањирима око којих су стављали пешкире. Румуни су пешкирима украшавали унутрашњу страну ормана у коме је чувана девојачка спрема.[8]

У обичајима животног циклуса пешкир је углавном имао функцију дара. Код већине војвођанског становништва постојао је обичај ношења хране породиљи, шест недеља након рођења детета. Том приликом корпа са храном се покривала посебним пешкиром. Пешкир се користио и при крштењу детета, као дар куму и свештенику.[9]

Неизоставан је и у сведбеним обичајима, у којима има функцију дара, уздарја и украса. Пешкире, као део спреме сваке девојке, најчешће су ткале мајке, а кћери су их украшавале везом. Број је варирао између 6 и 20, док су имућније девојке у својој спреми имале и до 100 пешкира. Често се дешавало да је девојка известан број пешкира наслеђивала од мајке и баке, тако да су они ношени као део девојачке спреме и по неколико пута.[10] Приликом позивања сватова пешкиром су се украшавале особе, које су позивале сватове, њихова кола и коњи, као и чутура којом ће се касније наздрављати на свадби.[11] Током читаве свадбе, било да се ради о даровима којима млада дарује сватове или они њу, пешкири су представљали најчешћи дар. Дарују се куму, старом свату, деверу, свештенику и чаушу. Један од пешкира који невеста дарује, а који се истиче по свом изгледу и начину на који се дарује, је деверски пешкир. Он је обично већих димензија, финог платна и богато украшен. Када се сватови скупе, млада деверу везује пешкир преко рамена.[12] Сватовски пешкири су касније у домаћинству служили код обављања других обичајних радњи, а неретко су најлепши примерци стављани око иконе, породичних фотографија или огледала у соби.[13]

У погребним обичајима пешкир је такође имао функцију дара и то приликом испраћаја покојника и каснијих помена. Ови пешкири стављали су се на крст, црквени крст, барјаке и носила, док су се огледала у кући покојника покривала пешкиром. Особе које су носиле

[4] Ирена Филеки, *нав. дело*, 8–9.

[5] Мирјана Малуцков, *нав. дело*, 219.

[6] Исто, 217.

[7] Ирена Филеки, *нав. дело*, 17.

[8] Мирјана Малуцков, *нав. дело*, 219.

[9] Исто, 220.

[10] Оливера Јанковић, *Пешкир у традиционалној култури,* каталог изложбе, Народни музеј Панчево, Панчево 1980.

[11] Ирена Филеки, *нав. дело*, 26

[12] Исто, 24

[13] Мирјана Малуцков, *нав. дело*., 225

крст и барјаке добијале су пешкире на дар као и свештеници, црквењаци. Колико ће ко спремити пешкира за сахрану, зависило је од имовинског стања породице покојника. Било је пожељно спремити довољно пешкира како би се даривао сваки учесник у обреду сахране. У погребним обичајима се запажа и даривање пешкира као прилога цркви. Даривани су као успомена на преминулу особу, али и да би се обезбедило здравље живих сродника.

Божић, Ускрс и слава су годишњи обичаји у којима је пешкир имао активну улогу. Током Божића пешкир је имао више функција. Посебну магијску моћ имао је пешкир који је био у додиру са великим божићним колачем. Тим пешкиром се, након сечења колача, најчешће обавијала икона и стајао би на том месту до Нове године или Богојављења, а понегде до следећег Божића.[14] На други и трећи дан Ускрса ношен је колач куму и удатој кћери, увијен у посебном, за ту сврху украшеном, пешкиру. Употребљаван је и за увијање колача (погаче) приликом позивања званица на породичну славу.[15]

Пешкир као дар присутан је и у обичајима уз послове, нарочито у обичајима везаним за зидање куће. У различитим фазама зидања куће вршило се симболичко даривање силе за коју се веровало да штити кућу, како би се она умилостивила и омогућила наставак градње. Завршетак куће и постављење крова, односно моменат када се "дигну рогови", представљао је важан догађај. Тада су радници добијали од домаћина дарове, међу којима су налазили и пешкири.[16]

КОЛЕКЦИЈА ПЕШКИРА МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

Колекција пешкира Музеја града Новог Сада броји 69 предмета са подручја Војводине, израђених током XIX и у првој половини XX века. За Музеј су набављени у периоду између 1970. и 2003. године. Откупљено је 49 пешкира, 7 је поклоњено, 9 затечено у Музеју, док су 4 пешкира преузета из Одељења за кутурну историју.

За 53 пешкира позната је етничка припадност бивших власника. Тако се у Колекцији налазе пешкири Срба (34), Русина (6), Хрвата (5), Словака (3), Мађара (2) и Немаца (3).

Изузев 2 пешкира, сви су ткани у домаћој радиности од кудеље, лана, памука, свиле и вуне. Украшавани су у току или након процеса ткања, уткивањем, радом „на даску", везом „по писму" и везом „по броју", различитим орнаментима, монограмима и натписима.

МАТЕРИЈАЛ И НАЧИН ИЗРАДЕ

МАТЕРИЈАЛ

Пешкири из Колекције израђени су од сировина биљног и животињског порекла – кудеље, лана, памука, вуне и свиле. Најзаступљенији су памучни пешкири – 35 предмета, затим кудељни – 23, ланени – 8, док се у Колекцији налазе само 2 свилена (кат. бр. 33 и 51) и 1 вунени пешкир (кат. бр. 34). На избор сировине за израду пешкира утицала је његова будућа функција. Тако су пешкири за свакодневну употребу израђивани од кудеље, или у имућнијим кућама и од памука, док су пешкири за декорацију и употребу у обичајима израђивани од лана, памука, свиле и вуне.

Кудеља, односно конопља, као и сам назив биљке, потиче са скитског истока.[17] Узгајана је у старословенској постојбини, тако да Словени насељавањем, средином I миленијума нове ере, на наше подручје, доносе и традицију узгоја и коришћења конопље. Сејана је у свим крајевима у којима је могла да успе и до средине XX века била је једна од основа домаће радиности у нашим селима, а влакно ове биљке подмиривало је све потребе у изради текстилних предмета сеоског домаћинства.[18]

Лан је, такође, на наше подручје донет из старословенске постојбине, међутим, ређе је сејан од конопље и углавном је коришћен за израду финијих тканина. [19]

Употреба **памука** у изради пешкира започела је знатно касније, између XVIII и XIX века, када се на нашем подручју памук појављује посредством дубровачких и византијских трговаца. Памук се за израду тканина купавао као готова или полуготова прерађевина у продавницама, на вашарима или од путујућих трговаца. Коришћен је за ткање пешкира

[14] Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба У Војводини*, Нови Сад 1996, 48.

[15] Весна Вујовић Станков, *Пешкир у традиционалној култури*, Народни музеј Вршац, Вршац 2001.

[16] Исто, 28.

[17] Драгана Савковић, Живка Ромелић, Зорица Симић, *Од конопље до губера*, каталог изложбе, Градски музеј Крушевац, Крушевац 1991.

[18] Љубомир Рељић, *Женско славље*, Зборник Етнографског музеја, 1901-2001, Београд 2001, 307.

[19] Драгана Савковић, Живка Ромелић, Зорица Симић, *нав. дело*

намењених за украшавање и употребу у обредима. У имућним кућама памук је коришћен и за ткање пешкира за свакодневну употребу, чиме је исказивано имовинско стање куће.[20]

Сировине животињског порекла су ретко коришћене за израду пешкира. Од **свиле** су израђивани најсвечанији пешкири, док се **вуна** користила најчешће само као украсни елемент.[21]

Након II светског рата индустријски произведени материјали све више улазе у употребу, како у граду, тако и на селу, што утиче на изобичајавање производње ових сировина и њихову употребу у домаћој изради текстилних предмета.

ТЕХНИКЕ ТКАЊА

Укупно је 67 пешкира из Колекције ткано у домаћој радиности, док су кат. бр. 40 и 51 израђени од индустријски произведених тканина.

Према начину увођења нити у брдо, ткање може бити двонитно и четворонитно, док се технике ткања према намени сврставају у технике ткања платна и технике извођења орнамената.[22] Међутим, орнамент може бити и сам начин ткања платна. Тако постоје уснована платна где је усновица једини орнамент, или рипс, еблемско и кепер ткање код којих се слагањем нити основе и потке добијају шаре у самом ткању.[23]

Платненско ткање је двонитно ткање. Изводи се наизменичним провлачењем нити потке у чунку испод подигнутих и испод спуштених нити основе у зеву, у основном размеру 1:1.[24]

Рипс ткање је, такође, двонитно ткање. Лабаве нити потке се чврсто сабијају око затегнутих нити основе, чиме се добија ребрасти рељеф по дужини нити основе.[25]

Уснивано ткање је ткање са уздужним пругама, које се стварају распоређивањем различите основе.[26]

Ткање на пруге је ткање у две нити. Срби у Бачкој су ткали памучне пешкире са пругама ширине око 1 цм, сачињене од две нити потке спојене у једну и од једне нити потке.[27]

Кепер ткање се изводи са три или четири нити дебљим памуком. Примењује се за израду пешкира за свакодневну употребу.[28]

Еблемско ткање изводи се са већим бројем нити. Овом техником се ткају пешкири, углавном за свакодневну употребу.[29]

Украшавање пешкира у току ткања постиже се преткивањем једноставним чункањем, рипс техником, техником на даску и пребирањем у зев.

Преткивање једноставним чункањем изводи се различитим слагањем мањег или већег броја редова потке исте или различите боје, чиме се може постићи слагање неограниченог броја узорака пруга. Представља најстарију и најраспрострањенију технику украшавања пешкира.[30]

Преткивање рипс техником се примењује код памучних и кудељних пешкира, али су пруге увек памучне, док је преткивање на даску техника извођења украсних, попречних пруга другом потком, кроз зев раздвојен уметнутом даском. Овом техником израђују се различите пруге и геометријски стилизовани флорални и зооморфни орнаменти.[31]

Пребирање на даску изводи се са наличја, док је пребирање у зев техника уметања краће нити пређе, којом се израђује шара, међу растворене нити основе. Након сваког пребраног реда цела ширина се преткива потком из чунка.[32]

ТЕХНИКЕ ВЕЗА

Вез на пешкирима из Збирке израђен је ручно у домаћој радиности. На само једном предмету (кат. бр. 17) вез је израђен машински.

У изради пешкира вез, ручни или машински, користи се за декорисање већ изатканог предмета. Употребљавају се везилачке технике које се могу сврстати у вез бројем или вез по писму.

Вез бројем се ради на ређе тканом платну, код којих је могуће бројати нити основе и потке.

На пешкирима из Збирке се, од техника које се сврставају у вез бројем, запажају покрстица (кат. бр. 3, 13, 32), утканица (кат. бр. 65), прутац

[20] Драгана Савковић, *Пешкир у традиционалној култури крушевачког краја*, каталог изложбе, Градски музеј, Крушевац 1991-92.

21 Мирјана Малуцков, *нав. дело*, 207.

[22] Братислава Идвореан Стефановић, *Ткање*, У: Музеј Војводине, стална поставка, Нови Сад 1997, 320-322.

[23] Мирјана Малуцков, *нав. дело*, 208.

[24] Братислава Идвореан Стефановић, *нав. дело*, 322.

25 Исто.

26 Исто.

[27] Мирјана Малуцков, *нав. дело*, 208.

[28] Исто.

[29] Исто.

[30] Исто.

[31] Братислава Идвореан Стефановић, *нав. дело*, 324.

[32] Исто.

(кат. бр. 7, 8, 14, 23, 29, 30, 32, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 51, 57) и коси гоблен бод (кат. бр. 41).

Покрстица се изводи косим бодовима са десне на леву страну, који се затим покривају косим бодовима у супротном смеру.

Утканица се израђује дугом, танком иглом, тако да се једним провлачењем може урадити цео ред, а прутац низом вертикалних бодова, који су за једну нит нижи од претходног.

Коси гоблен бод представља провлачење игле на лице тканине и увлачење игле две нити десно изнад и извлачење игле две нити лево од почетног бода.[33]

Вез по писму изводи се по цртежу, на материјал пренетим цртањем, прецртавањем или „трукованьем".[34] Орнаменти који су красили текстилне предмете преношени су са колена на колено у оквиру породице, преносили су их и ткачи и „трукери'', или су преузимани из каталога и часописа.

Од бодова, који се сврставају у вез по писму, за украшавање пешкира из Збирке најчешће је употребљаван бод пуњења (кат. бр. 23, 30, 32, 35, 36, 38, 40).

Обаметом су украшени кат. бр. 14 и 29, равним бодом кат. бр. 1 и 40, такође кат. бр. 40 украшен је, поред бода пуњења и равног бода, бодом рибље кости и ланчанцем, док су шупљиком украшени кат. бр. 26, 28, 41.

Бод пуњења се најчешће изводи на гушћем платну. Нит се пребаци на лице тканине и пружи по ширини исцртаног мотива, затим се игла окрене према почетном боду и уради кратак бод.

Обамет се користи за опшивање рупица, ивица и при аплицирању различитог материјала на тканину.

Раван бод се назива и плосни бод, насип и прави бод. Постиже се провлачењем игле кроз подлогу краћим, затегнутим бодовима.

Рибља кост се изводи на три нацртане линије, једнаког размака. Наизменично се уводе омчасти бодови са леве и десне стране.

Ланчанац се постиже провлачењем конца испод игле са леве на десну страну пре него што се игла извуче из платна, а шлинга пресецањем исцртаних мотива на платну по хоризонтали и вертикали и опшивањем бодом прошивања. Рупице се затим опшију кратким бодовима, док се просечени делови подвију са наличја и одсеку.[35]

ОРНАМЕНТИКА И СИМБОЛИКА ОРНАМЕНАТА

Орнаменти поред естетске функције имају и симболичко значење, због чега је њихов одабир зависио од функције пешкира. Тако су на сватовским пешкирима приказивани орнаменти који симболизују плодност, док су се на пешкирима употребљаваним у погребним обичајима приказивали орнаменти са хтонским карактером.[36]

На пешкирима из Збирке најзаступљенији су геометријски орнаменти. Основне облике чине пуне, испрекидане, таласасте и цик-цак пруге, које хоризонтално постављене симболишу овоземаљски свет, док вертикално постављене симболишу духовни свет.[37] Такође, приказани су сложенији геометријски орнаменти, међу којима доминирају квадрат – симбол земље, ромб – симбол женског творног принципа и троугао, који окренут ка горе симболише мушки принцип, док окренут ка доле симболише женски принцип.[38]

Флорални орнаменти се јављају самостално или у комбинацији са геометријским орнаментима, приказани реалистично или у геометријској стилизацији. Запажају се различите врсте цветова, који симболизују младост, дрвеће – раст и обнову, винова лоза – вино и Христову крв...

Зооморфни и антропоморфни орнаменти приказани су само на кат. бр. 51. Приказана је геометријски стилизована антропоморфна фигура, окружена са четири, такође геометријски стилизоване, зооморфне фигуре.

На пешкирима се јављају и монограми (кат. бр. 8, 9, 13, 29, 38, 40, 68), имена везиља (кат. бр. 1) и текстуалне поруке (кат. бр. 45, 51) везене штампаним, писаним, ћириличним или латиничним словима.

[33] *Narodni vez Jugoslavije*, Narodna knjiga, Beograd 1988, 41–46.

[34] „Трукованье'' (нем. vodrucken – правити отисак, узорак), односно преношење орнамената са папира – „мустре'' на платно, постизало се посипањем плавом бојом, по „мустри'', раширеној на платно, која је крпицом или специјалним притискачем утрљавана кроз поре на мустри. Затим се мустра подизала, а специјалном прскалицом се наносио шпиритус, којим се фиксирао орнамент (Мирјана Малуцков, нав. д., 216).

[35] Исто, 20-34.

[36] Lazar Stojanović, *Ručnik u tradicionalnoj kulturi Slavonije i Baranj*e, katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osjek 1988.

[37] Крсто Миловановић, Томислав Гаврић, *Речник симбола*, Народно дело, Београд 1994, 281.

[38] Исто, 221-480.

ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

Пешкире, неизоставне текстилне предмете у сваком сеоском и градском домаћинству, израђивале су жене за своје и потребе свог домаћинства, односно за свакодневну употребу, декорацију дома и употребу у обичајима. Избор материјала за израду пешкира зависио је од функције која му је намењена. Пешкири за свакодневну употребу израђивани од кудеље, или у имућнијим кућама и од памука, док су пешкири за декорацију и обичаје израђивани најчешће од лана, памука и свиле. Функција пешкира је утицала и на избор орнамената са одређеном симболиком. Тако су пешкири за свадбене обичаје украшавани орнаментима који симболишу плодност, док су пешкири за погребне обичаје украшавани орнаментима са хтонским карактером.

Након II светског рата у употребу све више улазе индустријски произведени материјали, који потискују узгој сировина и израду текстилних предмета у домаћој радиности. Пешкири ткани од кудеље, лана, памука и свиле замењени су индустријски произведеним пешкирима. Промене у начину живота и материјалној култури, како у сеоским тако и у градским срединама, утицале су на престанак употребе пешкира као декоративног елемента дома. Али и поред ових промена, пешкир је задржао своју улогу у свакодневним пословима и обичајима.

Пешкири из Колекције представљају примере текстилне радиности, одраз укуса особа које су их израдиле и имовинског стања бивших власника. Такође, осликавају културу становања, естетске идеале, норме и вредности времена у којем су настали, а како су припадали особама различите националне и верске припадности, представљају материјални извор за проучавање материјалне и духовне културе ових етничких група.

КАТАЛОГ
КОЛЕКЦИЈЕ ПЕШКИРА МУЗЕЈА ГРАДА НОВОГ САДА

ПЕШКИРИ ЗА СВАКОДНЕВНУ УПОТРЕБУ – кат. бројеви од 1 до 21

У ову групу сврстан је 21 пешкир. Ткани су у домаћој радиности и украшени у току или након процеса ткања геометријским и флоралним орнаментима. На три пешкира извезен је монограм (кат. бр. 8, 9 и 13), док је на једном пешкиру извезено име бивше власнице (кат. бр. 1).

Кат. бр. 1
Инв. бр. 72, Змајево, Срби, XIX век
Дужина: 125 цм; ширина: 47 цм
Бр. негатива: 11923

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем и нитима црвене боје, уткивањем и везом у техници равног бода. Орнамент на оба краја пешкира чине по четири уске пруге. На једном крају ћириличним словима је извезено име бивше власнице „БОЈКА", окружено са четири цветића.

Пешкир је припадао је Бојки Лаовић, која га је 1972. године продала Музеју.

Кат. бр.1

Кат. бр. 2
Инв. бр. 73, Змајево, Срби, XIX век
Дужина: 143 цм; ширина: 57 цм
Бр. негатива: 11921

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима ружичасте и плаве боје. Орнамент на оба краја пешкира чине једна шира и две уже ружичасте пруге, оивичене танким, плавим пругама. Није употребљаван.

Пешкир је 1972. године Музеју продала Видосава Жижаков.

Кат. бр.2

Кат. бр. 3

Инв. бр. 193, Ђурђево, Русини, почетак XX века

Дужина: 73 цм; ширина: 53 цм

Бр. негатива: 25461

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем црвене и зелене боје, везом у техници покрстице. Орнамент на оба краја пешкира чини цветна лозица.

Пешкир је израдила Марија Ковчин за своје потребе, а 1979. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 4

Инв. бр. 194, Нерадин, Немци, крај XIX века

Дужина: 196 цм; ширина: 45 цм

Бр. негатива: 52588

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем плаве боје, везом у техници покрстице. Орнамент на оба краја пешкира чини низ ружа и правоугаоника сачињених од три хоризонталне линије. Орнаменти руже и правоугаоника се наизменично смењују у низу. Ивице су украшене белим, кратким ресама.

Пешкир је Станислава Марковић добила на поклон од пријатеља Немаца. Предмет је 1979. године продала Музеју.

Кат. бр.4

Кат. бр. 5

Инв. бр. 206, Нови Сад, Срби, почетак XX века

Дужина: 126 цм; ширина: 52 цм

Бр. негатива 52689

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент на оба краја пешкира чине три шире пруге између којих су по две уже пруге.

Предмет је израдила Ђурђинка Ковчин (девојачки Трујков) за своје потребе, а 1979. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 6

Инв. бр. 303, Буковац, Срби, 1920.

Дужина: 158 цм; ширина: 50 цм

Бр. негатива: 28709

Памучни пешкир са усновицом, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент на оба краја пешкира чине пруге распоређене у три групе. Средишњу групу чине пет ужих пруга, док бочне чине једна шира, окружена са по две уже пруге. На ивице је нашивена кукичана чипка, ширине 4,5 цм.

Пешкир је израдила Дара Станков за своје потребе. Предмет је 1974. године продала Музеју.

Кат. бр. 7

Инв. бр. 357, Петроварадин, Русини, око 1910.

Дужина: 182 цм; ширина: 40 цм

Бр. негатива: 25404

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним памучним концем, везом у прутачкој техници. Орнамент на оба краја пешкира чине четири троугла, састављена од усправних линијица црне боје, раздвојена цветним лозицама са два бордо и плава, већа и три црвена, мања цвета.

Пешкир је израдила Марија Ковчин. Предмет је 1979. године продала Музеју.

Кат. бр. 8

Инв. бр. 360, Буковац, Срби, око 1920.

Дужина 144 цм; ширина: 60 цм

Бр. негатива 28705

Кат. бр.8

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем и нитима плаве боје, уткивањем и везом у прутачкој техници. Орнамент на оба краја пешкира чине једна дебља пруга окружена са по три танке пруге. На једном крају је ћириличним словима извезен монограм „СС”.

Пешкир је израдила Софија Васић (девојачки Стефановић) за своје потребе. Предмет је 1978. године продала Музеју.

Кат. бр.8

Кат. бр. 9

Инв. бр. 361, Нови Сад, Словаци, око 1900.

Дужина: 84 цм; ширина: 48 цм

Бр. негатива: 53675

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним нитима и памучним концем, уткивањем и везом у прутачкој техници. Орнамент, на оба краја пешкира, чине три шире, црвене пруге раздвојене са по три црне, уже пруге. На једном крају извезен је монограм „К”, док је на супротној страни пешкира направљена петљица за качење.

Пешкир је израдила Ана Лечек за своје потребе. Предмет је Музеју продао Карол Лечек 1979. године.

Кат. бр. 10

Инв. бр. 364, Стапар, Срби, прва половина XX века

Дужина: 144 цм; ширина: 56 цм

Бр. негатива: 52592

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент, на оба краја пешкира, чини једна шира пруга окружена са по три уже пруге.

Пешкир је израдила Ђурђинка Ковчин (девојачки Трујков) за своје потребе, а Музеју га је продала 1979. године.

Кат. бр. 11

Инв. бр. 365, Нови Сад, Срби, прва половина XX века

Дужина: 134 цм; ширина: 50 цм

Бр. негатива: 28703

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима плаве боје. Орнамент на оба краја пешкира чине по две пруге. Непорубљен је.

Пешкир је израдила Ђурђинка Ковчин (девојачки Трујков), а Музеју га је продала 1979. године.

Кат. бр. 12

Инв. бр. 367, Нови Сад, Словаци, прва половина XX века

Дужина: 76 цм; ширина: 55 цм

Бр. негатива: 28702

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима теракот и беле боје, радом „на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чини једна шира пруга теракот боје, испрекидана са четири уже пруге, беле боје.

Пешкир је израдила Ана Лечек за своје потребе. Предмет је 1979. године Музеју продао Карол Лечек.

Кат. бр. 13

Инв. бр. 405, Нерадин, почетак XX века

Дужина: 102 цм; ширина: 42 цм

Бр. негатива: 28700

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима и памучним концем црвене боје, уткивањем и везом у техници покрстице. Орнамент на оба краја пешкира чине по две пруге, док је на једном крају латиничним словима извезен монограм „D”.

Пешкир је 1977. године Музеју продала Станислава Марковић.

Кат. бр.13

Кат. бр. 14

Инв. бр. 637, Нови Сад, Срби, прва половина XX века

Дужина: 70 цм; ширина: 54 цм

Бр. негатива 52720

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем плаве боје, везом у прутачкој и обамет техници. Орнамент, на оба краја пешкира, чини цветна лозица. Ивице се завршавају „цакнама".

Пешкир је израдила Ђурђинка Ковчин (девојачки Трујков) за своје потребе, а 1979. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 15

Инв. бр. 815, Нови Сад, Словаци

Дужима : 67 цм; ширина: 41,5 цм

Бр. негатива: 25468

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене и беле боје. Орнамент на оба краја пешкира чине две уже, црвене пруге, између којих је једна шира, црвена испрекидана уским, белим пругама.

Пешкир је 1974. године Музеју поклонила Руженка Мудрох.

Кат. бр.15

Кат. бр. 16

Инв. бр. 821, Нерадин, Немци, крај XIX века

Дужина: 161 цм; ширина: 46 цм

Бр. негатива: 52717

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент на оба краја пешкира чине три шире пруге, раздвојене са по пет уских пруга.

Пешкир је Станислава Марковић добила на поклон од пријатеља Немаца, а 1977. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 17

Инв. бр. 904, Бачко Градиште, Срби, прва половина XX века

Дужина: 96 цм; ширина: 57 цм

Бр. негатива: 55051

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем плаве боје, машинским везом. Орнамент на оба краја пешкира чине шестолисни цветићи, распоређени у низ, изнад ког су три уже и једна шира таласаста пруга. Ивице су украшене кратким ресама, начињеним извлачењем кончића основе.

Пешкир је био део девојачке спреме Невенке Вукелић. Израдила га је Невенкина мајка Евица. Предмет је 2003. године Музеју поклонила Живка Чебац.

Кат. бр.17

Кат. бр. 18

Инв. бр. 942

Дужина: 79 цм; ширина: 43 цм

Бр. негатива: 52578

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима браон боје. Орнамент чине једна шира пруга окружена са по три уже пруге, уткане целом дужином пешкира. На предмету се орнамент понавља три пута.

Пешкир је затечен у Музеју.

Кат. бр. 19

Инв. бр. 946

Дужина: 106 цм; ширина: 52 цм

Бр. негатива: 52579

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима плаве боје. Орнамент на оба краја пешкира чини једна шира пруга, окружена са две уже пруге.

Пешкир је затечен у Музеју.

Кат. бр. 20
Инв. бр. 949
Дужина: 56 цм; ширина: 47 цм
Бр. негатива: 52721
Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене и љубичасте боје, радом „на дашчице". Орнаменти, уткани на средини пешкира, распоређени су у три низа. Средишњи, шири низ чини осам црвених ромбова и стилизованих цветова, док бочне, тање низове чине љубичасти, геометријски орнаменти.
Пешкир је затечен у Музеју.

Кат. бр.20

Кат. бр. 21
Инв. бр. 951
Дужина: 95 цм; ширина: 43 цм
Бр. негатива: 52581
Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент, на оба краја пешкира, чине по две пруге. Краће ивице су ручно порубљене.
Пешкир је затечен у Музеју.

ПЕШКИРИ ЗА ДЕКОРАЦИЈУ ЕНТЕРИЈЕРА – кат. бројеви од 22 до 45

У ову групу је сврстано 24 пешкира. Осим кат. бр. 40 сви су ткани у домаћој радиности. Пешкири из ове групе су украшени флоралним и геометријским орнаментима, израђеним у току или након процеса ткања. На три пешкира (кат. бр. 29, 39 и 40) извезен је монограм, док се на пешкиру кат. бр. 45 налази натпис кукичан ћириличним словима: „Мач и гусле то драго камење, Србину су најлепше знамење". Иако за овај предмет не постоје подаци о етничкој припадности бивших власника, због натписа са експлицитно националним садржајем сврстан је у српске пешкире.
Кат. бројеви 39, 40, 41 и 42 преузети су из Одељења за културну историју.

Кат. бр. 22
Инв. бр. 198, Нови Сад, Мађари, крај XIX века
Дужина: 190 цм; ширина: 43 цм
Бр. негатива: 11930
Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним нитима, радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине три беле пруге и стилизовани флорални орнаменти црвене, плаве и жуте боје. На ивице је нашивена нецана чипка, ширине 12 цм. Чипка се завршава шпицевима.
Пешкир је Јаника Бодван добио на поклон од своје баке, а 1979. године га је поклонио Музеју.

Кат. бр. 23
Инв. бр. 207, Петроварадин, Хрвати, крај XIX века
Дужине: 122 цм; ширине: 43 цм
Бр. негатива: 50197
Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје и памучним концем црвене, беле и плаве боје, уткивањем, радом „на дашчице" и везом у прутачкој техници и техници пуњења. Орнамент, на средини оба дела пешкира, чини цветна лозица, окружена са по две групе пруга, сачињених од четири тање и три шире пруге. Између две групе пруга уткан је низ геометријских орнамената.
Пешкир је био део девојачке спреме тетке Штефице Сич. Предмет је 1979. године Музеју продала Штефица Сич.

Кат. бр. 24
Инв. бр. 208, Петроварадин, Хрвати, око 1900.
Дужине: 140 цм; ширине: 48 цм
Бр. негатива: 52699
Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене и плаве боје, уткивањем и техником таписерије. Орнамент на оба краја пешкира чине четири групе црвених пруга, сачињених од по четири уске пруге између којих је једна дебља, по којој је техником таписерије урађена цик–цак пруга. Између овако груписаних пруга, распоређена су три низа стилизованих црвених и плавих цветова.

Пешкир је био део девојачке спреме тетке Штефице Сич. Предмет је 1979. године Музеју продала Штефица Сич.

Кат. бр. 25

Инв. бр. 219, Ђурђево, Русини, прва половина XX века

Дужине: 78 цм; ширине: 55 цм

Бр. негатива: 52590

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене, плаве и беле боје. Орнамент чине, наизменично смењиване, црвене и плаве пруге, различите ширине. Црвене пруге су испрекидане ужим, плавим и белим пругама. Једна од краћих ивица је украшена ресама, начињеним техником усукивања, док је друга ручно порубљена.

Пешкир је израдила Марија Шанта за своје потребе, а 1978. године га је продала Музеју.

Кат. бр.28

Кат. бр. 26

Инв. бр. 305, Буковац, Срби, прва половина XX века

Дужине: 200 цм; ширине: 50 цм

Бр. негатива: 52707

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима ружичасте боје, уткивањем и везом у техници шупљике. Орнамент, на оба краја пешкира, чине једна шира пруга окружена са по две уже пруге. Ивица се завршава „цакнама", у којима су техником шупљике извезени флорални орнаменти. На ивицама се виде трагови „труковања".

Пешкир је израдила Персида Јанковић за своје потребе, а 1974. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 27

Инв. бр. 307, Буковац, Срби, око 1920.

Дужине: 262 цм; ширине: 43 цм

Бр. негатива 28708

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине три шире и две уже, испрекидане пруге. На ивице је нашивена чипка украшена белим везом, ширине 13 цм. Чипка се завршава „цакнама".

Пешкир је израдила Дара Станков, а 1974. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 28

Инв. бр. 352, Нерадин, Срби, око 1920.

Дужине: 189 цм; ширине: 49 цм

Бр. негатива: 28707

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је везом у техници шупљике. На једном крају орнамент чини цветна лозица са четири цвета, а на другој корпа са два цвета.

Пешкир је израдила Станислава Марковић за своје потребе. Предмет је 1976. године Музеју продао Душан Иванић.

Кат. бр. 29

Инв. бр. 353, Нерадин, Срби, око 1930.

Дужине: 127 цм; ширине: 56 цм

Бр. негатива: 525887

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима и памучним концем црвене боје, уткивањем и везом у прутачкој и обамет техници и техници пуњења. Орнамент на оба краја чине једна шира пруга, окружена са по четири уже пруге. На једном крају ћириличним словима извезен је монограм „МХ". Ивица пешкира се завршава опшивеним „цакнама", украшеним кружићима и звездицама.

Кат. бр.29

Пешкир је израдила Станислава Марковић. Предмет је 1976. године Музеју продао Душан Иванић.

Кат. бр. 30

Инв. бр. 354, Нерадин, Срби, око 1920.

Дужине: 142 цм; ширине: 46,5 цм

Бр. негатива: 52711

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним памучним концем, везом у прутачкој техници и техници пуњења. Орнамент на једном крају пешкира чини шест букетића од по три цвета црвене, плаве, жуте и љубичасте боје, а на другом крају плава корпа са жутом дршком, са шест цветова црвене, ружичасте, љубичасте и тегет боје. На ивице је нашивена кукичана чипка ширине 10 цм.

Пешкир је израдила Станислава Марковић. Предмет је 1970. године Музеју продао Душан Иванић.

Кат. бр. 31

Инв. бр. 509, Нерадин, Срби

Дужина: 196 цм; ширина: 45 цм

Бр. негатива: 52708

Кат. бр.30

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима црвене боје. Орнамент чине хоризонталне пруге, распоређене целом дужином пешкира. На ивице је нашивена кукичана чипка, украшена орнаментом крста.

Пешкир је припадао Станислави Марковић. Предмет је 1970. године Музеју продао Душан Иванић.

Кат. бр.32

Кат. бр. 32
Инв. бр.558, Буковац, Срби, око 1920.
Дужина: 152 цм; ширина: 56 цм
Бр. негатива: 52589

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем црвене боје, везом у техници покрстице и пуњења и прутачкој техници. Орнамент, на оба краја пешкира, чини шест шестоуглова, унутар којих су мањи шестоуглови и квадрати. Ивице пешкира се завршавају „цакнама", у којима је извезен по један кружић. На један крај пешкира нашивена је платнена петљица.

Пешкир је припадао Софији Васић (девојачки Стефановић). Музеју га је продала 1978. године.

Кат. бр. 33
Инв. бр. 622, Нови Сад, крај XIX века
Дужина: 55 цм; ширина: 42 цм
Бр. негатива: 52713

Свилени пешкир црвене боје, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, разнобојним нитима. Орнамент чине пруге ружичасте, црне, црвене и светлоплаве боје, распоређе у две идентичне групе. Ивице су украшене кићанкама, везиваним у два реда. Боје кићанки су идентичне бојама пруга.

Пешкир је Мари Зунтер купила на пијаци, а 1978. године га је поклонила Музеју.

Кат. бр. 34
Инв. бр. 623, Нови Сад, крај XIX века
Дужина: 95 цм; ширина: 48 цм
Бр. негатива: 52710

Вунени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, разнобојним нитима. Орнамент чине пруге. Средишњи део пешкира је украшен сивим пругама, док се на крајевима наизменично смењују уже и шире пруге црне, браон, сиве, ружичасте, крем и љубичасте боје. Ивице су украшене крем, љубичастим и ружичастим, вуненим кићанкама, чворованим у три реда.

Пешкир је 1978. године Музеју поклонила Мари Зунтер.

Кат. бр.34

Кат. бр.35

Кат. бр.35

Кат. бр. 35
Инв. бр. 816, Нови Сад, Мађари
Дужина: 170 цм; ширина: 46 цм
Бр. негатива: 28694

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним и свиленим концем, везом у прутачкој техници и техници пуњења. Орнамент на једном крају пешкира чини цветна лозица са четири цвета љубичасте, браон, плаве и црвене боје, а на другом крају, такође, цветна лозица са једним већим, црвеним и осам мањих цветова, црвене, љубичасте, браон, ружичасте, зелене и беле боје. На ивице је нашивена кукичана чипка, ширине 12 цм. Чипка се завршава „цакнама".

Пешкир је припадао Катици Ференц. Музеју га је продала 1983. године.

Кат. бр. 36
Инв. бр. 817, Нови Сад, Срби, око 1898.
Дужина: 187 цм; ширина: 42 цм
Бр. негатива: 52701

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем зелене и плаве боје, везом у прутачкој техници и техници пуњења. Орнамент, на оба краја пешкира, чини букет љубичица са машницом. На ивице пешкира је нашивена кукичана чипка, ширине 6 цм.

Пешкир је припадао Кристини Јовановић. Предмет је 1982. године Музеју продала Нада Димитров, Кристинина снаја.

Кат. бр.36

Кат. бр. 37
Инв. бр. 819, Бели Манастир, око 1930.
Дужина: 240 цм; ширина: 40 цм
Бр. негатива: 52715

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним памучним концем, уткивањем и радом „на дашчице". Орнаменте, на оба краја пешкира, чине четири вазе са цвећем, испод којих је жута пруга, испрекидана ужом белом и плавом пругом. Око жуте пруге су симетрично распоређене пруге плаве, беле и црвене боје. На ивице је нашивена кукичана чипка, ширине 9 цм.

Пешкир је Музеју поклонила Мирјана Јасика 1995. године.

Кат. бр. 38
Инв. бр. 820, Нови Сад, почетак XX века
Дужина: 166 цм, ширина: 55 цм
Бр. негатива: 52716

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем црвене, беле и плаве боје, везом у прутачкој техници и техници пуњења. Орнамент, на оба краја пешкира, чини цветна лозица са пет већих и три мања цвета. Већи цветови су црвене и плаве боје, док су мањи цветови беле и плаве боје. На једној страни пешкира, ћириличним словима је извезен монограм „Д Ј".

Пешкир је 1983. године Музеју продала Катица Ференц.

Кат. бр.37

Кат. бр. 39
Инв. бр. 822, Нови Сад, Срби
Дужина: 94 цм; ширина: 46 цм
Бр. негатива: 52574
Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности.

Кат. бр.36

Кат. бр.38

Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом на „дашчице". Орнамент, на оба краја пешкира, чине три ромба испод и изнад којих је распоређен по један низ геометријских орнамената, док се изнад горњег низа налазе три стилизована флорална орнамента. На ивице је нашивена чипка са белим везом, ширине 24 цм.

Пешкир је припадао Меланији Бугариновић. Преузет је из Одељања за културну историју.

Кат. бр. 40
Инв. бр. 823, Нови Сад, Срби
Дужина: 118 цм; ширина: 46 цм
Бр. негатива: 52573

Ланена тканина индустријске производње. Украшен је памучним концем беле, црвене, плаве и светлозелене боје, везом у прутачкој техници и техници пуњења. Крајеви су украшени са по шест орнамената грожђа и винове лозе црвене, плаве и светлозелене боје. На једном крају, изнад орнамента грожђа, извезен је монограм „JO". „J" је извезено концем беле, док је „O" извезено концем црвене боје. На ивице пешкира нашивена је нецана чипка, ширине 6 цм.

Пешкир је припадао Меланији Бугариновић. Преузет је из Одељања за културну историју.

Кат. бр. 41
Инв. бр. 931, Нови Сад, Срби, XIX век
Дужина: 110 цм; ширина: 44 цм
Бр. негатива: 26737

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним памучним концем и златном нити, уткивањем и разним везилачким техникама (прутачком, рибља кост, косим гоблен бодом, ланчанцем, равним бодом и шупљиком). Орнамент, на оба краја пешкира, чине геометријски и стилизовани флорални орнаменти, извезени концем бордо, ружичасте, светлоплаве, светлозелене, жуте, крем боје и златним нитима. На ивицама су извлачењем кончића основе начињене кратке ресе.

Пешкир је припадао Десанки Костић. Преузет је из Одељења за културну историју.

Кат. бр. 42
Инв. бр. 940, Меленци, Срби, почетак XX века
Дужина: 111 цм; ширина: 32,5 цм
Бр. негатива: 2339 – 0

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности.

Украшен је памучним концем ружичасте, црвене и светлозелене боје, везом у прутачкој техници. Орнамент на оба краја пешкира чине цвет локвања и мањи цветови са листовима и гранчицама.

Пешкир је 1975. године Музеју продао Дејан Бибић. Преузет је из Одељења за културну историју.

Кат. бр. 43

Инв. бр. 941, Буковац, Срби, прва половина XX века

Дужина : 260 цм; ширина: 45 цм

Бр. негатива: 55345

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом на „дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чини шест пруга, између којих је шах поље са седам стилизованих, осмолисних цветова. Ивице су украшене чипком индустријске израде.

Пешкир је израдила Персида Јанковић, а 1974. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 44

Инв. бр. 948

Дужина : 190 цм; ширина: 43 цм

Бр. негатива: 52576

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, радом „на дашчице". Централни орнамент на оба краја пешкира, чине три стилизована цвета, испод и

Кат. бр.41

Кат. бр.41

Кат. бр.43

изнад којих је уткано шест крстића, окружених са по две групе пруга, састављених од једне шире и две уже пруге.

Пешкир затечен у Музеју.

Кат. бр. 45
Инв. бр. 950, Срби
Дужина: 100 цм; ширина: 32 цм
Бр. негатива 52586

Памучни пешкир, израђен у домаћој радиности. Украшен је тракама памучног платна и кукичаним тракама. На кукичаном делу налази се ћирилични текст:

„МАЧ И ГУСЛЕ ТО ДРАГО КАМЕЊЕ
СРБИНУ СУ НАЈЛЕПШЕ ЗНАМЕЊЕ”

Око и између кукичаних делова налазе се траке ажура. Ивице су украшене двороредним „стубићима” рађеним макраме техником и малим кићанкама.

Пешкир је затечен у Музеју.

ПЕШКИРИ ЗА СВАДБЕНЕ ОБИЧАЈЕ – кат. бројеви од 46 до 68

У ову групу сврстано је 23 пешкира. Издваја се кат. бр. 51 – на индустријски произведеној тканини извезени су флорални, геометријски, зооморфни и антропоморфни орнаменти, латинични монограм „LD”, година „1880” и натпис на немачком језику: „Der recht geben vn halten kann, der ist erst selig man”. Остали пешкири из ове групе ткани су у домаћој радиности, украшени флоралним и геометријским орнаментима, док се монограм налази само на кат. бр. 68.

Кат. бр. 46
Инв. бр. 8, Нерадин, Срби, око 1890.
Дужина: 360 цм; ширина: 51 цм
Бр. негатива: 11920

Памучни пешкир, израђен у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене, зелене и плаве боје „радом на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чини цветна лозица са три црвена цвета и зеленим листићима, изнад које је један велики, црвени са три мања цвета на којима преовлађује плава боја. На ивице је нашивена чипка са белим везом, ширине 12 цм. Чипка се завршава „цакнама”.

Пешкир је израдила мајка Станиславе Марковић, а 1972. године га је Музеју продала Станислава Марковић.

Кат. бр. 47
Инв. бр. 9, Нерадин, Срби, око 1900.
Дужина: 115 цм; ширина: 18 цм
Бр. негатива: 11915

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и

Кат. бр.45

Кат. бр.46

радом „на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чине четири крстића између којих су три геометријска орнамента. Испод и изнад уткане су по две шире и три уже, испрекидане пруге и по шест ужих, пуних пруга. На ивице је нашивена чипка са белим везом, ширине 17 цм. Чипка се завршава „цакнама”.

Пешкир је израдила Станислава Марковић са своје потребе, а 1972. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 48
Инв. бр. 71, Змајево, Срби, XIX век
Дужина: 120 цм; ширина: 49 цм
Бр. негатива: 11922

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом на „дашчице”. Орнамент, на оба краја пешкира, чине по четири шире, испрекидане пруге, док су ивице украшене геометријски орнаментисаном чипком, ширине 11 цм. Чипка се завршава шпицевима.

Пешкир је припадао Бојки Лаовић. Предмет је 1972. године продала Музеју.

Кат. бр. 49
Инв. бр. 100, Нови Сад, Срби, око 1890.
Дужина: 324 цм; ширина: 45,5 цм

Кат. бр.47

Кат. бр.47

Бр. негатива: 11931

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом „на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чине уже и шире уткане пруге, између којих су распоређени ромбови и стилизовани флорални орнаменти.

Пешкир је израдила Александра Узелац, а 1973. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 50

Инв. бр. 205, око 1910.

Дужина: 246 цм; ширина: 36 цм

Бр. негатива: 52709

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је ружичастим и плавим нитима, уткивањем и радом „на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чине плаве пруге и ружичасти геометријски орнаменти. На ивицама су ресе беле и ружичасте боје, рађене макраме техником.

Пешкир је Милушка Илић купила на пијаци. Музеју га је продала 1980. године.

Кат. бр. 51

Инв. бр. 216, Нерадин, Немци, 1880. година

Дужина: 66 цм; ширина: 44 цм

Бр. негатива: 55049

Свилена тканина индустријске производње. Украшена је памучним концем црвене и плаве боје, везом у прутачкој техници. На оба краја пешкира извезени су геометријски, флорални, зооморфни и антропоморфни орнаменти. Плави квадратићи распоређени су у три реда, између којих је антропоморфна фигура. Изнад фигуре је латиничним словима извезен монограм „LD”, окружен са четири зооморфна и шест флоралних орнамената, док су испод уткани геометријски орнаменти, ромбови и крстићи, распоређени у две групе, између којих је извезен текст на немачком језику. На једном крају је извезено: „Der recht geben vn halten kann” и „1880”. На другом крају је извезено: „Der ist erst selig Mann”. Превод натписа гласи: „Испуњен је само човек који уважава друге”.

Пешкир је Станислава Марковић добила на поклон од пријатеља Немаца, а 1977. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 52

Инв. бр. 304, Буковац, Срби, прва половина XX века

Дужина: 142 цм; ширина: 44 цм

Бр. негатива: 52702

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима жуте боје, уткивањем и радом „на дашчице”. Орнамент на оба краја пешкира чине две шире пруге, између којих је једна ужа пруга. Окружују их испрекидане пруге различите дужине и ширине.

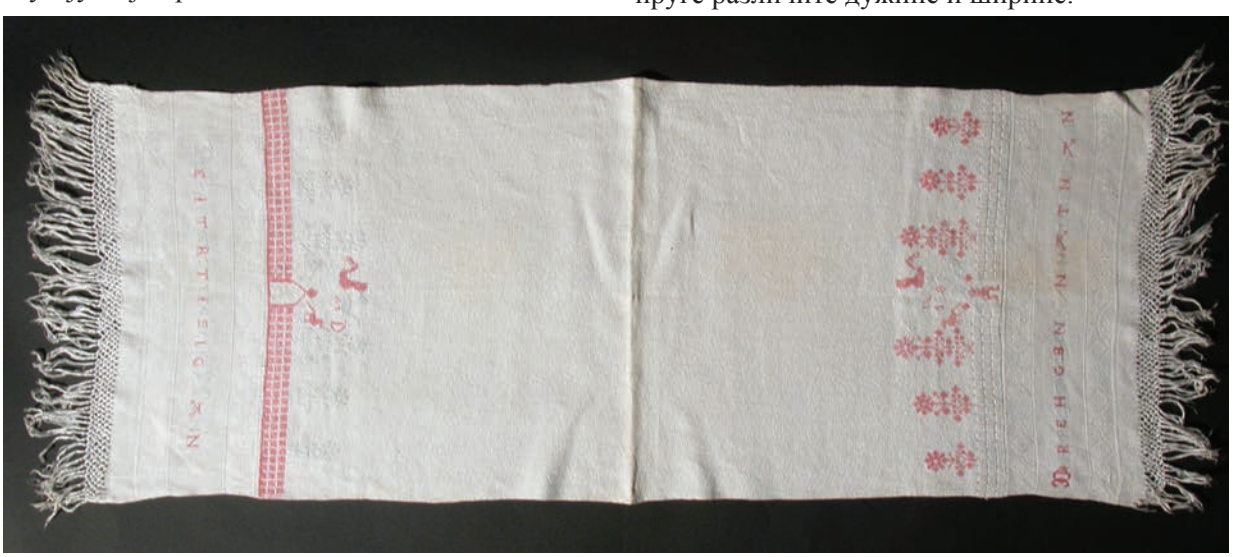

Кат. бр.51

Кат. бр.51

Пешкир је израдила Персида Јанковић. Музеју га је продала 1974. године.

Кат. бр. 53
Инв. бр. 306, Буковац, Срби, око 1920.
Дужина: 122 цм; ширина: 53 цм
Бр. негатива: 52704

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене, плаве и беле боје. На оба краја пешкира уткан је орнамент српске тробојке са по две групе пруга.

Пешкир је израдила Дара Станков. Музеју га је продала 1974. године.

Кат. бр. 54
Инв. бр. 355, Рума, Хрвати
Дужина : 110 цм; ширина: 36 цм
Бр. негатива: 52591

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине пруге распоређене у пет група, сачињених од по три пуне и две испрекидане пруге. Једна ивица је машински порубљена, док су на другој од извучених кончића основе направљене ресе.

Пешкир је израдила Марија Јасика, а 1977. године га је продала Музеју.

Кат. бр.51

Кат. бр.55

Кат. бр. 55
Инв. бр. 356, Рума, Хрвати, око 1865.
Дужина : 183 цм; ширина: 27 цм
Бр. негатива: 25465

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, радом „на дашчице" . Крајеви пешкира су украшени геометријским и стилизованим флоралним орнаментима, распоређеним у три реда. Средишњи ред чине флорални, док бочне чине геометријски орнаменти. На крајњим ивицама су од извучених кончића основе начињене ресе.

Пешкир је израдила Љубица Ерер. Музеју је предмет продала Милка Јасика 1977. године.

Кат. бр. 56
Инв. бр. 359, Петроварадин, Русини, око 1900.
Дужина : 110 цм; ширина: 45 цм
Бр. негатива: 25463

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене и плаве боје, радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине испрекидане пруге распоређене у три идентичне групе, сачињене од једне плаве и једне црвене пруге. Ивице су украшене нашивеним шифоном, на коме су техником толеда извезени флорални орнаменти.

Пешкир је израдила Марија Шанта као свадбени дар за Марију Ковач. Предмет је 1978. године Музеју продала Марија Ковач.

Кат. бр. 57
Инв. бр. 362, Нови Сад, почетак XX века
Дужина: 204 цм; ширина: 65 цм
Бр. негатива: 28701

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем црвене боје, везом у прутачкој техници. Орнамент на оба краја пешкира чине стилизовани цветови. Ивице су украшене дужим, белим ресама, које су у горњем делу везиване макраме техником.

Пешкир је Етелка Мудрох купила на пијаци, а 1973. године га је поклонила Музеју.

Кат. бр. 58

Инв. бр. 363, Нови Сад, Срби, XIX век

Дужина: 150 цм; ширина: 51 цм

Бр. негатива: 28704

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем златне и наранџасте боје, радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине уске, испрекидане пруге златне и наранџасте боје, распоређене у две групе, раздвојене једном широм златном, такође испрекиданом пругом.

Пешкир је израдила Ђурђинка Ковчин, а 1979. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 59

Инв. бр. 366, Петроварадин, Хрвати, крај XIX века

Дужина: 74 цм; ширина: 36 цм

Бр. негатива: 28710

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима златне и светлоружичасте боје. Орнамент на оба краја пешкира чине наизменично уткиване пруге, златне и светлоружичасте боје. На ивицама су извлачењем кончића основе начињене кратке ресе.

Пешкир је Штефица Сич добила као свадбени дар од своје тетке, а 1979. године га је продала Музеју.

Кат. бр. 60

Инв. бр. 463, Буковац, Срби

Дужина: 146 цм; ширина: 42 цм

Бр. негатива: 52712

Памучни пешкир са усновицом, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима плаве и црвене боје. Орнамент на оба краја пешкира чине две групе од по пет ужих, црвених пруга, између којих су уткане две шире, плаве пруге.

Пешкир је израдила Софија Васић. Музеју га је 1977. године продала Олга Панковић, Софијина сестра.

Кат. бр. 61

Инв. бр. 505, Буковац, Срби, почетак XX века

Дужина: 160 цм; ширина: 47 цм

Бр. негатива: 53705

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем, нитима жуте и беле боје. Орнамент на оба краја пешкира чине по две шире и уже, жуте и две беле пруге. На ивице је нашивена кукичана чипка, ширине 4 цм. Чипка се завршава „цакнама".

Пешкир је 1974. године Музеју продала Дара Станков.

Кат. бр.57

Кат. бр. 62

Инв. бр. 508, Нерадин, Срби

Дужина : 196 цм; ширина: 49 цм

Бр. негатива: 52706

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима жуте боје, уткивањем и радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине по три исрекидане пруге. Ивице пешкира су украшене кукичаном чипком, ширине 8,5 цм. Чипка се завршава „цакнама".

Пешкир је 1996. године Музеју продао Душан Иванић.

Кат. бр. 63

Инв. бр. 579, Ђурђево, Русини, почетак XX века

Дужина: 164 цм; ширина: 57 цм

Бр. негатива: 52718

Кудељни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене боје, уткивањем и радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине црвене пруге, између којих су распоређени геометријски орнаменти.

Пешкир је 1978. године Музеју продала Марија Ковач.

Кат. бр. 64

Инв. бр. 705, Петроварадин, Русини, почетак XX века

Дужина: 178 цм; ширина: 29 цм

Бр. негатива: 25466

Ланени пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је разнобојним нитима, уткивањем и радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине уже и шире црвене пруге, проткане жутим, тамније и светлије плавим пругама и црвеним геометријским орнаментима. На једној од краћих ивица су од извучених кончића основе начињене кратке ресе.

Пешкир је 1977. године Музеју продала Марија Ковач.

Кат. бр. 65

Инв. бр. 818, Нови Сад

Дужина: 190 цм; ширина: 45 цм

Бр. негатива: 52703

Памучни пешкир са усновицом, ткан у домаћој радиности. Украшен је памучним концем црвене и плаве боје, техником утканице. Орнамент, на оба краја чине, две плаве, испрекидане пруге између којих је једна црвена, такође испрекидана пруга. Ивице су украшене ресама црвене и беле боје, рађеним техником чворања.

Пешкир је 1983. године Музеју продао Радислав Лунг.

Кат. бр. 66

Инв. бр. 943

Дужина: 190 цм; ширина: 40 цм

Бр. негатива: 52682

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима црвене и плаве боје, радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине по једна црвена и једна плава пруга. Ивице су украшене кукичаном чипком, ширине 4,5 цм. Чипка се завршава ситним „цакнама".

Пешкир је затечен у Музеју.

Кат. бр. 67

Инв. бр. 944

Дужина: 134 цм; ширина: 47 цм

Бр. негатива: 52583

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је нитима беле, плаве и црвене боје, радом „на дашчице". Орнамент чине пруге црвене, беле и плаве боје. На ивице је нашивена чипка, ширине 7 цм, са осам „цакни" и седам кићанки.

Пешкир затечен у Музеју.

Кат. бр. 68

Инв. бр. 947

Дужина: 280 цм; ширина: 49 цм

Бр. негатива: 52580

Памучни пешкир са усновицом, ткан у домаћој радиности. Украшен је црвеним, памучним нитима, уткивањем и радом „на дашчице". Орнамент на оба краја пешкира чине два геометријска орнамента, окружена пругама, распоређеним у четири групе. Две средишње групе чине једна пуна, окружена са две испрекидане пруге, док бочне групе чине по две испрекидане пруге. На ивице је нашивена чипка са белим везом, ширине 36 цм. На једном крају белог веза извезен је монограм „МЕ".

Пешкир је затечен у Музеју.

ПЕШКИРИ ЗА ПОГРЕБНЕ ОБИЧАЈЕ

Приликом припреме предмета неопходних за погреб, припремао се и већи број пешкира за даривање свих учесника у обреду сахрањивања. Најчешће се ткало платно дужине од неколико метара, које се чувало до пред погреб, када је од њега прављен већи број пешкира.

У Збирци постоји само један пешкир за погребне обичаје. Пешкир није коришћен.

Кат. бр. 69

Инв. бр. 504, Буковац, Срби, крај XIX века

Дужина: 205 цм; ширина: 49 цм

Бр. негатива: 52719

Памучни пешкир, ткан у домаћој радиности. Украшен је уткивањем. Орнамент, који се понавља шест пута, чини усновица сачињена од шест дебљих и две тање пруге. Ивице нису порубљене.

Пешкир је 1974. године Музеју продала Дара Станков.

Кат. бр.69

ЛИТЕРАТУРА

Босић, Мила, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад 1996.

Вујовић Станков, Весна, *Пешкир у традиционалној култури*, Народни музеј, Вршац 2001.

Ђекић, Мирјана, *Пешкири у традиционалној култури Срба у Војводини*, необјављен дипломски рад, Филозофски факултет, катедра за етнологију, Београд, јун 1988.

Идвореан Стефановић, Братислава, *Ткање, Музеј Војводине*, стална поставка, Нови Сад 1997.

Јанковић, Оливера, *Пешкир у традиционалној култури*, каталог изложбе,
Народни музеј Панчево, Панчево 1980.

Малуцков, Мирјана, *Збирка Пешкира у Војвођанском музеју*, Рад војвођанских музеја 31, Нови Сад 1988–89.

Миловановић, Крсто, Гаврић, Томислав, *Речник симбола*, Народно дело, Београд 1994.

Народни вез Југославије, Народна књига, Београд 1988.

Рељић, Љубомир, *Женско славље*, Зборник Етнографског музеја, 1901–2001, Београд 2001.

Савковић, Драгана, *Пешкир у традиционалној култури крушевачког краја*, каталог изложбе, Градски музеј, Крушевац 1991–92.

Савковић, Драгана, Ромелић, Живка, Симић Зорица, *Од конопље до губера*, каталог изложбе, Градски музеј, Крушевац 1991.

Стојановић, Лазар, *Ручник у традиционалној култури Славоније и Барање*, каталог изложбе, Музеј Славоније, Осијек 1988.

Трифуновић, Љиљана, *Каталошка обрада колекције дозидница Етнолошког одељења Музеја Војводине*, рад за стицање звања вишег кустоса, Нови Сад, новембар 2003.

Филеки, Ирена, *Здраво свануло, Пешкир у традиционалном животу Србије*, каталог изложбе, Етнографски музеј Србије, Београд 2002.

Кат. бр. 41

THE COLLECTION OF TOWELS DEPRTMENT OF ETHNOLOGY OF THE MUSEUM OF THE TOWN OF NOVI SAD

RESUME

Tijana Jakovljević

The towels, unavoidable textile objects in every village or town household, were made by women for the purposes of their own households, i.e. for everyday use, decoration of their houses or the participation in the customs. Choice of the material for making towels depended on the purpose . Towels for everyday use were made of hemp, or in the wealthier houses even of cotton, whereas the towels for decoration and customs were most frequently made of flax, cotton and silk. The function of the towels also influenced the choice of ornaments with certain symbolic meaning. So that the towels that were used for wedding customs decorated with the ornaments symbolizing fertility, whereas the towels used for funerals were decorated by ornaments with htonic character.

After The Second World War, with accelerated industrialization and socio-economic changes in the society, the production of raw and textile materials home-manufactured slowly disappears, so that hand made towels are being replaced by the industrial ones. Today we can see hand made, embroidered towels only in the ethnographic collections of the museum and in the institutions dealing with the presentation of cultural heritage and preserving the tradition.

The collection of the towels consists of 69 items, produced during the nineteenth and the first part of the twentieth century. Persons of different religious and national identity made them, living in the municipality of Novi Sad. The Museum obtained them in the period between 1970 and 2003, purchasing and being given as a present, while four towels had been taken over from The Department for Cultural History.

Except the two towels, the rest of them were weaved as handicraft; they are made of hemp, flax, silk and wool. They were decorated either during the process or after the process of weaving, by interweaving, pattern “on board”, embroidery “to letter” and “to number”, by using different ornaments, monograms and inscriptions.

The towels from The Collection present the examples of textile crafts, reflexion of the taste of the persons who had made them and the social status of former owners. They also describe us the culture of living, esthetic ideals, norms and values of the time they had been created in, and as they had belonged to the personalities of different national and religious identity, they represent the source for studying both material and spiritual culture of the ethnic groups.

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА

CONSERVATION AND RESTAURATION

Ана Олајош, Јожеф Ердељи
РЕСТАУРАЦИЈА ФИГУРЕ
”ГВОЗДЕНИ ЧОВЕК”
У НОВОМ САДУ

Др Андраш Моргош
КОНЗЕРВАЦИЈА АРХЕОЛОШКОГ
ДРВЕНОГ МАТЕРИЈАЛА

Јожеф Ердељи, Илија Комненовић,
Иштван Печкаи Ковач
РЕСТАУРАТОРСКА ИСКУСТВА
ПРИЛИКОМ АРХЕОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА НА
ПЕТРОВАРАДИНСКОЈ ТВРЂАВИ

РЕСТАУРАЦИЈА ФИГУРЕ “ГВОЗДЕНИ ЧОВЕК” У НОВОМ САДУ

Ана Олајош
Јожеф Ердељи

Град Нови Сад је пре нешто више од две године започео обимну акцију заштите градитељског наслеђа. Годинама се није предузимало ништа на заштити објеката који су значајни за град а представљају, непокретна културна добра. У првом реду то су биле зграде у ужем центру града, око централног трга, као и оне које се налазе у улицама које формирају уже језгро града. Предвиђено је да се за три године обнови и заштити преко две стотине фасада и објеката од изузетног значаја и на тај начин заустави даље пропадање архитектонског наслеђа Новог Сада.

Једна од зграда које треба заштити, налази се на централном тргу, на углу данашње Његошеве улице. То је стамбено–пословна зграда популарно названа „Гвоздени човек“. На овом месту се од прве половине 18. века налазила спратна зграда римокатоличке црквене општине. Нису нам позната имена градитеља овог првог објекта на тргу, али литература указује на то да се на тој згради налазила фигура оклопника. Колики је симболички значај оклопника био присутан у народу говори нам податак, да нико од староседелаца није улицу звао по службеном називу, већ по одомаћеном имену – Улица гвозденог човека.

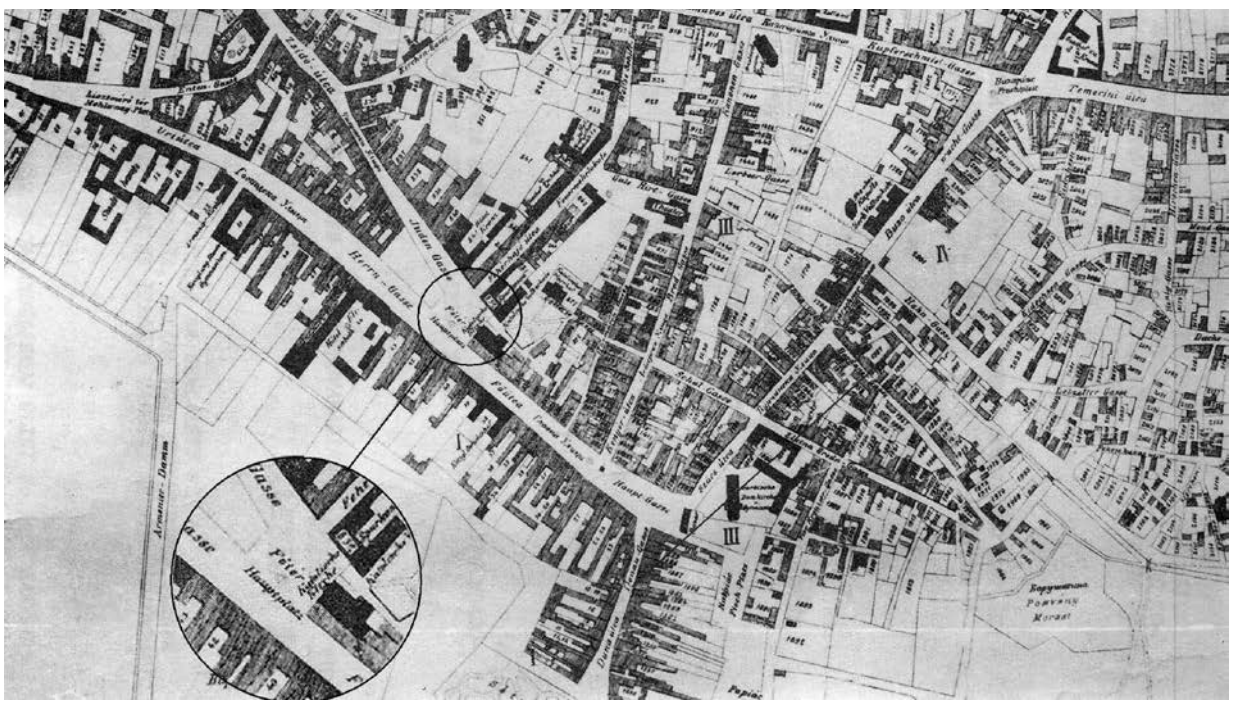

План Новог Сада из XVIII века

У време револуције 1848/49. зграда је извесно време била варошка кућа, да би приликом бомбардовања била тешко оштећена. Због њеног страдања црквена општина је изградила нову двоспратну зграду по пројекту архитекте Шефт Теодора, а обнова је трајала до 1853. године. На њу је постављена фигура оклопника са старе спратне куће, на угао зграде између приземља и првог спрата.

Данашња зграда на којој се налази оклопник настала је у времену између 1908. и 1909. године. Пројектована је као стамбено-пословна палата, а архитекте су будимпештанци Карољ Ковач и Бела Пекло. Палата је рађена у стилу сецесије и носи све одлике стила: разуђена основа, велике стамбене јединице повезане пространим комуникацијама, као и читава лепеза фасадних украса који прекривају улична прочеља. На углу је мања купола испод које је у ниши смештен стари ратнички оклоп – по коме је зграда и добила име.

Временом је зграда „Гвоздени човек“ постала један од градитељских симбола Новог Сада са почетка 20. века.

Нажалост сва истраживања о пореклу, изради и набавци фигуре оклопника нису нам дала податке о томе када и ко ју је израдио и донео у Нови Сад.

Разгледница Новог Сада с` краја XIX века: централни трг са зградом “Гвоздени човек”

“Гвоздени човек” у току реконструкције зграде, пре демонтаже

Приликом заштитне адаптације пословно-стамбене зграде у Његошевој улици бр. 2 у Новом Саду, установљена је потреба за конзервацијом и рестаурацијом фигуре „Гвоздени човек“. Од стране Завода за заштиту споменика културе града Новог Сада замољени смо за извођење заштитних радова. Задатак је представљао велики изазов и велике недоумице јер у конзерваторској пракси ретко срећемо сличне проблеме.

После првог изласка на лице места, на зграду у чијој ниши на висини од 16 м стоји фигура, могло се констатовати следеће:

Фигура је израђена од гвозденог лима различите дебљине (од 0,75 до 1 мм) и представља реплику целог оклопа средњовековног витеза са шлемом и кићанком, док у десној руци држи хелебарду. На штитницима за ноге постоје и две мамузе.

Димензије фигуре
– укупна висина 196 цм
– распон руку (код лактова) 96 цм
– глава са шлемом 47 цм
– труп 57 цм
– укупна висина хелебарде 225 цм

Техника израде оклопа упућује на ковачки-браварски рад с тим да је непознати аутор зналачки водио рачуна о анатомским пропорцијама.

ПРИЧВРШЋЕЊЕ ФИГУРЕ

Код обе ноге изнад чланка налази се по један стегач од гвозденог лима што је помоћу гвозденог завртња и матице причвршћен на коси гвоздени носач који је уграђен у под нише. На позадини фигуре налази се уграђена масивна, гвоздена спојница, а помоћу ње је фигура окачена на држач који је уграђен у зид нише.

Корозија и нечистоћа

Гвоздени лим од чега је фигура израђена у великој мери је подлегао кородативним процесима. Површину у потпуности прекривају кородативне наслаге, продукти гвоздених једињења смеђе и црне боје углавном зрнастог састава (Fe_2O_3), као и нечистоћа од голупчијег измета,остатака малтера и креча. Услед веома јаке корозије на више места су оригиналне спојнице попустиле, а поједини елементи су помакнути.

Кородативни процеси најдрастичније су угрозили: шлем са кићанком, штитнике за раме и лакат, обе рукавице, хелебарду као и пете и стопала, где је недостајао већи део оригиналног лима. Такође је недостајао лептирасти украс код левог штитника за колено са задње стране.

Корозија се манифестује у виду грубих наслага, али и у драстичном рупичастом облику што у великој мери угрожава стабилност материјала и целе фигуре.

РАНИЈЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

На основу првог прегледа раније изведени конзерваторски захвати нису уочени на фигури. Вршене су само привремене интервенције механичког ојачавања појединих делова оклопа. Делови хелебарде, штитници за рамена и лактове причвршћавани су гвозденом жицом која је такође током времена знатно кородирала.

Пример претходних “интервенција” код хелебарде

ДЕМОНТАЖА ФИГУРЕ

На основу прелиминарних разговора са колегама из Завода за заштиту споменика културе демонтажа не би требало да спада у конзерваторске радове, него то треба препустити грађевинским радницима уз наше предлоге и сугестије о привременом обезбеђењу предмета. После прегледа фигуре, процене стабилности материјала и целог оклопа дуго смо размишљали о начину спуштања истог на тло. Нажалост грађевинска фирма није хтела да преузме одговорност за тај посао.

Уз извесне резерве на основу грубих прорачуна дошли смо до резултата да оклопник не може да буде тежи од 60–70 кг, не рачунајући продукте корозије који су лакши од основног метала. Проблем није представљала маса него сама нестабилност фигуре. Размишљало се о ангажовању дизалице са корпом, али то финансијска конструкција није дозвољавала. На основу разговора и изласка на терен са грађевинским браваром још једном смо добро оценили стабилност оклопника. Одлучили смо се за најједноставнију методу спуштања помоћу чекрка. Пошто су грађевинске скеле биле на згради до фигуре није био проблем стићи, али су истовремено при спуштању и оне представљале извесну препреку.

На лицу места прво су пресечени, помоћу тремнице, држачи на ногама. Следећи корак је био потпуно ослобађање фигуре. Оклопник је издигнут из лежишта-држача у зиду. Хелебарда је одмах одвојена и спуштена. Фигура је, на местима везивања ужадима и кожним ремењем, обложена синтетичким сунђером, а потом помоћу истуреног чекрка спуштена на тло. И поред велике скептичности, због свеопштег лошег стања, фигуру смо успели у „једном комаду“ да спустимо на тло.

И тек тада смо имала праву слику угрожености фигуре пред собом. Права је срећа што неки делови који су били „привремено“ причвршћени, временом нису попадали и угрозили безбедност пролазника у центру града.

Сада се могао утврдити прави степен угрожености гвозденог лима од корозије и осталих оштећења.

Корозија је појава због које метали трпе веће или мање физичко-хемијске промене које им битно умањују чврстоћу. Основна карактеристика корозије метала, је да почиње на површини, одакле брже или спорије продире у дубину метала при чему долази до промене састава метала и његових особина. Дефиниција корозије према италијанском стандарду (UNI)

Демонтажа и спуштање фигуре

је следећа: „Корозија је физичко-хемијска појава која изазива постепено губљење особина метала услед дејства средине која тај метал окружује.“

Према механизму деловања корозија метала се дели на хемијску и електрохемијску корозију. Могућности појаве електрохемијске корозије знатно су веће. У зависности од средине у којој се одиграва, разликује се више врста електрохемијске корозије :

1. Корозија у електролитима
2. Подземна корозија
3. Атмосферска корозија
4. Електрокорозија
5. Контактна корозија
6. Напонска корозија
7. Биокорозија

Пошто се у овом случају ради углавном о атмосферској корозији, мало више се осврћемо на ову појаву.

Под одређеним условима атмосферска корозија може се одвијати са већом брзином него корозија метала који је урођен у електролит. При абсорпцији влаге, кондензацији водене паре и атмосферским падавинама образује се на површини метала танак слој електролита, који не представља велику препреку за дифузију кисеоника до површине метала, због чега постоје врло повољни услови за развој корозије са утрошком кисеоника, која се у атмосфери најчешће и одиграва.

Абсорпцијом киселих гасова: угљендиоксида (CO_2), сумпордиоксида (SO_2), разних хлорида (Cl_2) и оксида азота и других гасова, влага на површини метала постаје кисела, што може условити и корозију са издвајањем водоника.

Брзина ове корозије зависи од атмосферских услова (степен чистоће, релативне влажности и температуре ваздуха) под којима се налазе метални предмети, дужине трајања дејства атмосфере на метал, природе метала и стања површине метала.

Према карактеру разарања корозија метала се дели на:

1. површинску, равномерну
2. локалну
3. међукристалну.

На површини метала се образује једна уједначена превлака кородираног метала која потпуно прекрива предмет. (А)

На површини предмета се образују „кратери“ неправилног облика који продиру у дубину метала. (Б)

Манифестује се у виду мреже која се образује дуж ивица кристалних зрнаца, продирући у унутрашњост структуре метала. (В).

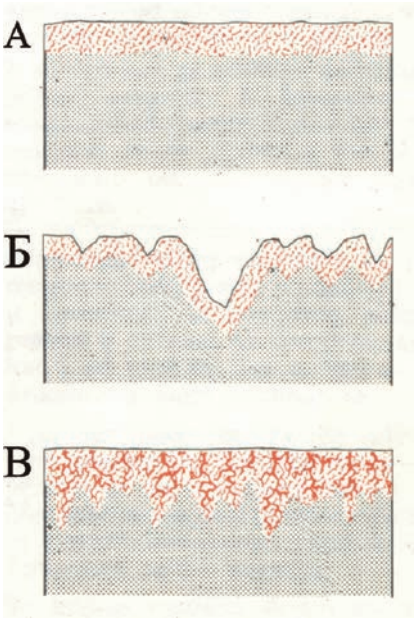

Приказ корозије према карактеру разарања

Фактори који утичу на корозију:

1. Природа метала
- – хетерогеност хемијског састава
- – хетерогеност кристалне структуре
- – унутрашњи напони

2. *Карактеристике предмета*
- – квалитет обрађене површине
- – облик предмета
- – механичка обрада
- – услови експлоатације.

Примери драстичних кородативних процеса

Примери драстичних кородативних процеса

Хелебарда

У циљу заштите и ревитализације фигуре „Гвоздени човек“ предвиђени су и извршени следећи послови:

1. Чишћење
2. Стабилизација површина
3. Сушење
4. Рестаурација
5. Конзервација (површинска заштита и завршна обрада површине)
6. Подизање и монтажа фигуре.

1. ЧИШЋЕЊЕ

У току конзерваторско–рестауратоског третмана прва фаза рада се састојала од чишћења површине предмета. У процесу чишћења вршен је двојак посао:

а) одстрањивање свих површинских нечистоћа;

б) одстрањивање кородативних наслага.

У циљу што бољег приступа површинама, поскидани су одстрањиви делови са оклопа који су иначе били помакнути, привремено причвршћавани или их је држао по који закивак а то су: хелебарда, кићанка шлема, штитници за рамена и лактове и обе рукавице.

Кићанка шлема

Демонтирани штитници са рамена

Првобитно смо размишљали о потпуном растављању фигуре на делове, међутим како је то већ речено, ковачко-браварска изведба са закивцима и унутрашњом арматуром то је веома отежала, а постојала је и бојазан да фигура не изгуби још више на стабилности.

Да би омогућили приступ свим унутрашњим површинама, отвор који се налазио на леђима оклопника привремено је проширен.

Како би одредили методологију чишћења извршене су извесне пробе.

Чишћење је почело механичким и хемијским

Отвор на леђима

путем. Код механичког чишћења употребљене су ручне и ротирајуће челичне четке. Пошто та прва фаза чишћења није дала задовољавајуће резултате, нарочито за нечистоће органског (голубљи измет) и неорганског порекла (креч, малтер) прешли смо на чишћење помоћу органског раствача (бензин), а и раствором сумпорне киселине уз додатак тиокарбамида као инхибитора, (20% H_2SO_4) затим је следило испирање и неутрализација киселине 10% раствором натријум хидроксида (NaOH).

Поменуте фазе чишћења нису дале задовољавајуће резултате. Наша размишљања су водила у правцу употребе брже и ефикасније методе механичког чишћења – *пескирања*.

Методу чишћења пескирањем, разрадио је Томас Тилгман у другој половини 19. века. До принципа методе дошао је сасвим случајно. Тилгман, шетајући обалом мора после олује приметио је да су кородирани комади гвожђа који су ту лежали и пре невремена, очишћени и сјајни. Он је 1870. године патентирао свој изум. Ова метода која се већ одомаћила у металној индустрији. У музејској пракси се појављује тек након сто година. Основни принцип механичког чишћења помоћу абразива је да се честице у јаком млазу, под притиском усмеравају на површину предмета коју желимо да очистимо. Јачину механичке силе код ове методе чишћења првенствено одређује:

– квалитет абразивног материјала,

– величина честица абразива,

– брзина честица

– угао под којим абразиви доспевају на површину.

У музејској пракси од абразива се може користити:

– кварцни песак – (90% SiO_2)

Део оклопа пре и после прве фазе чишћења

– корунд – Al_2O_3
– стаклене перлице
– органски абразиви нпр. ситне коштице, самлевена љуска од ораха итд.

Основни делови апарата за пескирање су:
– резервоар са абразивом
– компресор
– пиштољ за распршивање.

Пре него што је донета крајња одлука о употреби ове методе извршене су пробе на деловима који су демонтирани са оклопника. Пескирали смо те комаде у кабини са кварцним песком уз следеће карактеристике:
– капацитет компресора 250 лит/мин.
– максималан притисак 8 атм
– радни притисак 4,5 атм
– величина отвора дизне – 2 мм.

Првенствено нас је интересовало како ће се понашати овај кородирани гвоздени лим у току овог третмана и да ли уопште материјал може да издржи овај третман. Резултати су били задовољавајући, али цео оклопник није могао да стане у кабину. Зато смо се за ову операцију чишћења, како спољашње тако и унутрашње површине, одлучили да ангажујемо професионалног пескара који ради на отвореном. Договорени су сви услови пескирања, а нарочито да се са посебном пажњом, мањом брзином, ради на деловима где је био јако угрожен материјал.

Рукавица пре и после пескирања у кабини

Карактеристике апаратуре за пескирање:
– снага мотора 165 кс
– капацитет компресора 6 м^3/ мин
– радни притисак 6 атм
– отвор дизне од 3–7 мм
– брзина протока песка 400 кг/час.

Чишћење површине пескирањем

Пескирањем смо успели да одстранимо све нечистоће са спољње и унутрашње површине оклопника. Третман је дао задавољавајуће резултате и у очувању материјала, чак и на најугроженијим местима.

2. СТАБИЛИЗАЦИЈА ПОВРШИНА

Након фазе чишћења одмах се радила хемијска заштита, стабилизација по-вршина, јер гвоздени лим брзо кородира (нарочито ако је висока концентрација влаге) после пескирања.

Фигура после пескирања

Стабилизацију гвоздених површина вршили смо хемијским путем тзв. фосфатирањем. Поступак је вршен са пасиватором за гвожђе П–1 (рецептура израђена у конзерваторској лабораторији Музеја Војводине) који у саставу има орто-фосфорну киселину H_3PO_4, оксидант натријум нитрат $NaNO_3$ и извесну количину бутил алкохола.

Први трагови фосфатних превлака као заштите гвожђа од корозије,откривени су крајем половине 19. века у римској тврђави Залбург код Хамбурга. На гвозденим предметима старим преко 1.700 година, који су још увек показивали добру постојаност према корозији, идентификован је танак слој кобалтноплавог гвожђефосфата, који је по саставу одговарао природном минералу вивианиту. ***Тешко је*** *претпоставити да су стари Римљани знали за поступак фосфатирања, па је лакше прихватити једно логичније тумачење по коме је фосфатни слој настао из пепела костију којим су били окружени ови предмети и који садржи* $Ca_3(PO_4)_2$*, вероватно дуготрајним дејством влаге и* CO_2 *из ваздуха. У сваком случају ово откриће је послужило као идеја да се побољша постојаност гвоздених предмета помоћу фосфатних слојева*.

Наношење епоксидне смоле на унутрашње површине

Фосфатирање гвожђа и челика има далеко већи значај у савременој техници од фосфатирања других метала. Фосфатне превлаке код ових метала, поред основног циља заштите од корозије, нашле су широку примену као основа за боље пријањање заштитних лакова, боја, као електрични изолатори и средство за смањење трења итд.

У додиру са разблаженом фосфорном киселином или киселим растворима фосфата, гвожђе се најпре раствара као примарни фосфат уз издвајање водоника, по једначини:

$Fe + 2H_3PO_4 = Fe(H_2 PO_4) = Fe(H_2 PO_4)_2 + H_2$

Дакле, као и свака киселина, овде фосфорна киселина делује нагризајући и у том периоду не долази до формирања фосфатног слоја. Са порастом концентрације гвожђа у раствору и падом киселости у једном одређеном моменту успостављања равнотеже долази до издвајања нерастворног секундарног и терцијарног гвожђефосфата и формирања танког и стабилног заштитног слоја на површини метала.

Поступак фосфатирања је вршен премазивањем, натапањем гвоздених површина помоћу синтетичких четки, а уместо базена послужила је полиетиленска фолија.

3. СУШЕЊЕ

После фосфатирања површина је пребрисана памучним крпама да би се одстранио вишак пасиватора. Због димензија оклопника на жалост нисмо могли сушење вршити у стерилизатору или сушници. Сва сушења су вршена на ваздуху уз помоћ инфрацрвених лампи и калорифера. Време трајања сушења је 3×8 часова.

4. РЕСТАУРАЦИЈА

Приликом рестаурације предмету покушавамо да вратимо првобитан облик и изглед. Доградњом оштећених делова и детаља постижемо конструкциону стабилност, као и естетску целину предмета. Само сигурни подаци о првобитном изгледу могу представљати основу за рестаураторски приступ.

При рестаурацији металних предмета у новије време најчешће се користе синтетичке смоле, уколико оне задовољавају потребу.

Од синтетичких материјала који се употребљавају за рестаурацију се захтева:

– да буду у течном стању

– да се помоћу полазних сировина (мономер, учвршћивач, активатор, катализатор) могу полимеризовати, односно умрежавати у лабораторијским условима

– да се лако наносе на предмет

– да се не лепе на негативе, калупе

– да добро примају разне помоћне материјале нпр. пунила, боје, стабилизаторе, омекшиваче итд.

– да се по отврдњавању лако могу обрађивати нпр. загрејаним скалпелом, брушењем, полирањем итд.

– да по отврдњавању површина не остане лепљива

– да се могу одстранити са рестаурираног предмета без његовог оштећења

– да буду инертни према околини

– да под нормалним условима депоновања не мењају своје физичке и хемијске особине

– да сразмерно брзо не „старе“.

При рестаурацији „Гвозденог човека“, првенствено због конструкционе ста-билности, одлучили смо се за комбиновану методу. За рестаурацију је коришћена:

– епоксидна смола,

– полиестарска смола и

– декапирани гвоздени лим дебљине од 0,5 до 0,8 мм.

Полиестарске и епоксидне смоле спадају у групу термостабилних полимера.

Мономери за добијање полиестарских смола су вишебазне киселине и полихидроксилни алкохоли. Добијају се реакцијом поликондензације. Најчешће се употре-бљавају алкидне и алилне смоле. Као иницијатор најчешће се користи бензоилпероксид.

Умрежене смоле хемијски су веома инактивне и отпорне према води, алкохолу и ароматичним једињењима. Недостатак им је то што после отврдњавања површина некад остане лепљива. При употреби полиестарских смола треба узети у обзир и њихов степен скупљања при отврдњавању. Овај недостатак

Уливање полиестерске смоле

Рестаурација ђона ципеле

може се регулисати додатком помоћних материјала. (нпр. Пунила).

Полазне сировине за добијање епоксидних смола су епихлорхидрин и бисфенол А. До умрежавања долази у присуству катализатора, учвршћивача или под утицајем топлоте.

Уз употребу помоћних материјала можемо варирати, без промене хемијског састава, особине умрежене масе. Умрежене епокси смоле се понашају као типичне термореактивне масе. Механичку крутост губе на температури 80–200° C, а при вишим температурама долази до деградације. Одликују се великом тврдоћом и хемијски су веома инертни.

У појединим случајевима недостатак им је што су иреверзибилне и после отврдњавања тешко се уклањају са предмета.

Рестаурацију предмета и његових делова усмерили смо у два правца:

1

Израда нове прирубнице и причвршћивање кићанке на шлем помоћу закивака

Појачање и импрегнација трошних и угрожених делова

2. Допуна недостајућих делова.

У фази рестаурације прво су унутрашње површине ојачане епоксидном смолом. Коришћен је ARALDIT тип AV129 са учвршћивачем HV 997 у размери 10:6 и AY 103 са учвршћивачем HY 956 у размери 10 : 4, а време отврдњавања 24 часа.

Код шлема за унутрашње ојачавања коришћена је полиестарска смола Дугапол са одговарајућим катализатором, првенствено због вискозитета саме смоле и лакшег уливања у односу на епоксиде.

На местима где је услед велике корозије дошло до деградације и недостатка лима, а стабилност целе фигуре била у великој мери угрожена, рестаурација је извршена декапираним гвозденим лимом различите дебљине. Због јаке угрожености металног материјала на неким местима морало се извршити и тзв. „дублирање“ односно појачавање самог гвозденог лима. То је вршено са унутрашње стране сваког појединог комада. Одговарајући моделирани лимени делови причвршћени су за оригиналне површине помоћу гвоздених закивака. Иначе, цео је предмет спајан на тај начин.

На местима где је било потребно, лимови су механички спојени тзв. „фалцо-вањем“, на пример код ђона ципела и кићанке.

Спојеви су углавном изведени помоћу закивака, а на неким местима, опет због стабилности целе фигуре, са гвозденим завртњима и матицама.

Недостајуће површине са спољне стране израђене су од полиестерских смола из програма BODY уз додатак пигмента, а често и пунила, стаклене вате. Након умрежавања и потпуног учвршћивања површине су механички дорађиване на одговарајући облик.

У циљу стабилног држања и причвршћавања хелебарде израђени су нови носаши код десне рукавице и десне ноге. Такође су израђени нови

Наношење полиестерске смоле са пунилима и обрада површине

Наношењ полиестерске смоле са пунилима и обрада површине

носачи (стегачи за ноге), изнад чланка од гвозденог лима дебљине 0,8 мм. Ови стегачи имају улогу код монтаже саме фигуре.

Појединачно ојачани и рестаурирани делови монтирани су и враћени на првобитно место на оклоп помоћу закивака.

5. КОНЗЕРВАЦИЈА – ПОВРШИНСКА ЗАШТИТА И ЗАВРШНА ОБРАДА ПОВРШИНЕ

У процесу конзервације металног материјала као завршна фаза је наношење заштитног слоја на површину предмета.

Средства за конзервацију морају задовољити следеће критеријуме :

– да на површини образују компактни, непорозни слој

– да слој буде танак

– да не мења спољни изглед предмета, а према предмету и околини буде инактиван

– да одлично приања на површину

– да влагу из ваздуха не везује ни физички ни хемијски

– да се на предмет може нанети на собној температури

– да се може одстранити без оштећења предмета

– да има одговарајуће механичке особине нпр. отпорност на хабање, флексибилност итд.

Наношење заштитних слојева може се извршити на више начина :

– урањавањем –натапањем предмета у заштитни премаз

– премазивањем

– распршивањем.

По завршетку конзерваторско-рестаураторских радова

У овом случају одлучили смо се за методу наношења помоћу компресорског распршивања. Осим већ споменуте хемијске заштите површина пасивирањем, она је конзервирана и заштитним слојем. У ту сврху коришћен је основни заштитни слој *BODY 992 **antikorrosiv primer***, који је без састојака цинка, хрома и олова (то је веома важно у заштити метала због разлике у електропотенцијалу).

По завршетку конзерваторско-рестаураторских радова

Припрема за подизање

Коначна површинска обрада извршена је висококвалитетном темељном бојом марке *GLASURIT* на бази полиуретанских смола у боји графита, која је одабрана у сагласности са стручњацима Завода за заштиту споменика културе Новог Сада.

Монтажа фигуре

6. ПОДИЗАЊЕ И МОНТАЖА ФИГУРЕ

Фигура „Гвоздени човек“ након конзерваторско–рестаураторске обраде подигнута је и монтирана на своје првобитно место у ниши зграде у ул. Његошева бр. 2.

Применила се иста техника као и код спуштања. Нарочито се водило рачуна да се не оштети компактност заштитног премаза, па су се делови фигуре посебно прекривали сунђером и дебљом полиетиленском фолијом.

Након завршетка конзерваторскорестаурат орских радова сматрамо да је предмет добио адекватну заштиту и да се корозија још дуго времена неће појавити на „новом Гвозденом човеку“.

ЗАКЉУЧАК

Нажалост, у многим градовима тргове, палате и зграде украшавају непокретни споменици културе и од метала, који ретко добијају адекватну конзерваторско-рестаураторску заштиту.

Први пут смо се у музејској, конзерваторској пракси срели са једним оваквим неуобичајеним задатком.

Сама чињеница да смо морали размишљати и о пословима као што је демонтажа и монтажа фигуре, транспорт, димензије предмета и сл, чинила је задатак комплекснијим.

У припреми самог конзерваторског третмана консултовали смо одговарајућу стручну литературу, колеге (конзерваторе за метал),

браваре, ковача и лимаре. Након сумирања свих предлога и сугестија дошли смо до избора метода рада и материјала, као што је описано.

Треба нагласити још једном да овај споменик културе стоји на отвореном простору, те су и методе заштите посебно одабране за променљиве климатске услове. Првенствено ту мислимо на ојачавање унутрашњих и спољашњих површина синтетским смолама и декапираним лимом као и наношење два слоја антикорозивних премаза.

Фигура „Гвоздени човек“ добила је адекватну конзерваторску-рестаураторску заштиту и одговарајућу конструкциону стабилност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Миленковић, Милош; Младеновић, С.; Вучковић, И.: *Корозија и заштита,* Техничка књига, Београд 1966.

2. Ђорђевић, др Спасоје: *Металне превлаке*,Техничка књига, Београд 1970.

3. *Површинска заштита метала*,Техничка књига, Београд 1981.

4. Костић, инж. Вељко и др Љиљана: *Хемијско-технолошки лексикон*, Рад, Београд 1980.

5. Ердујхељи, Мелхиор: *Историја Новог Сада*, Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, Нови Сад 1894.

6. Járó, Márta: *Fémtan restaurátoroknak, Képzőművészeti főiskola restaurátor- és konzervátorképző intézet*, Budapest 1980.

7. Balázsy, T. Ágnes: *Műanyagok a műtárgyvédelemben*, Budapest 1978.

8. Krach, Ernő: *A homokfuvásos tisztitási eljárás a muzeumi gyakorlatban, Múzeumi műtárgyvédelem 3*, Budapest 1976.

Фотографије: Ана Олајош

“Гвоздени човек након рестаурације

THE RESTAURATION OF THE STATUE "THE IRON MAN "

RESUME

Ana Olajoš
Jozef Erdelji

The authors of the text analyse, from the point of view of conservation and restauration very interesting problems, for the historical landmarks located in the empty space, entail specific treatement.

In the text there is a short review on the history of the existence of the statue The Iron Man, together with the reasons and need for its revitalisation, conservation and restauration.

There are also data about the appearance, dimensions, state and jeopardy of the object.

Because of the location of the statue, its dimensions, its physically jeopardized condition it was necessary to be extremely careful during the dismantlement of it. When the work was finished, it was compulsory to be very cautious with the assembly of the statue as well.

After the dismantlement of the statue, both mechanical and corrosive damages were found on it. The very process of corrosion with metal was described in the text, together with the particular one that was found on this statue, i.e. its iron material.

In order to save, protect and revitalize the statue The Iron Man the following jobs were set :

1. Cleaning
2. Stabilization of the metal surface
3. Drying
4. Restauration
5. Conservation
6. Assembly

According to the mentioned chronology of the activities, certain phases of work were described minutely together with the material that was used during the work:

- Partial disassembling, test cleaning, meticulous mechanical cleaning, chemical cleaning and applying special method with sand
- Stabilization of the iron surface by phosphating
- Drying by using infrared lamps and warm air
- Restoration and consolidation. Boosting the dilapidated parts by using synthetic resins (epoxide ones of Araldite type and polyester ones of Dugapol and Body type. At certain places, for the purpose of stronger stability "the dub in "was done with decaped sheet iron and the missing parts were also made of the same material.
- Conservation – the surface protection was done by using the films Body 992, which is resistant to atmospheric influence and the final surface treatment, was done with high quality basic paint Glasurit brand based on polyurethane resins.
- On finishing the work of conservation and restoration, the statue was adequately and temporarily protected, returned and assembled to the original place.

All phases of work were described in detail, including both technology and the materials that were used and the whole process is illustrated by adequate photographs.

КОНЗЕРВАЦИЈА АРХЕОЛОШКОГ ДРВЕНОГ МАТЕРИЈАЛА*

Др Андраш Моргош

ИН СИТУ КОНСОЛИДАЦИЈА У SZAZHALOMBATI

Између 1990. и 1996. године Holport Agnes открила је надгробну хумку бр. 115 код места Szazhalombate. Та гробница потиче из VII века п. н. е., и код ње сам радио на конзервацији дрвене конструкције и то на лицу места. Овај текст тематски се везује за опис радова приликом откривања поменуте надгробне хумке, који је Holport Agnes објавила у овој књизи.

У раније откривеним хумкама, дрвени остаци који указују на гробну конструкцију пронађени су само у малом броју, док је хумка број 115 дала значајне налазе. Најважнији налаз је гробна конструкција, израђена од тесане храстовине, чији је велики део срећом сачуван у добром стању. Из тог, иначе опљачканог гроба, остали налази су сразмерно сиромашни, док су налази дрвених гробница, мерени чак европским мерилима, јединствени: познајемо веома мали број случајева да је у гвоздено-добној надгробној хумки, од дрвета израђена гробница остала сачувана у првобитном облику. Та надгробна хумка настала је у другој половини VII века п. н. е. Гроб са ходником сграђен је од округлих храстових гредица – дебала, и то од четири греде од око 80 цм висине. Окомито постављени стубови, који комору гроба деле на четири дела, придржавали су стропну конструкцију и попречну греду. Дебла која су коришћена за кровну конструкцију са једне стране у луку су издубљена како би што боље прилегала. На крову се налази разбацани пљоснати камен.

До гроба са правца истока, до средине коморе, водио је 7 метара дугачак и 1,5 метара широки ходник. Ове две грађевине, гроб и ходник, одвојене су танким дашчаним зидом. Ходник је, на супротној страни од гроба, благо точирасто проширен. Бочни зидови ходника сачињени су од греда које су на супротним странама жљебљени, а постављани су између стубова од храстовине. Доњи део ходника није постављен подницом. Задњи стуб зида ходника, супротно од гробнице, учвршћен је косим подупирачем. На крају ходника према гробној комори, на тврдо набијену земљу, просипали су пепео покојника. Ходник су испуњавали громадима кречњака. Западну страну гробне коморе испунили су остацима ломаче, дрвеним угљем, а тај материјал су у танком слоју просули и по крову гробнице.

СВРСТАВАЊЕ АРХЕОЛОШКИХ ДРВЕНИХ НАЛАЗА НА ОСНОВУ САДРЖАЈА ВЛАГЕ

Могућност третмана оштећеног дрвеног материјала са средствима за консолидацију увек је у зависности од расположивог слободног простора у структури дрвеног материјала. Ови слободни простори делимично произилазе из биолошке структуре дрвета: веома ситне шупљине у ћелијском зиду, а знатно већи у ћелијским јамицама, а настају и деловањем гљива или разних инсеката. Приликом оштећења у дрвету запремина унутрашњих шупљина може вишеструко порасти. Те шупљине у моменту третмана су у потпуности или делимично испуњене влагом. У дрвени материјал вода

* Извор: Dr. Morgos András, RÉGÉSZETI FAANYAGOK KONZERVÁLÁSA – IN SITU SZÁZHALOMBATTÁN, IN : MÜTÁRGYVÉDELEM 2002, MAGYAR NEMZETI MUZEUM, pp. 31-47.

може да доспе из ваздуха (вода у облику паре), из тла или друге средине са којом је дрво у контакту (вода у течном агрегатном стању, нпр. киша, језеро, река итд). Приликом сврставања дрвеног материјала, садржај влаге чини основу. Према садржају влаге разликујемо две главне категорије: 1. дрвени материјал засићен водом тј. влажно дрво; 2. суви, исушени дрвени материјал. Зависно од поменутих категорија, приликом консолидације потребне су сасвим различите методе, зависно од количине влаге у дрвету.

Код водом засићеног, влажног дрвеног материјала, вода испуњава ћелијске зидове (то је тзв. везана вода), а делимично или потпуности ћелијске јамице (а то је тзв. слободна вода). Сув, исушени дрвени материјал садржи само везану воду, тада садржај воде не може бити већи од вредности засићености влакана. Данашњи здрави дрвени материјал може да има засићеност влакана са водом око 30%, док код оштећеног (нпр. гљивама) то може бити и изнад 60%. Влажан, водом засићени дрвени материјал, поред максималне количине везане воде (код здравог дрвета око 30%) садржи и слободну воду. Максимална вредност засићености са водом, код здравог дрвета, износи око 180–200%, док то код деградираног дрвеног материјала (нпр. археолошко дрво) може достићи више стотина па и 1.000%. Везана вода налази се у ћелијским зидовима и према општем мишљењу, преко водоника везује се за хидроксилне групе саставних делова целулозе и хемицелулозе, а уз знатно мањем обиму за хидроксилне групе лигнина. Слободна, невезана вода у дрвету присутна је у текућем стању и представља воду у ћелијским јамицама. Количину слободне воде, код дрвета, одређује порозност и степен деградације. Под тачком засићености влакна подразумевамо садржај воде када су ћелијски зидови у потпуности засићени и у њима нема више никаквог слободног простора. Тада ни у ћелијским јамицама нема воде. Тачка засићености влакана уједно означава и максималну количину воде коју дрво може да прими при засићености ваздуха од 100% релативне влаге. Услед деградације дрво постаје све порозније и за воду пропустљивије. Дрвени материјал који долази у додир са водом у течном агрегатном стању, напросто је усисава у ћелијске јамице. Максималном садржином воде сматрамо када су ћелијски зидови и ћелијске јамице у потпуности засићене водом. Ово стање је лако мерљиво након потапања дрвета у воду, уколико се сачека потпуно засићење. Вредност максималне засићености водом у тесној је вези са степеном оштећења дрвета, зато се то користи приликом одређивања јачине угрожености.

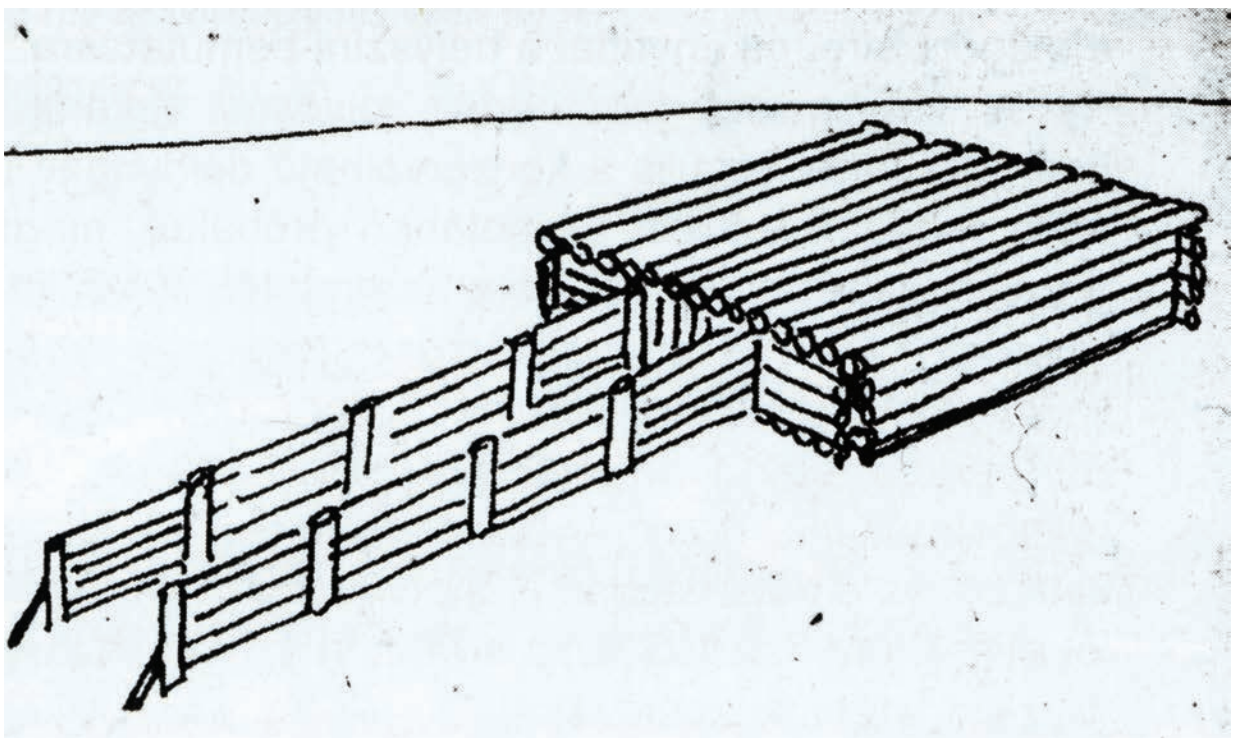

Цртеж гробнице

Максимални садржај влаге, код здравог дрвеног материјала, износи 180–200%. Уколико је садржај влаге већи, сматра се да је дрво оштећено, у извесном смислу подлегло деградацији. Приликом јаке деградације максимални садржај влаге може достићи и 1.000%. На основу максималне садржине влаге, археолошке дрвене материјале убрајају у различите категорије деградације. Влажним дрвеним материјалима називамо оне који садрже и слободну воду (код здравог дрвета то је изнад 30%).

Археолошко дрво, на основу садржине влаге, дели се у две групе: 1. влажан, натопљен водом; 2. сув, исушени дрвени материјал. Начин и степен конзервације, код археолошког дрвеног налаза, одређује дебљина материјала и степен угрожености. У наставку текста приказујемо разне третмане археолошких дрвених налаза великих димензија у влажном и сувом стању.

КОНЗЕРВАЦИЈА АРХЕОЛОШКИХ ДРВЕНИХ НАЛАЗА ВЕЛИКИХ ДИМЕНЗИЈА У ВЛАЖНОМ СТАЊУ

Приликом конзервације влажних археолошких дрвених налаза већих димензија и дебљина успешно се користи поли (етилен-гликол), сахароза или лактитал. Међутим, поменуте методе не можемо користити приликом „ин ситу“ заштите, јер њихова примена везана је за велике посуде – базене за импрегнацију. Конзервација влажних дрвених налаза „ин ситу“ за сада још није решена на задовољавајући начин.

(*Магдалененберг, Немачка, кнежевска гробница у надгробној хумци*) Помоћу дендрохронологије датирана је на 577 година п. н. е. Гробница је грађена са зидовима од округлих дебала, пљоснатим кровом и дрвеним подом од 6 x 8 метара. Пронађени дрвени материјал био је у влажном, али добро сачуваном стању. Гробница је растављена на делове, потом је влажно дрво конзервирано са поли (етилен-гликолом). Након конзервације, дрвени елементи никада се нису исушили, а ни побољшање стања у смислу консолидације није задовољавала. Ово се могло догодити, зато што високомолекуларна маса употребљеног поли (етилен-гликола) није била одговарајућа. Сада је у разматрању нови конзерваторски поступак.

(*Бискупин, Пољска, дрвени остаци гвозденодобног насеља*) Северо-западно од Варшаве на око 300 км је Бискупин, где се налази вероватно најважнији археолошки налаз у Пољској. Најзначајнији су, на језеру Бискупин на острву, дрвени остаци гвозденодобног насеља из 700–400 година п. н. е. Према дендрохронолошким испитивањима насеље је настало 738. године п. н. е., до 1939. године археолошки је истражена скоро половина тог насеља. Највећи проблем, у односу на дрвени материјал, је изложеност екстремним дејствима температуре и влаге, те због тога зими размрзава. У почетку били су експерименти заштите тих налаза, старих око 2.700 година, покривањем (песком, трском итд.), а приликом првих покуса пре II светског рата, покушавало

Реконструисана гробна хумка бр. 115

се са вештачким окремењавањем дрвеног материјала. Током 1937. године на површину од око 1.000 м^2, наливали су растопљени парафин. Ни покушаји након рата нису били успешни наспрам агресивних утицаја температуре и влаге. За конзервацију зидова и палисада, 1975. године употребљавали су „фенолне смоле".

У Бискупину од 1986. године ради конзерваторска лабораторија за дрво. До сада употребљене конзерваторске методе нису задовољавајуће, сада се испитују могућности примене нових метода. (Пиотровски 1990; Биелз ет. ал 1994).

(*Haddenharm, Енглеска, надгробна хумка*) Приликом истраживања надгробне хумке која се налази код места *Haddenharm* у грофовији Cambridge, 1988. године пронађена је комплетна гробница од тесаних греда. Тако сачувану гробницу раније нису налазили. Површине греда биле су црне, угљенисане и са дубоким пукотинама. Гробница је прекривена кровом, дужине 6 м, ширине 1,5 м и висине близу 1 м. Једну страницу сачињавају вертикално стојећи стубови.

Током конзервације, приликом исушивања влаге, дрво се драстично скупљало, деформисало и пуцало. Опасност је повећана и тиме што су дрвена дебла већ и приликом проналажења била испуцала, а чврстина ослабљена.

Упоређивањем разних материјала за конзервацију, код тог угљенисаног и испуцалог дрвета, најбољи резултат су дали ПЕГ 400 и ПЕГ 4000, засебном или узастопном применом. Резултат је био много бољи него код третмана са акрилним или епоксидним смолама, наравно након исушивања дрвеног материјала. Поменути угљенисан, влажни дрвени материјал из гробнице ни данас није конзервиран (Caple-Murray 1994).

(*Erkelenz-Kuckhoveni, потплата бунара - најстарија дрвена конструкција на свету*) У Немачкој (Рајнска област) код Erkelenz-Kuckhovena, приликом археолошких истраживања насеља која припада култури тракасто украшене керамике, у руднику песка, током 1990. године, на дубини од 7 метара испод данашњег нивоа, пронађене су потплате бунара. Израђене су од храстове греде 1,6 метара дужине, које су образовале квадратну конструкцију са унутрашњом мером од 1,1 х 1,1 м. Према дубини пронађено је око 3 метара потплате,

Гробна хумка бр. 115 у току ископавања

укупна претпостављена дубина бунара могла је бити око 15 метара. На изненађење, касније је пронађена и друга спољна потплата. Та је сачињена од тесаних греда 3 м дужине, са унутрашњом мером 2 х 2 м. Пресек греда је троугласт, што значи да су израђени цепањем великих храстових дебала. Потплата бунара са налазишта у Erkelenz-Kuckhovenu, данас је најстарији остатак дрвене грађевине. Током 1991. године, пронађена је и трећа бунарска потплата, која је уграђена у већ поменуте две. Та је израђена од гредица дужине 1,1 м, док је унутрашња мера 0,8 х 8 м. Разлог њеног постојања је, вероватно, исто као и код претходних тј. поправка оштећене конструкције бунара.

Дендрохронолошким испитивањем тачно је установљено време израде бунарске потплате. Дрвени матријали за греде од 3 м који су употребљени за спољну потплату, исечени су 5089. година п. н. е. тако да је потплата вероватно настала 5090. г. п. н. е. Накнадне потплате уграђиване су у размацима од 20–30 година (Јурген 1992).

Елементи потплате бунара, након растављања, конзервирани су методом употребе раствора шећера.

(*Fehervar – Csurgo – Eresztvenyi erdo, хумка бр.1*) Један рудар је 1982. године помоћу експлозива оштетио део хумке. Приликом заштитних ископавања које су уследиле, 1983. године пронађена је грађевина од дрвета. Она је тада била релативно постојана, са кровом облика окрњене пирамиде и прекривена каменом. Поред спољне од храстових облица израђене грађевине пронађена је и од дасака изграђена унутрашња гробница. Мере гробнице су биле 4 х 4 метара. Налаз датира из VII века п. н. е. Дрвени матријал из гробнице, је у толикој мери сачуван, да су истраживачи помислили како су пронашли потпуно нове даске, које су доспеле у гроб након оштећења.

Током ископавања грађевина је растављена на делове и под руководством Szalay Zoltana, рестауратора Музеја у Фехервару, Kocsis Balazs извршио је примарну конзервацију. Употребљен је раствор карбамид-формалдехид смоле у денатурисаном шпиритусу. Натапање је вршено у дрвеним посудама са поставом од најлонске фолије. Коначна конзервација није извршена, а од тада велики део налаза је пропао. Мање количине греда још можемо наћи на изложби музеја и у депоима.

КОНЗЕРВАЦИЈА АРХЕОЛОШКИХ ДРВЕНИХ НАЛАЗА ВЕЛИКИХ ДИМЕНЗИЈА У СУВОМ, ОДНОСНО ИСУШЕНОМ СТАЊУ

Конзервацију археолошког дрвеног налаза у сувом или исушеном стању вршимо сасвим другом методологијом него код влажних налаза. Навешћемо неке значајније примере.

Гробница из Szazhalombate након ископавања

(*Гордион, Турска, гробница краља Мидаса, од тесаног дрвета и налази интарзираног намештаја)* У Турској 96 км од Анкаре налази се некадашња фригска престоница Гордион (данашњи назив Yассихöyük), где је откривена вероватно најзначајнији археолошки налаз од сувог дрвета на свету. У надгробној хумци налази се гробница израђена од тесаног дрвета, која је најстарија конструкција на свету. Сматра се да је то место сахрањивања легендарног краља Мидаса и да је настало око 700 г. п. н. е. (Johnson etal. 1996). Дрвени налази сачувани су у изванредном стању, до сада није било потребно конзервирати, једино су примењене превентивне мере. Неколико година након откривања, тај особен и интарзиран намештај, који се налазио у исушеном стању, импрегниран је помоћу слабог вакума, са урањавањем у раствор: 5–10% Бутвар Б-98 (поливинил-бутирал) синтетичке смоле растворено у мешавини изопропил или етил-алкохола и толуола. (Spyridowicz 1996).

Дебљина дрвета намештаја не може се упоредити са дебљином греда из гробнице, тако се ни метода консолидације која је примењена код намештаја не може користити код греда, а нарочито не прилликом рада на лицу места.

(*Михајловскоје, Русија, дрвени дубљени чамац – моноксил*) Чамац потиче из IX века, а пронађен је 1961. године у Михајловску поред Волгограда. Дужина чамца износи 8 метара, а висина и ширина 80 цм. Приликом ископавања чамац је био у влажном стању, али до доспећа у конзерваторску радионицу Ермитажа се исушио. Налаз је на лицу места превентивно консолидован раствором предполимеризатума поли(бутил-метакрилата) мале вискозности, 5 – 10% који је растворен у ксилолу.

У лабораторији су разматране могућности даљег третмана и то: По Plenderleith-Werner-у са мешавином воска и колофонијума, или након третмана са мономерима очвршћавање помоћу зрачења. (Gerasimova etal. 1987; Plenderleith-Werner 1971). Међутим крајње решење није познато.

(*Русија, Волгоградска област, женски идол*) Приликом ископавања 1975. године пронађен је женски идол из IX века. Идол је висине 158 цм и ширине 55 цм, извајан је од храстовине. Као и код претходног налаза извршена је превентивна консолидација, а потом је пренешена у конзерваторско рестаураторску лабораторију Ермитажа. У међувремену предмет се исушио. За коначну стабилизацију испитани су разни материјали, најбољи резултат је постигнут са полимерима метакрилата, растворени у метил-

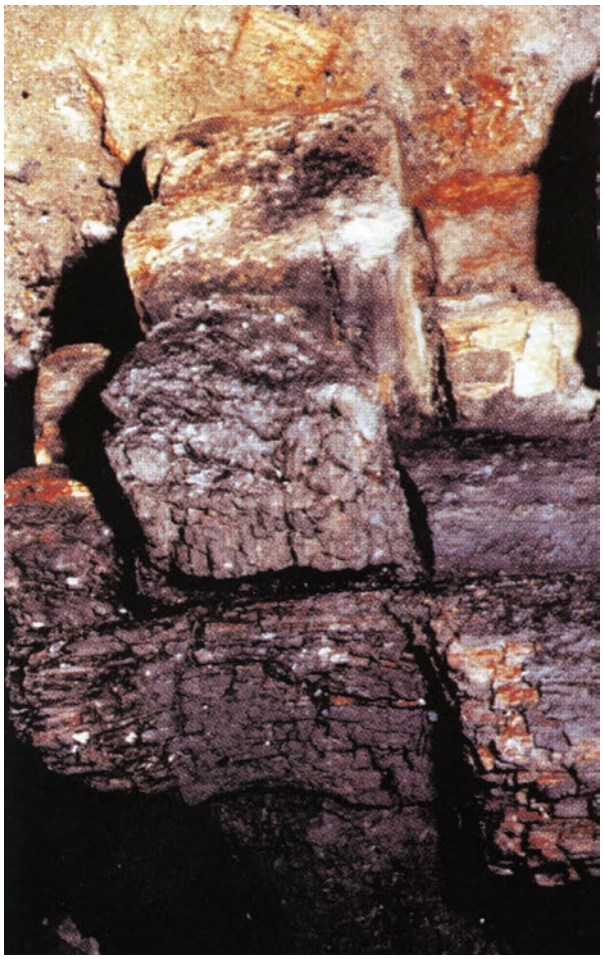

Оргинални угаони састављак од дебала, код гробнице бр. 115

етил-кетону. (Gerasimova etal. 1987).

(*Египат, лађа фараона Кеопса*) Лађа фараона Кеопса, дужине 40 метара, која је израђена 2600. године п. н. е., а покопана у растављеном стању поред пирамиде у Гизи, откривена је 1954. године. Сматрало се да за конзервацију дрвеног материјала највише одговара раствор поли(винил-ацетата). Састав раствора за консолидацију: 20-25 г ПВАц (2,5-5 %), 100 мл амил-ацетат, 900 мл ацетон, 10 г дихлор-дифенил-трихлоретан (ДДТ) и 10 гх пара-дихлорбензол (Липке 1984).

Приликом конзервације дрвених налаза из Szazhalombate, нисмо могли користити ниједно од до сада испитаних метода које смо нашли у стручној конзерваторској литератури.

ПРЕТХОДНА ИСПИТИВАЊА

Циљ претходних испитивања код дрвених налаза из Szazhalombate је било одређивање врсте

дрвета, његово стање, узрок и степен пропадања, виталност узрочника пропадања, присутност влаге (како би се из аспекта конзервације дрво сврстало у влажну или суву категорију), а такође да се утврди количина унутрашњих шупљина. Све то условљава избор одговарајуће методе за конзервацију, односно консолидацију. Извршена су следећа испитивања: 1. одређивање врсте дрвета; 2. биолошка, за доказивање присуства микроорганизама и инсеката; 3. одређивање актуелне садржине влаге; 4. испитивање унутрашњих шупљина у конструкцији дрвета, оне указују на разградњу; 5. одређивање садржаја пепела дрвеног материјала у односу на неорганске и органске састојке; 6. установљавање механичке чврстоће.

ИСПИТИВАЊЕ ДРВЕНИХ ОСТАТАКА, ОДРЕЂИВАЊЕ ВРСТЕ ДРВЕТА

Узорци су узети из зида гробнице, са остатака крова и из ходника. Потребна испитивања извршио је др. Бабос Каролу (ЕЛТЕ Катедра за органологију биља). Након припреме парафинских препарата, израђени су узорци и то: попречни, радијални и тангенцијални пресеци, а помоћу њих је одређивана структура ткива и установљена врста дрвета. Узроци који су узети из зидних дебла указују на храст лужњак (Quercus robur L.), а други узорак на храст китњак (Quercus petraea Mat. Lieblain). Узорак са ходника пореклом је такође храст китњак Quercus petraea Mat. Lieblain), док је узорак из кровне конструкције храст сладун (Quercus frainetto Ten).

Испитивање биолошких фактора угрожавања

Испитивање има циљ утврђивање да ли се на дрвеном материјалу налази активно биолошко угрожење. Стручњак за заштиту дрвеног материјала др. Варгуаи Корнелиа са сигурношћу је утврдила трагове пропадања од гљива која разграђују целулозу. На оштећеним дрвеним узорцима, на култури слад-агар-агар, постављено у термостат ни након недељу дана није се јављала биолошка активност. На узорцима који су посматрани пола године, ни након тог времена није било промена, што значи да гљиве нису активне.

На једном узорку установљено је оштећење од инсеката из породице Anobiidae (оштећење вероватно потиче из времена пре уградње у гробницу).

На основу поменутих сазнања код пронађеног дрвеног материјала, као превентивна заштита, употребљен је Biokomplex Koncentratum; што је уједно одговарало и за заштиту новоупотребљене храстовине при реконструкцији.

Изглед гроба након ископавања

Карактеристике дрвеног налаза, актуелна садржина влаге, испитивање количине унутрашњих шупљина и простора

Ради установљавања актуелне садржине влаге узорке дрвета сушили смо на 103˚C до константне тежине. Садржај влаге, у односу на апсолутно суво дрво, израчунали смо на основу разлике тежине масе пре и након сушења. Као просечну вредност садржаја влаге, код испитаних узорака добили смо 15%. Из тог податка можемо предпоставити величину унутрашњих шупљина. Величина унутрашњих шупљина током деградације расте. Максималма вредност влаге, код дрвета, означава и степен деградације. Код здравог дрвета максимална садржина влаге је у просеку 160–180%. Приликом одређивања максималне садржине влаге, код узорака из гробнице, прво смо помоћу потапања и вакума дрво заситили водом, тако да сав унутрашњи простор буде испуњен и да ваздух у потпуности нестане. Након тога смо у сушари на 103˚C сушили до константне тежине. При мерењу разлике у тежини водом засићеног дрвета и исушеног показује количину воде која је доспела на место ваздуха. Максимална количина влаге приказана је у процентима у односу на исушену масу дрвета. Максимална могућност примања влаге, израчуната на основу бројних узорака, износи 404%, а то указује на значајну деградацију дрвеног материјала.

Количину органског, односно неорганског материјала код узорака, утврдили смо мерењем губитка при жарењу. Садржај органског материјала, на основу просека три узорка, био је 85%, у односу на масу дрвета са атмосферском влагом. На основу познатог садржаја органског материјала, садржај неорганског (пепео) је 15%. Та вредност је знатно виша него код рецентног дрвета. Разлог томе је што испитано дрво садржава и неорганске материјале који потичу из подземних вода. Узевши у обзир све чињенице вредност максималне садржине влаге у стварности била је већа од 404% тј. дрво је било у још јаче деградираном стању.

Испитивање чврстине

Испитивањем чврстине установљава се остатак механичке чврстоће код дрвета. Најпрактичнији и најједноставнији тест је са убодом игле. На основу продирања игле у ткиво дрвета може се закључити о чврстини ткива и о механичкој отпорности ткива. У овом случају, приликом теста са иглом, она је веома лако у целој дужини улазила, заправо дрво је једва имало механичку отпорност.

Гроб током конзервације

НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ПРОБЛЕМИ ПРИЛИКОМ КОНЗЕРВАЦИЈЕ НАЛАЗА

Сумирајући главне проблеме приликом конзервације дрвеног материјала они су били следећи:

1. Стање остатака дрвета: са јаким мрким трулежом; скоро без икакве механичке чврстине. Површина дрвених налаза као и њихова унутрашњост пуна је по мери и величини различитим финим и грубим капиларима, пукотинама и отворима. На површини дрвеног ткива налазе се танка одвајања, а у унутрашњем делу раздвојени су слојеви.

2. Због веома слабе механичке чврстоће дрвета није било могуће растављање налаза на делове нити преношење до конзерваторске лабораторије. Потребан је третман на лицу места (ин ситу).

3. Дрвене греде, које углавном сачињавају гробницу, веома су масивне, пречника око 20–25цм. Механичка чврстина је нестала на површинама и у целом пресеку.

4. Приликом конзервације целокупан дрвени налаз био је сув, 15% влажности.

5. Услед деградације, на структуру дрвета, карактеристична је присутност различитих капилара, пролаза, шупљина и одвајања: фини капилари са гљивичним оштећењима и груби, велики капилари.

6. Главни проблем био је одредити начин наношења средства за консолидацију, а да она равномерно и што дубље продру у структуру дрвета.

Наведени проблеми јасно су показали да у овом случају употреба једнофазне методе конзервације не може бити коришћена. Јер за консолидацију дрвета са тзв. финим капиларима морамо користити једну врсту матријала, док код тзв. грубих капилара сасвим другу. На основу резултата претходних испитивања и извршених експеримената применили смо вишефазну комбиновану методу за ин ситу конзервацију.

ВИШЕФАЗНО „ИН СИТУ“ ОЧВРШЋАВАЊЕ СА ЕПОКСИДНИМ И АКРИЛНИМ СИНТЕТИЧНИМ СМОЛАМА

Претходна испитивања у лабораторији и на лицу места дали су повољне резултате.

Импрегнација гробног зида

Сарадњом археолога истраживача, локалне самоуправе и Музеја Матрице, створени су услови за конзервацију на лицу места. Израђен је план за комплексну презентацију целокупног налаза тј. конзервирани дрвени делови и реконструкција гробнице, камени и земљани остаци надгробне хумке. Изнад хумке израђена је заштитна зграда, што обезбеђује трајну заштиту конзервираним и рестауријаним деловима од атмосферских утицаја, а уједно омогућава и приказивање публици.

Услед јаког мрког трулења, механичка чврстина дрвета била је веома слаба. Због таквог стања, на подизање и пренос већих целина нпр. греда, није се могло ни помислити, тако да је консолидација морала бити на лицу места. Ма какво растављање, подизање или пренос довело би до потпуног уништавања дрвених налаза. Највеће греде биле су дужине 5,5 метара и пречника 20–25 цм. Проблеми који произлазе из биолошке структуре дрвета, повећани су системима капилара, шупљина, одвајања и пукотина који су настали услед деградације. С обзиром на сложену структуру деградираног и оштећеног дрвета применили смо метод вишефазне консолидације.

Консолидација је извршена у три главне фазе:

1. фаза: учвршћивање површине, повезивање површинских слојева помоћу епоксидне смоле (са просечно малом молекуларном масом). Површина греда је јако осетљива на било какав механички утицај, стога је било потребно прво учврстити површинске слојеве, како би сачували евентуалне трагове алата и обраде. Учвршћивање површина извршено је са епоксидном смолом (мале мол. масе) у раствору ниске концентрације, ради постизања добре пенетрације. Употребљена епоксидна смола, произвођача Ciba-Geigy, препоручљива је за очвршћавање трошног дрвеног материјала. Коришћени тип синтетичне смоле је Аралдит BY 158 са очвршћивачем XY 2996. Размера мешања 100 грама PY158 - +28 г XY2996. Приликом импрегнације као растварач коришћен је ксилол, а почетна концентрација раствора била је 10в%. Дрво добро упија раствор, наношење обнављано све до засићења површине. Овај поступак импрегнације зове се „влажно на влажно“. У почетку је раствор наношен наливањем, а затим помоћу четке. Почетна концентрација раствора од 10в% подизана је до 30в%. Сваког дана након третмана површине су пажљиво пребрисане са ксилолом помоћу четки да би остатак синтетичке смоле продро у дрво, а и да површина не остане сјајна. Зависно од температуре употребљивост раствора за консолидацију је 10–20 сати, док је у зависности од испарења разређивача, потпуно стврдњавање смоле много дуже. Испарење

Конзервација дрвених делова помоћу импровизованих посудица

разређивача у почетку је брзо, а затим све спорије, тако да се након године и после третмана на извесним местима осећао се мирис ксилола. Посебно на местима доњих греда, где је раствор продирао и у тло. Дневним третманом обухваћена је само величина површине која се могла обрадити. Прво је третирана горња греда бочног зида у сегменту дужине 1–1,5 м, након тога прешло се на доле на следећу греду и тако све до најниже. Након обраде поменуте вертикалне етапе прелазило се на следећу у водоравном правцу. Ради постизања одговарајуће чврстоће наношење консолиданта у једнодневним циклусима поновљено је три пута. Због изветравања ксилола, између појединих циклуса третмана, било је најмање недељу дана паузе. Примењеним третманом површина дрвеног материјала очврснута је у слоју од 2–3 цм дебљине.

2. фаза: Дубинско очвршћавање; импрегнација дубљих регија дрвеног материјала такође је вршена епоксидном смолом (мале мол. масе). Греде гробнице су пречника 20–25 цм. Дубље делове, испод слоја од 2–3 цм, консолидовали смо са истим типом епоксидне смоле као и површину али је техника импрегнације различита. Овде је употребљено инјектирање. У дрво су убодени велики инјекцијски шприцеви од 100 мл, који се користе у ветеринарству (SUPER Siringa Ipodermica, plastenic-plastenic s.p.a.22050, Perego Brianza, Italia), са пресеком игала 2 мм и дужине 80 мм. На појединим местима употребљаване су приручно израђене лимене посудице са танком бакарном цевчицом. На местима где игла није могла да продре, кроз први, већ ојачани слоји, помоћу ручних бургија (циганских) од 2 мм направљени су отвори. Натапање је трајало све до засићења дрвеног материјала. Почетна концентрација раствора била је 10в%, а током дана подизана до 30в%. Након завршетка дневног третмана, помоћу ксилола пропране су направе за инјектирање као и површине где је процурело средство за консолидацију. Овим начином импрегнације, зависно од степена деградације дрвета, третман је поновљен 3–5 пута. Између два узастопна третмана направљена је пауза од недељу дана, како би ксилол што боље изветрио. Прве две примењене фазе нису имале за циљ попуну пукотина, насталих шупљина и плочастих одвајања, јер је то предвиђено за трећу фазу.

3. фаза: Повезивање плочасто одвојених делова ткива дрвета, попуна већих шупљина,

Реконструкција ходника према гробу

пукотина и напуклина. За ту сврху мора се употребити консолидант, који након изветравања растварача, ствара известан „мост“ који повезује унутрашње структурне елементе, а уједно и попуњава простор. Приликом консолидације фине структуре дрвета употребљене су синтетичке смоле са малом мол. Масом, јер њихов раствор добро продире у дрво. Код треће фазе консолидације потребно је употребити синтетичку смолу са просечно великом молекуларном масом, међу које убрајамо и Паралоид Б72. За образовање поменутих „мостова“ потребни су раствори веће концентрације. Код употребе, раст концентрације раствора за консолидацију, ограничава вискозитет употребљеног полимера. Напр. у случају Паралоид Б72, раствор изнад 20% толико је густе вискозности да је уношење у танке пукотине скоро немогуће. Продирање раствора Паралоид Б72 у дрво скоро је занемарљиво, али успешно се може користити за попуну и везивање пукотина, шупљина итд. У трећој фази третмана, ојачање, учвршћавање и попуна грубих напуклина, одвајања и шупљина, извршено је са 10–20% раствором Паралоид Б72 (етил-акрилат и метил-метакрилат кополимер) у ксилолу (произвођач: Rohm i Haas Co). Раствор је на потребна места убризгаван, инјектиран. Додавањем раствора поновљено је 2–3 пута. Сваког дана, након завршетка третмана, вишак синтетичке смоле са чистим ксилолом утрљан је у дрво.

Програм за конзервацију поменутих налаза трајао је 3 године. Употребљене су следеће количине материјала: синтетичка смола Аралдит BY158 око 600 кг са одговарајућим очвршћивачем XY2996, синтетичка смола Паралоид B72 око 200 кг и растварач ксилол близу 2.500 кг.

ПРЕВЕНТИВНА БИОЛОШКА ЗАШТИТА

Конзервиране археолошке дрвене налазе као и новоупотребљене дрвене делове за реконструкцију, због превенције третирали смо са комбинованом супстанцом против напада гљива и инсеката. Употребљено је средство под називом Biokomplex Koncentratum (произвођач: Anticimex Hungaria Kft. Pomaz). На основу декларације производа Biokomplex Koncentratum је водени раствор који као активну супстанцу садржи 20%, 2-(tiociano-metiltio) benztiazol (TCMTB) против гљива и 0.25% делтаметрин (синтетички пиретроид) средство против инсеката. Основни препарат је млечно водена течност. Добро продире и везује се за

Детаљ гроба са елементима реконструкције

ткиво дрвета. Не мења боју дрвета. Према упутима Biokomplex Koncentratum потребно је разблажити са водом на концентрацију 5–10 %. Концентрација раствора од 5% довољна је за превентивну заштиту од гљива и инсеката, а 10% раствор за отклањање зараженост од инсеката. Наношење је: засићењем, потапањем, урањањем и четком. Препоручљиво је 150 мл/м^2, у једном или два наноса. У нашем случају, археолошке дрвене налазе као и за реконструкцију употребљене нове храстове материјале третирали смо са раствором 10% концентрације у количини 150 мл/м^2.

Конзерваторску обраду дрвених налаза под руководством Моргош Андраша изводили су: Gulyas Imre, Lukacs Katalin, Kocsis Lajosne, Boghy Laszlo, Horvath Ildiko i Hutai Gabor.

ОДРЖАВАЊЕ КОНЗЕРВИРАНИХ ДРВЕНИХ НАЛАЗА

Према нашој препоруци месечно је потребно контролисати стање старог (археолошког) и ново уграђеног дрвеног материјала. Уколико се примети било каква промена нпр. појава гљива или оштећења од инсеката, моментално треба консултовати одговарајућег стручњака. Са посебном пажњом треба надзирати дрвене делове који леже на, или су у контакту са тлом. Новоуграђени делови за реконструкцију су превентивно заштићени, ипак препоручљиво је тај третман након неколико година обновити.

Чишћење – поспремање треба вршити само када су изложбени простор и налази толико запрашени да је то неопходно. Свако чишћење је потенцијална опасност за механичко оштећење избочених делова налаза. Стога чишћење налаза треба вршити само у нужним случајевима и то сме извести само конзерватор. Влажно чишћење је забрањено. Иначе, конзервирани делови не изискују посебну негу. Очвршћене, консолидоване дрвене делове, потребно је чистити само ако се наталожи знатна количина прашине. Такво чишћење врши се четком и усисивачем који је одмакнут од површине на одговарајућу даљину. Одстрањивање прашине са бочних греда може се такође вршити помоћу усисивача, али са употребом кружне дугодлаке четке. Усисивач мора имати регулацију усисне моћи. Уколико постоји бојазан да приликом усисавања може настати оштећење на површини дрвета (подизање или откидање ситних слојева) препоручљива је употреба синтетичке мреже против комараца и преко ње вршити усисавање. Приликом чишћења поднице, нужно је поставити посебну ходну даску. Камени остаци могу бити одржавани такође усисивачем.

Влажност ваздуха и температура. Органски материјали у изложбеном простору, старо и ново дрво, изложени су појачаном биолошком оштећењу већ при релативној влажности од 70%. Како изложбени простор није климатизован, из земље увек може допрети влага и повећати концентрацију влажности ваздуха, а такво стање може настати нарочито у зимском периоду. Уколико је влажност ваздуха дуготрајна, могућности оштећења се повећавају. Однос влажности ваздуха и температуре морамо заједно вредновати, наиме у затвореном простору са опадањем температуре релативна влажност расте. То значи да на пр. ваздух при температури 20˚C са релативном влагом 60% расхлађен на12˚C (често се догађа касно лети или у јесен) већ достиже 100% садржину релативне влаге тј. постаје засићен, а тада се водена пара из ваздуха, у виду ситних капљица, таложи на површинама. Такође је то типично и за зимско време, када код 10˚C са релативном влагом 70% таложење настаје при 4–5˚C. Из аспекта одржавања дрвених материјала, релативна влажност у просторији треба да буде испод 65%, али да не буде ни испод вредности од 50%. Препоручљиво је коришћење преносних сушилица за ваздух. У изложбеном простору, температуру и релативну влажност, дневно треба у два наврата (ујутро и увече) мерити и забележити у дневник или користити аутоматске мераче.

Одстрањивање остатака растварача од ксилола. Приликом конзервације дрвеног материјала као растварач коришћен је ксилол. Дубоко у дрво упијен (пенетриран) ксилол веома споро испарава, а то може трајати и годинама. Испаравање се може убрзати проветравањем просторија. У почетку интензитет мириса ксилола наговештава колико често треба проветравати. Препоручљиво је отварање попречних прозора и врата, како би настала промаја и унутрашњост простора проветрила. У летњим месецима треба проветравати и дању и ноћу, а затварати прозоре и врата само приликом посета (филмске пројекције су у мраку). У осталим годишњим добима температура ваздуха одређује могућност проветравања, зими је то могуће изнад 10°C.

Настанак и таложење прашине у изложбеном простору. У зависности од

сувоће ваздуха, може настати знатна количина прашине из пода. Уколико је та појава таквих размера да је потребно често чишћење, тада препоручујемо консолидацију подног земљаног слоја са одговарајућом хемикалијом.

Стручне консултације. Препоручујемо, најмање једном годишње, консултацију са руководиоцима извршене конзервације и рестаурације, када би се размотрили резултати контролних мерења и уколико је то потребно одредили накнадни третмани код насталих промена.

РЕКОНСТРУКЦИЈА ГРОБНИЦЕ И НАДГРОБНЕ ХУМКЕ

Након завршетка конзервације дрвених налаза израђена је реконструкција гробнице од дрвених и камених делова. Под руководством археолога Holport Agnes 1996. године рестауратор Ференци Музеја из Сентандреје, Лукач Каталин, припремила је концепцију реконструкције дрвеног дела гробнице и израдила скице и планове.

Фирма Gelesz-Lenzser Kft. под руководством архитеката Gelesz Andras и Lenzser Agnes израдила је грађевинске планове за раконструкцију хумке, узимајући у обзир захтеве археолога и захтеве заштите културне баштине. Коаутор и сарадник за заштиту споменика културе био је Mezo Tamas. Под руководством аутора овог текста извршени су радови на реконструкцији дрвеног и каменог дела гробнице, уз сарадњу Gulyas Imre, Baghy Laszlo и Eke Laszlo.

Приликом реконструкције праћене су следеће смернице: главни циљ био је аутентичност, да на основу запажања приликом ископавања и документације, реконструкција по могућности прикаже првобитно стање (у величини, материјалу, техници градње и изглед у целини). Код реконструкције недостајућих делова вођено је рачуна о могућности распознавања елемената. Новоуграђени дрвени материјал–елементи, у боји се делимично разликују од ископаног дрвеног материјала, што је добро због јаснијег визуелног одвајања – распознавања. Настојали смо да структура градње оригиналних делова дрвета, остаци посуда и други пронађени елементи буду јасно видљиви, како би се дочарао оригинални изглед целокупног налаза. Радови на реконструкцији изведени су помоћу ручних алата, слични онима које су некадашњи градитељи употребљавали (осим код резања греда по дужини). Од постојећих оригинала ништа није допуњавано. Код реконструкције оригинални део нигде није надограђен са новим дрветом, додаци се јасно разликују. Настојали смо да по могућности оригинално дрво не буде у контакту са новим дрвеним материјалом.

Превод текста:
Erdelyi Jozsef,
конзерватор саветник

РЕСТАУРАТОРСКА ИСКУСТВА ПРИЛИКОМ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА НА ПЕТРОВАРАДИНСКОЈ ТВРЂАВИ

Јожеф Ердељи
Илија Комненовић
Иштван Печкаи Ковач

На најсевернијој тачки Фрушке Горе, на гранитној стени која надвисује десну обалу Дунава, налази се Петроварадинска Тврђава. У прошлости, због свог доминантног положаја, бранитељима или освајачима била је од великог стратешког значаја. Данас је симбол Новог Сада.

Данашње утврђење је настало током аустријско-турских ратова. Изградња је трајала 88 година (1692–1780), по нацртима и систему француског војног архитекте Себастијана Вобана, уз учешће најпознатијих аустријских војних инжињера. Као резултат осамдесетосмогодишње изградње настала је јединствена фортификација, друга по величини у Европи и највећа на просторима југоисточне Европе, на површини од 112 хектара. Тврђава је представљала ремек-дело војне архитектуре седамнаестог и осамнаестог века.

Данас представља јединствену историјско-културну целину, која је и по међународним мерилима високо цењена.

Досадашњи спорадични археолошки налази указивали су на постојање живота од преисторијских времена. Поред тога римски материјал указивао је на постојање римске утврде Cusum-а на овом месту. Поуздано се зна да су у средњем веку, по наредби угарског краља Беле IV, цистерцити изградили манастир посвећен Блаженој Марији, који су потом заштитили утврђењем (1247–1252), које је било класичан пример средњовековних утврда са зидинама, торњевима и бастионима сграђених на основној стени.

За време турске владавине (1526–1687) изглед утврђења није се битно изменио. Након прогона Турака, због стратешког значаја, на рушевинама средњовековне тврђаве изграђена је садашња тврђава.

Досадашња сазнања која се односе на раздобље пре изградње ове тврђаве била су спорадична и непотпуна. Нова археолошка истраживања на горњем платоу Тврђаве почела су 24. јула 2002. године.

Ова истраживања су стриктно ограничена радовима на обнови инфраструктуре Петроварадинске тврђаве, а што је изведено по строго утврђеном плану и опсегу.

Већ су истраживања током 2002. године у многоме измениле досадашња сазнања о прошлости тврђаве. Ископани налази недвосмислено указују на то да је човек био на овом месту већ у палеолиту (19000–15000. г. п. н. е.). Налази, иако понекад малобројни, карактеристични су за културе које се јављају на Панонском подручју. Поред трагова детерминисаних налаза из насеља раног каменог доба, постоје значајни налази из бакарног доба (енеолита). Из аспекта археологије вероватно је значајно да су житељи те епохе, поред иначе тешко приступачне стене, примењивали и посебну одбрану земљани шанац – а понегде и дрвене палисаде. У ископаним налазима значајни су материјали који потичу из бронзаног доба, а њихов број и квалитет Петроварадинско утврђење убраја међу значајнија на обронцима Фрушке Горе. Налази из гвозденог доба су само спорадични. Међутим, веома су значајни налази из римског периода, који у суштини указују на постојање Cusum-а, који је у то време био значајно утврђење на Дунаву. Из времена Велике сеобе народа скоро и нема материјала и вероватно да у то време утврда није имала већи значај. Тек у другој половини XIII века,

на остацима римског утврђења, гради се једна нова која штити самостан и цркву цистерцита. Та утврда за време турске владавине није се пуно мењала, све до прогона Турака, када је утврђење знатно оштећено.

У оквиру ове теме можемо говорити о истраживањима која имају различиту сврху, опсег и карактер. Жеља нам је да на овом месту прикажемо извесна искуства и дилеме које су се јављале приликом обраде пронађеног археолошког материјала.

Већ је поменуто да су заштитна ископавања вршена у строго одређеном правцу, те да су „сонде", површине за испитивање, биле одређене планом инфраструктурне мреже.

Проблеми су највише и повезани са тиме, јер без обзира на постојање очитих налаза, инвеститора је било тешко убедити за одступање или проширење задатог правца.

Пронађени материјал приликом истрживања можемо поделити у три групе:

1. материјал који потиче из попуне простора приликом градње садашње тврђаве (1692–1780), тај је материјал великим делом у секундарном положају,

2. материјал из отпадних јама, које су коришћене у току живота утврђења у разним периодима и

3. материјал, предмети који су пронађени у временски одговарајућем културном слоју, на првобитном месту.

Не желимо да се упуштамо у временску детерминацију појединих налаза, то је свакако посао археолога.

Проблеми конзерватора-рестауратора почињу приликом чишћења налаза (нарочито код керамичког материјала), затим код проналажења одговарајућих фрагмената који припадају истим целинама.

Како је већ поменуто, секундарна појава материјала, делови предмета и посуда из разних временских периода у таквој су мешавини да је то понекад запањујуће. На појединим местима керамика из неолита у великом броју се меша са керамиком из XIX века, а и међупериоди су бројно заступљени. Међутим то је само један од проблема. Независно од коректног и безпрекорног рада археолога, унапред одређени правац истраживачког рова понекад је онемогућавао проналажење свих могућих остатака. Исти проблеми се јављају и када су налази у одговарајућем културном слоју, остатак објекта, огњишта, јаме или посуде, а налазе се уз „зид" рова за истраживање. Нажалост била је честа појава да један део налаза остане на неприступачном месту.

У принципу, због горе описаног, настају и извесни етички проблеми приликом рестаурације. Наиме, пронађени материјал је мање више коначан, јер је мала вероватноћа да ће се икада истраживати на истим местима (понекад на дубини и до 5 метара) како би се пронашли евентуални остаци истих предмета. Из поменутих разлога, током двогодишње кампање истраживања, уложен је максималан труд да се, примењујући одговарајуће конзерваторско-рестаураторске методе, што је могуће више и потпуније изврши проналажење фрагмената за исте целине и да се изврши рестаурација. Повољна је чињеница да је руководилац археолошких радова Радован Бунарџић инсистирао да рестаураторски послови буду тако изведени да се јасно види додани део (гипс), а у случају да се кроз извесно време пронађе неки део од одређене посуде или предмета то може уградити.

О историјату Петроварадинске тврђаве до сада је речено углавном све што је за ову прилику потребно. Али са аспекта конзерватора који обрађује метал, морају се у даљем тексту истаћи нека посебна искуства.

Наиме, приликом изградње данашње тврђаве, приликом уређења горњих површина, огромне количине земље су пренешене са једног места на друго. Приликом преношења земље, предмети који су били на својим првобитним местима сада су премештени на сасвим друго место. Предмете од метала у истом нивоу налазимо из свих периода, од праисторије до данас.

На простору целе тврђаве, а нарочито на простору „Горњег града" где се сада врше заштитна ископавања, током протеклих векова одвијао се веома интензиван живот. То значи да су у земљу доспевали материјали који су веома штетно утицали на опстанак металних предмета.

Канализациони системи, који су били изграђени и чији је задатак био да одведу површинске и отпадне воде, временом су били оштећени, напукли, а на неким местима и потпуно зарушени, тако да више нису вршили функцију.

Након преузимања „Горњег града" од стране цивилне управе, започето је преуређење целе површине. Том приликом су неке зграде порушене, постојећи путеви и стазе су премештене, пошто више неће служити првобитној намени. Цела површина је уређивана

тако да у будућности одговара новој намени. Осим горе поменутих рушења, на многим местима су извршена и нова насипања земље. Рушењем старих инсталација (доводни и одводни системи), нарушена је првобитна равнотежа.

Приликом постављања нових инсталација, старе су изгубиле своју намену. Нове инсталације су биле сасвим добре, док нису дошле нове интервенције. Постављање нових електричних водова, топловода, телефонских линија итд. – приликом сваке интрвенције – предмети у земљи су долазили у све горе и горе услове.

Нови одводни системи су морали све више и више воде да одведу, а истовремено су носили све већу количину штетних материја. Овде у првом реду мислимо на хемикалије које се користе за прање, дезинфекцију и фекалне материје. Оне су хемијски производи који су у то време коришћени у све већим количинама и концентрацијама. На све ово морамо додати и хемикалије које смо ми из лабораторија, уливали у саме одводе.

Кварови и штете које су настајале на новим одводима најчешће нису регистровне на време, а поправке су касниле или изостајале, уз оправдање „земља ће све прогутати". Зато су предмети од метала, који се ископавају, у изузетно лошем стању. Приликом њихове конзервације морамо применити методе које нису уобичајене у досадашњој пракси.

Селекција предмета:

Приспели материјал пре свега одвајамо према врсти материјала од којег су израђени. Метални предмет, без обзира који је материјал, прво се пере под текућом водом (осим ако то због стања и угрожености није могуће извести). Након тога следи археолошка обрада, документовање, фотографисање.

Након наведених послова предмети се враћају на завршну конзервацију у лабораторију.

Стање предмета по материјалима:

Гвожђе: гвоздени предмети, налазе се у веома лошем стању, а најчешће без доброг металног језгра, евентуално метално језгро је у траговима. На површини је корозија у дебелом слоју, а често површину прекривају и земљани остаци натопљени корозијом. Предмети су често јако деформисани. У наслагама редовито налазимо и остатке органских материја (трава, трска, дрво и органски отпади), а ове наслаге су најчешће тврде, тешко се одвајају од предмета.

Бакар и легуре: што се бакарних предмета тиче стање је слично као код гвожђа. Метална језгра су најчешће претворена у продукте корозије, површина је прекривена наслагама од неколико милиметара. Предмети су веома ломљиви, или су у фрагментима. Кородативни слој је веома тврд, механички га је јако тешко одстранити без оштећења предмета.

Сребро: предмете од сребра не налазимо у већим количинама, најчешће то су новци – нумизмати. Површина је прекривена зеленкастом корозијом, ређе тамнољубичастом превлаком, дебљина корозије је и у овим случајевима изнад уобичајеног. Најчешће само након одстрањивања горњег слоја се може констатовати метал.

Олово: оловних предмета нема у већем броју, међутим они су ипак најбоље очувани. Површина им је прекривена тамносивом корозијом.

Остали метали: осим горе наведених метала, налазе се и предмети од алуминијума. То су делови војне опреме из периода између два светска рата, а осим тога наилазимо и на новчиће од алуминијума.

Желимо да укажемо на то, да на оваквим и сличним локалитетима, металним предметима приступамо са посебном пажњом. Како смо већ рекли предмети потичу из изузетно агресивне средине, метална језгра су најчешће уништена, а предмети су натопљени материјама који у врло кратком року могу допринети уништењу предмета.

Када се ископавање заврши, почећемо са завршном конзервацијом и припремом за излагање. Уколико то буде могуће, извршићемо неке анализе, а стичемо и искуства у раду са оваквим предметима. Након завршетка предвиђених конзерваторских радова постојаће могућност да се много више каже о ископаном археолошком материјалу са Петроварадинске тврђаве.

Након археолошких истраживања, велики део репрезентативног, конзервираног и рестауриранога материјала – предмета, изложен је на сталној поставци Музеја града Новог Сада „ПЕТРОВАРАДИНСКА ТВРЂАВА У ПРОШЛОСТИ" .

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ ЗБИВАЊА ПРИНОВЕ ЗА СЕЋАЊЕ

СМОТРА АРХЕОЛОШКОГ ФИЛМА У НОВОМ САДУ

Надежда Савић

Музеј града Новог Сада организовао је у сарадњи са Народним музејем из Београда репризу, сада већ шесте, смотре археолошког филма. Ово је већ трећи пут да се археолошки филмови могу видети и у Новом Саду. Пројекције су се могле пратити од 10. до 19. марта 2005. године у малој сали Позоришта младих.

Приказано је укупно 22 филма већином немачке, француске и италијанске производње. Ове земње представиле су се са по пет филмова. По два филма дошла су из Шпаније и Турске, а по један филм припада продукцији Швајцарске, Сједињених држава и Србије и Црне Горе.

Ради се о кратким филмовима, углавном документарног и образовног карактера, који обрађују разнородну тематику везану за трагове људских култура још из периода палеолита, па преко трагова живописних античких култура Медитерана које хронолошки сежу све до периода сеобе народа, градње хришћанских храмова, ширења хришћанаства у средњем веку и крсташких ратова.

Филм немачке продукције *У потрази за наска кодом* води нас преко Атлантика у земљу коју су насељавали Наска индијанци, у свет симбола њихових мистичних порука које данашњи археолози покушавају да одгонетну.

Неколико филмова обрађује тематику Египатске цивилизације, која за данашњи ступањ науке и даље крије бројне недореченост и мистерије, нарочито везане за технологију изградње пирамида.

Изузетно је занимљив филм , нажалост једини домаће производње, који нам пружа увид у тегобне припреме и активности хидроархеолога, који су у замућеним водама Саве трагали за стубовима Дијаниног моста из периода античког Сирмијума.

Обрађене теме наилазе на интерсовање новосадске публике, нарочито млађе генерације, као и стручњака, те ће се Музеј града потрудити да смотра арехеолошког филма традиционално заживи у Новом Саду. Реализатори смотре били су Радован Бунарџић и Данице Симоновић.

ИЗЛОЖБА “ВАТРОГАСЦИ ПЕТРОВАРАДИНСКИ”

Ивана Јовановић

У години јубилеја, 130 година од оснивања, Добровољног ватрогасног друштва Петроварадин, у јуну месецу 2005. године, у централној згради Музеја града Новог Сада на Петроварадинској тврђави отворена је изложба „Ватрогасци Петроварадински“ аутора Весне Недељковић Ангеловске, вишег кустоса етнолога. На отварању изложбе говорили су др Драго Његован, директор МГНС, Душан Миљковић, председник Управног одбора МГНС, Павао Сић, председник Добровољног ватрогасног друштва Петроварадин и Раша Попов, познати писац и телевизијски стваралац. Како је истакла сама ауторка у уводном делу каталога изложбе, подстицај за приређивање ове изложбе била је чињеница да се у Музеју града Новог Сада чува велики број предмета чијим се излагањем може представити развој овог друштва из више аспеката – као историјски процес, као етнолошки феномен и као социолошка појава. Такође важан мотив за ову изложбу била је жеља ауторке да још једном подсети заједницу на постојање оваквих удружења која на простору Војводине имају дугу традицију, а чинили су их, и данас их чине, храбри и пожртвовани људи коју такву пажњу сигурно заслужују.

Добровољно ватрогасно друштво Петроварадин је кроз своје трајање, које захвата три века, мењало свој назив, правила и прописе, усвајало технолошке иновације када је реч о опреми, прилагођавало се социјалној и политичкој ситуацији. На његов развој свакако су оставиле последицу и бројна политичка превирања, ратови, промене државних уређења и промене етничке структуре самог Петроварадина. Све ове чињенице представљају уједно и тешкоће, али и изазов у музелошком представљању једне друштвене групе у временском континуитету. Избором предмета и просторном концепцијом саме изложбе Весна Недљковић Ангеловска успела је да превазиђе ове потешкоће и да посетиоцу дочара управо континуитет у постојању овог друштва и његову комплексност као друштвене појаве.

На изложби је представљено укупно 198 предмета који се делом чувају у Музеју града Новог Сада, у оквиру Збирке старог ватрогаства, а делом у просторијама ДВД-а Петроварадин. Креативно користећи простор у предворју сталне поставке у приземљу централне зграде Музеја, ауторка је експозицију поделила на три сегмента. Примењујући концепцију од новог ка старом, ауторка посетиоца уводи у изложбу кроз предмете који сведоче о новијој прошлости друштва. У овом сегменту била су приказана групна одличја части и способности – пехари, медаље, дипломе и захвалнице које су чланови освајали на савременим такмичењима и сусретима ватрогасних удружења у земљи и иностранству. Пролазећи кроз њега посетилац је улазио у простор у којемм су изложени предмети дочаравали дух врмена прошлих, времена оснивања и првих деценија постојања друштва. У овом делу централно место заузимале су Књига записника за период од 1875. до 1922. године или тако звана оснивачка књига, затим гипсана фигура Светог Флоријана, заштитника ватрогасних удружења, са краја XIX века, портрет Јосипа Кохнера, оснивача друштва, застава ДВД-а Петроварадин са држачем за копље и даровним плочицама из 1900. године, ватогасна кацига са маском, цревом за довод ваздуха и мехом, која се такође употребљавала

крајем XIX века. Неке од активности друштва, изглед чланова и опрему са краја XIX и почетка XX века дочарали су архивска грађа, парадни официрски шлемови, парадне сабље и секире као и групне фотографије и таблои са фотографијама чланова ДВД-а Петроварадин из поменутог периода. По узору на спремишта опреме која се налазе у оквиру сваког ватогасног дома, ауторка се одлучила да предмете који престављају личну и скупну опрему изложи у посебној просторији што је чинило трећи сегмент изложбе. На полицима, уредно сложени као у сваком добро организованом сперимишту, нашли су се радни шлемови, предмети коришћени за осветљење, млазнице, кудељна црева, кофе и друга опрема. У истој просторији посетиоци су имали прилику да виде и ватрогасна кола из 1909. године са ручном пумпом колњачом и комплетном опремом која је постављана на кола.

Динамици поставке допринели су и аудио ефекти. Звукови двогласне сигналне трубице и ручне сирене, путем сензорског паљења, оглашавали су се у тренутку када би посетилац прилазио месту на којем су ови предмети били изложени.

Како би што мање оптеретила поставку, ауторка се одлучила за приручне описне легенде смештене у кутије. Овакво решење је омогућило лакше праћење саме изложбе, а истовремено није посетиоцима ускратило детаљније упознавање са експонатима.

Изложбу је пратио изузетно вредан и квалитетно опремљен каталог са текстовима Весне Недељковић Ангеловске, Надежде Савић, кустоса археолога, Синише Јокића, кустоса историчара и историчара Живака Марковића. Каталог садржи 91 колор фотографију предмета који су били изложени и детаљну каталошку обраду 198 каталошких јединица.

На крају овог кратког приказа изложбе „Ватрогасци петроварадински“, уместо завршне реченице наводим део из рецензије каталога коју је написала музејски саветник-етнолог Мр Весна Марајановић: „С обзиром на то да ватрогаство као друштвена делатност поседује огромну улогу у укупном друштву и култури заједница, сваки осврт и сегмент о појединачном развоју у локалној средини доприноси целокупном сагледавању како културних процеса и њене структуре тако и самој делатности ватрогаства у времену и простору.“

Плакат изложбе “Ватрогасци Петроварадински”

ПРЕДАВАЊЕ О ДИНАСТИЈИ ОБРЕНОВИЋ

Гордана Петковић

У претходној, 2005. години, имали смо част и задовољство да угостимо нашег уваженог историчара проф. др Радоша Љушића, који је одржао предавање о династији Обреновића. Предавање је уприличено поводом 190-годишњице Другог српског устанка, а одржано је 30. јуна у 19 сати у Завичајној збирци у Сремским Карловцима.

У дворишном простору наше Збирке у Карловцима професор Љушић је врло занимљиво говорио о поменутој теми, обухватајући све владаре династије Обреновића, од кнеза Милоша до краља Александра. У свом излагању је дотакао различите сегменте њиховог деловања, од оног најбитнијег, државотворног, до најинтимнијег, љубавног. Наравно, акценат је стављен на улогу Обреновића у стварању модерне српске државе.

Професор Љзшић је током предавања правио својеврсну паралелу између наше две династије, Обреновића и Карађорђевића.

Предавању је присуствовало око седамдесет слушалаца, а тема је привукла пажњу не само стручне, већ и шире јавности. Предавању је присуствовао и директор Музеја града Новог Сада др Драго Његован, који је захвалио професору Радошу Љушићу на интересантном и инспиративном предавању.

ЗЕНИТ НОВОСАДСКОГ МОДЕРНИЗМА У ДУНАВСКОЈ 29*

Др Драшко Ређеп

Најпре, као што се обично говори, нешто посве, посве лично. У овој кући сам четири студентске године, све до 1959. живео на начин продуженог касног лета, како би већ рекао Стеван Раичковић у антологијској оној песми. Сад за нас по свему преуском Дунавском улицом ходали су стари новосадски трамвајии,

* Говор са отварања изложбе *„Слике, скулптуре и керамика из збирке Музеја Града Новог Сада“*, у Збирци стране уметности, у Дунавској 29, 14. септембра 2005. године.

све пештанска кола са почетка оног века, на релацији од Подофицирске баште до старе жељезничке станице, мимоилазила су се возила а богме и коњске запреге, тротоари су били пространи и тихи. То је оно време када је, услед ненадане, скоро за наш мирни најзацерски свет, фрке, један господин, одједном уштогљен и поносан добацио онако с рамена: Немојте се гурати, није ово Београд. У Спомен дому краља Александра, на сцени Српског народног позоришта, Љубица Раваси, сва у пернатом орнату, у режији Јована Коњовића, играла је царицу Катарину усред будоара и многобројних оних љубавника. Бојан Ступица је припремао сценографију за дипломску представу Арсе Јовановића (*Догађај у месту Гога* Славка Грума), Ђорђевићев бурек је и тада био неприкосновено најбољи у граду, пио се дингач, одмах ту у комшилуку, у точионици која се поносила заштићеном виновом лозом, посластичарница са чувеним тад молитвеницима звала се Мирјана, а на зграду Градске библиотеке била је наслоњена гвожђара, уска и дуга. Све је било некако посвећено и чисто, као умивено. А на ову моју исту адресу Дунавске 29. убрзо су стизала писма Тодора Манојловића, Андре Мороа, Мирослава Крлеже, Душана Матића... Свет је наједном, баш из ове осмозе, постајао већи и далеко пространији него што се једноспратном и приземном оном маленом граду, утонулом у кампанилистички сан, могло и привиђати.

И премда мари за крајњу отвореност, строги избор ликовних остварења оних сад већ давних дана Јелена Бањац, под заштитним знаком др Драга Његована, итекако рачуна и с остатком остатка тих педесетих, шездесетих и осамдесетих година, дакако новосадских, као метафизичким памћењем, као освајањем, ипак, слободе. Како су униформе узмицале, и у банским дворима и на Тврђави, тако су се, премда смерни и нимало агресивни, новосадски уметници наметнули несумњивим високим разинама остварења. Ни трага одједном од провинцијалног укуса и уштогљене гаме популистичке наводно културе. Она изложба скица за мозаик у Скупштини Војводине Бошка Петровића, ваљда из 1955, на Трибини младих, свакако је фабулозна.

Да ништа друго Јелена Бањац није са предметима из Завичајне збирке музеја, као и са нашим памћењем, не особито кратким, учинила, него што је подсетила на оних безмало двадесетак стваралаца који више нису међу нама и не могу данас да се огледају у напуклим зрцалима једног невремена, све у оквиру ипак задате теме, условљене датумом настанка збирке (1963), као и реперима који су трагично пратећи атрибут наше уметности уопште (помањкање новца, сујета унапред бесмртника итд.). Ач, Боб, Виторовић, Гикић, Вулековић, Врсајков, Лакић, Максимовић, Миловановић, Недељковић, Петровић, Радовановић, Ћирлић, Шипош баш овде показују своја последња, коначна, јединствена лица. Као што је познато, Орвел није дочекао педесету годину своје биографије, али је у болесничкој постељи утврдио непогрешиво како се наше фаце најбоље откривају управо у педесетим годинама. Мирослав Антић и Војислав Деспотов су их дочекали.

Увек се, у овом простору који често нимало пажљиво мари властите ствараоце, ради о успореном суициду. Оном без мере и без памети чиновничке логике са степеништа.

Ова су остварења настајала упркос, и то је прва чињеница коју треба саопштити бар накнадно. Затим, сада се јасно види да је коинциденција новосадског ликовног света са другим нашим центрима, Београдом у првом реду, у добром знаку неподударности, то ће рећи специфичне експресије, никад преузете групне хистерије или колективног заноса. Зенит новосадског модернизма, у конотацијама које је том термину придавао Миодраг Б. Протић, овде столује тако смерно, а у исти мах тако одлучно, да је већ данас могуће разговарати о паралелама једног портрета Николе Граовца и магичне светлости Јована Бијелића, као и о сумерски црно подвученим очима Мирјане Шипош и Ксеније Дивљак, далеко познатије и признатије.

И без обзира на то што је наше памћење углавном непоуздано, и да се увек не можемо сетити када се – у фоајеу зрењаниског позоришта „Тоша Јовановић“ – десила изложба те исте Шипошеве, а када је, пред нама исти Керац аранжирао своје небо одједном песковито и инверзивно, ова изложба бескрајно подстицајно утиче на задоцнеле наше расправе о укупности Новог Сада, као интермедијског центра друге половине двадесетог века.

Нека открића није дозвољено оставити за сутрашњи дан, па се тако и Исидор Врсајков, неправедно често скрајнут са наших екрана, јавља готово монументално, а млади Узелац, онај други, како смо говорили у седамдесетим годинама, оставља пред ликом оне девојке из Вуковара своју арабеску чисте ликовности и укинуте дистанце.

Верујте ми на реч, све ми се чини да сам код куће, арабеске Анкице Опрешник, надреализам Живојина Мишкова, барок раних керамопластика Драгољуба Аџића, блистава каолинска изведеност Аранке Мојак, тврдокорна ритам вертикала Јована Солдатовића који нас је заувек опоменуо, још и пронашао... Ма куда скренули наш поглед, јавиће се откриће по себи. Уметници се мењају, и млади Мића Михајловић, како се одавде чини, итекако дугује надреализму али и медијали, Стеван Максимовић нас и сада посматра, час са Тврђаве, час са хоризонта са кола с арњевима којима, пратећи оца, иде од вашара на вашар, још младић...

Нема никакве сумње да је Нови Сад, град задужбина и метропола грађанске уметности нашег деветнаестог века, овом изложбом озбиљно доказао како је достојан комуникације модерних времена, како има шта у његовим трезорима, тако неправедно заборављано, да се по нама самима, када већ и путницима долазницима на овај исти тротоар старе новосадсе улице у којој сваки довратник напомиње историју, а безмало свака капија читаво прело успомена и романтичарских стихова.

ИЗЛОЖБА “МИОДРАГ ГРБИЋ - ЖИВОТ И ДЕЛО”

Лидија Баљ

Изложба »Миодраг Грбић – живот и дело« отворена је, уз присуство великог броја гостију и посетилаца, 17. септембра 2005. године у Завичајној збирци Сремски Карловци. У Сремским Карловцима, иначе родном месту М. Грбића, изложба ће бити доступна посетиоцима до маја 2006. године, а након тога је планирано гостовање у Народном музеју у Зрењанину. Организатор ове изложбе је Музеј града Новог Сада. Она је настала као резултат вишегодишњег пажљивог истраживања, пре свега стручног и научног рада, а потом и животног пута др Миодрага Грбића, једног од најзначајнијих археолога Србије.

Аутор изложбе и каталога је Дивна Гачић, кустос Археолошког одељења Музеја града Новог Сада. Изложбу је отворио, нажалост сада покојни, академик Богдан Брукнер, који је био и рецензент каталога. Ликовно решење поставке је, такође, дело ауторке Дивне Гачић, док су за њену техничку реализацију заслужни Звонимир Беркловић и Иштван Печкаи Ковач.

Др Миодраг Грбић припадао је генерацији првих школованих археолога у Србији. Титулу доктора археологије стекао је на чувеном Карловом универзитету у Прагу далеке 1925. године. Био је дугогодишњи кустос Народног музеја и научни саветник Археолошког института у Београду.

У научној делатности др Грбића се, са једне стране, издваја откриће две неолитске културе – старчевачке и Винча-Плочник, а, са друге, истраживање на античким локалитетима *Basiani* и *Heraklei*, као и иницијатива о започињању великих систематских ископавања у *Sirmiumu* и *Naisusu*.

Упоредо са истраживачким бавио се и музеолошким радом, учествујући у организовању и уређењу музеолошке делатности широм Србије. Њему се, такође, приписује пионирски рад на оснивању прве стручне установе за заштиту споменика културе у Србији.

Радио је и на популаризацији научних резултата наше археологије – у земљи и иностранству – путем публикација, предавања и организације многих конгреса и симпозијума. Колико је његов рад био цењен у иностранству, сведочи нам и то што је био дописни члан Немачког археолошког института, затим Британског преисторијског друштва и Италијанског института за праисторију.

У раду др Грбића посебно се издвајала његова способност да препозна, усвоји и примени за то доба најсавременије методе у археолошком истраживању: коришћење авионских снимака приликом ископавања античких локалитета, одређивање старости појединих култура помоћу радиоактивног угљеника и примену археомагнетских истраживања и резултата поленских анализа.

Археолошке локалитете сагледавао је као комплексне споменике културе, који су значајни не само за науку већ и за читаво друштво, посебно за туризам.

Изложба је замишљена тако да прати две области: у првом делу приказан је породични живот и период одрастања др Грбића, док је у другом представљен његов научни рад. Велики део изложбе базиран је на документима из Фонда Миодрага Грбића, који се чува у Архиву САНУ – Одељење у Ср. Карловцима, а који чине његова лична документа (крштеница, сведочанства,

индекси, пасош, докторска диплома), позивнице и плакати за најаву предавања, коресподенција, фотографије и остала документа везана за његов живот и научни рад.

Пред посетиоцима изложбе нижу се документи – од крштенице преко ђачких и стручних диплома – који указују на богат и активан живот, испуњен многобројним археолошким истраживањима, предавањима у земљи и свету, разноврсним путовањима и свесрдној сарадњи са колегама широм Европе.

Други део изложбе чини археолошки материјал који је пронађен на неким од најзначајнијих налазишта које је др Грбић истраживао. Ту се налазе одабрани налази са локалитета Старчево, Караш, Плочник и Сирмијум, као и фотографије са ових и многих других ископавања.

Значајан допринос изложби, свакако, даје то што је смештена у некадашњој резиденцији патријарха Јосифа Рајачића, познатој као дворац Илион. Данашњи изглед зграде датира из 1920. године када је урађена велика рестаурација. Са балкона на другом делу зграде пружа се поглед на мали врт у којем се налази чесма »Патријарховац« сазидана средином 19 века, из које и данас тече питка вода.

Склад између саме поставке и унутрашњег простора постигнут је пажљивим уклапањем неокласицистичких елемената унутрашњих просторија са високим квалитетом репродукованих фотографија, пажљивим одабиром пастелних боја за паспартуе и рамове, као и употребом старовремених дрвених витрина. На овај начин код посетилаца је створена илузија путовања кроз време.

Својим садржајем и дизајном каталог изложбе у потпуности прати и допуњује визуелни идентитет изложбе. За његово ликовно решење и графичку опрему заслужан је академски сликар Ђорђе Лазић-Ђапша. Фотографије су радили мр Владимир Червенка и Фења Киселички.

Каталог се састоји од неколико целина: *Биографија* – у којој су дати брижљиво прикупљени подаци о животу М. Грбића; *Истраживачки, музеолошки и научни рад* – где су наведени подаци о изузетно богатом радном опусу др Грбића; *Извори и литература* – које је користила ауторка каталога; *Илустрације* – где је приказан део изложених експоната. Целокупан текст дат је и на немачком језику, у преводу Нађе Грбић, унуке др Грбића. Након тога дат је и резиме на енглеском језику, у преводу Александра Медовића. На самом крају каталога налази се *Списак изложених предмета* са наведеним подацима о њиховом пореклу.

Одабиром топлих пастелних боја и уз квалитетну репродукцију старих породичних фотографија, личних докумената и фотографија са археолошких ископавања постигнуто је то да овај каталог, као и сама изложба, одише отменошћу.

Ауторка Дивна Гачић је овом изложбом дала несумњив допринос нашем познавању развоја и утемељења археологије у Србији, како у погледу научног истраживања, тако и у погледу заштите културних добара. На овај начин одато је признање др Миодрагу Грбићу, који је био неправедно запостављен, делећи тако судбину српских интелектуалаца грађанске класе у Србији после 1945. године.

САВЕСНО, ТРУДОЉУБИВО И РОДОЉУБИВО*

Никола Кусовац

Све што је потребно да се зна о *Урошу Предићу* (1857–1953) сабрано је у монографији чији је аутор Миодраг Јовановић и коју је издала Галерија Матице српске из Новог Сада 1998. године. Из ње се може лако уверити да о Предићу није писано ни приближно заслугама које има за српски народ и његову историју уметности. Мада оцене које су изношене у озбиљнијим прегледима новије српске уметности, нису биле негативне, ипак су остављале доста простора за доношење или постојање неких претерано оштрих и стога неправедних критичких судова. Управо у питању су они судови и она критичка мишљења која су се формирала у време када се код Срба, у онда савременом ликовном стваралаштву, вршио обрачун са идејама и схватањима реализма, чији је он био изразити представник.

У ствари, како се процес сучељавања новог са старим схватањима, односно актуелних идеја модерне уметности са истрошеном поетиком академског реализма, одигравао на размеђи векова и за живота дуговечног Предића, негативне оцене његовог стваралаштва остале су некако закукуљене и недоречене. Углавном нису јавно изношене, али су се зато чврсто уврежиле у свести стручњака и ликовних уметника носилаца нових схватања. Замерили су они Предићу, а многи то чине још увек, да је као сликар био и остао академски стерилан; да је његово дело оптерећено пренаглашеним литерарним садржајем и морализаторским порукама; да је често претерано сентиментално, а по природи малограђанско; да се од педантног детаљисања не види суштина; да је без остатка дефинисано естетиком улепшаног буржоаског реализма и томе слично.

Међутим, ако теорија и критика уметности имају за циљ да поред недостатка указују и афирмишу вредности, онда се истини за вољу у Предићевој изузетно обимној ликовној оставштини има шта показати. Укаже ли се, у првом реду, на чињеницу да у многим замеркама, које упућују његовом сликарству, стоје стилске одлике и особености реализма као таквог, постаће јасније оне неспорне вредности достојне пажње и похвала. Тако се мора истаћи да је он у потпуности овладао сликарском вештином и то до мере коју пре њега није достигао ниједан други српски ликовни уметник. Да је тога био свестан очитује се из његове истински скромне изјаве: „Главна карактеристика мојих радова је савесност“ или „позитивна вредност мојих радова лежи у труду који је у њих утрошен, и у солидарности технике; а уметничка вредност им је неодређена...“ И, доиста, ако се пође од спознаје да је црвена нит развоја новијег српског сликарства, од среднине XVIII века када се почело окретати према европским узорима, била изражена у некој потреби и првенственој жељи да се по знању и вештини доспе до највиших узора, онда би требало рећи да је до потпуног испуњења ове вековне потребе дошло тек појавом Уроша Предића. Био је то услов без којег се није могло прикључити текућим европским ликовним збивањима и потом их без посртања и већег заостајања пратити. У том погледу његова улога је од историјског значаја за развој српске модерне ликовне уметности. Захваљујући њему, пре свих других, позив уметника у српском народу добио је до

* Говор на отварању изложбе „Урош Предић, 1857–1953“, у Збирци стране уметности, у Дунавској 29, 9. новембра 2005. године.

тада неслућен углед и заслужио неподељено поштовање.

На крају, ако су још недоречене и спорне оцене српског реалистичког сликарства у целини, нарочито када се посматра у европским оквирима, онда што се тиче места и значаја Уроша Предића унутар националне историје уметности не би требало, нити смело, да буде било шта спорно. Уосталом, и ова изложба приређена у Новом Саду, својим скромним избором из његовог изузетно обимног ликовног опуса који садржи неколико стотина историјских и жанр композиција, дела са библијском тематиком и чистих предела, затим галерију од готово четири стотине портрета, дугачак низ иконостаса и много појединачних, најчешће славских икона, претежно насталих пре или током Првог светског рата, у време док су његова реалистичка схватања била још актуелна, потврдиће да је заслужио истакнуто место међу челницима и великанима српског народа.

„ЉУДИ НА ФИЛМСКОМ ПЛАТНУ“ СМОТРА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

Весна Недељковић Ангеловска

Догађај који је свакако представљао изненађење новосадске културне јесени 2005. године је смотра етнолошког филма «Људи на филмској траци» у организацији Музеја града Новог Сада у сарадњи са Етнографским музејом у Београду. Током четири дана, 13–16. октобра 2005. године, Новосађани су у простору Позоришта младих могли да виде избор од 15 документарних филмова са етнолошком тематиком. У Новом Саду је ове године било неколико манифестација које су се бавиле документарним филмом, али је ова смотра била запажена како због пажљиво осмишљеног програма тако и због специфичности етнолошког филма.

Етнографски Музеј у Београду већ 14 година организује Међународни Фестивал етнолошког филма, јединствен у региону централне и југоисточне Европе. Филмотека Музеја броји преко 500 инвентарних бројева VHS касета и више од 580 наслова филмова, грађе и догађаја, од којих је већина преснимљена на DV касете.

Употреба филмског записа као извора за пручавање културе и њених сегмената у етнологији и антропологији има дугу традицију. Од појаве камере научници и заљубљеници у „науку о народима” документују друштвену стварност и претачу је у филмски језик. Данас је филм најбржи и најефикаснији начин бележења друштвених појава које су у процесу промена или потпуног нестајања, док се у музеологији може третирати као средство чувања друштвене стварности. Етнолошки филм је и најприхватљивије медијско средство којим се јавност на занимљив начин упознаје са предметом проучавања етнологије и антропологије.

Специфичан документарни филм који се бави визуелном етнологијом/антропологијом као посебним жанром, предмет је Међународног фестивала етнолошког филма који под покровитељством Министарства културе Републике Србије траје од 1992. У периоду од 1992. године до 1998. године Фестивал се одвијао у Прохору Пчињском, а домаћин је била општина Бујановац. Од 1998. године фестивал се одржава у Београду, у кино-сали Етнографског музеја. Симбол награде за најбољи филм у конкуренцији био је *Прохорски анђео*. Као израз поштовања и сећања на једног

од оснивача Фестивала, поборника етнолошког филма, академика Драгослава Антонијевића, Grand Prix Фестивала од 2002. године, носи његово име.[1]

Смотра етнолошког филма у Новом Саду је резултат настојања Одељења за етнологију Музеја града Новог Сада да овај значајни Међународни фестивал етнолошког филма приближи и новосадској публици. Идејни творац и главни организатор ове ревије је кустос етнолог Музеја града Новог Сада – Тијана Јаковљевић.

Захваљујући подршци и личном ангажовању музејског саветника етнолога Весне Марјановић и кустоса етнолога Марка Стојановића (Етнографски музеј у Београду), кустос етнолог Тијана Јаковљевић је уз помоћ кустоса етнолога Иване Јовановић (Музеј града Новог Сада), извршила коначни избор филмова који су у току четири вечери били представљени новосадској публици. На овогодишњој смотри били су приказани награђени филмови, али и они за које се претпостављало да ће побудити пажњу гледалаца.

Прво вече је било посвећено филмовима Каменка Катића. Приказана су три филма: *Рождество у Шајкашкој* (1996), *Вампир из Штубика* (1998), *Врачаре* (1998). Производња за сва три наведена филма: РТС ТВ Београд, Документани програм, сценарио и режија: Каменко Катић, камера: Миодраг Цале Павловић. Сам догађај био је увеличан присуством етнолога Каменка Катића који је задужио етнологију Србије својим бројним филмским записима. Новинари и публика су са њим могли да разговарају у холу Позоришта младих, а новосадски етнолози, који су у знатном броју били присутни, могли су га лично поздравити.

Срдачну атмосферу прве вечери, у паузи, употпунила је и присутност «Слатких традиција Музеја града Новог Сада» са домаћим штрудлама и посним кифлицама са пекмезом, припремљених по старим војвођанским рецептима. Гости вечери и део публике имали су прилику да добију и надалеко хваљен и тражен «чаробни љубавни мед», дело етнолошкиња МГНС-а, које су га са ентузијазмом припремиле по угледу на онај који се одвајакада припремао у Србији (а као такав био је познат код старословенских и индоевропских народа), да појача привлачност и подстакне на љубав и плодност и обезбеди благостање конзументима. У згодном паковању са детаљним упутством за употребу био је поклањан онима који су изразили жељу да га имају и наредних вечери.

Друго вече смотре је било посвећено домаћем филму:

Пусте руке, производња**:** БК Телевизија, 1998. година, консултант: др Мирослава Фулановић-Шошић, камера: Драшко Плавшић, сценарио и режија: Драган Елчић; *Вратило, навратило, повратило* (Награда за успешну реконструкцију обичаја „Прохорски анђео“ Једанаестог Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 2002) производња: «Соко» телевизија Сокобања, 2001, консултант: др Софија Костић, камера: Предраг Ђорђевић, сценарио и режија: Голуб Радовановић; *Земља Вајаје,* производња: Промена филма, Академија уметности у Новом Саду, 2004, консултатант: етнолог Марија Бански, камера: Јован Милинов, режија: Петар Јовановић; *Света Петка* **(**Први филм у конкуренцији Осмог Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 1999), производња: РТС Нови Сад, 1998, сценарио: Светлана Парошки, консултант: етнолог Весна Маријановић, камера: Душан Чекић, режија: Татјана Бабовић; *Баба Станијина црква,* производња: Studio Crony, Београд, 1998, сценарио и консултант: етнолог Сузана Антић, камера: Милашанин Марковић, режија: Мирослав Војновић).

Публика је имала могућност да друге вечери поздрави два присутна аутора: Светлану Парошки и Марију Бански. Филм «Земља вајаје», за који је стручни сарадник била Марија Бански, све присутне је дирнуо несвакидашњом сетном и нежном причом о салашарима Кањиже.

Треће вече смотре је било посвећено филмовима из окружења:

Пучка интима (Награда Једанаестог Међународног фестивала етнолошког филма 2002, у Београду, за изузетан допринос етнолошком филму), производња: HRT, Zagreb, Hrvatska, 2000, сценарио: Vlatka Vorkapić i Aleksej Pavlovski, стручни консултанти: Ivanka Ivkanec, Zvonimir Tolodi, Dr Milana Černelić, Gordana Matunci, Marija Novak, камера: Karmelo Kursar, Mile Tapavički, Dragan Ruljančić, Branko Cahun, режија: Vlatka Vorkapić; *Разапета црква,* производња: TVR Timisoara, Rumunija, 1997, сценарио: Vasile Bogdan, Miodrag Obradov, камера: Marius Danci, режија: Vasile Bogdan; **Цоломари** („GRAND PRIX“ Десетог

[1] Мр Весна Марјановић, *Етнолошки филм у Етнографском музеју,* Каталог тринаестог међународног фестивала етнолошког филма, Београд 2004.

Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 1999), производња: Музеј на Македонија, Скопље, Република Македонија, 1998, сценарио, режија и камера: етнолог Владимир Боцев; *Машкори из Турчишћа* („GRAND PRIX“ Тринаестог Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 2004), производња: HRT – Hrvatska televizija, Zagreb, Republika Hrvatska, 2004, Сценарио: Ivo Kuzmanović, Aleksej Pavlovski, консултанти – етнолози: Vido Bagur, Aleksej Pavlovski, Katica Benc Bošković, dr Maja Povrzanović Frikman, камера: Dušan Vugrinec, режија: Ivo Kuzmanić.

И овога пута су «Слатке традиције МГНС» припремиле поклоне за присутне у виду малих пакетића са медењацима интригантних облика, пригодних теми филма хрватске продукције Пучка интима (у облику срца и печуркице – симбола вулве и фалуса).

Четврте вечери смотре приказани су филмови иностране продукције: *Кап из пехара бесмртности* („GRAND PRIX“ Једанаестог Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 2002), производња: Czecg Television, Trš-Štinglova Creative Team, Prag, 2001, сценарио: Вилиам Политкович, камера: Михал Хибек, режија: Вилиам Политкович; *Изоладос,* производња: NHK Japan Broadqasting Corp., MICO Media International Corporation, Japan, 2003. Камера: Јошиаки Шугаи, сценарио и режија: Хирому Кокобун; *Човек визије* („GRAND PRIX“ Седмог Међународног фестивала етнолошког филма у Београду, 1998), производња: Aby – Long Productions for Swedish Television, TV 2 Denmark and The Swedish Film Institute, Шведска, 1997, Сценарио, камера и режија: Вилијам Лонг.

Аутентичност овом догађању дао је и лични печат етнолошкиња у употреби сопствених ликова у промотерском дизајну смотре: ликови фолклорно преобликовани у «људе са филмске траке» заправо су лица кустоскиња Одељења за етнологију Музеја града Новог Сада: Тијане Јаковљевић, Иване Јовановић, Лауре Кљајић и Весне Недељковић Ангеловске. Плакати и пригодне фасцикле за програм смотре носили су ово дизајнерско решење тима «Мултидизајн» из Новог Сада, као и ликовно решење младог дизајнера Ранка Драгића. Адекватни видео–спот којим су филмови најављивани дело је Илије Гудурић.

СЛОВО НА ПРОМОЦИЈИ КЊИГЕ МАНАСТИР ДЕЧАНИ*

Др Милица Грковић

После Косовске битке надвио се страх над српским земљама. Народ је предосећао да ће Турци овладати и да ће уместо звона с православних храмова са џамија одјекивати глас ислама. Међутим, и поред тога улаган је велики напор да се сачува српски народ и све његове светиње.

Неколико година после Косовске битке жена кнеза Лазара, кнегиња Милица, тада већ монахиња Евгенија, дошла је у манастир Дечане да врати оно што је од манастира одузето, а и да поклони нове дарове. Том приликом је издала повељу у којој је са много туге записала да је затекла манастир у јадном стању, јер су од њега отета добра која је даровао Стефан Урош Трећи. Легенда каже да је тада манастиру даровала и две велике свеће да их запали витез који од Турака ослободи Косово и Метохију и дође у Дечане.

Од тада је протекло више од шест векова.

Данас, у јесен 2005. године, књигом *Манастир Дечани* обележавамо јесен 1405. године када је умрла кнегиња Милица, владарка која је са својим сином деспотом Стефаном желела да буде други ктитор манастира Дечана. Умрла је истог датума, једанаестог новембра, по старом календару, када и први ктитор Дечана, Стефан Дечански. Да ли је то случајност или необјашњива тајанствена веза?

Пред нама је књига *Манастир Дечани* која је писана и издавана у сличним околностима у којима је српска кнегиња и монахиња писала повељу за дечански Манастир. Књигу су написали Милка Чанак Медић и Бранислав Тодић, а уз помоћ Добрих људи, њу је издао Музеј у Приштини који је избегао у Београд, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије и Српски православни манастир Високи Дечани.

Уочи Васкрса 2005. године аутори су записали: ”Књига је писана и објављена у једном од најтежих раздобља у коме су се нашли Дечани и народ који их је створио и одржао. Ова монографија се појављује у време када су Дечани опет присилно одвојени од матице: после арбанашке сецесионистичке побуне и напада западних сила на Србију и Црну Гору 1999. године за којим је уследио страховит албански терор, поновљен 2004, српски народ око Дечана је протеран, а манастир сведен на обзиђе које га окружује, чуван од италијанских војника. Административно као и цела Метохија и Косово али физички одвојени од српске државе, Дечани су постали скоро недоступни, посебно за озбиљнија научна истраживања. У оваквим условима било је веома напорно писати ову књигу.”

Поред свих тешкоћа које су аутори морали савладати, наша култура је добила веома значајно дело које ће нама као вечна небеска свећа осветљавати пут ка Дечанима.

Књига је састављена од два дела, управо њу су написала два аутора. Бранислав Тодић пише од 15. до 131. странице о историји и старинама манастира, а Милка Чанак Медић о архитектури манастирског насеља од 137. до 513. странице.

У одељку о оснивању манастира Бранислав Тодић каже да је врхунац задужбинарства Стефана Уроша Трећег подизање манастира у месту Дечани по коме ће се он и назвати Дечански. Даље говори о изградњи цркве и оснивању манастира. Овде је истакнуто да је храм у Дечанима био намењен за последњи вечни боравак самог ктитора и да се у свему

* Говорено у Матици српској 14. децембра 2005.

види тежња да се он приближи својим узорима, родитељима и прародитељима. Аутор се позива на сва средњовековна сведочења која казују о зидању храма. Из овог одељка може се сазнати шта је средњовековни писац Григорије Цамблак рекао о мајсторима који су подизали здање и о величанственом изгледу тога здања. После смрти Стефана Дечанског његов син краљ, а касније цар Душан, наставио је очево дело, што је знак да се у породици Немањића поштовао завет и традиција. Истакнуто је, што је веома значајно, да је за десетак година у Дечанима насликано око хиљаду сцена и појединачних фигура светих, сабраних у двадесетак циклуса и смисаоних целина.

Бранислав Тодић је овде казивао о светом Стефану Дечанском као владару, о његовом животу и смрти. Вредан је пажње део у коме говори да је у Звечану он изненада умро. У историји је то познато, али за разлику од неких извора који тврде да је страдао од сина, аутор се ограђује и каже да је смрт можда била насилна. Објаснио је како је култ Стефана Дечанског стваран и развијан, како би се истакла светородност династије Немањића.

У одељку о украшавању цркве сјај манастира је подробно описан и истакнута је заслуга оних који су допринели да поред Хиландара овај храм буде најраскошнији. Испричано је детаљно шта су највредније дечанске светиње. Тако сазнајемо да је поред непропадљивог тела Стефана Дечанског манастир поседовао и мошти других светитеља.

Иконама је посвећено доста простора. Нарочито место заузима сликар Лонгин, пећки монах а касније и сопоћански.

Библиотека коју је манастир Дечани имао била је неоспорно богата. Описана је писарница и најпознатији писари. Није пажња посвећена само рукописима него и старим штампаним књигама које су се сачувале у дечанској ризници.

Једно поглавље Тодић је посветио богослужбеним сасудима и одеждама. Дирљиво је казивање да је у 15. веку жена војводе Мркше заложила у Дубровнику сребрну чашу и појас, а да се после њене смрти то преда Дечанима и Бањској. Тужно је сазнање да је бугарска војска 1915. године похарала Дечане и да се данас неке дечанске драгоцености налазе у народном историјском музеју у Софији. Још више туге доноси део који говори о манастиру у иноверној држави. О томе је овако речено: ”Од средине 19. века насиља су постала неиздржива. У писмима српским кнежевима и руским царевима Дечанци очајнички моле да их узму у заштиту како од Арбанаса тако и од насртаја римокатоличких агената”. А у даљем тексту се каже: „Српско-турски ратови 1876–78 и оснивање арбанашке лиге у Призрену донели су нове невоље и страшне зулуме, а Порта је охрабривала Арбанасе у њиховом разрачунавању са Србима. Страдања Срба стално су се умножавала: наоружани Арбанаси несметано су отимали имања, стоку, летину, грабили и бешчастили девојке, глобили и убијали незаштићен народ, па је он што убиствима, што исељавањем био десеткован.” Овако је испричано о страдању почетком двадесетог века: ”По објави рата балканских савезника Турској 1912. Арбанаси су се ужурбано спремали да се супротставе војсци хришћанских држава, а намера им је била да одмах запале Пећку патријаршију и Дечане и поубијају преостале Србе”.

У последњем поглављу аутор је казивао о страдањима манастира за време Првог и Другог светског рата и у време нове Југославије, али и данас када се над манастирином надвила тама и страх да га не задеси она несрећа у којој су 1004. године страдале многе српске светиње, куће, воћњаци и гробља.

Милка Чанак Медић је имала тежак задатак да покаже целокупну архитектуру манастирског насеља. Говорећи о првобитној манастирској целини она описује положај манастира Дечана, наводећи речи наших најстаријих средњовековних књижевника који су писали о овом боголепном храму Вазнесења Христовог. Детаљно је описала манастирско утврђење, улазну кулу, трпезарију и друге зграде од значаја за живот манастира. Она помиње градитеље заслужне за подизање манастира. Нарочито истиче протомајстора Георгија и његову браћу Доброслава и Николу који су по српској земљи градили и украшавали многе храмове. Износи шта је о манастирском утврђењу написао Григорије Цамблак, који није био сведок зидања, него је у манастир стигао седам деценија касније, када је већ све било готово.

У одељку у којем говори о познијој обнови манастирских зграда осврће се на разна обавештења сачувана у историјским изворима. Нарочито је занимљиво казивање и тумачење бакрореза Георгија Станојевића израђеног 1745. године у Бечу у радионици чувеног гравера Милера. Она веома лепо и опширно прича о времену и раду архимандрита Хаџи Данила Кажангере, приморца из племена Паштровића.

Поред тога помиње многе који су допринели да се кроз векове подигне оно што су непријатељи порушили или зуб времена окрњио.

Нарочиту пажњу је посветила успону градитељства у 19. веку. Истакла је заслуге кнеза Милоша Обреновића који је помагао обнову српских светиња. Наравно, осим кнеза Милоша многи су заслужни што је манастир добио низ нових зграда током 19. века.

Један део је посвећен градитељској делатности у двадесетом веку. Очекивало би се да је двадесети век доба процвата Дечана, али није било тако. Када је у Дечане дошао Леонтије Нинковић 1919. године нашао је здање без калуђера, ћелије су биле опљачкане, провађена врата, изломљени прозори. Уз помоћ многих, Леонтије је сакупио братство, поправио развађено и учинио све да манастир започне нови живот. У томе му је помогла краљевска породица Карађорђевић и министарства грађевина и вера.

После Другог светског рата, како нам саопштава аутор, заслуге за обнављање манастира имали су архитекта Слободан Ненадовић, Доброслав Павловић, Босиљка Томашевић и многи други.

У одељку о архитектури саборне цркве на почетку саопштава да је овај храм сматран врхунском градитељском творевином. Истакла је значај протомајстора Вите из Котора који је у зидање храма унео доста од особености приморске архитектуре. На крају овог поглавља Милка Чанак Медић каже да "је храм Вазнесења Христовог сложена градитељска и уметничка творевина пред којом смо запитани, зашто се он исказује као и сва уметничка дела не само као лепота већ и као тајна која није никада потпуно објашњена нити до краја проникнута."

У даљем току она разматра схему основе и структурни систем, простор и његову декоративну обраду, затим спољашње обликовање, зидање и градиво, говори о размерама Храма, а посебну пажњу је посветила секундарним деловима, порталима, прозорима, плочнику, литургијском намештају, олтарским преградама, часној трпези, каменим клупама, преградама око певнице, престолима, надгробним обележјима, суду за освећену воду, светиљкама.

Веома важан део је казивање о пореклу градитељских решења. Поређење дечанског храма са другим храмовима у окружењу, а нарочито са задужбинама Немањића, показују колико је висок домет Милке Чанак Медић. Она прецизно посматра сваки детаљ и налази узоре у храмовима српских земаља, а добро уочава и утицаје градитељства који су долазили и из других земаља.

Доста пажње посвећено је скулптури саборне цркве. Ни један детаљ није остао незапажен.

Највећи део студије о Дечанима посвећен је фрескама. О живописању цркве написан је текст који потсећа на неку старинску песму. Текст почиње старим записом: "По вољи Божјој и уз помоћ светога Духа у Тројици живописа се овај храм Господа Бога Сведржитеља 6856. године."

Овде је доста пажње посвећено распореду тема, а то је био сложен задатак у који је уложено много труда. Јесејева лоза у дечанском храму посебно је као целина доживљај за себе. Милка Чанак Медић је то тако сликовито приказала да се читаоцу мора учинити да пред том фреском стоји у самом храму дивећи се њеној лепоти. Нема сумње, Јесејева лоза је свакако била инспирација да се наслика и Немањина лоза.

МАГИЈА ПАПИРНОГ ТЕАТАРА

Мр Милена Лесковац

Књига *Папирни театар* Љиљане Лазић јединствена је не само зато што је прва књига која је издата у нашој земљи о овој теми, већ и веома значајна јер проучава и доноси низ релевантних података о овом позоришном феномену. Истраживањем папирног театра до сада се, сем у назнакама, нико није подробније бавио и не постоји ниједна објављена публикација код нас.

Бавити се проучавањем позоришне уметности отежано је чињеницом да се бавите нечим што је ограничено местом и временом њеног непосредног остваривања. Ефемерност сваке позоришне представе чини је тежом за проучавање. Међутим, сама чињеница да је свака представа непоновљива, привлачи театрологе на проучавање и реконструкцију позоришне представе, али и све врсте позоришног изражавања.

Љиљана Лазић, мада по образовању није театролог већ историчар уметности, веома студиозно и прецизно користи театролошке методе при реконструкцији папирног театра. Како је папирни театар пре свега визуелни феномен, она највећи акценат у књизи даје баш овој специфичности.

Истраживачки рад подељен је у неколико поглавља који су сваки за себе појединачна студија. Сваки вид позоришта посматран кроз историју мора се сагледати и кроз друштво у којем је деловало, тако да је на самом почетку књиге, у уводном делу, у основним цртама приказано стање друштава у Европи с краја 18. и почетком 19. века, у доба појављивања папирног театра.

Појави папирног театра претходило је оснивање сталних грађанских позоришта у већим европским градовима. Сама чињеница да је то време када се у грађанским породицама развијеног дела Европе све више придавало пажње образовању деце сигурно је допринела појави овог театра, који је несумњиво имао, поред забавне, и едукативну улогу. Међутим овај театар који се у почетку звао дечји, собни, стони... засигурно није био само то, али се у свим тим појмовима огледала његова специфичност и како је наведено у књизи: *Мора се схватити човекова жеља и потреба да, у сопственој кући, буде окружен ликовним копијама спољашњег света*.

Љиљана Лазић детаљно објашњава, у истоименом поглављу, шта је то папирни театар и подвлачи чињеницу да је то била једна од најважнијих забава у грађанским породицама тога времена. У књизи су дата детаљна објашњења како се правио папирни театар, са акцентом на ликовни део, који је и најважнији. Специфичност театра су шарени листови папира који су се лепили на картон и тиме добијала сценографија, али и глумци. У кућној атмосфери приказивале су се не само бајке, већ и дела која су била на репертоару класичних позоришта. Због тога се овај вид позоришног израза не може проучавати само као јединствена појава, већ као део позоришне уметности, али и као део ликовне уматности, штампарства, књижевности и неких других сегмената човековог деловања. Ауторка је на најбољи начин показала да се проучавање позоришне уметности мора посматрати кроз развој осталих уметности. Књига читаоца документовано уводи у свет графике, њене историје, порекло и развој илустрације, затим историју штампарства – од ручно цртаних листова папира, преко дрвореза,

бакрореза, све до литографије. Листови за израду папирног театра прошли су све ове фазе ликовног решења и оне су студиозно описане уз објашњење свих сличних штампаних узора: карте, разна помагала за игру, илустрованих часописа и других. До детаља је објашњена и занатска и ликовно-уметничка страна графичког штампарства. Да би дочарала тродимензионалну функцију папирног театра, ауторка је истражила најраније тродимензионалне моделе од папира, разне минијатуре и макете које су претходиле изради папирног театра.

Корени позоришне уметности одавно су препознати у обредима старих цивилизација, а корене папирног театра препознају се у првим црквеним представама библијских догађаја. Прављење у цркви, али и у кући, пећине, јасли, израда ликова Христа, Богородице и приказивање Христовог рођења Љиљана Лазић је на прави начин објаснила као почетак не само позоришта уопште, већ и самог папирног театра.

Небројено је много података који се могу наћи о начину израде и извођењу представа. Детаљно су објашњени начин куповине, као и исецање, лепљење, монтирање и извођење представе. Велики труд уложила је ауторка истраживајући ко су све били издавачи папирног театра. Ређају се подаци о немачким, енглеским, аустријским, данским, француским и шпанским најпознатијим издавачима папирног театра. Веома документовано износи и податке везане за тадашње најпознатије издаваче, који ће сигурно послужити за нека друга истраживања не само у области прављења папирног театра него и штампарства уопште.

Истражујући овај специфичан вид позоришта, Љиљана Лазић је проучила и репертоар папирног театра. Да би дошла до релевантних података везаних за репертоар, своја истраживања усмерила је на две државе са најраспрострањенијим папирним театром – Немачку и Енглеску. Како су за гледање, али и приказивање представа били подједнако заинтересовани и деца и одрасли, ово позориште се угледало на велика позоришта у свему, па и у репероатру. Ауторка истиче да је папирни театар следио и сценска и драмска правила великих позоришта. Тако су њена истраживања показала да су се на репертоару налазила, поред незаобилазних бајки, и историјске драме, мелодраме, комедије, трагедије, фарсе, бурлеске, комади са певањем и опере. Међу ауторима дела по којима су извођене представе били су и великани као што су: Гете, Шилер, Шекспир, Голдони и многи други.

Због специфичности израде папирног театра путем штампаних листова папира, у књизи је велико поглавље посвећено сценографији. Да би објаснила сценографска решења у папирном театру и да би се видело колико су се она ослањала на сценографска решења класичних позоришта, ауторка се морала осврнути на историју позоришне сценографије. Као историчар уметности, она је на прави начин дала комлетна објашњења сценографских решења, али и детаљне анализе ликовних узора за израду кулиса у папирном театру.

У веома израженом неговању папирног театра у европском грађанском свету, на крају Љиљана Лазић своја истраживања усмерава на историју српског позоришта и трагове папирног театра код нас. Почевши од Вертепа, преко школског позоришта и извођења *Траедокомедије*, световних и дилетантских позоришта и првих професионалних позоришта, ауторка се осврће и на ликовно и драмско стваралаштво 18, 19. и са почетка 20. века, када се у европским градовима негује папирни театар, те закључује да је неких назнака овог театра било и код нас баш при изради и приказивању световних представа.

Како је ова књига и каталог истоимене изложбе, после свих детаљних анализа, објашњења и закључака о папирном театру, дат је преглед колекције папирног театра у Музеју града Новог Сада – јединственој код нас. Ова вредна збирка, оставштина је војвођанског сликара Павела Ружичке (1888–1965) и каталошки је пописана у књизи.

Поред изузетне студије коју је написала Љиљана Лазић, ова књига је драгоцени извор илустрација о папирном театру. Свако поглавље је веома богато илустровано и фотографијом документовано. У књизи се налази преко 400 фотографија и илустрација које су свака за себе вредан документ и на најбољи начин доприносе схватању овог, пре свега, визуелног феномена.

На крају књиге, приложен је важан део везан за папирни театра – дијалог представе *Снижана и седам патуљака* у издању фирме J. Ф. Шрајбер из Еслингена која је била честа на репертоарима свих папирних театара.

Напоменимо и да се у овој јединственој књизи налази завидан списак литературе, који ће, верујем, послужити неким будућим истраживачима овог театарског феномена, а којима је Љиљана Лазић отворила пут. Кроз своју вредну и детаљну студију о

папирном театру, Љиљана Лазић је показала и закључила колико је овај феномен у директној или индиректној вези са свим областима људског достигнућа. Бавећи се папирним театром, ауторка у многоме проширује област изучавања, па се тако могу наћи вредни подаци из домена историје књижевности, сликарства, архитектуре, графике, музичке уметности, историје, географије, социологије, едукације, педагогије, штампарства, историје цркве, трговине и др.

Књига је потврда дуготрајног и систематичног истраживачког рада. Она обилује фактографским богатством свега онога што је допринело појави, изради и извођењу папирног театара, и самим тим биће незаобилазна у проучавању историје позоришта, драгоцена студентима позоришних академија и факултета, али и студентима неких других друштвених наука, јер папирни театар има велику социолошку и педагошку димензију, па ће је читати и људи различитих интересовања и њој ће се враћати и консултовати многи истраживачи разних опредељења.

Како Љиљана Лазић каже: Магија папирног театра се огледа у могућности сваког учесника да изрази своју машту и индивидуалност, а магију ове књиге осетиће свако док је буде читао, јер ће пронаћи низ података из различитих сегмената интересовања. На крају, све честитке Љиљани Лазић, аутору, али и Музеју града Новог Сада на подршци аутору и објављивању овако вредне публикације.

КЊИГА О ПРИСАЈЕДИЊЕЊУ

Гордана Петковић

ДР ДРАГО ЊЕГОВАН, ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ВОЈВОДИНЕ СРБИЈИ

Крајем 2004. године из штампе је изашла књига *Присаједињење Војводине Србији: прилог политичкој историји Срба у Војводини до 1921. године*, аутора др Драга Његована, а у издању Музеја Војводине у Новом Саду. Основни текст ове књиге чини ауторова докторска дисертација *Политика присаједињења и политички процеси у Војводини 1918–1921*, коју је аутор одбранио 15. марта 2004. године на Факултету политичких наука у Београду.

Присаједињење Војводине Србији 1918. године и стварање југословенске државе, од самог почетка је предмет научних и политичких расправа. Распадом СФРЈ деведесетих година XX века ово питање је на посебан начин актуелизовано.

Поред уводних разматрања, која се баве потребом и циљевима истраживања ове теме, дефинисањем основних појмова и методолошким аспектом истраживања, књига садржи пет хронолошко-тематских поглавља.

У првом поглављу аутор нам даје, врло сажето и прегледно, историју Срба од њиховог насељавања на балканском и панонском простору до Великог бечког рата (1683–1699). У овом делу представљене су нам многобројне чињенице које су указивале на територијални распоред, политичку улогу, војни значај, духовност и државотворност Срба. Развој српске државотворне идеје на балканском простору можемо пратити од ранофеудалних и феудалних српских средњовековних држава, преко формирања независне српске државе под династијом Немањића, до њеног распада и коначног пада под турску власт после слома Деспотовине (1459).

У Панонској низији Срби су били насељени још од VI века, пре доласка Мађара (IX век), који су их потчинили својој држави. Они су још од времена св. Саве, односно од почетка XIII века, били део Српске православне цркве и под црквеном јурисдикцијом Пећке патријаршије.

Током XVI века било је неколико неуспелих покушаја обнове српске државе на панонском простору (1526/27. и 1594). Долазак патријарха Арсенија III Чарнојевића међу панонске Србе, са више десетина хиљада Срба са Балкана (1690), значио је нову етапу њихове борбе за слободу. До ове сеобе дошло је током аустријско-турског рата, који је почео 1683. турском опсадом Беча, а завршио се Карловачким миром (1699), када су утврђене нове границе између ова два царства. Привилегије аустријског цара Леополда I одредиле су политички и друштвени статус Срба у Хабзбуршкој монархији. Ове привилегије су током наредна два века, у зависности од ситуације, биле поштоване или сужаване. С обзиром да је положај Срба у аустријској царевини био стално оспораван, а њихове политичке институције нису постојале, и политичка и духовна власт је била сконцентрисана у црквеној организацији – Карловачкој митрополији.

Планови о обнови српске државности настајали су и пре Првог српског устанка, још током XVIII века, не само на Балкану, већ и у Панонији. Осим првог плана, кога је израдио гроф Ђорђе Бранковић, аутор као битне издваја планове Саве Поповића Текелије и митрополита Стефана Стратимировића.

Обнова српске државности на кратко је и остварена у форми Српског Војводства (1848/49), односно Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1860).

У трећем делу књиге аутор говори о изградњи политике присаједињења, односно о концепцијама уједињења јужних Словена које су се формирале током Првог светског рата. Стварање нововековне српске државе, њено јачање и осамостаљивање у XIX веку, као и војни и политички успеси Србије у балканским ратовима, довели су до тога да она постане „југословенски Пијемонт".

Србија је у рат ушла неспремна, а њени ратни циљеви одређени су тек крајем 1914. године у Нишкој декларацији коју је донела Народна скупштина: одбрана Србије и „ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца". Ова декларација и југословенска оријентација српске државне политике произилазиле су из јавног мишљења, које је пред рат постало доминантно и у Србији, да су Срби, Хрвати и Словенци припадници једног "троплеменог" народа. Српска влада имала је два решења: „велико" (стварање југословенске државе у којој ће бити Срби, Хрвати и Сливенци) и „мало" (проширена Србија у коју би ушле Црна Гора и делови Двојне монархије у којима су живели Срби: Босна и Херцеговина, Војводина, Срем, делови Славоније и Далмације).

За пропагирање великог решења у Паризу је, од политичара са простора Аустро-Угарске, оформљен Југословенски одбор. Задатак му је био да пред савезницима оправда стварање југословенске државе, међутим, он је изашао из оквира тог задатка и наметнуо се српској влади као равноправан чинилац уједињења. Временом је између ова два кључна чиниоца настао раздор у вези са схватањем начина на који треба да се изврши уједињење.

Преко кључних момената (Крфске декларације, Женевске конференције, стварања Народног вијећа СХС, пробоја Солунског фронта) и представљања различитих опција унутрашњег уређења, аутор нам ствара слику развоја догађаја.

Четврти део књиге обрађује догађаје који су му претходили, као и сам чин присаједињења Војводине Србији, новембра 1918. године. Водеће политичке снаге међу војвођанским Србима, предвођене Јашом Томићем, успеле су у свом настојању да Војводину непосредно присаједине Србији и то путем Румског збора (24. новембра) и Велике народне скупштине у Новом Саду (25. новембра).

Присаједињењем Војводине Србији и стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, остварен је вековни циљ националне борбе Срба у Војводини.

У последњем поглављу аутор разматра политичке процесе у Војводини од уједињења до доношења Видовданског устава 1921. године.

Иако је објављено више радова који обрађују период од ослобођења Војводине до доношења првог Устава Краљевине СХС, политика присаједињења није обрађена у својој целовитости нити у једном од њих. Књига *Присаједињење Војводине Србији*, коју је написао др Драго Његован, представља једну целовиту историографско-политиколошку анализу политичких процеса који су довели до присаједињења Војводине Србији 1918. године.

СЕОБА СРБА У РУСКО ЦАРСТВО ПОЛОВИНОМ 18. ВЕКА[1]

Богољуб Савин

Издавачи Зборника "Сеоба Срба у Руско царство половином 18. в." су: Српско-украјинско друштво, Архив Војводине и Музеј града Новог Сада. Главни уредник издања и писац предговора је мр Средоје Лалић. Рецензент и писац поговора је академик Славко Гавриловић.

Књига је обима 568 страница. Њен садржај су уредили: др Б. Косановић, мр С. Лалић, др Д. Његован, мр Л. Хајдуковић и С. Боровчанин. Књига садржи 41 научни рад објављен на српском, руском, украјинском и румунском језику, са резимеима на српском и енглеском језику. Аутори радова су: С. Гавриловић, Б. Панић, Љ. Степанов, С. Бугарски, А. Рачуница, М. Дашић, З. Лакић, Д. Мартиновић, Р. Распоповић, М. Здравева, А. Гарабедјан, Р. Комсалова, В. Миљчев, Љ. Церовић, Л. Сухих, В. Подов, Ј. Дегтјарев, В. Петраков, О. Чумак, С. Лалић, К. Шљаховиј, О. Аболмасова, С. Шевченко, И. Чорнописки, П. Рудјаков, Ј. Рамач, В. Гавриловић, Р. Мићић, Д. Његован, С. Боровчанин, Б. Косановић, М-М. Косанович, С. Рајчевић, Л. Цвижба, О. Посуњко, О. Дзјуба, О. Микитенко, В. Пеунов, Д. Ајдачић, Л. Хајдуковић. Индекс личних имена сачинила је С. Субашић. На крају књиге дат је адресар аутора радова.

У предговору књиге мр Средоје Лалић је констатовао да никада до сада није обележена годишњица Сеобе Срба у Руско царство у 18. веку. Шта више, о тој Сеоби написана је само једна монографија - *Српска насеља у Русији - Нова Србија и Славеносрбија* академика Мите Костића, 1923. године. Између осталог и због тога је организован међународни научни скуп поводом 250-годишњице овог историјског догађаја. Председништво Српско-украјинског друштва било је иницијатор и главни носилац организационих, стручних, техничких и административних послова на изради програма манифестације. Музеј Војводине, Катедра за историју Филозофског факултета у Новом Саду и Архив Војводине прихватили су да буду номинални носиоци научног дела програма, док је Огранак САНУ у Новом Саду 2002. године био носилац Научне трибине *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века*.

Међународни научни скуп Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века одржан је 7–9 маја 2003. године у Музеју Војводине у Новом Саду. Највећи број учесника био је из Србије и Црне Горе – 17 са 17 прилога, из Украјине – 14 са 17 прилога, из Румуније – 3 са 3 прилога, Русије – 2 са 2 прилога, Бугарске – 2 са 1 прилогом и Македоније – 1 са 1 прилогом.

Тематским оквиром на српском, руском и украјинском језику, који су приредили за Скуп академик Славко Гавриловић и мр Средоје Лалић, омеђен је и хронолошки оквир Научног скупа у целости. Учесницима, који су слободно формулисали наслов и конкретну тему сугерисано је да се држе Тематског оквира, који је имао 3 тематска блока.

Уз научни скуп биле су приређене и две изложбе. Изложбу *Потиска и Поморишка војна граница 1702–1751*. ауторке Сузане Миловановић, вишег кустоса Музеја Војводине, отворио је академик Славко Гавриловић. Изложба *Нова Србија и Славеносрбија у Руском царству половином 18. века* аутора мр Алексија Рачунице, вишег архивисте Архива

[1] Зборник радова са Међународног научног скупа у Новом Саду, 7-9 мај 2003. године

Војводине, приређена је уз помоћ Централног државног историјског архива Украјине у Кијеву и Руског државног војно-историјског архива у Москви, отворио је Бранимир Андрић, заменик покрајинског секретара за образовање и културу.

У низу активности Српско-украјинског друштва важна су и обновљена издања дела: М. Костића *Српска насеља у Русији Нова Србија и Славеносрбија*, Љ. Церовића *Срби у Украјини*, О. Посуњко *Историја Нове Србије и Славеносрбије* и А. С. Пишчевића *Мој живот*. Ове књиге су послате у 65 насеља Украјине, у којима су сачувани трагови Срба и њиховог живота у њима.

Последњих година у Украјини појачано је научно интересовање за сеобе, о чему говоре бројне издате књиге на ову тему. С тим у вези обогаћена је библиографија о сеоби Срба у Руско царство у 18. веку, која сада броји 327 библиографских јединица.

Академик С. Гавриловић као рецензент књиге, у поговору је оценио да о појединим темама није било научних радова: о односу Српске православне цркве према сеоби, о демографским приликама у Бачкој после Сеобе, о Српском хусарском пуку после 1731. године и пуковима-наследницима после 1764. године и о етнографским карактеристикама средине у коју су се Срби населили. Неки научни радови на Скупу су излагали конкретне појединости ондашњих збивања, док су неки пак, доносили уопштеније закључке о оновременим догађајима. Углавном, радови на Научном скупу обухватили су хронолошки готово цео 18. век са назнаком до савремености. Садржајно, радови су обрадили тему и по ширини и по дубини, трагајући за узроцима сеобе Срба као и последицама асимилације у руско-украјинску средину, али и трагова свести о српском пореклу.

У појединим радовима изложена су занимљива сазнања. Тако је на тему депопулације српских насеља у Потисју и Оморишју после 1751. изведен занимљив закључак аутора да су се они Срби који су отишли стопили, а они преостали у Поморишју остали су Срби до данашњих дана. Поједини аутори из Црне Горе, Македоније и Бугарске изложили су сазнања о пресељењу својих сународника у Руско царство где су се временом етнички претопили. Велики број аутора констатује да су Срби постали језгро хусарских пукова и будући образац за стварање руске лаке коњице.

Још увек се памте српски официри – њих 152, а посебно Петар Текелија, Јован Хорват, Рајко Прерадовић и Јован Шевић. Врло су занимљиви и радови о знаменитим Србима тога времена: Текелијама, Зорићу и Пишчевићу. Поменути су и значајни руски историчари, пре свих Нил Попов, али и А. Јелачић, П. Миљуков и А. Соловјев, који су се бавили овом темом. Већина аутора из Украјине и Русије констатују брзу асимилацију Срба, као и њихове неспоразуме са староседелачким становништвом. Занимљив је податак да је у Новој Србији и Славеносрбији по окончању сеобе живело више од 26.000 становника. Руска империјална политика је 1764. укинула Нову Србију и Славеносрбију. Из појединих радова добијена су драгоцена обавештења о архивској грађи, посебно оној из Магистрата града Новог Сада која се бави питањем исељавања у Русију, али и оној која се чува у архивима Украјине. Такође су занимљива настојања младих украјинских истраживача да свестраније осветле амбијент и стање односа у Украјини у доба сеобе, посебно Јужне Украјине, што указује на потребу новог научног сагледавања овог простора.

Међународни научни скуп *Сеоба Срба у Руско царство половином 18.века* дао је велики допринос савременој историографији, како српској тако и народа с којима су Срби били у контакту и имали дубље везе и на чијој су се територији коначно населили у 18. веку.

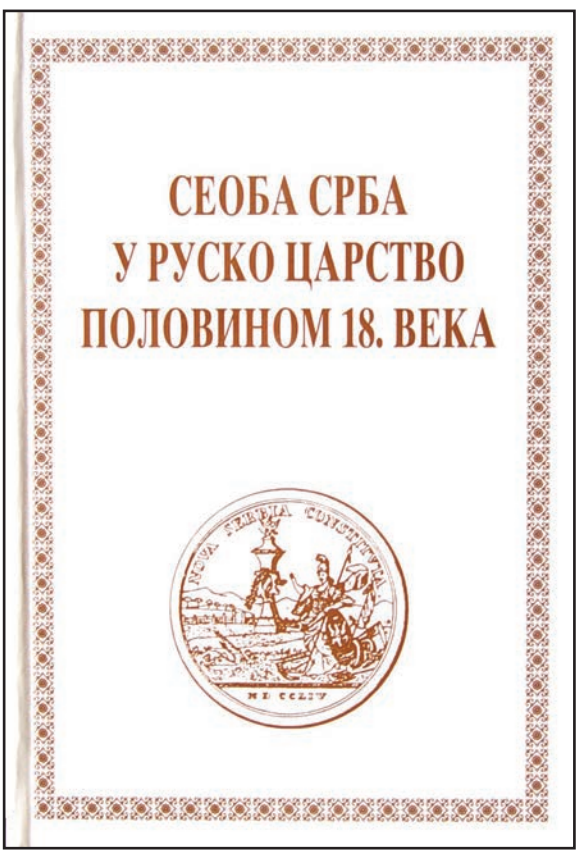

БАРОКНО ПАСТОРЧЕ

Мр Лидија Мустеданагић

Заборављени град – Подграђе Петроварадинске тврђаве, ур. Бојана Каравидић, "Субурбиум", Музеј града Новог Сада и Футура публикације, Петроварадин – Нови Сад 2005.

Од Небеског Јерусалима преко Великог Вавилона, од митских утврда до стварних градова попут града сунца (Хелиополис), града мира (Салем), не престаје бесконачна процесија утврђења који су, на плану митског и факцијског тј. историјског, пленили људску позорност, у оној мери колико је степен цивилизације био остварен и колико се за мером цивилизације трагало. Потреба за заштитом, идеалан град или анти-град – ова фигура кретала се кроз књижевност (али и осталу уметност), постајући главни актер ремек дела као што је *Илијада*, где митски јунаци подно Троје утиру највеће епске путеве, до *Утопије* Томаса Мора и ренесансно схваћеног и описаног *Сретног града* Фрање Петрића, до сабласног и фиктивног Борхесовог *Града бесмртника*, Даблина Џојсовог *Уликса*, Петерсбурга Достојевског, Лондона залудних јунака Чарлса Дикенса, прошлости и садашњости Буенос Аиреса Ернеста Сабата, митског и стварног Београда Бориславе Пекића у *Златном руну* и *Ходочашћу Арсенија Његована*, те Кишовог и Тишминог Новог Сада у *Пешчанику* и *Књизи о Бламу*. Градови постају мета не само књижевника, већ и ходочасника, путописаца, комерцијалних издања и бедекера разних врста и намене, центри описа свих моћи – политичке, економске, културне, туристичке, итд. Историцизам и историјска свест, пробуђени бурним и тескобним дешавањима у Србији последњих деценију и по, условили су писање и објављивање великог броја монографија о низу градова и насеља свих величина на њеној територији. Јер, треба заштити и сачувати од заборава оно што, поред ратног поља, као једини креативни генератор постоји, а то су – људска станишта, која оку свевидеће домаће и светске јавности треба пружити на увид. Хибридност већег броја ових издања у жанровском смислу погодује, тако, сваком укусу и са различитих аспеката осветљава оно што је у једном месту прошло, садашње и будуће. Томе у прилог иде и издање монографије *Заборављени град – Подграђе Петроварадинске тврђаве*, која представља изврстан зборник сачињен од текстова, фотографија и мапе, на српском и енглеском, о овом изузетном насељу на обали вечно плавог Дунава.

Из предговора сачињеног од стране уреднице Бојане Каравидић, сазнајемо за грађанску иницијативу оваплоћену, на првом месту, у оснивању удружења "Субурбиум", а нарочито за залагања проф. и архитекте Ранка Радовића, чије је писање есеја, нажалост, омела смрт, и фотографа Стевана Лазукића, чији је допринос овом издању незаменљив, јер његових 40 фотографија заиста зумирају прави детаљ и план, облик и распоред грађевина и природних стецишта Подграђа. Детаљно изведена мапа у боји Александра Станојловића, са двојезичном легендом, не може својом прецизношћу заиста никога збунити, јер се и најмања кућа на њој препознаје, по својим обележјима, од темеља до крова.

Као мото одзвања неколико реченица Ранка Радовића из новинског чланка *Живи простор*, из којих се протеже апел на незаборав, на уобличење историје архитектуре која је "жива кристализација мисли и традиција једног

народа и његовог времена", одакле проговарају поруке "не о форми, него о начину гледања на њу. Не из архитектуре, него из живота". За овим следе текстови Синише Јокића, Дубравке Ђукановић, Ласла Вегела, Саве Дамјанова, Фрање Петриновића, Владимира Митровића, Љиљане Јокић Каспар и Михала Рамача.

Први текст је историјски приказ Синише Јокића *Подграђе – залог за будућност*. Настанак места аутор парти од Петроварадинске стене, простора насељаваног још у палеолиту, до времена грађења цистерцитског самостана, Петроварадинске горње тврђаве и Доње тврђаве који датирају у XVII век и условљавају градњу Подграђа, чији су први насељеници били из Хрватског загорја, те Буњевци и Шокци. Прати се оснивање фрањевачког реда, подизање импозантног барокног манастира од 1699. који ће одлуком Јосифа II 1768. постати војна болница; агилни ред Игнације Лојоле подиже самостанску цркву св. Јурју и самостански клостер у периоду 1701–1714; велики број житеља немачког порекла (официри и војно-чиновнички кадар, занатлије, трговци и др.) ради на оживљавању и профилисању Воденог града. Подграђе се учврстило и оформило током XVIII века. Прави урбани простор развио се са добијањем Градске куће, где се сместило Градско веће са начелником, са формацијом Шајкашког батаљона, са домом за убоге, поштом, апотеком, две основне школе и нижом гимназијом, те низом друштвених организација и корисних удружења, као што је Добровољно ватрогасно друштво. Најеминентније војно лице са Тврђаве, како нам казује аутор, био је генерал Светозар Боројевић, једини Србин са чином фелдмаршала-лајтнанта са баронатом, а за њим и аустријски официр Лазар Мамула; у Подграђу је рођен и хрватски бан Јосип Јелачић, а 40-тих година XIX века капелан у Петроварадину био је потоњи бискуп Јурај Штросмајер; и др. Детаљним прегледом архитектонског развоја Подграђа Синиша Јокић употпуњује слику његовог развитка и стасавања.

Одлуком цара Јосифа II од 1783. Петроварадин постаје "Царско-краљевско, славонско-сремска генерална команда у Петроварадину", а уједно и седиште Централног казненог завода Војног суда и Славонске генералне команде, а ове промене живописно претендују на статус једне култне слике: "Романтичну лепоту и архитектонски склад барокног градића често су нарушавали звекети ланаца и очајни уздаси заробљеника у затворским казаматима Петроварадинске тврђаве." Историјски преглед завршава са прекидом статуса Петроварадинске тврђаве као војничког утврђења 1917, а Петроварадина као неутврђеног места, док Подграђе носи своју цивилизацијску улогу војно-барокног градића до 1951. када се дефинитивно демилитаризује Тврђава и касније постаје културно-историјски споменик од великог значаја. Аутор завршава апелом да се историјско језгро Подграђа под овим монументалним спомеником сачува од све веће девастације и учини плодним тлом и расадником културне и сваке друге афирмације.

Дубравка Ђукановић у тексту *Подграђе – историјско окружење као реалан контекст развоја савременог града*, говори о историјском значају и јединственој историјско-архитектонској целини коју чини Подграђе, као и о потреби за планским приступом реконструкцији, обнови и синтези новог и старог унутар структуре овог града. Ауторка на крају текста позива на шетњу кроз Градић и уједно на замишљање овог простора у светлу преудешавања које би се могло извести када би било довољно знања, воље и љубави, средстава и времена, уложених у његову обнову: "Замислите омалтерисане и окречене фасаде, застакљене прозоре, фластерисана и озелењена дворишта, живе бунаре, скулпуре, бокоре цвећа који падају са прозора и балкона, табле са натписима и пиктограме на фасадама, упаљена улична светла, декоративне мале светиљке у висини кровних венаца, љубазне и насмејане гастрономе, винаре и пиваре, продавце, сликаре и галеристе, кустосе и књижаре који вас позивају у своје просторе, мирис уређених кућа, мирис Тврђаве и Дунава, и још много тога чему се дивимо у неким другим градовима могли би да имамо овде код нас."

Ласло Вегел у свом кратком прозном запису *Петроварадин*, лирски интонираном, Подграђе види као "пасторче Новог Сада и Петроварадинске тврђаве", назива га "несебичним сирочетом", оно је "подсвест града" испуњено његовим сновима, а снови Новог Сада изгледа да су ружни. Историја је овде сведена на свега неколико спомен-плоча, из изгледа и става људи провејава само нетрпељивост према њој:

"Подграђе походе рђави снови.

Можемо ли да га пробудимо као Трнову Ружицу?"

Сава Дамјанов у причи *Мој Градић, Подграђе, у народу звано Suburbium*, гради

једну постмодернистичку фарсу: на уста вечног наратора, "духа приповести" навиру сећања на сусрете са актерима историјских збивања и пролазника кроз Погрђе и околину, од најранијих до модерних времена, те се срећемо са темпларима и масонима, Али-Пашом и Еугеном Савојским ("пијан као прасац"), Симеоном Пишчевићем ("Симке је невешто испод униформе крио грбу") који је заправо Захарије Орфелин ("симпатичан чичица али помало досадан у сталном доказивању да се на бечкој Академији школовао са Жан Жак Русоом"), Енгелсхофеном, те мање познатим градским ћелатима чији је ценовник услуга истакнут, Доситејом Обрадовићем (који "је више волео да крка него да лоче"), Маријом Терезијом (која је Доситеја "молила да је престане зајебавати и почне само јебавати"), Франческом Апостолијем (чија су *Сремска писма* из заточеништва слата његовој најмлађој тетки), Карађорђем, Матошем, баном Јелачићем, Штросмајером, Јосипом Брозом, Лазом Костићем и Вуком Караџићем, и многим другим личностима. Пародистичко и постмодернистичко преудешавање историје и њеног залеђа, приче и легенде, факта и трача, ескалира у појави "старова" светског шоу бизниса – Мика Џегера, Мадоне и Тине Тарнер – отварајући врата сумњи у релевантност историјског податка и флексибилности "избора" елемената приче, што све одговара уоченој поетици, карактеристичној за стваралаштво Саве Дамјанова.

Фрања Петриновић у причи меланхоличног штимунга *Изгубљен на мосту (Добри дух Подграђа) – варадинска вечерња ведута*, полази од водитељске приче на једној радио станици која говори о појави духа у Подграђу и развија овај мотив у специфичну готску причу: наратор је зазвао духа Софронија, оваплотио га у причи, идентификујући и себе као део тог "готског света Подграђа", наслеђа прошлости о којој мисли и преиспитује је, док будућност види као осеку земаљских радости. Креће се на трансверзали једног времена обележеног комунизмом, социјализмом и демократским променама, односно, транзицијом, а Градић се овде успоставља као микрооквир за оно што се догађа(ло) у целој земљи, својеврсни *mise an abyme*. Наратор успоставља кредибилитет уметничког "зазивања духова", "спиритуализма", литеризујући њихов легитимитет и обликујући их као једну од спона између прошлог, садашњег и будућег, при чему се границе између два света стапају и губе:

"Као што знате истина је сасвим другачија. Ми постојимо, само смо на тренутак застали на једном од непостојећих мостова који је повезивао обале Дунава. Изгубљени. Изгубљени на мосту, сувишни људи на размеђу векова, уморни од потцењивања. Као и сви. Као цела земља.

Зар сумњате да је мален број оних који стоје на мосту, изгубљени? У питању су читави градови изгубљених људи. Препуни аутобуси, банке, поште, возови, аеродроми. Баш у наше време све је више људи који чувају као тајну властити утисак промашености и изгубљености, ишчекујући спасоносно разрешење.

Уосталом, не постоји тајни живот. Постоји само осећај, јачи но икад, да неки други живе уместо нас наше животе, неку од могућих верзија, неку коју никад нисмо успели да остваримо."

Владимир Митровић овде објављује свој прозни првенац *Ја, Лауренцијус Фојтхајмер, војни градитељ и несвршени студент спекулативне теологије*. Наратор се удвостручава у времену садашњем и прошлом, "присећајући се" догађаја из његовог првог живота у XVII веку, око којих се плете једна павићевска мистификација хуморног набоја. Грађење Тврђаве, изградња фрањевачког манастира оживљени су непосредним виђењем и делањем главног јунака немачког порекла, радника–грађевинца, а потом полазника студија философије у манастирској школи које ће, зарад градитељских и организационих послова, те бекријања, занемарити. Школа је временом затворена, због низа необичних околности за које је наратор, тек кроз неколико векова, сазнао. Уз чудне људе, наиме, појавиле су се и секташке теорије "које су покушале да сакрализују обичне, животне појаве и тиме исмеју и профанишу саму сакралност – чедородитељи, нечедородитељи, распеване натукаче, бегунци, трескавци, бичевани, немолећи, нехотећи, доброчинитељи, кућевљани, ликујући, светоболни, свакодневничари, светохранци и бројни други о којима ни данас не знам много. Ипак, тада, та тмурна и неразумна тумачења светих списа ошамутила су религиозне људе, који су у веку побожности полако губили наду у спасење. Те секте биле су организоване са стране, као групе које су кроз рутуалне чинове кришом чиниле добра дела. Њихова дела – *Мудрост глади*, *Тајанствено гостопримство*, *Теологија хране*, *Духовна правила за понашање за и испод стола*, *Трећи талас* итд. – мусави студенти су читали у ретким тренуцима одмора, када их

фратри нису гонили да дограђују и одржавају манастирско здање.”

Љиљана Јокић Каспар објављује мемоарски текст *Градић са друге обале*, дајући му својеврстан омаж, присећајући га се из доба детињства, а и каснијих периода. Временско-просторне координате успостављају се између Новог Сада, Петроварадинске тврђаве и Подграђа у распону од 60-тих до 90-тих година прошлог века, при чему су маркирана пунктна места и догађаји као што су мали зоолошки врт на Тврђави, Официрска плажа и Жежељев мост, прве дискотеке на “Ђави” и фестивал *Exit*, црква у Штросмајеровој улици, бан Јелачић и његова родна кућа, Београдска капија и опасне вожње у супротном смеру, уметнички атељеи и бомбардовање старог Варадинског моста 1999: “Нигде на свету није могуће претворити раздаљину од седам минута у седам сати, осим ако не живите на месту некакве чаролије. То магично искуство, колико год било изазвано несрећним околностима, учинило је да Подграђе преживи и најгора времена.”

Михал Рамач публицистички интонираним текстом под називом Одавде *је настао Нови Сад (Размишљања једног становника Градића)*, затвара низ одабраних текстова о овом граду. Помало резигнирано сагледава стање немара власти према историјском наслеђу оличеном у Градићу подно Петроварадинске тврђаве, закључујући, између осталог, да ако “Тврђава нечему и служи, Подграђе као да је вишак”. Износи запажања о социјалној структури житеља, износећи више неузорне примерке, али и наду да постоји чашица свесних који макар малим корацима може негде да стигне на путу самоосвешћења и очувања Градића.

СУДБИНА МОСТОВА

Синиша Јокић

БОГОЉУБ САВИН “НОВОСАДСКИ МОСТОВИ НА ДУНАВУ”
МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА 2005.

“Дунав је тија, али моћна река”! Овим кратким, али поетски снажним описом Дунава Богољуб Савин, кустос Музеја града Новог Сада, уводи нас у веома корисну и занимљиву књигу о новосадским мостовима.

У издању Музеја града Новог Сада, у години поновног завршетка једног од највећих и најлепших мостова на Дунаву и у Европи – моста „Слободе“, 2005. године, изашла је књига Богољуба Савина „Новосадски мостови на Дунаву“.

Књига у рецензији др Драге Његована и инжењера мостоградње Арсена Прибића, са обиљем илустрација из фотодокументације Музеја, перфектно графички уређена и одштампана, издата је са намером да приближи новосадској јавности неправедно запостављену завичајну историју. Историју нашег града проткану бурним догађајима, успонима и падовима, ратним недаћама и природним непогодама али и привредним, духовним и демографским напредовањима, на специфичан начин презентује неуморна градња мостова и њихова, нажалост, насилна рушења и девастација.

Аутор је заокружио ову историјску и судбинску причу, кроз призму мостова, дајући пресек урбаног и динамичног развоја Новог Сада као града и увек присутног човека у њему.

Трудећи се да у методолошком смислу као историчар одржи хронолошки приступ Б. Савин перманентно задржава један топли, наративни ток излагања ове неисцрпне теме уз обиље историјских и техничких података, скрећући пажњу читаоцу на објективне и наметнуте друштвено-политичке околности присутне у нашем савременом окружењу. Он обликује материју у стандардно захвалном научно-популарном стилу који сваком читаоцу од 7 до 77 година пружа једно веома поучно, питко и занимљиво штиво.

Уочивши првенствени значај великог, богатог и моћног Дунава за настанак и развој морфологије терена његовог тока и слива, затим природног и људског станишта, у геостратегијском, привредном и историјском смислу, аутор нас враћа у дубоку преисторију и историју ових простора да бисмо схватили везу континуитета људске цивилизације и Дунава који тече и носи, своју и све ондашње и садашње животне приче са собом.

Напомињући нам порекло имена Дунав, његов значај некад и сад, уз неизоставне податке о дужини, пловности, изворишту и ушћу, Савин пажњу читаоца полако из далеке преисторије, пратећи дунавски ток, усмерава ка данашњици уз спознају огромног значаја овог терена на коме је настао Нови Сад, пре њега Петроварадин и доминирајућа Тврђава, уздигнута на Петроварадинској стени, десној обали Дунава, извајаној његовом застрашујућом снагом.

Током миленијумске прошлости људи су знали да је премошћавање Дунава кључно за опстанак сопствене заједнице, уз неизоставну и пресудну војну супрематију која гарантује сваки даљи напредак овде присутне цивилизације. Аутор нам зато од почетка даје преглед успешног премошћавања Дунава скелом или мостом на овом потесу Бачке и Срема и то систематично од Антике, средњег века, Отоманске царевине, Хабсбуршке монархије, Двојне монархије и на крају модерног доба, које се протеже кроз читав XX и долазећи XXI век.

Аналитичан и концизан текст са јасним реченицама и низом одличних и конкретних поднаслова има добру прегледност и омогућава прецизно уочавање сваког сегмента приче. Аутор наглашава значај сваког моста, описујући га понаособ, од његовог историјата до техничких и визуелних детаља, пратећи развој друштва и могућности тадашње мостоградње у научно-технолошком смислу.

Обрађени су сви мостови и скеле који су записани и запамћени на овом простору и каснијој новосадској историји. Од прве Римске скеле у III веку и средњовековних петроварадинских скела, турских ћуприја, до аустријских понтонских мостова које аутор хронолошки набраја и описује уз богату фото-документацију.

Представљени су турски понтонски мостови, затим аустријски, „Хагенов мост“ на храстовим понтонима, са описом посебно занимљиве церемоније пролећног постављања и зимског спремања моста у зимовник. Жељезнички мост „Фрање Јосифа“ односно „Краљевића Андреја“ чији стубови већ трећи век секу дунавске таласе и који је током II светског рата имао и своју импровизовану варијанту. Презентован је и, у јавности слабо познат, за војне потребе у I светском рату подигнут полустални Поћореков мост. Први мост подигнут у новој држави јужних словена је мост „Краљевића Томислава“ за чију су градњу посебно били заинтересавани грађани Новог Сада јер, како каже Савин, то је „први стални друмски мост“.

После II светског рата гради се прво мост на пајване и шлепове, а затим мост „Маршала Тита“ са чије се пруге уз тутњаву спуштао воз кроз Градић и то читавих 16 година, што је аутор илустровао аутентичном фотографијом.

Богољуб Савин нам уз даље представљање нових мостова кроз друштвену анализу указује на оновремене услове живота, потребе динамичног развоја града и савремену технологију којом су грађени модерни мостови у Новом Саду. Не заборављајући прецизан трошковник изградње сваког моста. У својој класи највећи мост у Европи, Жежељов мост, понос градитељског умећа тада већ чувене фирме „Мостоградње“ отворен је 1961. године. Следећи градитељски подухват грандиозних размера изнедрује колосални мост на Дунаву, симболично назван мост “Слободе“. Вишеструка повезаност Новог Сада и фрушкогорских падина отварањем овог великог моста ублажила је притисак на дотадашње саобраћајне потенцијале овог региона, на шта посебно указује Савин.

На жалост, као што аутор лепо примећује, тај велики мост „Слободе“ не доживљава пунолетство. Иако пројектован за XXI век, у налету НАТО агресије пред крај XX века, заједно са осталим новосадским мостовима срушен је у дунавску песковиту воду. Често неправедно историја се понавља и неминовно нас, заједно са књигом у читалачком заносу, враћа у прошлост. Поново скелама и чамцима Новосађани премошћују Дунав као пре пет векова.

Међутим, живот тече даље својим неумољивим током, баш као и велики и моћни Дунав, и како то каже аутор „Мостоградњино тромостовље 1999\2000“ доноси обнову мостова за кратко време, односно подизање Моста на Баржама, затим Монтажно-Демонтажног моста и васкрслог и уздигнутог Варадинског моста, званог Варадинска дуга.

На крају, после 6 година чекања, Новосађани, Каменичани, Петроварадинци... дочекали су подизање и отварање старог-новог, али велелепног моста „Слободе,“ који поново премошћава незаустављиви Дунав.

Као и током целог текста књиге о мостовима Богољуб Савин више него успешно и закључује ово своје дело говорећи нам о 11 мостова преко којих се у XX веку прелазило у Новом Саду, како каже „толико их је било од Каменичке аде до Ратног острва“.

Успео текст Богољуба Савина о новосадским мостовима, који пружа преглед завичајне и урбане историје Новог Сада не би био потпун да се аутор није потрудио да публикацију од 70 страна текста илуструје са 43 фотографије, што црно-беле што колоритне, презентујући нам старе мапе, гравире, разгледнице и фотографије на којима се виде панораме Новог Сада, Петроварадина и наравно свих новосадских мостова и то у различитим фазама и из различитих перспектива.

ЧЕТВРТО ИЗДАЊЕ КАТАЛОГА “ЗМАЈЕВ МУЗЕЈ”

Маријана Раткелић

Стална музејска поставка Спомен збирке “Јован Јовановић Змај” у Сремској Каменици током 2004. године допуњена је и освежена новим предметима, који су припадали песнику Змају и породици Јовановић, а до сада су се налазили у депоу Одељења културне историје Музеја Града Новог Сада. Њихово излагање допринело је бољем и потпунијем сагледавању песниковог живота и рада, те указало на потребу издавања новог, допуњеног и дорађеног каталога “Змајев музеј”.

На иницијативу директора Музеја града

Новог Сада др Драге Његована, реализовано је четврто издање каталога "Змајев музеј". Кустос Спомен збирке је прекуцао постојећа три текста којима се пружа комплетан увид у поставку Музеја. Аутори ова три текста су: др Божидар Ковачек и кустоси у пензији Јелена Радовановић и Бранислава Новаковић.

Уводном речју др Божидар Ковачек подсетио је на то колико је песник Змај био: "општенародни, национални песник" и како је: "долазак у његов музеј, у кућу у којој је живео и умро, за сваког од нас посета старом познанику, поштованом пријатељу, духовном сроднику, нашем чика-Јови, деда-Јови Змају."[1]

Кустос Јелена Радовановић је текстом "Јован Јовановић Змај – Живот и рад" упознала читаоце са основним песниковим биографским и библиографским подацима, те је осврtом на његов књижевни рад допринела бољем сагледавању Змаја не само као књижевника, већ и као издавача и покретача бројних новина и часописа, родоначелника дечје књижевности у Срба и борца за ширење културе и писмености свог народа.

Причу о песниковом дому, о томе како су годинама брижљиво прикупљани, селектовани и чувани предмети из куће песника Змаја и прерастању скромне кућице у најстарији меморијални музеј у нашој земљи, са посебним осврtом на формирање и рад чувеног друштва "Змај" дала је кустос Бранислава Новаковић у тексту "Змајев музеј".

У свом Поговору др Драго Његован подсетио је да одрасли, они који буду читали каталог "Змајев музеј" треба да, потакнути њиме, "... деци причају бајке, читају дечје песме, не бране дечје игре и да их једног дана доведу у Змајев дом, пре него што одрасту и постану као ми – одрасли."[2]

Стручну, музеолошку обраду каталошких јединица дале су кустоси: Јелена Радовановић и Бранислава Новаковић, док је каталошку обраду нових предмета који су употпунили музејску поставку дао аутор овог текста.

Фотографије за четврто издање урадили су фотографи Музеја града Новог Сада: мр Владимир Червенка и Фења Киселички. Идејно, ликовно решење, насловну страну и прелом дао је академски сликар и вајар Ђорђе Лазић – Ћапша, док се за лекторисање побринула мр Лидија Мустеданагић.

Четврто издање каталога "Змајев музеј" броји 1.000 примерака и садржи 14 фотографија у колору, а одштампано је у штампарији "Пан-папир", Висарионова 2а, Нови Сад.

Каталог "Змајев музеј" не претендује да донесе нове и епохалне, до сада необјављене податке о животу и раду песника Јована Јовановића Змаја. Жеља нам је да употпуни, надогради и сажме у целину сва знања која свако од нас има о Змају и која сваки пут када отвори овај Каталог може да обнови.

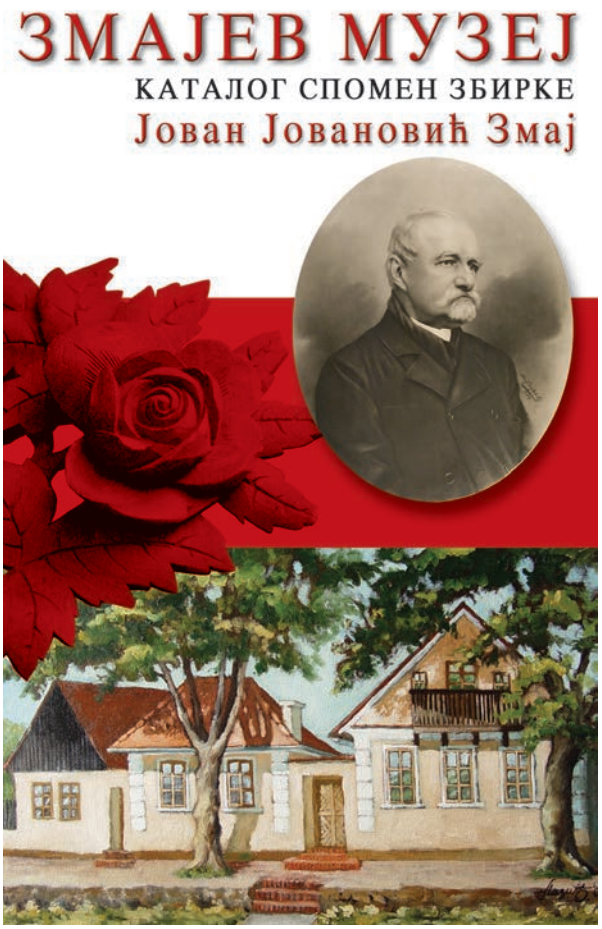

[1] „Змајев музеј", каталог Спомен збирке "Јован Јовановић Змај", Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005, стр. 5.
[2] Исто, стр. 105.

ПЕТРОВАРАДИНСКА ТВРЂАВА У РЕЧИ И СЛИЦИ

Даница Симоновић

Музеј Града Новог Сада је, у сарадњи са ТВ студиом *Бечкерек*, приредио издања: *Петроварадинска тврђава – Корак по корак, Петроварадинска тврђава – водич и Петроварадинска тврђава – фото-монографија.*

Водичи су објављени на српском, енглеском и немачком језику, с циљем да се афирмише изузетна културно-историјска и туристичка вредност "Гибралтара на Дунаву".

1. *Петроварадинска тврђава – Корак по корак* нам омогућава да добијемо основне податке о Тврђави. Синиша Јокић, кустос Музеја, аутор водича, у свом уводном делу, описује Тврђаву: „*Барокна лепотица, колосална творевина, вековна људска цивилизацијска одредница...*". Овако лирски представљена, буди у нама радозналост и жељу да је упознамо и схватимо њену непроцењивост у сваком смислу.

На 32 странице, у „full" колору, са 34 фотографије, обухваћени су најзначајнији објекти и локације. Текст је кратак, прецизан, с основним подацима. Корице су урађене сјајном кунстдрук хартијом, на којима је представљена Тврђава оивичена бескрајним плаветнилом неба. Куриозитет је

Торањ са сатом, у десном углу Тврђаве, веома атрактиван у представљеној доминантној позицији.

2. Живко Марковић, кустос Музеја у пензији, аутор је издања *Петроварадинска тврђава – водич.*

У овој књизи, на 112 страница текста, са 104 фотографије, представљена је Тврђава и оно што је за њу карактеристично (детаљи, грбови, портрети знаменитих личности, споменици, скулптуре, олтари, кипови, итд.). Представљен је и Музеј града Новог Сада, Торањ са сатом, Подграђе, стари мостови, цивилно гробље, црква на Текијама, и др.

Живко Марковић на својеврстан начин, води читаоца у лагану шетњу по Петроварадинској тврђави. Истовремено пружа и могућност едукације, не штедећи речи поткрепљене историјским и религијским чињеницама. Шири обим података задовољава и најзнатижељније љубитеље лепог. Богато опремљен представља „пун погодак" туристичке презентације.

Њен одсјај у води обасјан светиљкама, панорамски приказан у сумраку, примамљива је слика за све туристичке конзументе, али и за неке шире видике и спознаје обичних грађана.

Дизајн је урадио Дарио Груден.

3. Фотомонографија *Петроварадинска тврђава,* представља збир 105 фотографија. Ванстандардног је формата, величине 280x290 мм.

Ово капитално издање је дело маестра фотографије, господина Мартина Цандира. Никада до сада ништа слично није створено.

Фотографијама су представљени сви објекти (уметнички, туристички, војни и сакрални) на Петроварадинској тврђави (горњој и доњој) и Хорнверк.

Уметник је користио перспективу из авиона, са десне и леве обале Дунава, са моста "Варадинска дуга" и Тврђаве.

Музеју града Новог Сада посвећено је дванаест страница. Пажљиво биране фотографије и текстови који описују изложбе, истичу огроман значај ове установе културе.

Обучена у зиму, Тврђава је отмена графица; с пролећним пупољцима – полетна краљица; обавијена мирисом лета – поносна лепотица; обојена јесењом патином – борбена ратница.

Приказана кроз сва четири годишња доба, у пуном сјају долази до изражаја њена колосална фортификација барокне лепоте.

Скупоценост обраде, тврд повез, омотница од сјајног кунстдрука високе грамаже и картонско паковање, подижу јој вредност до нивоа непроцењивог дара, лепе успомене или дела вредне колекције.

Тврђава је, на омотници и картонском паковању, окупана сунчевим зрацима. Емитујући светлост и топлину плени и привлачи нашу пажњу. Горда и велелепна баца све око себе у сенку. Прецизно око фотографа и избор дизајнера овом фотомонографијом, потврђују једно од маркетиншких правила – паковање продаје производ.

Текстове је приредио господин Витомир Симурдић.

Уредник горе поменутих издања је Зоран Радованов, власник ТВ студија ‘Бечкерек’. Фотографије је урадио Мартин Цандир. Рецензенти су: др Драго Његован, директор Музеја града Новог Сада и Синиша Јокић, кустос-историчар, а за дизајн је био задужен Дејан Попов.

У финансирању водича и фотомонографије учествовала је Управа за културу града Новог Сада.

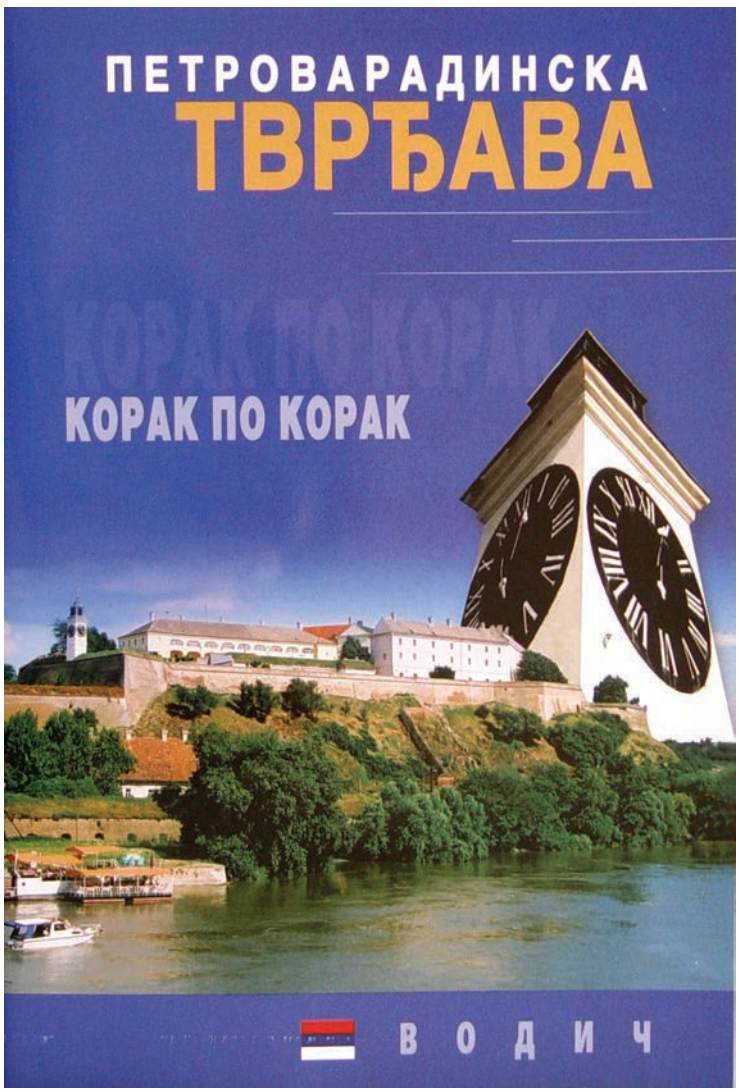

ЗБИВАЊА

ЉИЉАНА ЛАЗИЋ ДОБИЛА НАГРАДУ ICOM-а "КУСТОС ГОДИНЕ"

Даница Симоновић

Извршни одбор Националног комитета ICOM-а Србије и Црне Горе, на предлог Комисије за доделу годишњих награда, на састанку одржаном 20. априла 2005. године, донео је одлуку да годишњу награду за *КУСТОСА ГОДИНЕ* понесе г-ђа *Љиљана Лазић*, виши кустос-историчар уметности, запослена у Музеју града Новог Сада, за нове концепте музеолошког рада преко пројекта *Папирни театар.*

Љиљана Лазић је рођена 1. фебруара 1971. године у Осијеку, где је завршила основну школу и гимназију. На Филозофском факултету у Београду, на групи за историју уметности, дипломирала је 1995. године код проф. др Миодрага Јовановића. У Музеју Града Новог Сада запослена је од 1. новембра 1995. године као кустос-приправник у Одељењу за културну историју. Стручно звање кустоса добила је 26. новембра 1996. са темом хабилитационог рада "Српска графика 18. и 19. века из збирки МГНС". Стручно звање вишег кустоса добила је 13. децембра 2004. године са темом хабилитационог рада "Колекција папирног театра у МГНС".

У Музеју Града Новог Сада води следеће збирке: Ликовну збирку, Збирку примењене уметности – текстил, Збирку културно-историјских прилога, Збирку музички и позоришни живот и Меморијал Меланије Бугариновић.

Аутор је четири изложбе и коаутор једне.

Поред многобројних радова, написала је и монографску студију *Папирни театар*, уз истоимену изложбу, у којој је детаљно објашњен историјски развој овог вида позоришне културе, те у потпуности публикована колекција Музеја града Новог Сада.

Изложба *Папирни театар* отворена је у Музеју Града Новог Сада, 29. децембра 2004. године, у простору Збирке стране уметности, Дунавска улица бр. 29. Том приликом представљен је веома богат фонд графичких листова 19. века, кулиса за минијатурни кућни театар, доспелих у Музеј 1975. у оквиру заоставштине познатог војвођанског сликара-декоратера Павела Ружичке. Мање присутни или потпуно непознати на српском простору, ови листови-кулисе драгоцено су сведочанство европске грађанске културе. На изложби је представљено 140 оригиналних и добро очуваних литографија у боји, као и 10 специјално израђених макета папирног театра, од којих је једна стављена у функцију за игру. Поставку чине и реконструкције тродимензионалних сцена од папира, скице и албуми за позоришне декоратере и сценографе, као и издања позоришних дела на српском језику.

Изложбу је посетило преко 2.000 посетилаца. Уз сарадњу са просветно-педагошком службом Музеја града Новог Сада организоване су представе Андерсонових бајки за децу предшколског и основношколског узраста. Одиграно је око 100 представа.

С обзиром да је неколико музеја из Србије, Републике Српске и Хрватске изразило жељу да ова изложба гостује код њих, прво гостовање је било у Музеју историје Југославије у Београду од 19. септембра до 3. октобра 2005, а у овој години се планира гостовање у Градском музеју у Ријеци.

Ценећи високе критеријуме из Правилника о додељивању годишње награде Националног комитета ICOM-а Србије и Црне Горе, који

се односе на услове награде "Кустос године", а имајући у виду досадашњи рад, стручно напредовање и посебно реализовану изложбу "Папирни театар", др Драго Његован, директор Музеја града Новог Сада, предложио је колегиницу Љиљану Лазић за награду "Кустос године", коју је она заслужено добила и поносно понела истоимену титулу.

Љиљана Лазић је испољила изврсност у свим аспектима кустоског рада. Ова врло престижна награда је круна њеног залагања. Додељено признање служи јој на част као и њеном Музеју – Музеју града Новог Сада.

Свечано уручење награда било је на централној свечаности у Пријепољу, 14–15 маја 2005. године, одржано у недељи обележавања Међународног дана музеја. Музеј града Новог Сада је, у оквиру исте манифестације, 18. маја, био домаћин свим музејима Србије и Црне Горе. Организација је била одлична. Присуствовало је 210 музеолошких стручњака, те бројни новинари и људи из Управе за културу Града. Том приликом је, поред доделе многих признања везаних за струку, основана секција археолога Музејског друштва Србије. Након радног дела дана организован је ручак у хотелу "Варадин", где су се гости уз пријатну музику опустили и остварили непосредније контакте веома важне за будућу пословну сарадњу.

Директор Музеја, др Драго Његован, одлично је одиграо улогу правог домаћина, поводом чега су, на адресу Музеја, стигле многобројне речи хвале и подршке за успостављање квалитетног умрежавања и повезивања музеја у нашој земљи.

ПРИНОВЕ

МУЗЕАЛИЈЕ

Јелица Ћурчић

Музеј града Новог Сада је током 2005. године приновио своје збирке путем откупа, поклона и сопственим истраживањима.

Археолошка истраживања вршена су у Челареву и Сремским Карловцима (двориште Магистрата).

Путем **откупа** Музеј је прибавио следеће предмете:

	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ОДЕЉЕЊЕ
1.	„Канопник” Саво Петковић, 1927. г.	Завичајна збирка Ср. Карловци
2.	Одломци Змајеве аутобиографије, 1933. г.	Завичајна збирка Ср. Карловци
3.	Извештај Богословије светог Саве за шк. 1939/40.	Завичајна збирка Ср. Карловци
4.	Песма „Успомени прве изложбе народних и вештачких рукотворина”, 1884.	Завичајна збирка Ср. Карловци
5.	Ценовник Српске манастирске штампарије, 1917.	Завичајна збирка Ср. Карловци
6.	Старе разгледнице Сремских карловаца (11 комада)	Завичајна збирка Ср. Карловци
7.	Преслица, дрвена, 1890.	Етнологија
8.	Вретено, 1890.	Етнологија
9.	Сноваљка, 1890.	Етнологија
10.	Трлица за прераду конопље, 1860.	Етнологија
11.	Чутура, 1850.	Етнологија
12.	Пракљача, 1880.	Етнологија
13.	Пешкир, 1890.	Етнологија
14.	Обрамица са ланцима,1880.	Етнологија
15.	Крцаљка за орахе, 1890.	Етнологија
16.	Нађва за хлеб, 1870.	Етнологија
17.	Лопар, 1880.	Етнологија
18.	Чаша, дрвена	Етнологија
19.	Посуда, дрвена, 1880.	Етнологија
20.	Вага (кантар), 1830.	Етнологија
21.	Вага са тасом, 1900.	Етнологија

22.	Вага са једним тасом, 1900.	Етнологија
23.	Поскурњак славски, 1890. (два комада)	Етнологија
24.	Поскурњак божићни, 1890.	Етнологија
25.	Штап, старачки, 1880.	Етнологија
26.	Маказе, виноградарске, 1870.	Етнологија
27.	Карбид, лампа, 1870. (3 ком.)	Етнологија
28.	Даире, поч. 20. века	Етнологија
29.	Таблица школска, крај 19. века	Етнологија
30.	Писаљка, крај 19. века	Етнологија
31.	Сунђер, крај 19. века	Етнологија
32.	Прегача, 1910. (2 ком.)	Етнологија
33.	Појас, ручно ткан, крај 19. века	Етнологија
34.	Старе разгледнице Ср. Карловаца (8 комада)	Завичајна збирка Ср. Карловци
35.	Разгледнице: народне шаре из Војводине (4 комада)	Завичајна збирка Ср. Карловци
36.	Берберски радни пулт	Етнологија
37.	Дрвена столица са наслоном (2 ком.)	Етнологија
38.	Кухињски креденац са пескираним стаклом	Етнологија
39.	Чутура од дрвета са дуборезом	Етнологија
40.	Кутија са поклопцем од лима, осликана	Етнологија
41.	Плакат - прослава двадесетогодишњице ослобођења и уједињења	Историја
42.	Плакат краља Александра 1918. о прогл. Краљевине СХС	Историја
43.	Табло ученика, 1922/1923.	Историја
44.	Проб, антонинијан, новчић од бронзе, 277–282 г. н. е.	Археологија
45.	Портрет Ђорђа Натошевића	Културна историја
46.	Сервис од стакла, сецесија (2 сервиса)	Културна историја
47.	Сточни пасош: Војводство Србија и Тамишки Банат, Кула, 1856.	Историја
48.	Пореска књижица: Округ Велики Бечкерек, 1857.	Историја
49.	Правила службе за послугу: Војводство, 1854.	Историја
50.	Географско–статистичка табела европских држава, Праг, 1826.	Историја
51.	Уредба Патријарха Јосифа властима Војводине из 1849.	Историја
52.	Архивалије и каталози из радионице Николе Ивковића (период између два светска рата)	Културна историја
53.	*Милетић и Змај и Милетић и Бранко М. Шевић,* 1926.	Завичајна збирка Сремски Карловци
54.	*Свечано предавање поверенице Г. Бранковићу*, 1907.	Завичајна збирка Сремски Карловци
55.	Разгледнице Сремских Карловаца (12 комада)	Завичајна збирка Сремски Карловци
56.	Негативи из фотографске радионице Шоуца	Завичајна збирка Сремски Карловци
57.	Фотографија плана битке код Петроварадина, 1716. (2 ком.)	Историја
58.	Авионски снимак Петроварадинске тврђаве, 1930.	Историја
59.	Фотографија мапе битке код Петроварадина, 1716.	Историја
60.	Геодетски план Сремске Каменице, 1795.	Историја
61.	Прегледни план Новог Сада, 1952.	Историја
62.	Карта Новог Сада, 1944.	Историја

63.	Рачун за комуналије, 1932.	Историја
64.	Скенирана фотографија Митрополита карловачког Стефана Станковића	Историја
65.	Фотографије из историје Новог Сада и Петроварадина (9 ком.)	Историја
66.	Џепни адресар града Новог Сада, 1946.	Историја
67.	Правила Историјског друштва у Новом Саду, 1927.	Историја
68.	Аван	Етнологија
69.	Држач за јаје	Етнологија
70.	Посуда за кашичице	Етнологија
71.	Држач за чачкалице	Етнологија
72. 73.	Старе разгледнице (81 комад)	Завичајна збирка Сремски Карловци
74.	Старе фотографије (3 комада)	Завичајна збирка Сремски Карловци
75.	Старе честитке (14 комада)	Завичајна збирка Сремски Карловци
76.	Диплома Главног одбора Војводине Србске, 1948/1949. г.	Завичајна збирка Сремски Карловци
77.	Кухињски креденац	Етнологија
78.	Сребрни прстен, касни Средњи век	Археологија
79.	Штампани материјал (плакати, позивнице, програми, каталози, визит карте за манифестације НОМУС, Стеријино позорје, Академију уметности итд.)	Културна историја
80.	425 фрагмената разнородних бронзаних фибула из периода I–IV век	Археологија
81.	Племићки грб – уље на платну из 1823. г.	Историја
82.	*Песме* Бранка Радичевића, Панчево 1880.	Завичајна збирка Сремски Карловци
83.	Милан Шевић, *О Бранковој смрти*, Нови Сад 1925.	Завичајна збирка Сремски Карловци
84.	Програм Српске велике гимназије Карловачке за школску 1887/8, Нови Сад 1888.	Завичајна збирка Сремски Карловци
85.	Бранко Радичевић, *Девојка на студенцу*, (песма за гласовир)	Завичајна збирка Сремски Карловци
86.	*„Застава“ против Германа Анђелића*, Нови Сад 1885.	Завичајна збирка Сремски Карловци
87.	Споменица о прослави 25–годишњице и освећења друштвене заставе Новосадског Српског Занатлиског Певачког Друштва „Невен” 1900–1925, Нови Сад 1925.	Културна историја
88.	Змај Јован Јовановић, *О деци и за децу* приредио Јаша М. Продановић, Београд 1928.	Културна историја
89.	*Родољубиве песме Змаја Јована Јовановића*, за штампу пробрао Милан Недељковић, Сремски Карловци 1914–98.	Културна историја
90.	*Све дојакошње песме Змај – Јована Јовановића*, Нови Сад 1871.	Културна историја
91.	*Дечје радости, збирка песама Чика – Јове Змаја*, Нови Сад 1946.	Културна историја
92.	Змајовини *Ђулићи* и *Ђулићи увеоци*, Загреб 1899.	Културна историја
93.	Змај Ј. Јовановић, *Ђулићи увеоци*, Нови Сад 1882.	Културна историја
94.	*Девесиље упјесмио Змајова*, Нови Сад 1900.	Културна историја
95.	*Енох Арден* од Алфреда Тенисона / превео Змај – Јован Јовановић, Нови Сад 1880.	Културна историја

96.	Извештај за школску1933–34, Женска учитељска школа у Новом Саду, 1934.	Културна историја
97.	Извештај за школску годину 1932–33, Државна Женска реална гимназија у Новом Саду, 1933. г.	Културна историја
98.	Извештај за школску годину 1933–34, Државна Женска реална гимназија у Новом Саду	Културна историја
99.	Извештај за школску 1936/37 годину, Женска учитељска школа у Новом Саду, 1937.	Културна историја
100.	Извештај за школску 1937/38 годину, Женска учитељска школа у Новом Саду, 1938.	Културна историја
101.	Извештај о Српској вишој девојачкој школи у Новом Саду на крају двадесетпете, а школске 1898–9. године, Нови Сад 1899.	Културна историја
102.	Извештај за школску 1933–34, Женска учитељска школа у Новом Саду, 1934.	Историја
103.	Извештај о Српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1895–96.	Историја
104.	Споменица о педесетој светосавској беседи, Мушка гимназија у Новом Саду, 1928–38.	Историја
105.	Споменица о двадесетпетогодишњици издавачког рада Луке Јоцића, Нови Сад 1903.	Историја
106.	Споменица о стогодишњици Српске православне велике гимназије у Новом Саду, штампарија Ђорђа Ивковића, 1910.	Историја
107.	Споменица града Новог Сада, Историјско друштво у Новом Саду, 1933.	Историја
108.	Бранко Максимовић, *Нови Сад данас и сутра,* Нови Сад 1937.	Историја
109.	Да ли г. Др. Бранислав Борота градски начелник Новосадски заслужује признање и поклон / Др. Ђорђе Тапавица адвокат у Новом Саду, 1934.	Историја
110.	Споменица ослобођења Војводине1918, Нови Сад 1929.	Историја
111.	Споменица 1861–1921, Друштво за Српско народно позориште, Нови Сад 1921.	Историја
112.	Др. Ђорђе Тапавица, *Шајкашко питање*, Нови Сад 1909.	Историја
113.	*Светосавац за гласовир*, Нови Сад 1835.	Историја
114.	Извештај о раду и стању Српског народног позоришта за пословну годину 1911–12, Нови Сад 1912.	Историја
115.	Немачко–усташки летак из II светског рата, потерница са наградом за Јосипа Броза Тита	Историја
116.	Шест илустрација из разних књига везаних за српску и хрватску историју	Историја
117.	Документ о продаји куће патријарха Арсенија III Чарнојевића, 1699.	Завичајна збирка Сремски Карловци
118.	Портрет Ј. Ј. Змаја по Урошу Предићу, Стеван Павков, 2005.	Културна историја
119.	Портрет Ј. Ј. Змаја, копија по Урошу Предићу, Стеван Павков, 2005.	Културна историја
120.	Лична карта Српске Војводине и Тамишког Баната, издата 1858. године	Историја

121.	Спомен плакета – медаљон збирке Павла Бељанског из 1976. године	Историја
122.	Диплома са печатом доктора правних наука са Будимпештанског универзитета из 1901. године	

Путем **поклона** Музеј је обогатио своје збирке и то:

	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ОДЕЉЕЊЕ	ДАРОДАВАЦ
1.	Јаја, васкршња, (12 комада)	Етнологија	Бошко Симић Ветерник
2.	Пешкир (3 комада) Таблет, 1939. Куварица, 1934. (8 комада) Трака за ормар, почетак 20. в. Венчана фотографија Олге Лепавић и Петра Кнежевића, 1912. Фотографија освећења крста на Магарчевом брегу 1938–1939. Фотографија Олге Лепавић са сином Славком, 1913. Фотографија Олге Лепавић са другарицама, 1910. Фотографија ученика ОШ у Сремским Карловцима, 1932.	Завичајна збирка Ср. Карловци	Зора Шарановић Сремски Карловци
12.	Ручно ткано платно, вез, поч. 20. в.	Етнологија	Љубица Савић Кавгић Нови Сад
13.	Ручно ткано платно, вез, 1920.	Етнологија	Милена Наранчић Футог

14.	„Славујанке” избор Лазе Костића из поезије Ј. Ј. Змаја, 2004.	Културна историја	Градска библиотека Нови Сад
15.	„Историја српске књижевности за децу” Т. Петровић, 2001.	Културна историја	Тихомир Петровић Врање
16.	Чаша са мотивом Цриквенице	Културна историја	Винко Деже Сремска Каменица
17.	Сведочанство Занатске коморе Војводине о положеном мајсторском испиту; Фотографија Михајла Чиефа у берберској радионици	Етнологија	Ондреј Чиеф Кисач
19.	Гвоздени држач за лавор – умиваоник Емајлирани лавор	Етнологија	Анка Хевера Кисач
21.	Везени столњак, почетак 20. в.	Етнологија	Надежда Савић Нови Сад
22.	Старе фотографије (21 комад) Документи (34 комада)	Завичајна збирка Ср. Карловци	Милорад Поповић Сремски Карловци

24.	Алатке од опсидијана (8 ком.) Глинени пршљенци (2 ком.) Фрагмент камене секире Кремене стрелице (3 ком.) Бронзани бодеж Атипични уломци керамике (4 ком.)	Археологија	Надежда Савић Нови Сад
25.	Фотографија архитекте Владимира Николића Фрагментована лула (2 ком.)	Завичајна збирка Сремски Карловци	Катица Гавански Сремски Карловци
26.	Документација и архива Добровољног ватрогасног друштва „Др Лаза Костић" из Новог Сада (22 комада) Албум, *Сто година ватрогаства Новог Сада од 1872-1972.* Фотографија ватрогасног дома	Етнологија	Добровољно ватрогасно друштво „Др Лаза Костић" Нови Сад

ПУБЛИКАЦИЈЕ

Јелица Ћурчић
Мирјана Мирић

Књиге

1. Вера Јовановић, *Лиза Крижанић – сећања и писма,* Нови Сад 2005.
2. Милица Марковић, *Географско-историјски именик насеља Војводине,* Нови Сад 1966.
3. Динко Давидов, *Студије о српској уметности XVII века,* Београд: Српска књижевна задруга, 2004.
4. Alberto Siliotti, *Египат – храмови, људи и богови,* Загреб: Мозаик књига, 1999.
5. Колективни аутор, *Опћа повијест умјетности,* Загреб: Мозаик књига, 2004.
6. Драгутин Фуруновић, *Енциклопедија штампарства (књига 1),* Нови Београд: аутор, 1996.
7. Драгутин Фуруновић, *Енциклопедија штампарства (књига 2),* Нови Београд: аутор, 1996.
8. Драгутин Фуруновић, *Енциклопедија штампарства (књига 3)* Нови Београд: аутор, 1996.
9. Драгутин Фуруновић, *Историја и естетика књиге I,* Нови Београд: аутор, 1996.
10. Драгутин Фуруновић, *Историја и естетика књиге II,* Нови Београд: аутор, 1996.
11. Драгутин Фуруновић, *Историја и естетика књиге III,* Нови Београд: аутор, 1996.
12. Драгутин Фуруновић, *Историја и естетика књиге IV,* Нови Београд: аутор, 1996.
13. Сретен Петковић, *Културна баштина Србије – The cultural Heritage of Serbia,* Нови Сад: Православна реч, 2003.

14. Љиљана Шево, *Културна баштина Републике Српске – The cultural Heritage of Republika Srpska,* Нови Сад: Православна реч, 2003.
15. Сретен Петковић, *Културна баштина Црне Горе – The cultural Heritage of Montenegro,* Нови Сад: Православна реч, 2003.
16. Колективни аутор, *За крст часни и слободу златну,* Нови Сад: Полет прес, 2004.
17. Колективни аутор, *Деценција страдања српског народа,* Нови Сад: Полет прес, 2004.
18. Колективни аутор, *Румена јабука: етно и агро-туризам Војводине* Нови Сад: Пчеса, 2004.
19. Колективни аутор, *Дуд мурга – допуњена прва Пчесина књига "Дуд" из 1985,* Нови Сад: Пчеса, 2004.
20. Золтан Калапаш, *Војвођански инџилири, машинци, светлописци,* Нови Сад: Пчеса, 2004.
21. Иларион Руварац, *Писма архим. Илариона Руварца игуману Сави Орловићу,* Сремски Карловци: Српски православни манастир Гргетег, 2005.
22. Жан Шевалије, *Речник симбола – митови, снови, обичаји, поступци, облици, ликови, боје, бројеви,* Нови Сад: Stylos – Киша, 2004.
23. Југослав Оцокољић, *Икона – писање, читање и созерцање са теологијом иконе,* Београд: Југослав Оцокољић, 2004.
24. Дејан Медаковић, *Срби у Загребу,* Нови Сад: Прометеј, 2004.
25. Драгомир Јанков, *Војводина – пропадање једног региона – подаци и чињенице,* Нови Сад: Graphica Academica, 2004.
26. Колективни аутор, *Заштићена природна добра и екотуризам Војводине,* Нови Сад: Природно-математички факултет, 2004.
27. Колективни аутор, *Српски биографски речник , А–Б,* Нови Сад: Матица српска, 2004.
28. Љиљана Чубрић, *Од калуђера до просветитеља,* Београд: Народни музеј, 2004.
29. Милутин Стијовић, *Српски глас,* Нови Сад: Издавачка књижарница З. Стојановића, 2004.
30. Татјана Корићанац, *Историјски и утварни ликови Београда – Београд у романима Бориславе Пекића Златно руно и Ходочашће Арсенија Његована,* Београд: Музеј града Београда, 2004.
31. Др Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918,* Нови Сад: Музеј Војводине, 2001.
32. Др Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији – прилог политичкој историји Срба у Војводини до 1921,* Нови Сад: Музеј Војводине, 2004.
33. Петар Баштић, *Хронологија о прецима Баштића (Јовића) из Доњег Вуковска,* Сремски Карловци – Карловачка уметничка радионица, 2005.
34. Колективни аутор, *Мањинска права и њихова примена у Војводини,* Нови Сад: Фонд за отворено друштво Југославије, 2000.
35. Војислав Пушкар, *Улице Новог Сада,* Нови Сад: Прометеј, 2001.
36. Јован Бајић, *Српско питање,* Београд 2003.
37. Колективни аутор, *Јовина гимназија – генерација матураната 1955,* Нови Сад 2005.
38. Бранко В. Врањешевић, *Српска села на Сувој међи – од Ђурковаче до Петрове горе – Стабања, Збориште, Градина, Бојна, Глиница, Пољана, Дреновац,* Нови Сад: ЈКП Информатика – Змај 2004,
39. Gelu Neamţu Ioan Bolovan, *The Revolution of 1848-1849 in Transylvania,* Rumunija, 2004.
40. Колективни аутор, *Радови симпозијума – Банат историјска и културна прошлост,* Темишвар 2001.
41. Marius Porumb, *Ştefan cel Mare şi Transilvania – legături culturale şi artistice moldo –Transil vane în sec. XV-XVI,* Румунија, 2004.
42. Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania – The jews of Transylvania,* Румунија, 2004.
43. Миломир Степић, *Српско питање – политичко питање,* Београд: Јантар група, 2004.
44. Колективни аутор, *Италијанско сликарство од XVI до XVIII века из Народног музеја у Београду,* Београд 2004.
45. Иванка Бешевић–Борели, *Радост боја – Живот и дело Николе Бешевића,* Београд: Народни музеј, 1998.
46. Никола Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић 1851–1907,* Београд: Народни музеј, 2001.

47. Бранко Бауер, *Српски Маусер,* Београд 2004.
48. Бобан Милојковић, *Топографија,* Београд 2003
49. Петар Ћурчић, *Војна топографија,* Београд 2003.
50. Бранко Лазић, *Сава Шумановић – пут и страдање,* Ваљево: Народни музеј, 2004.
51. Колективни аутор, *Сликарство архитектура фотографија скулптура – избор текстова емитованих у емисијама Радио Ваљева,* Ваљево 1979.
52. Владимир Кривошејев, *Ненадовићи у српској револуцији,* Ваљево 2004.
53. Бранко Лазић, *У свету уметности у свету музеја,* Ваљево: Народни музеј, 2003.
54. Боривоје Маринковић, *Хаџи Рувим – пре целине, пре смисла,* Ваљево: Народни музеј, 1989.
55. Миодраг Јакшић, *У част писаца из расејања,* Београд: Министарство за дијаспору, 2005.
56. Марија Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку – прилози за историју,* Ваљево: Народни музеј, 1989.
57. Колективни аутор, *Ваљево 1914–1918: Саопштења са научног скупа Ваљевски крај у Првом светском рату одржаног 15. и 16. новембра 1999. године,* Ваљево: Народни музеј, 2000.
58. Колективни аутор, *Истраживања VI: Ваљевска Колубара,* Ваљево: Народни музеј, 1984.
59. Колективни аутор, *Српски календар за просту 2003. годину,* Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2002.
60. Миленко Палић, *Осам новосадских мостова – Мостови на Дунаву између Новог Сада и Петроварадина,* Сремски Карловци: Карловачка уметничка радионица, 1999.
61. Ивица Кољанин, *Директори професори и ученици Карловачке гимназије,* Београд: Дерета, 2005.
62. Љиљана Радуловачки, *Занати прехрамбеног смера у Сремској Митровици,* Сремска Митровица: Музеј Срема, 2004.
63. Бранко Лазић, *Огледи из музеологије,* Ваљево: Народни музеј, 2004.
64. Петар Рокаи, *Историја Мађара,* Београд: Clio, 2002.
65. Ханс–Георг Бек, *Византијски миленијум,* Београд: Clio, 1988.
66. Смиља Марјановић Душанић, *Приватни живот у Српским земљама средњег века,* Београд: Clio, 2004.
67. Славко Голић, *Бечкерек – Петровград – Зрењанин,* Београд: Завод за издавање новчаница, 2004.
68. Милица Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани,* Београд: Центар за очување Косова и Метохије, 2004.
69. Бранко Б. Јокић, *Мартовски погром на Косову и Метохији: 17-19. март 2004. године – с кратким прегледом уништеног и угроженог хришћанског материјала,* Београд: Министарство културе Републике Србије, 2004.
70. Даница Поповић, *Манастир Куманица на Лиму,* Пријепоље, Београд: Археолошки институт, 2004.
71. Гордана Павловић Лазаревић, *Министри просвете Србије,* Београд: Педагошки музеј, 2000.
72. Љубодраг Димић, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941,* Београд: Педагошки музеј, 2000.
73. Колективни аутор, *Књига о стаклу,* Јагодина 2002.
74. Миодраг Милин, *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи: Прилог и грађа (1944-1949),* Темишвар 2004.
75. Љубомир Степанов, *Мирон (Ненадовић) – изабрани списи,* Темишвар 2004.
76. Живко Милин, *Лексикон поратних Срба посленика писане речи у Румунији,* Темишвар 2004.
77. Elena Rodica Colta, *Maghiarii din ghioroc,* Темишвар 2005.
78. Татомир Вукановић. *Речник древног рударства у земљама централног Балкана,* Бор 1998.
79. Богољуб Савин, *Новосадски мостови на Дунаву,* Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2005.

80. Душан Н. Петровић, *Патријарх Георгије Бранковић (1890–1907),* Сремски Карловци: Српска православна богословија Св. Арсенија, 2005.
81. Миланка Тодић, *Радета Станковић,* Београд: Народни музеј, 1998.
82. Бранко Ћурчин, *Новосадско насеље Шангај некад и сад,* Нови Сад: Управа II парохије при Алмашком храму, 2004.
83. Сава Степанов, *Сликар нечујног протицања: избор текстова о сликарству Здравка Мандића,* Нови Сад: Музеј Војводине, 2005.
84. Сава Степанов, *Сликар портрета и пејзажа Војводине,* Нови Сад: Музеј Војводине, 2005.
85. Стјепан А. Седер, *Првој смрт, другој патња, трећој хљеб,* Сремски Карловци, 2002.
86. Драгиша Милосављевић, *Осаћански неимари,* Београд: Просвета; Прибој: Завичајни музеј, 2000.
87. Драгиша Милосављевић, *Сликари Лазовићи и њихово доба,* Ужице: Народни музеј, 2000.
88. Божидар Хаџи Пауковић, *Да се не заборави,* Рума, 2005.
89. Агнеш Озер, *Живот и историја у Новом Саду,* Нови Сад, 2005.
90. Младенко Кумовић, *Музеолошко образовање у Финској, Чешкој Републици и Србији и Црној Гори,* Нови Сад, 2005.
91. Бојана Каравидић, *Заборављени град - подграђе Петроварадинске тврђаве,* Петроварадин: Субурбиум: Музеј града Новог Сада, 2005.
92. Вељко Ђурић Мишина, *Република Српска Крајина,* Београд: Добра воља, 2005.
93. Мара Шовљаков, *Варош Футог: прилози за проучавање историје,* Футог: аутор, 2003.
94. Симон Адамс, *Илустрована историја света,* Нови Сад, 2005.
95. Колективни аутор, *Велики атлас свијета,* Загреб, 2004.
96. Љубиша Соколовић, *Стари Ниш,* Ниш, 2003.
97. Колективни аутор, *Along Three Rivers: Millenary album of Country Csongrad,* Сегедин, 2001.
98. Милоје Васић, *Остава денара и антонинијана из Доњег Црниљева,* Шабац, 2005.
99. Ксенија Катанић, *Погледи из душе: импресије о сликарима, вајарима, графичарима и керамичарима; књиге о уметности,* Нови Сад: Stylos, 2004.
100. Марко Кљајић, *Свети Јурај у Петроварадину: 1693-2003,* Петроварадин, Римокатолички жупни уред св. Јурја, 2004.
101. Dr. L. Gyula Farkas, *Opusztaszer Monostor lelőhely antropológiai leletei,* Сегедин, 1998.
102. Татомир Вукановић, *Дреница: Друга српска Света Гора: Антропогеографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934-1937. године,* Приштина: Београд, 2005.
103. Колективни аутор, *Земља живих,* Београд, 2005.
104. Бранислав Тодић, *Грачаница: сликарство,* Београд, 1999.
105. Слободан Ћурчић, *Грачаница: историја и архитектура,* Београд, 1999.
106. Владимир Недељковић, *Хеликоптер на глави: историја рокенрола у Панчеву: 1962-2004,* Панчево: Тим за комуникацију, 2005.
107. Војислав Т. Бојовић, *Пљеваљско занатство,* Београд: Етнографски музеј, 2005.
108. Јован Јовановић-Змај, *Славујанке,* Нови Сад: Градска библиотека, 2004.
109. Бранко Ћурчин, *Новосадско насеље Шангај некад и сад,* Нови Сад, 2004.
110. Јован Милутиновић, *Хуманистички приступ васпитнообразовној улози музеја,* Нови Сад, 2003.
111. Јован Живановић, *Српски пчелар: илустрован орган за српске пчеларе,* Сремски Карловци, 2005.
112. Слободан Селинић, *Београд: 1960-1970: снабдевање и исхрана,* Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.
113. Зоран Јањетовић, *Деца царева, пасторчад краљева: националне мањине у Југославији 1918-1941,* Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.
114. Момчило Златановић, *Први српски устанак на југу Србије у историји и традицији,* Врање, 2004.
115. Зоран Радованов, *Петроварадинска тврђава: Petrovaradin fortress: Peterwardeiner Festung,* Нови Сад: ТВ студио "Бечкерек", 2005.

116. Јелена Чворовић, *Gypsy Narratives: from poverty to culture,* Београд: Етнографски институт САНУ, 2004.
117. Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића,* Београд: Етнографски институт САНУ, 2004.
118. Ивица Тодоровић, *Ритуал ума: значење и структура литијског огледа,* Београд: Етнографски институт САНУ, 2005.
119. Софија Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект,* Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
120. Делфина Рајић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре,* Чачак: Народни музеј, 2004.
121. Гизела Бок, *Жена у историји Европе: од средњег века до данас,* Београд: Clio, 2005.
122. Колективни аутор, *Фрушка гора у античко доба,* Нови Сад, 1995.
123. Весна Крчмар, *Педесет година Опере Српског народног позоришта,* Нови Сад: Српско народно позориште, 1998.
124. Росица Петрова - Василева, *Сава Доброплодни – био-библиография,* Бугарска 2005.
125. Росица Петрова - Василева, *185 години от рождението на Сава Доброплодни: Сборник доклади от Юбилейна научна сесия,* Бугарска 2005.
126. Колективни аутор, *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века: зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду 7-9. маја 2003,* Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2005.
127. Бранислав Тодић, *Манастир Дечани,* Београд: Музеј у Приштини, 2005.
128. Владимир Митровић, *Архитекта Ђорђе Табаковић,* Петроварадин: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 2005.
129. Зоран Радованов *Нови Сад,* Нови Сад 2005.

Каталози:

1. Драгојла Живанов, *Риста Ћинкулов (1922–2002)*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2005.
2. Власта Шабић, *Рухо из етнографског одјела Музеја Славоније*, Музеј Славоније, Осијек 2002.
3. Љиљана Станојевић**,** Небојша Дамјановић, Владимир Мереник, *The first Serbian Uprising and the Restoration of the Serbian State***,** Историјски музеј Србије**,** Београд 2004**.**
4. Љиљана Бакић, *Медаље из збирке Градског музеја Вршац – XVIII-XX век*, Градски музеј Вршац, Вршац 2004.
5. Маријета Јозефус Јита, Франц В. Кајзер, *Карел Апел – Радови на папиру : из колекције Музеја града Хага*, Народни музеј у Београду, Београд 2004.
6. Гордана Ковић**,** *Стари град – Шабац*, Народни музеј Шабац и Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Шабац 2004.
7. Гргур Марко Иванковић, Анте Грубишић, *Оставштина осијечке слободнозидарске ложе "Будност*", Музеј Славоније Осијек, Осијек 2003.
8. Хермина Гоерицка – Лукић, *Грчки, грчко–колонијални и келтски новац из Музеја Славоније Осијек*, Музеј Славоније Осијек, Осијек 2004.
9. Младен Радић, Звонко Бојчић, *Средњовековни град Ружица*, Музеј Славоније Осијек, Осијек 2004.
10. Јелена Тешић, *Невестински накит код Срба у 19. веку и првој половини 20. века*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2003.
11. Др Братислава Владић Крстић, Јасна Бјеладиновић Јергић, Зоран Родић, Велибор Стојаковић**,** *Народна култура Срба у XIX и XX веку*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2003.
12. Зоран Родић, *Традиционално посуђе – из збирке Етнографског музеја у Београду*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.
13. Ирена Филеки, *Здраво свануло – Пешкир у традиционалном животу Србије*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2002.

14. Јелена Тешић, *Водич кроз збирку ускршњих јаја*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.
15. *CEM мед стварностјо ин визијо*, Словенски етн. музеј, Љубљана 2004.
16. Др Драго Његован**,** *Политички плакат у Војводини (1848–2003)*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004.
17. Др Јасна Јованов, Милана Квас, *Спомен-збирка Павла Бељанског – Цртежи и графике*, Спомен–збирка Павла Бељанског, Нови Сад 2004.
18. *Муселимов конак – водич и каталог музејских поставки Сеча кнезова, Ваљевска нахија и Ваљевци у Првом и другом српском устанку*, Народни музеј Ваљево, Ваљево 2004.
19. Драгана Лазаревић Илић, *Солунски фронт у објективу ратног сликара и фотографа Драгољуба Павловића*, Народни музеј Ваљево, Ваљево 2004.
20. Светлана Бајић и Лебиба Џеко, *Украшавање и мотиви на бошњачком градском покућству*, Музеј у Пријепољу и Земаљски музеј БиХ у Сарајеву, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 2005.
21. Чедомир Васић, Бранко Богдановић, Душан Бабац, Невена Крстић, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Историјски музеј Србије и Народни музеј Ваљево, 2004.
22. Наташа Дрча, *Мирољуб Алексић – ретроспектива*, Народни музеј Ниш, Ниш 2004.
23. Томислав Мијовић, *Изложба слика и цртежа Мирослава Анђелковића*, Народни музеј Ниш, Ниш 2004.
24. Мира Јоцић, Слободан Дрча, Марица Максимовић, *Археолошко благо Ниша – од неолита до средњег века*, САНУ и Народни музеј Ниш, Београд 2004.
25. Мирослав Бановић, *Хладно ватрено оружје са опремом из збирке Народног музеја Крагујевац*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2004.
26. Татјана Милосављевић, *Скулптуре из збирке Народног музеја у Крагујевцу*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2004.
27. Споменка Ковачић Гужвић, *Народни музеј Крагујевац*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2004.
28. *Даница Масниковић*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2005.
29. *National museun Kragujevac*, водич, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2005.
30. Предраг Михајловић, *Љубиша Ђонић 1890–1920*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2004.
31. Светлана Радошковић, *Пешкири из етнолошке збирке Народног музеја у Крагујевцу*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2005.
32. *Оља Ивањицки*, Народни музеј Крагујевац, Крагујевац 2005.
33. Гордана Павловић Лазаревић, *Три царства*, Педагошки музеј, Београд 2001.
34. Љиљана Станков, *Ђаковање – другованје или како се забавља српска младеж*, Педагошки музеј, Београд 2002.
35. Душко Грбовић, *Привреда у Јагодини у 15. веку*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2004.
36. Љубица Здравковић и Драгослав Дедић, *150 година апотекарства у Јагодини*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2002.
37. Миодраг Мика Алексић, *Занати старе Јагодине до 1940. године*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2004.
38. Бојан Поповић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Завичајни музеј Јагодина и Народни музеј Београд, Јагодина 2005.
39. Љубица Здравковић, Мира Бојки и др, *Завичајни музеј Јагодина: стална изложбена поставка*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2001.
40. Љубица Здравковић, *150 година Јагодинске пиваре*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2003.
41. Љубица Здравковић, Мира Бојкић, и др, *Пет десетлећа посвећености: педесет година рада Завичајног музеја у Јагодини 1954–2004*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2004.
42. Бранислав Цветковић, *Осам векова Хиландара – Хиландарски рукописни одломци из збирке Завичајног музеја у Јагодини*, Завичајни музеј Јагодина, Јагодина 2002.
43. Славољуб Пушица, *Обнова манастира Давидовица*, Музеј у Пријепољу, Пријепоље 1998.
44. Ненад Предојевић, Синиша Јокић, и др, *Поглед са Петроварадинске стене*, Историјски архив града Новог Сада, Нови Сад 2005.

45. Душан Кабић, *Бор као инспирација уметника*, Музеј рударства и металургије Бор, Бор 2004.
46. Душица Николић и Игор Јовановић, *Археолошка истраживања музеја рударства и металургије 1963–2004*, Музеј рударства и металургије Бор, Бор 2004.
47. Братислава Петровић и Емина Бранковић, *Традиционално одевање Влаха од последњих деценија 19. века* до *савременог доба*, Музеј рударства и металургије Бор, Бор 1998.
48. Предраг Јанеш, *Каталог уметничке радионице пензионера*, Музеј рударства и металургије Бор, Бор 2005.
49. Душица Николић,*Античко гвоздено оруђе*, Музеј рударства и металургије Бор, Бор 1997.
50. Видосава Недомачки, *Јеврејски историјски музеј,* Савез јеврејских општина Југославије, Београд 1969.
51. Весна Недељковић Ангеловска, *Ватрогасци петроварадински –изложба поводом 130 година од оснивања Добровољног ватрогасног друштва Петроварадин*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
52. Бранка Миросављевић, Чедомир Вокић, *Српски и југословенски маузер*, Војни музеј у Београду, Београд 2005.
53. Колективни аутор, *25 година комунално–стамбене изградње Новог Сада (1944–1969)*, Нови Сад 1969.
54. Момо Цвијовић, *Покретна слика вечности – Сатови из збирки Музеја историје Југославије*, Музеј историје Југославије, Београд 2005.
55. Павле Станојевић, Мита Секулић, Драган Танасковић, *Краљевине Србија и Црна Гора у Првом светском рату 1914–1918*, Дом српске части, Кула 2005.
56. Павле Станојевић, Мита Секулић и Драган Танасковић, *Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора у Првом светском рату 1914 – 1918*, Дом српске части, Кула 2005.
57. *Hungarys Heritage*, Museum of Applied Arts and the Hungarian National Museum, Budapest 2004.
58. Ранко Кончар, и др, *Водич – Гуиде,* Музеј Војводине, Нови Сад 2004.
59. Братислава Идвореан-Стефановић, *Ћилим Срба у Војводини – 1850–1950*, Музеј Војводине, Нови Сад 2003.
60. Јеша Денегри, Даринка Рацков, Војислав Башичевић, *Илија Босиљ – Иронија ироније*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004.
61. Дијана Ристовић, *Накит и златовез из збирки Народног музеја у Ужицу*, Народни музеј у Ужицу, Ужице 2004.
62. Милодарка Ђајић, Дијана Ристовић, Босиљка Росић, Зоран Јанчић, *"Јокановића кућа" – Градска кућа у Ужицу у 19. и почетком 20. века*, Народни музеј Ужице, Ужице 1992.
63. *Музеј румунске духовности Торак у Банату*, Румунско друштво за етнографију и фолклор из Војводине, Нови Сад 2005.
64. Милица Орловић, *Павле Бељански – дипломатија и уметност*, Спомен–збирка Павла Бељанског, Нови Сад 2005.
65. Синиша Јокић, Мартин Цандир, *Петроварадинска тврђава – корак по корак*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
66. Зоран Радованов, *Петроварадинска тврђава и Подграђе,* Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
67. Олга Микић и Динко Давидов, *Портрети Срба XVIII века*, Галерија Матице српске, Нови Сад 1965.
68. Милан Вранић и Ратомир Врањешевић, *Развој физичке културе у Војводини од краја 18. века до данас*, Војвођански музеј, Нови Сад 1981.
69. Мирјана Џепина и Бранислава Новаковић, *Змајев музеј – каталог спомен збирке "Јован Јовановић Змај*", Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
70. Анђелија Радовић, *Знамените личности у борби за ослобођење и уједињење Србије и Црне Горе и њихови предмети из збирки Војног музеја*, Војни музеј Београд, Београд 2005.
71. Станојловић Александар, *Четири подунавска града – Илустровани водич кроз Нови Сад*, *Петроварадин, Сремске Карловце и Сремску Каменицу*, Нови Сад 2005.
72. Јелена Бањац, *Слике, скулптуре, керамика – избор из Завичајне галерије Музеја града Новог Сада*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.

73. Момо Цвијовић, *На почетку беше СЛОНОВАЧА – предмети од слоноваче из збирке Музеја историје Југославије*, Музеј историје Југославије, Београд 2004.
74. *9. мај 1945 – 2005 : експонати из ликовне збирке и збирке штампаних материјала Музеја историје Југославије*, концепт Љиљана Цетинић, Ана Панић, и др, Музеј историје Југославије, Београд 2005.
75. *Археолошко благо Косова и Метохије – од неолита до раног средњег века*, концепција Драгослав Срејовић, стручни сарадник Гордана Харашић, Београд: САНУ, Приштина: Музеј у Приштини, 1998.
76. Весна Марјановић, *Маске и ритуали у Србији*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2005.
77. Велибор Стојаковић, *Српска шљива ранка,* Етнографски музеј у Београду, Београд 2000.
78. Лазар Марковић, *Графике из фонда Поклон–збирке Рајка Мамузића*, Поклон–збирка Рајка Мамузића, Нови Сад 2005.
79. Миодраг Б. Протић, *Сава Шумановић*, Народни музеј Зрењанин, Зрењанин 2005.
80. Ервин Дубровић, *Сцена и костим: Дориан Соколић и Ружица Ненадовић – Соколић*, Музеј града Ријеке, Ријека 1998.
81. Данијела Василић и Владимир Ђукановић, *Збирка накита етнолошког одјељења Музеја Републике Српске у Бањој Луци с краја XIX и прве половине XX вијека*, Бања Лука 2005.
82. Светлана Михајловић – Радивојевић, Јелена Кнежевић, *Урош Предић – слике из фонда Народног музеја у Зрењанину и Народног музеја у Панчеву*, Зрењанин 2005.
83. Оливера Стојадиновић, *Речи и слова – типографска писма*, Музеј примењене уметности, Београд 2005.
84. Бојана Поповић, Драгана Палавестра, *Небојша Веселиновић Ђура – Лампе, играчке и све остало*, Музеј примењене уметности, Београд 2004.
85. Аница Туцаков, Маријана Петровић-Рајић, *Алекса Гајић – виртуелна реалност – реална виртуелност*, Музеј примењене уметности, Београд 2005.
86. Марија Бујић, *Траг у дрвету – технике украшавања намештаја*, Музеј примењене уметности, Београд 2000.
87. Иван Чакан, Филип Форкапић, *Алатке и оруђа за орање – дрвени плугови у музејима Војводине*, Музеј Војводине, Нови Сад 2005.
88. Жарко Димић, *Сремски Карловци: корак по корак*, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
89. Јелена Кнежевић, Светлана Михајловић, *Урош Предић: слике из фонда Народног музеја у Зрењањину и Народног музеја у Панчеву,* Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
90. Душан Миловановић, *Сачувано време – МПУ*, Музеј примењене уметности, Београд 2005.
91. Ивана Ћирјаковић, *Пешкири из Етнолошке збирке Народног музеја у Чачку*, Народни музеј Чачак, Чачак 2005.
92. Предраг Бајић, *60 година победе над фашизмом*, Музеј Војводине, Нови Сад 2005.
93. Јованка Столић, *Солдатовић Јован*, Галерија ликовне уметности поклон збирка Рајка Мамузића, Нови Сад 2005.
94. Сузана Миловановић, Александар Петијевић, Гордана Петковић, *Патријарх Јосиф Рајачић*, Музеј Војводине – Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2005.
95. *Tesaturi romanesti din Uzdin,* Societatea Romana de Etnografie si Folclor din Vojvodina, Novi Sad 2005.
96. Душан Милићев, *Сава Стојков – моји снови моје успомене* Скупштина општине Житиште, Житиште 2005.

Периодика

1. *Зборник радова,* Народни музеј Чачак, 32, 2002; 33, 2003.
2. *Сахрањивање у бронзано и гвоздено доба*, Симпозијум, Чачак 2002.
3. *Библиографија Галерије Матице српске*, Галерија Матице српске, Нови Сад 2004.
4. *Шумадијски записи*, Зборник радова Народног музеја у Аранђеловцу, 2, 2005.
5. *Међународни научни скуп „Истина...“*, Зборник радова, Скупштина АП Војводине, Нови Сад 2004.

6. *Навој*, Музеј науке и технике, 2, Београд 2004.
7. *Култура полиса: часопис за неговање демократске политичке културе*, Удружење за политичке науке, 1, Нови Сад 2004.
8. *Пчелар*, јануар – децембар, Београд 2005.
9. *Изложбена делатност Народног музеја у Београду 1997–2002*, Музеолошке свеске, 12, 2004.
10. *Зборник народног музеја*, XVII/2, Народни музеј Београд, Београд 2004.
11. *Мисао*, 16/17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, Нови Сад 2005.
12. *Museum*, Годишњак Народног музеја у Шапцу, 5, 2004.
13. *Осјечки зборник*, 27, Музеј Славоније Осјек, 2004.
14. *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 28, Београд 2004.
15. *Водич кроз архвске фондове*, Историјски Архив Нови Сад, Сремски Карловци 1980.
16. *Зборник*, 12, Народни музеј Ниш, 2003.
17. *Динар – Нумизматички часопис*, 24, Београд, 2005.
18. *Милешевски записи*, 5,Музеј у Пријепољу, 2002.
19. *Новопазарски зборник*, 28, Музеј "Рас" Нови Пазар 2004.
20. *Зборник,* Јеврејски историјски музеј, 6, 1992; 8, 2003.
21. *Transylvanian review*, Romanian cultural institite, Romania, 2–4/2004; 1/2005.
22. *Ниш и Византија*, Зборник радова, III, Ниш 2005.
23. *Рад Музеја Војводине*, 43–45, Музеј Војводине, Нови Сад, 2001/ 2003; 46, 2004.
24. *"Lux Pannoniae" Esztergom az ezereves kulturalis metropolis*, конференција 2000, Esztergom 2001.
25. *Шумадијски записи II – зборник радова Музеја у Аранђеловцу*, 2005.
26. *Hadak Utjan*, Szeged 2000.
27. *Studia archaeologica X*, Szeged 2004.
28. Зборник радова, *Косово и Метохија у светлу етнологије*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.
29. *Косово и Метохија у светлу етнологије – прилог библиографији*, Етнографски музеј у Београду, Београд 2004.
30. *Токови историје* – Часопис института за новију историју Србије, Београд, 1–4, 2004; 1–2/2005,
31. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, I – LI, Нови Сад 1953–2003.
32. *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 2, 1966; 3, 1967; 23, 1987; 27–28, 1991–1992; 29–30, 1993–1994; 32– 33, 34–35, 2003.
33. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 59, 1974; 60, 1975; 61, 1976; 62, 63, 1977; 64, 65, 1978; 66, 67, 1979; 68, 69, 1980; 70, 1981; 73, 1982; 74, 75, 1983; 76, 1984; 78, 79, 1985; 80, 1986; 82, 1987; 84, 1988; 94, 1993; 96, 97, 1994; 99, 1995; 100, 101, 1996; 102–103, 1997; 104–105, 1998; 106–107, 1999; 108, 109, 2000; 110–111, 2001; 112–113, 2002;
34. *Зборник Матице српске за историју*, 1–68, Нови Сад, 1970–2003.
35. *Гласник удружења музејских радника Републике Српске*, 2, Бања Лука 2004.
36. *Врањски гласник*, 33, Врање 2005.
37. *Гласник етнографског института САНУ*, Београд, L–LI, 2003, LII/2004.
38. *Зборник Етнографског института САНУ – "Етнологија и антропологија стање и перспектива"*, 21, Београд 2005.
39. *Архив: часопис Архива Југославије,* Београд, 3, 2002; 1–2, 2003; 2, 2004.
40. *Наша прошлост – зборник радова Народног музеја Краљево и Историјског архива Краљево*, 6, 2005.
41. *Заштита животне средине градова и приградских насеља*, Еколошки покрет града Новог Сада, 2005.
42. *Енциклопедија Новог Сада*, Главни уредник др Душан Попов, Нови Сад, 26, 2005.
43. Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 1, 1928; 2, 3, 4, 1929; 5, 6, 7, 1930; 8, 9, 10, 1931; 11, 12, 13, 1932; 14–15, 16, 1933; 17, 18, 19, 1934; 20, 21, 1935; 22, 23, 24, 25, 26, 1936; 27, 28, 29, 30, 1937; 31–32, 33–34, 1938; 35, 36, 37–38, 1939; 39–40, 41–42, 1940.
44. *Зборник радова Народног музеја*, XXXIV, Народни музеј Чачак, 2004.

ЗА СЕЋАЊЕ

ДРАГУТИН Р. ВИЛОТИЈЕВИЋ

Ђорђе Гачић

БАЈИНА БАШТА 1930 – НОВИ САД 2004

Као место у коме се чува, истражује, представља и слави духовно и културно наслеђе Новог Сада, Музеј Града је од постанка до данас био светионик граду, не само својим збиркама већ и делом својих кустоса.

Међу њима је, свакако, био и Драгутин Р. Вилотијевић. Од утемељи- вачких почетака па до данашњег, и у европским размерама значајног, музеја уграђено је дело Вилотијево, кустоса и директора.

На граници два света, прошлог и садашњег, у неодољивој чак и максималистичкој жељи за превазилажењем свих ограничења, обликовао је у свом радном веку свакодневницу Музеја. Можда је ова жеља била пројекција бескрајности погледа са обронака Таре родне Бесеровине и непрегледне бачке равнице са стене Петроварадина на унутрашњи крајолик његове душе. А код свих нас корен душе је, као и код Платона, окачен о Бесконачно. Простор и Бесконачност одређују Праисторију у којој је Вилотије, несебично, радио свој посао кустоса. Свестан ових одредница тражио је од себе и од својих сарадника одбацивање свега споредног, временског, релативног.

У тражењу и археолошком истраживању издвајају се два налазишта која су свој висок реноме, међу другима, стекла и његовим залагањем: Попов Салаш код Новог Сада и средњовековна некропола код Челарева. У распону од фебруара 1961. па до одласка у пензију марта 1996. је и његов рад на организовању и спровођењу археолошких истра живања на Клисанском брегу, Темеринској петљи, у Сремским Карловцима, Жабљу и другим праисторијским налазиштима. Био је први председник Археолошког друштва Војводине и председник Друштва музејских радника Војводине. Стручне радове објавио је у Раду војвођанских Музеја и Археолошкоим прегледу. У два мандата (1968-1976. и 1990-1992) био је директор Музеја града новог Сада. Директор Вилотије захтевао је од својих сарадника дисциплину, међусобно поштовање и одржавање радних обавеза. Није имао среће да доживи оно за шта се највише залагао-сталну поставку Музеја. Свој данашњи физички и кадровски обим Музеј је стекао у време његових директорских мандата.

После смрти, његов живот стиче снагу примера у оној мери колико је поштовао virtus, pietas, fides.

CIP